جینۆساید

گۆڤارێکی تایبەتە بە تاوانی کۆمەڵکوژی

سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان دەریدەکات

ژمارە (یەك)

٢٠٢٤/٤/١٤

جینۆساید

گۆڤارێکی تایبەتە بە تاوانی کۆمەڵکوژی
سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان دەریدەکات

ژمارە (١)ساڵی یەکەم، ٢٠٢٤/٤/١٤

خاوەنی ئیمتیاز:

سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان

سەرنووسەر:

پ.د. ئومێد بەرزان برزو

بەڕێوەبەری نووسین:

م. سەباح عەلی جاف

بەڕێوەبەری هونەری:

فەتاح مەحمود ڕۆستەم (فەتاح تەنیا)

شوێن: عێراق-هەرێمی کوردستان- گەرمیان
سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان (بینای لیواکە)
Tel: (+964)07701909222

Gmail: Genocide.center@garmian.edu.krd

facebook: Genocide Center of Garmian University

پێڕست

بابەت		لاپەڕە
سەروتار	سەرنووسەر	٤
پرۆژەی کردنەوەی سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان	گۆڤار	٦
لێکۆڵینەوەکان		
ئەنفال و بەرپرسیارێتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان.....	عومەر عەبدولکەریم (تینو)	١١
هۆلۆکۆست و ئەنفال	دەروون عومەر خەلیفە مەحمود	٢٠
ئەنفال، تاوانێک لە کوێی کۆیادەوەریی کۆمەڵگەدایە؟	سمکۆ سابیر	٢٦
ئایا شەنگال دەبێتە دوایەمین جینۆسایدی گەلی کورد؟	فەرمان حسێن دەروێش	٣٩
مێژوویی		
لێکەوتەکانی ئەنفال لەسەر پرسی کلتووری نەتەوایەتی کورد	پ.ی.د. ئەحمەد باوەڕ	٦١
دەروازەیەکی گشتی دەربارەی جینۆساید (جینۆسایدی کوردانی فەیلی بە نموونە)	پ.ی.د. یاسین ئاشور جوهر د. هێمن نصرالدین محمد امین	٧٣
دیکۆمێنتەری		
یاد ڤاشێم - ناوەندی جیهانی دیکۆمێنتاری و لێکۆڵینەوە و پەروەردەیی بۆ یادکردنەوەی هۆلۆکۆست	پ.د. ئومێد برزان برزو	٨٥
مشاهدات و انطباعات أليمة وحزينة داخل معتقل (نقرة السلمان)	رفعت محمد رشيد	٩٧
" کورِم بگەرە فریای خوشکەکانت لە گەرمیان ئەنفالە!!"	فەخرەدین گەرمیانی/ئوستراليا	١٠٤
ڕەحمە یاوەر ... لە زێدی خۆمانەوە بۆ زیندان	سیروان سلێمان	١١٤
یاسایی		
ڕەهەندە یاساییەکانی تاوانی ئەنفال	د. ڕێبوار محمد صالح	١٢٣
ژینگەیی		
مافی قەرەبووکردنەوەی هەرێمی کوردستان بەهۆی زیانە ژینگەییەکانی تاوانەکانی ڕژێمی پێشوو	د. هیوا ڕەشید	١٣٠
میدیا		
ڕوومالّی جینۆسایدی فەیلییەکان لە میدیای کوردیدا (جۆر و ستراتیژیەتی کارکردن)	پ.ی.د. یادگار عەلی محەمەد م. دەشتی عەلی ڕەشید	١٣٥

ڕوانگەیەک لە ئەرکی میدیایی بۆ پرسی جینۆساید و ئەنفال	فتاح محمود رۆستم (فەتاح تەنیا)	١٤٩
تەندروستی		
ڕۆڵی کارمەندانی تەندروستی لەکاتی کیمیاباران و ئەنفالدا	پ.ی.د. ئازاد محەمەد سەعید	١٥٤
بایلۆجی		
DNA Profiling: Shedding Light on the ANFAL and Kurds Genocide	Dr. Ayad Mohammed Ali	١٦٥
وتارەکان		
ناساندنی کۆمەڵکوژییەکانی کورد، پرۆژەیەکی سەخت و نائومێدکراو..!	د. عەدالەت عەبدوڵڵا	١٧٤
ڕۆڵی ئێمە لە ناساندنی کارەساتی ئەنفال	م.ی. کۆڕەک عەلی ئەحمەد	١٨٤
موقف بعض الدول الأوروبية تجاه المذبحة الجماعية للكورد في العراق	م.م. سامان شكر سمين	١٨٩
ما هكذا يكرم الشهداء	جيهاد الدلوى	١٩٤
خوێندنەوەکان		
خوێندنەوەیەک بۆ میکانیزمەکانی بەعس بۆ پاکتاوی ڕەگەزی کورد لە کوردستانی باشوور (جینۆساید)	م.ی. عەلی گەرمیانی	١٩٧
چەند ساتێک لە حزوری هۆلۆکۆستدا؛ تێڕامانێک لە جینۆسایدی کورد؟	مەلا تەحسین گەرمیانی/ ئەڵمانیا	٢٠٦
چاوپێکەوتنەکان		
بەهاکانی یادکردنەوە لە تاوانی ئەنفالدا مەلاڕەحیمی مەلاڕەشید وەک نموونە	سمکۆ سابیر	٢١٨
گفتوگۆیەک لەگەڵ دەربازبوویەکی دۆزەخی (نوگرەسەلمان)	دلێر کەریم	٢٢٦
هۆنراوەکان	کۆمەڵێک شاعیر	٢٤٤

سەروتار

سەرنووسەر

کۆمەڵکوژی (جینۆساید) یەکێکە لە سیما دیارەکانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، ئەم تاوانە بەدرێژایی سەردەمە مێژووییەکانی مرۆڤایەتی لە کات و شوێنی جیاجیا بەرانبەر بە گرووپە نەتەوەیی و نەژادی و ئاینی و مەزهەبییەکاندا بەکارهاتووە.

شاڵاوی بەدناوی ئەنفالیش وەکو تاوانێکی جینۆساید دژ بە نەتەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەمەبەستی قڕکردن و زیندەبەچاڵکردنی خەڵکی بێتاوان و خاپوورکردن و وێرانکردنی لادێکان و ڕووخاندنی ژێرخانی ئابووری و سڕینەوەی شوناسی نەتەوەیی و مێژوویی و کەلتووری و جوگرافی کوردستان ئەنجامدرا، وێرای خراپی کاریگەرییەکانی لەسەر کەسوکاری ئەنفالکراوەکان، ئەمەش تاوانێکی مرۆییە، کە دەرهەق بە گەلی کورد کراوە، بۆیە ئێمەی کوردیش بەدرێژایی مێژوو خاک و نیشتمانمان داگیرکراوە و بە هەموو شێوەیەک لەلایەن دوژمنانەوە هەوڵدراوە، نەخشەی سیاسیی وڵاتەکەمان بشێوێنن و پارچەپارچەی بکەن، لە هەمان کاتیشدا نەتەوەکەمان پەرتەوازەبکەن و زمانەکەمان لێ قەدەغەبکەن. ئەمانە هەمووی سیاسەتی ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکان بووە بەرانبەر بە نەتەوەی کورد، باشترین نموونەش بۆ ئەمە، سیاسەتی حکومەتی شۆفێنی عێراقی بوو بەرانبەر بە نەتەوەی کورد لە باشووری کوردستان تا پرۆسەی ئازادیی عێراق، ئەویش بە پیلان و سیاسەتی بەعەرەبکردن و بەبەعسیکردن و ڕاگواستن و ئاوارەبوون و دەربەدەرکردن و پاکتاوکردن و وێرانکردنی لادێ و ناوچە کوردنشینەکان و قەدەغەکردنی خوێندن و نووسین بە زمانی دایک و

تالانکردنی ماڵی خەڵکی و داگیرکردنی زەوی و زاری جوتیاران و بەهەدەردانی سامانی نەتەوەیی لە خزمەت سەربازی و ...تد بووە.

لە ساڵیادی ئەنفال (٢٠١٠/٤/١٤)، زانکۆی گەرمیان وەک یەکێک لە گرنگترین دەستکەوتەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە دەڤەری گەرمیان دامەزرێنرا. لەم زانکۆیە ساڵانە چەندین چالاکیی زانستی و ڕۆشنبیری و هونەری لە یادەکانی کیمیابارانی هەڵەبجە و جینۆسایدی نەتەوەی کورد و هەروەها دەرکردنی بڵاوکراوە ئەنجامدراون، پاشان خۆشبەختانە بە فەرمانی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی ژمارە (١٥٩٢٢) لە (٢٠٢٣/٨/٢١) سەنتەری جینۆساید لە زانکۆمان کرایەوە، ئەم زانکۆیە وەک ناوەند و دامەزراوەیەکی زانستی و ئەکادیمی لە ناوچەکەدا بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانێت لە ڕێگەی ئەم سەنتەرەوە خزمەت بە نەتەوەکەی و دەڤەرەکەی بکات لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە و ئەرشیفکردن و بەدۆکیۆمێنتکردنی کەیسی تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال لە گەرمیان و کوردستاندا، بۆیە چەندین پلانی درێژخایەن و کورتخایەن لە بەرنامەی کارو چالاکییەکاندایە، لێرەوە جێگەی خۆیەتی سوپاس و پێزانینی خۆمان ئاراستەی زانکۆ و هەموو ئەو کەس و توێژەر و ڕێکخراو و لایەنانە بکەین بەتایبەت لیژنەی چالاکییەکانی زانکۆمان، کە دڵسۆزانە و خەمخۆرانە لە خزمەت کارو چالاکییەکانی زانکۆمان بوون چ لە ناوەوە و چ لە دەرەوەی زانکۆ، هەروەها کردنەوەی سەنتەری جینۆسایدی زانکۆمان بوون، لە کۆتایدا سەری ڕێزو نەوازش بۆ گیانی پاکی شەهیدان دادەنوێنین.

پرۆژەی کردنەوەی سەنتەری جینۆسایدی زانکۆی گەرمیان

گۆڤاری جینۆساید

ئەم سەنتەرە بریتییە لە ناوەندێکی ئەکادیمی بۆ لێکۆڵینەوەی زانستی لە سەرجەم ئەو بوارو لایەنانەی کە تایبەتن بە تاوانەکانی جینۆساید چ لەسەر ئاستی نێوخۆیی چ لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی کە بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی روویانداوە، کە دژ بە گەلی کورد و گرووپە نەتەوەیی و رەگەزی و نەژادی و ئاینییەکانی تر ئەنجامدراون.

زانکۆی گەرمیان وەک دامەزراوەیەکی زانستی و ئەکادیمی لە ناوچەکەدا بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانێت لە رێگەی ئەم سەنتەرەوە خزمەت بە نەتەوەکەی و دەڤەرەکەی بکات لە رێگەی لێکۆڵینەوە و ئەرشیفکردن و بەدۆکیومێنتکردنی کەیسی تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال لە گەرمیان و کوردستاندا.

یەکەم/ ئەرک و ئامانجی سەنتەر:

١. بەجیهانیناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد لەسەر ئاستی عێراق و

نێـــــودەوڵەتی و ڕێکخـــــــراوە نێونەتەوەییەکان.

٢. ئەرشــــــــــــیفکردن و بەدۆکیــۆمێنتکردنی بەڵگەنامەکـان تـایبەت بە تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفـــال دژ بە گەلـــی کــــورد و مرۆڤـــایەتی لەپێنـــاو پاراســـتن و مانەوەیـــان لەلایەک و لەلایەکـــی تـــرەوە ئەنجامـــدانی تـــوێژینەوەی زانستی و کتێب و بڵاوکراوەکان لە بارەیانەوە.

٣. خســـتنەگەڕی هەمـــوو توانـــا زانستییەکان لە نـاوەوە و دەرەوەی زانکۆ بـۆ ئەنجامـدانی تـوێژینەوەی زانیســـتیی جۆراوجـــۆری وەک لە بوارەکانی دەروونـی و کۆمەڵایەتی و یاسایی و مێژوویـی و زمـانی و کەلتـــوری و ...تـــد لە ســـەرجەم ڕەهەندە جیاوازەکانی تاوانی ئەنفال و جینۆسایدی گەلی کورددا.

٤. هۆشــــــــــــیارکردنەوە و زیندووڕاگرتنی ئەم تاوانانە لە بیر و هـــــزری تـــاکی کـــــورد و مرۆڤایەتییدا، هاوکات چەسپاندن و دانـــانی پرۆگرامـــی تـــایبەت بەم تاوانانە لە ناوەندەکانی خوێندن لە دامەزراوەکانی حکومەت بەتایبەت وەزارەتـــی پەروەردە و خوێنـــدنی باڵا.

٥. هەمـــــــــــــــاهەنگی لەگەڵ ســـەنتەرەکانی هاوشـــێوە لەســـەر ئاستی نێوخۆیی و دەرەکی لەپێناو کـــــارکردنی بەکـــــــۆمەڵ (دەســـــتەجەمعیە) بـــۆ زیـــاتر بەهێزکردنـــی ناســـاندنی کەیســـی جینۆسایدی کورد.

٦. هەمـــاهەنگی لەگەڵ ڕێکخـــراوە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان لەپێناو خزمەتکردنـــی کەیســـی ئەنفـــال و جینۆســـاید و ئەنجامـــدانی کـــارو چالاکیی فرەجۆر.

دووەم/ هۆکـــار و گرنگـــی دامەزرانـــدنی سەنتەر:

١. دەڤەری گەرمیـــان هاوشـــێوەی زۆربەی ناوچە و دەڤەرەکانی تـری کوردستان بەر شـاڵاوەکانی ئەنفال و جینۆســـایدکردن کەوتـــووە و زۆرتـــرین قوربـــانی مـــادی و مەعـنەوی بەرکەوتـووە، هەر بـۆیە بە هۆکـــارێکی گرنـــگ دەزانرێـــت، تـاوەکو زۆرتـرین بەڵگەی پێویست لەســـەر تاوانەکـــانی ئەنفـــال و جینۆســـــایدی نــــاوچەکە و دەرهاویشـــتەکانی ئەم تاوانـانە لەم ســـەنتەرەدا کـۆبکرێنەوە، هاوکـات

کۆکردنەوەی بەڵگە لە بەجێماوان و ڕزگاربووانی تاوانی ئەنفال و لێکۆڵینەوە و پۆلکردن و بژارکردنی زانیارییەکان و بەدکیۆمێنتکردنیان و پاراستنیان بە ڕێگەی زانستی پێویستە. بێگومان وەرگرتنی زانیارییەکان لە زمانحاڵی قوربانیانی دەستی ئەم تاوانانە خۆیان، کە لە ژیاندا ماون، کارێکی زانستییانەتر و بەپێزتر دەردەچێت. تەنانەت بەگرنگ دەزانرێت، تاوەکو کەسوکاری سەربەرزی ئەنفالکراوان لە ژیاندا ماون، لەسەر زاری خۆیانەوە و بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ زانیارییەکان ئەرشیف بکرێن و بە دەنگی و ڕەنگی و ڤیدیۆیی تۆماربکرێن، تاوەکو بخرێنە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە لە هەموو ڕوویەکەوە ئەمە لەلایەک، لە لایەکی ترەوە لە کێشە و گرفتییان بکۆڵرێتەوە بەرانبەر بەو تاوانانەی کە ڕووبەڕوویان بۆتەوە.

٢. توێژەران و فێرخوازان لە ڕێگەی ئەم سەنتەرەوە دەتوانن سوود لە ئەرشیفکردن و بەدۆکیۆمێنتکردنی بەڵگەکان لەسەر تاوانەکانی جینۆساید و ئەنفال دژ بە گەلی کورد وەربگرن، تاوەکو توێژینەوەی زانیستیی جۆراوجۆر لە بوارەکانی دەروونی و کۆمەڵایەتی و یاسایی و مێژوویی و زمانی و کەلتووری و ...هتد لە قۆناغەکانی زانکۆیی و خوێندنی باڵا و نوسینی کتێب و بواری شانۆیی و هونەری ...ئەنجامبدەن.

٣. ناساندنی ئەو تاوانانەیە کە دژ بە گەلی کورد و دەڤەری گەرمیان وەک تاوانێکی جینۆساید ئەنجامدراون، کە پێویستی بە هەوڵی جدی و هەمەلایەن هەیە، بەتایبەت بەسوودوەرگرتن لە پسپۆری کەسە ئەکادیمییەکان بۆ دۆکیۆمێنتکردن و لێکۆڵینەوە و خوێندنەوەی زانستی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سەرجەم ڕەهەندەکانی تر.

٤. نەتەوەی کوردو خاکی کوردستان بەدرێژایی مێژوو هاوشێوەی زۆربەی نەتەوەکانی تری دونیا ڕووبەڕووی چەندین تاوانی کوشتن و لەناوبردن و ڕاگواستن و ... بووەتەوە، کە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی ڕێگەپێدراو نین و بە تاوانی نێودەوڵەتی ناسراون. بەمەش مێژووەکەی پڕ لە تاوانی گەورە و

دڵتەزێنی هەیە، بەڵام نەتوانراوە بە شێوەیەکی ئەکادیمی وەک پێویست توێژینەوەی لەسەر بکرێت و ببێتە خاوەن گێڕانەوەی مێژوویی خۆی و هەروەها کۆنەکردنەوەی بەڵگە حاشا هەڵنەگرەکان لەسەر ئەم تاوانانە، هاوکات نەتوانراوە وەک هەموو تاوانەکانی تری جیهان بە جیهانی بکرێت و بناسرێت و سوود لە بەڵگەکان وەربگیرێت، تاوەکو لەسەر ئاستی جیهان وەک تاوانی جینۆساید بناسرێت و ڕێگە لە ئەگەری دووبارەبوونەوەیان بگیرێت و تاوانباران بە سزای ڕاستەقینەی خۆیان بگەیەنێن.

سێیەم/ پلانی سەنتەر (درێژخایەن و کورتخایەن):

١. دانانی سەنتەری **DNA** بۆ لێکۆڵینەوەی پزیشکی لە گۆڕە بەکۆمەڵەکان.

٢. دانانی کتێبخانەیەکی تایبەت بە کتێب و گۆڤار و لێکۆڵینەوە زانستییەکانی تایبەت بە تاوانەکانی ئەنفال و جینۆساید.

٣. دروستکردنی مۆزەخانەیەکی نیشتمانی بۆ پاراستن و بە دیکۆمێنتکردنی کەلوپەل و بەڵگەکانی زیانلێکەوتووانی تاوانی ئەنفال و جینۆساید. تەنانەت و گرنگتریش وەرگێڕانیان بۆ سەر زمانەکانی تر بە مەبەستی ناساندنی ئەم کەیسە لای نەتەوەکانی تری جیهان و بەتایبەت بەجینۆسایدناساندنی گەلی کورد.

٤. ئەرشیفکردن و دیکۆمێنتکردن و دیجیتاڵکردنی بەڵگەنامە مێژووییەکان و بڵاوکردنەوەیان لە چوارچێوەی کتێب و (دی ڤی دی) و ویبسایتەکان و کەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە.

٥. دروستکردنی مۆنۆمێنتی جینۆساید و مەزارگە و شوێنی پێویست لەناو زانکۆدا بۆ یادکردنەوە و ئاشناکردنی نەوەکان بە تاوانە ناڕەواکانی دەسەڵاتدارانی ڕژێمی پێشوو دەرهەق بە گەلی کورد.

٦. ئەنجامدان و ڕێکخستنی کۆڕ و کۆبوونەوە و پانێڵ و وۆرکشۆپ و کۆنفرانس لەناو زانکۆ و زانکۆکانی تر و ئاستی نێوخۆیی و دەرەوە بەمەبەستی زیندووڕاگرتن و باشتر ناساندنی کەیسەکانی تایبەت بە ئەنفال و جینۆسایدی کورد.

٧. دەرکردنی گۆڤار و بڵاوکراوەی تایبەت.

٨. هەوڵدان بۆ دانانی پرۆگرامی خوێندن تایبەت بەم تاوانانە لە ناوەندەکانی خوێندن لە دامەزراوەکانی حکومەت بەتایبەت وەزارەتی پەروەردە و خوێندنی باڵا.

٩. هەوڵدان بۆ پێکەوەگرێدانی لینکی پەیوەندی ئەم سەنتەرە لەگەڵ سەنتەری زانکۆکانی تر و ڕێکخراوەکانی تایبەت بەم تاوانانە بۆ ئاگاداربوون لە چالاکییەکان و کارکردنی بەکۆمەڵ.

١٠. ئەم سەنتەرە هەوڵدەدات بە هاوبەشی لەگەڵ توێژەران لە بەشە جیاجیاکانی زانکۆ وەک (یاسا، دەروونناسی، کۆمەڵناسی، زمان و ئەدەب، ڕاگەیاندن، جوگرافیا، کشتوکاڵ، ...تد) لە ناوەوەی زانکۆ و دەرەوەی زانکۆ لەپێناو ئەنجامدانی توێژینەوە و کارو چالاکی فرەجۆر.

١١. ئەنجامدانی کاری هونەری و سینەمایی تایبەت بە تاوانەکان.

١٢. ئاشناکردنی خوێندکارانی زانکۆ بە تاوانەکانی دژ بە گەلی کورد و گەلانی تری جیهان لە ڕێگەی سەردانیکردنی تاک و بەگرووپی بەشەکانیانەوە، هاوکات وتنەوەی وانە لە پسپۆری و بوارە جیاجیاکانی تایبەت بە تاوانەکانی جینۆسایدی کورد بە میوانانی ناوەوە و دەرەوەی زانکۆ.

١٣. دروستکردنی پردێکی پەیوەندی لەنێوان پەرلەمان و حکومەت و کەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان بۆ هەمو کاروبارێکی دارایی و تەندروستی و خزمەتگوزاری.

١٤. دروستکردنی پردی پەیوەندی لە نێوان زانکۆی گەرمیان و لایەنە پەیوەندییدارەکان بۆ ئەنجامدانی کۆنفرانسی زانستی لە سەر ئاستی نێوخۆیی و نێودەوڵەتی بەمەبەستی زیاتر ناساندنی ئەم کەیسە هاوشێوەی جینۆسایدی ئەرمەنەکان و هۆلۆکۆست و ...تد.

ئەنفال و بەرپرسیارێتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان
بە پەسندکردنی ئەو شاڵاوە بە ناوی
(ژینۆسایدی کوردەکان)

شەببۆ خزری، توێژەری یاسای تاوانی نێونەتەوەیی

وەرگێڕان و داڕشتنەوە: عومەر عەبدولکەریم (تینو)

هەزارنامەی کتێب

لە کۆتاییەکانی دەیەی (١٩٨٠)ی زایینیدا، (سەددام حسێن تکریتی) سەرۆکی حکومەتی بەعسی عێراقی بە ئەنجامدانی پرۆسەیەکی تاوانکارانە لە دژی کوردەکان تاوانێکی نێودەوڵەتیی گەورەی لە دۆسیەی خۆیدا تۆمارکرد، کە تا ئەو ڕۆژگارە لە وێنەی نەبووە لە جۆری خۆیدا، ئەم تاوانانە بەهۆی هاوتایی کاتی لەگەڵ جەنگی سەپێنراوی لەگەڵ ئێران، بە بیانووگەلێکی بێ بنەمای وەکو دەستتێکەڵکردنی کوردەکانی عێراق لەگەڵ ئێران و ناپاکیکردن لە ڕژێمی بەعس بوو، بەڵام هێنانەوەی ئەم بیانوو و پاساوانە تەنها بۆ ڕەوایەتییدان بە کارە چەپەڵەکانی سەددام لە دژی کوردەکان ئەنجامدەدرا، چونکە ئەگەر ئەم پاساوهێنانەوەیانە بخەینە تەرازووی لۆژیکەوە، ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە، کە ئەگەر تاوانەکانی دژی کوردەکانی عێراق بەم هۆیەوە بووە، ئەی پاساوی بۆ ئەو تاوانانەی بەرانبەر بە کوردکانی ئێرانی ئەنجامیداون چییە؟

کەواتە پێش چوونەباسەکەوە، پێویستە ئەم پاساوهێنانەوە تەواو ناڕاست و بێ بنەمایە لابەرین، تاکو بتوانرێ شیکردنەوەیەکی دروست لە ڕووداوەکانی جەنگی سەددام لە دژی کوردەکان بخرێتە ڕوو، لەگەڵ ئەوەشدا لێسەندنەوەی گیانە، تەنانەت یەک کەس لە تاکەکانی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، ئەویش بەو شێوەیەی سەددام و دیکتاتۆرییەکانی هاوشێوەی ئەو بەم شێوەیە ئەنجامیان داوە، بە هیچ پاساوهێنانەوەیەکی لۆژیکی قبوڵکراو نییە. لە ساڵی (١٩٨٨)دا، دەوڵەتی عێراق بە فەرماندەیی سەددم حسێن سەرۆککۆماری ئەوکاتی عێراق شالاو یان پرۆسەیەکی سەربازی ڕێکخراوی لە دژی خەڵکی کوردی دانیشتووی باکووری عێراق لە پارێزگاکانی (کەرکوک، نەینەوا، دیالە و سەلاحەددین) ئەنجامدا. ئەم پرۆسەیە، کە بە (ئەنفال) بەناوبانگ بوو، لە هەشت قۆناغدا ئەنجامدرا و لە فێبریوەری تا سێپتەمبەری

(١٩٨٨) درێژەی هەبوو. سەددام بە بەکارهێنانی چەکی ئاسایی و کیمیایی دژی هاوڵاتیانی کورد بووە هۆی مردن و برینداربوونی سەدان هەزار کەس و هەزاران کەسیشی لە سێدارە دا و ماڵەکانی ویران و تالانکرد و نزیکەی چوار هەزار گوندی خاپوور و سووتاند و ژمارەیەکی زۆریش لە خەڵکی لە هەلومەرجێکی دژواری جەستەییدا هێشتەوە، کە زۆربەیان لە برسێتیدا گیانیان لەدەستدا. هەروەها هێزەکانی پێشمەرگەی حیزبە کوردییەکانی قەڵاچۆکرد و بووە هۆی ئاوارەبوونی سەدان هەزار کەس لە خاکی خۆیاندا بەرەو ناوچەکانی تری عێراق، کە هیچ شوێن و ڕێگەیەکیان نەبوو. بۆمبارانکردنی کیمیایی هەڵەبجەش، کە لەو دەمانەدا شەش هەزار کەسی لە یەک ڕۆژدا لەناو برد لە جەریانی ئەنفالدا ڕوویدا.

به تەماشاکردنی بەڵگەنامەی دادگای تاوانی نێونەتەوەیی، واتە یاسای ڕۆم (**Rome Statute of the International Criminal Court**) و مادەی (٦)ی لە پێناسەی تاوانی ژینوساید و خستنەڕووی پێوەرەکانی، هەروەها یاسای دادگا نێودەوڵەتییەکانی پێشووی وەکو نۆرنبێرگ، تۆکیۆ، ڕواندا و یوگسلاڤیای پێشوو، ئەم مەسەلەیە بەجوانی ڕووندەبێتەوە، کە تاوانەکانی ڕژێمی بەعس لە پرۆسەی ئەنفالدا، ژینۆسایدی کوردەکان بووە، چونکە ئەم پرۆسەیە بە ئامانجی ویرانکردن و لەناوبردنی کوردەکان و بە شێوەیەکی فراوان ئەنجامدراوە و هەموو پێوەرەکانی ژینۆساید بە شێوەیەکی گشتی لەخۆدەگرێت. حکومەتی نوێی عێراق لە ساڵی (٢٠٠٣)دا و پاش ڕووخانی ڕژێمی بەعس، بەپێی دەستووری وڵات پرۆسەی ئەنفالی بە (ژینۆساید) ناساند و ناوزەدکرد و بەم شێوەیە خستییە زومرەی تاوانە نێونەتەوەییەکانەوە، کە دەوڵەتی سەددام ئەنجامی داون. بەمپێیە هەرچەند وڵاتانی وەکو بەریتانیا،

سوید و نەرویجیش ئەم هەنگاوەیان بە ژینۆسایدی کوردان ناساندووە، کەچی نەتەوە یەکگرتووەکان پاش (٣٢) ساڵ لەم تاوانە، هێشتا لەمبارەیەوە قسەیەکی نەبووە.

لە ڕاستیدا لەم دەلاقەیەوە، سەرەکیترین مەسەلەی لەبەرچاونەگرتنی پرۆسەی ئەنفال لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا و بەتایبەت لەلایەن گرنگترین ناوەندی نێو نەتەوەیی واتە نەتەوە یەکگرتووەکان، کە گرنگی بابەتەکە دەخاتە ژێر پرسیارەوە. مێژوو گەواهیدەری ژمارەیەکی زۆری تاوانە نێونەتەوەییەکان بووە، کە زۆرێک لەوانە ئیدانەکراون و ئەوانەشی ئەنجامدەربوون، داداگاییکراون و سزادراون، تاوانبارانێکی زۆریش ئێستا لە چاوەڕوانی تۆمەت و دادگایی و سزای کارەکانیان ماونەتەوە. لەم نێوەندەدا، تاوانی ئەنفال لە پشت پەردەوە مایەوە و بێدەنگییەکی قورس لە پشتییەوە هەڵبژێردرا، تاکو بەمجۆرە فەرامۆشبکرێت و بەرپرسیارێتییە فەراهەمبووەکانی بکەرانی ئەو تاوانە و هاوکار و پشتیوانەکانی بە شەرمەزاری بمێنێتەوە.

هەرچەندە لە نیگای یەکەمدا ئەشی بەو چەشنە بێتە پێش چاو، کە دادگای باڵای عێراق، دادگایەکی نەتەوەییە و پەیوەندی بە یاسای تاوانی نێونەتەوەییەوە نابێت، بەڵام پێویستە دانی پێدابنرێت، کە ئەو تاوانانەی لەم دادگایەدا دادگاییدەکرێن، نێونەتەوەیین و ئەو تاوانانە بوون، کە لە متمانەپێکراوترین بەڵگەنامەی نێونەتەوەیی تاوان، واتە یاسای ڕۆم، بە تاوان ناسێنراون. بەمەش پێویست ئەم خاڵە بخرێتە ڕوو، کە دادگای باڵای عێراق بە خۆ لێلادان لە دادگایی سەددام بە تۆمەتی ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال، لە چەند لایەنێکەوە پایە بنچینەییەکانی یاسای تاوانی نێونەتەوەیی لەرزاند و ئیعتیباری ئەم مەیدانەی لە یاسادا،

کە تا پێش ئەوە لە فراوانبووندا بوو لەکەدارکرد.

یەکەم، سەددام حسێن، سەرۆککۆماری ئەوکاتی عێراق، کە ئەم پرۆسەیەی لە ئەستۆدا بوو و هەموو هەشت قۆناغەکەی ئەنفال لە ژێر فەرمانی ئەودا ئەنجامدرابوو، هەرگیز لەبەر ئەنجامدانی تاوانی ئەم پرۆسەیە نەچووە نێو قەفەسی تۆمەتی ژینۆسایدەوە. لە ڕاستیدا سەدام پاش دادگاییکردنی بە تۆمەتی ئەنجامدانی تاوانی (دوجێل) لەسێدارەدرا و پاش لە سێدارەدانی ناوبراو، دادگای باڵای عێراق پەرژایە سەر تاوانی ژینۆسایدی کوردەکان. لەم دادگایەدا بە تاوانی ژینۆساید، تاوان دژی مرۆڤایەتی و تاوانی جەنگیی لە دژی زیاتر لە ٢٠٠ هەزار کورد، حوکمی لە سێدارەدان بۆ (عەلی حەسەن ئەلمەجید)، کە بە عەلی کیمیاوی یان قەسابی کوردستان و زیندانی هەتاهەتایی بۆ (سوڵتان هاشم ئەحمەد و حسێن ڕەشید محەمەد و دو تاوانیاری تر) بە تاوانی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە دژی خەڵکانی سڤیل، دۆسیەی ئەنفال بۆ هەمیشە داخرا. ئەم لە کاتێکدا بوو، کە پێویستیی دادپەروەری وەهابوو، کە سەرەتا هەموو ئەو تاوانانەی سەدام ئەنجامی دابوون، پەیگیری بکرێن و لە بەرانبەر بەجێماوەکانی ئەم تاوانانەدا وەڵامی هەبا، پاشتریش سزاکانی بەسەردا جێبەجێکرابان.

دووەم، ئامانجی پێکهێنانی ئەم دادگایە، دادگاییکردنی هەموو بکەران بەتایبەت پلەدارەکان و فەرماندە سەرەکییەکانی ئەو تاوانانە لە عێراقدا لە ساڵی (١٩٦٨ تا ٢٠٠٣)بوو، بەڵام نەک تەنها ئەم کارە بە ئەنجام نەگەیشت، بەڵکو جگە لە دادگایینەکردنی سەدام حسێن بە تۆمەتی ژینۆسایدی کوردەکان، زۆرێکی تریش لە فەرماندەکان و پشتیوانەکانکارانی ئەم تاوانانەش دادگایینەکران یان بێتاوان دەرچوون و زۆرێکی تریش هەرگیز بە شوێنیدا نەڕۆیشتن و بەداواداچوونیان بۆ نەکردن.

هەواڵنامەی کتێب

ئەم مەسەلە دەبێتە هۆی متمانەپێنەکردنی خەڵکی بەتایبەت قوربانیانی بەجێماوی ئەم تاوانە بە دادگا نەتەوەییەکان و جگە لەوەش، ئەگەری تاوانگەلێکی لە چەشنە لە ئاییندەدا مومکین دەکات، هەروەکو ئەوەی دەبینرێت و دیارە، کە دەوڵەتی تورکیاش لەم ساڵانەی دواییدا بە پشتبەستن بە لاوازبوونی پایەکانی یاسای تاوانی نێودەوڵەتی و نەبوونی بەدواداچوونی بەردەوام بۆ ئەو تاوانانەی لە سەرتاسەری دنیادا و لە لایەن دیکتاتۆرەکان و تاوانبارە جۆراوجۆرەکانەوە ئەنجامدراون، پرۆسەی هاوشێوەی ئەنفالی لە چەندینجار لە کوردستانی سوریا ئەنجامداوە و سەدان هەزار کەسی لە شوێن و جێگەی خۆیان لەو بەشەی کوردستان ئاوارە و پەلەنگاز کردووە. لە راستیدا ئەنجامدان و روودانی ئەم تاوانانە بەردەوامبوونی ئەو ژینۆسایدەیە، کە سەددام حسێن لە دژی کوردەکانی عێراق و ئێران ئەنجامیدا. ئەمە لە کاتێکدایە، کە بە ئەنجامدانی دادگایەکی دادپەروەرانە و یەکسان لەلایەن دادگای باڵای عێراقەوە، ئەگەری روودانی ئەم کارە زۆر کەمتر بوو لەوەی، کە جیهان ئێستا دەیبینێت و بە بەرچاویانەوە روودەدات.

ئەوەی گرنگە، ئەوەیە، کە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، وەکو فەرمیترین و سەرەکیترین ناوەندی نێودەوڵەتی، پێویستە و بەڵکو هەنووکەییە، کە پرۆسەی ئەنفال، وەکو ژینۆسایدی کوردەکان رابگەیەنێت و بیناسێنێت، چونکە بەمشێوەیە هیوا بە وەستاندنی ژینۆسایدی کوردەکان، کە هەنووکەش بە دەستی تورکیا ئەنجامدەدرێت، بە پشتیوانی رێکخراوەکان و ناوەندە نێودەوڵەتییەکان زیاتر دەبێت، هەروەها زۆرێک لە تاوانەکانی هاوشێوە لە ناوچەکانی تری دنیادا، خەسڵەتی نێودەوڵەتیبوونی خۆیان پاراستووە و ئەتوانرێ بە پشتیوانی نەتەوە یەکگرتووەکان، بە

دواداچوونیان بۆ بکرێت. سەرەڕای ئەمەش بەم کارە ئەم تاوان و کارانە ئاشکراتر دەبن و ڕێگری لە فەرامۆشکردنیان لە مێژووی دنیاشدا دەکرێت. گوێنەدان و لەبەرچاونەگرتنی ئەم جۆرە ڕووداوانە/ خۆی لە خۆیدا دەبێتە هۆی ڕەوینەوەی تەمی ترسی تاوانکاران و ئەوانەی ئەم تاوانانە ئەنجامدەدەن بەبێ ترس لە بەرپرسیارێتی و وەلامدانەوە لە بەرانبەر قوربانیان و دنیاشدا، بۆ ئەنجامدەرانی فەراهەمدەکات. ڕەنگە ئەم گومانە بێتە ئاراوە، کە ئەم گوێ پێنەدانە خۆی هۆکارێک بێ بۆ پشتگیریکردنی ئەم دیفاکتۆیە و لە ئەنجامدا نەتەوە یەکگرتووەکان بە تایبەت ئەنجومەنی ئاسایش بە بێدەنگی لە بەرانبەر ئەم تاوانانە، بەجۆرێک بە هاوبەش و پشتیوان ئەم تاوانانە ئەژماردەکرێن یان ئەوەیە، کە چوونەپێشەوەی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەنجومەن لەم سالانەی دواییشدا بەرانبەر بە تاوانەکانی هاوشێوە لە شوێنەکانی تری دنیا بەردەوامی هەیە و ئەم ڕووداوە نیگەران هێنەرتر لە هەر تاوانێکی ترە. کەواتە نەتەوەیەکگرتووەکان ئەرکە لەسەر شانی هەلوێستی خۆی لە بەرانبەر پرۆسەی ئەنفال بە شێوەیەکی فەرمی ڕابگەیەنێت، تاکو ئیمکانی گومان لە دژی خۆی لەم بارەیەوە کەمتر بکاتەوە.

سەرچاوە: ڕۆژنامەی (شەرق)، ژمارە (٣٦٩٨)، یەکشەممە (١٩) ئەپریلی (٢٠٢٠).

هۆڵۆکۆست و ئەنفال

دوو وێستگەی قڕکردنی مرۆڤ لە سەدەی بیستەمدا

دەروون عومەر خەلیفە مەحمود

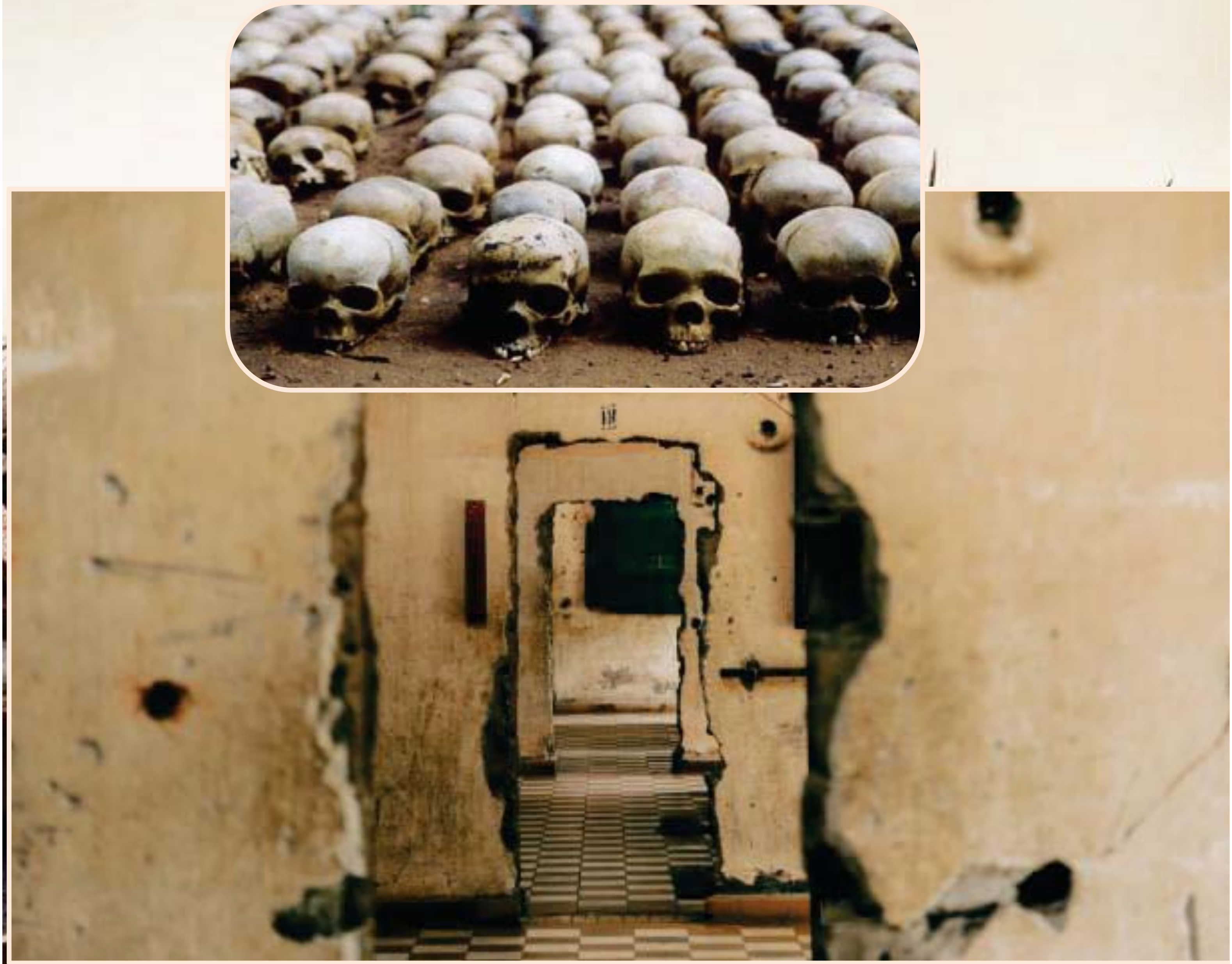

سەدەی بیستەمی زایینی ڕووداو و گۆڕانکاری و خاڵی وەرچەرخانی گرنگی بە خۆوە بینی، لە نموونەی جەنگی یەکەمی جیهانی، ڕووخانی ئیمپراتۆرییەتی ڕوسیای قەیسەری و کوشتنی قەیسەر (نیکۆلای دووەم)، ڕووخانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی، جەنگی دووەمی جیهانی، دروستبوونی دوو جەمسەریی لە سیاسەتی جیهانیدا، کە جەنگی ساردی بە دوای خۆیدا هێنا، جەنگی عەرەب ـــ ئیسرائیل، جەنگی ڤێتنام، جەنگی هەشت ساڵەی عێراق ـ ئێران، شەڕ و ململانێی بەردەوامی فەلەستین ـــــ ئیسرائیل، هەڵوەشاندنەوەی یەکێتیی سۆڤییەت، جەنگی بۆسنا و جەنگی ئەفغانستان، ...هتد.

شانبەشانی ئەو جەنگ و وێرانکارییانەی مرۆڤایەتی لە زۆر ڕووەوە پێشکەوتنی بەرچاوی بە خۆوە بینی لە بوارەکانی: تەکنەلۆژیا، کشتوکاڵ، پیشەسازی و سەربازی، خاڵی گرنگ و وەرچەرخانیش لەو سەدەیەدا چوونی مرۆڤ بوو بۆ بۆشایی ئاسمان و سەر مانگ و هەڵدانی سەتەلایت، کە دواتر کردنەوەی هەزاران کەناڵی ئاسمانی و تۆڕی بەرفراوانی ئینتەرنێت و لەدایکبوونی سەردەمی جیهانگیری (GLOBALIZATION)ی لێکەوتەوە.

سەدەی بیستەم ڕووبەندی لەسەر ڕووخساری دەیان سەرکردە و سەرۆکی ستەمکاری دیکتاتۆر هەڵماڵی، کە هۆکاری ژیان لێستاندنەوەی ملیۆنان مرۆڤ بوون، لە نموونەی: ستالین، هیتلەر، فرانکۆ، پۆل پۆت، سەددام حوسێن و میلۆسۆڤیچ ... هەریەک لەو ستەمکارانە بە ڕێگە و شێوازی جیاواز گەیشتوون بە لوتکەی دەسەڵاتی دەوڵەتەکانیان، هەر یەکەشیان ستایلی تایبەت بە خۆیان هەبووە! لە قڕکردنی گەلەکەیدا، یاخود گەلانی ژێر دەسەڵاتیدا، هەندێکیان دەستیان بۆ گەلانی دراوسێ و تەنانەت لە ناو دەوڵەتانی تریش بردووە! بۆ وێنە: ستالین، هیتلەر و سەددام حوسێن.

هەواڵنامەی کتێب

هۆلۆکۆست و ئەنفال دووان لە دیارترین پرۆسەی جینۆسایدن، کە لەو سەدەیەدا دژ بە گەلانی ژێردەستە ئەنجامدراون! لە دوو ناوچەی جیاوازی ئەم سەرزەمینە و لە دوو سەردەمی جیاواز و لە لایەن دوو ڕژێم و دوو دیکتاتۆری جیاوازەوە ...

هیتلەر لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە (پاش دووجار شکست) توانی بگاتە لوتکەی دەسەڵاتی ئەڵمانیا و بیر و باوەڕی خۆی و نازییەت بکاتە بنەمای بەڕێوەبردنی دەوڵەت و دواتر هەنگاونان بە ئاراستەی داگیرکردنی جیهان. بەڵام حیزبی بەعس لە ڕێگەی کودەتایەکی سەربازییەوە لە ساڵی (١٩٦٨) دەسەڵاتی عێراقیان گرتە دەست و سەددام حوسێن بە جێگری سەرۆکی عێراق دەستنیشانکرا، سەددام بە هاوکاریی دەستەیەک لە هاوڕێیانی لە سەرکردایەتی بەعس دەستیان بەسەر پایەکانی حوکمڕانی و داهات و سەرچاوە دەوڵەمەندەکانی نەوت و سامانی سروشتی عێراقدا گرت و گەل و خاک و دەرامەتی ئەو وڵاتەی خستە خزمەت جێبەجێکردنی سیاسەتی دوژمنکارانە و پاوانخوازانە و ڕەگەزپەرستانەی خۆیەوە، کە تێیدا نەتەوەی عەرەب (لە ناویشیاندا سوننە مەزهەبەکان) بە سەردەستە دەزانی و نەتەوەکانی تری پێکهێنەری عێراق (کورد، تورکمان، صابیئە، ئەرمەن و کلد و ئاشوور) و غەیرە مەزهەبەکانی وەک (عەرەبی شیعە) بە ژێردەستە دەزانی! لێرەدا پێویستە ئاماژە بە کەیسی جینۆسایدی کوردانی فەیلی بدەین، کە دووجار بەر ستەم و دڕندەیی بەعس کەوتوون، جارێک نەتەوەیی و جارێکیش مەزهەبی! چونکە هەم کورد و هەمیش شیعە مەزهەبن، هەرچەندە بنەماڵە کوردە فەیلییەکان لە دامەزرێنەرانی شاری بەغدا و دانیشتووانی ڕەسەنی ناوەڕاستی عێراقن.

هۆلۆکۆست پرۆسەیەکی جینۆسایدی ترسناک بوو، کە بە شێوەیەکی بەرنامە بۆ دارێژراو و

دیراسەکراو دژ بە گەلی جوو جێبەجێکرا، گەرچی ئەو پرۆسەیە نەیتوانی تەواوی ئامانجەکانی بپێکێت و گەلی جوو لە سەر زەوی بسڕێتەوە، بەلام گورزێکی کوشندەی لێدا و هۆکاری کەمبوونەوەی جوو بوو بەتایبەت لە ئەوروپا.

هیتلەر لە ڕێگەی دامودەزگاکانی حکومەت و حیزبی نازی و ڕاگەیاندنەکەیەوە چەندین شێوازی تیرۆری فیکری و جەستەیی بەکارهێنا دژ بە گەلی جوو لە ناوخۆی ئەلمانیا و ولاتانی تری میحوەر، کە بریتیبوون لە ئیتالیا، ڕۆمانیا، کرواتیا، هەنگاریا و بولگاریا، هەروەها لە ناو خاکی پۆلۆنیا گەورەترین سەربازگەی لەناوبردنی بۆ جوو کردنەوە ... لە ڕێگەی ڕاگواستن و گوللەبارانکردن و خنکاندنی بەکۆمەڵ لە ڕێگەی ژوورەکانی گازەوە، هەروەها فڕنی سوتاندنی مرۆڤ، کە دواتر بە (محرقە یهود) ناسرا.

لە جینۆسایدی گەلی جوو (هۆلۆکۆست)دا بە وردی نەتوانراوە ژمارەی قوربانیان دیاری بکرێت، مەزەندە کراوە بە (٦) ملیۆن کەس، کە بوونەتە قوربانی.

ساڵی (١٩٥٢) ڕێککەوتنامەی لوکسمبۆرگ لە نێوان کۆماری ئەلمانیای فیدراڵی و دەوڵەتی ئیسرائیلدا واژۆکرا، کە تیایدا حکومەتی ئەلمانیای دوای هیتلەر ناچارکرا بە زنجیرەیەکی دوور و درێژی قەرەبووکردنەوە، لەسەر ئاستی دەوڵەتی تازە دروستکراوی ئیسرائیل و لەسەر ئاستی خانەوادە و میراتگری قوربانیان، لە ماوەی ١٢ ساڵدا واتە لە (١٩٥٣ بۆ ١٩٦٥) بڕی (١٢) ملیار مارکی ئەلمانیای ڕۆژئاوا درا بە حکومەتی ئیسرائیل، هەروەها موچەیەکی مانگانەی بۆ هەر میراتگرێک دابینکرد، کە بیسەلمێنێت لە نێوان ساڵانی (١٩٣٣ بۆ ١٩٤٥) ڕووبەڕووی سیاسەتی پاکتاوی ڕەگەزی بووەتەوە لە سایەی حوکمی نازییەتدا.

ئەنجوومەنی دانایانی گەلی جوو لە سەرانسەری جیهاندا هەوڵەکانی خستەگەڕ بۆ بەدەستهێنانی پشتیوانی و هاوسۆزیی گەلان و

دەوڵەتانی تر لە ئاستی ئەو تاوانانە و پیشاندانی مەزڵومییەتی گەلەکەی.. حکومەتی ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٥٣)ەوە بەپێی بڕیارێکی (کینێست) مۆنۆمێنتێکی گەورە و پرۆفیشناڵی لە سەر چیای (هرتزل) لە بەشی ڕۆژئاوای شاری قودس (ئورشەلیم) دامەزراندووە بە ناوی (یادڤاشیم)، کە مۆزەخانە و پێشانگای وێنە و کەلوپەلی قوربانیان و کتێبخانەی گەورە و سەنتەری لێکۆڵینەوەی لە بارەی جینۆسایدی گەلی جووەوە تێدایە، بە هەزاران لێکۆڵینەوە و کتێبی لەو بارەیەوە تێدا کۆکراونەتەوە، کە تا ئێستا توانراوە (٦٢) ملیۆن بەڵگەنامە و ئەرشیفی مێژوویی کۆبکرێتەوە.

هەروەها حکومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ساڵی (١٩٨٠) مۆزەخانەی هۆلۆکۆستی لە (واشینگتۆن)ی پایتەخت دامەزراند..

ئەتوانم بڵێم زنجیرەی مۆزەخانە و سەنتەرەکانی تایبەت بە هۆلۆکۆست لە جیهاندا بڵاوبووەتەوە، بۆ وێنە: لە ئەڵمانیا، پۆڵۆنیا، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئیماراتی یەکگرتووی عەرەبی، زۆربەی وڵاتانی ئەورووپی، کە دواهەمیذیان هۆڵندا بوو مۆزەخانەی هۆلۆکۆست بکاتەوە!

بەندە لە ساڵی (٢٠٢٣) لە گەشتێکمدا بۆ چەند وڵاتێکی ئەورووپی لە هەرێمی (باڤاریا)ی ئەڵمانیا سەردانی شارۆچکەی (داخاو)م کرد، بەمەبەستی لە نزیکەوە بینینی ئەو فڕنانەی بۆ سووتاندن و خنکاندنی قوربانیانی هۆلۆکۆست سازدرابوون!

پرۆسەیەکی تری جینۆسایدی سەدەی بیستەم ئەنفال بوو، کە بەرامبەر بە گەلی کورد ئەنجامدرا، ئەم پرۆسەیە بە ئەنفالی بارزانییەکان دەستی پێکرد لە ساڵی (١٩٨٢) ئەنجامدرا، کە تێیدا (٨) هەزار کوردی بارزانی بێسەرو شوێن کران، پاشان لە ساڵی (١٩٨٧) پرۆسەی ڕووخاندنی دێهاتەکان دەستی پێکرد.

پرۆسەی ئەنفال لە ساڵی (١٩٨٨) بە هەشت قۆناغی یەک لە دوای یەک

بەڕێوەچوو، هەرچەندە مێژووی ئەم تاوانە لە چاو هۆلۆکۆست نوێترە و لە سەردەمێکی پێشکەوتووی تەکنەلۆژیا و هۆیەکانی میدیا و کۆمینیکەیشندا بوو، کەچی کەمترین دەنگدانەوەی هەبوو لەسەر ئاستی هەرێمی و جیهانی، زۆربەی دەوڵەتانی دنیا و زلهێزەکانیش چاوپۆشیان لێکرد.

بەپێی ئامارە نافەرمییەکان (١٨٢٠٠٠) مرۆڤی کورد لەو پرۆسەیەدا بوون بە قوربانی، تێیدا نزیکەی (٤٥٠٠) چوار هەزار و پێنج سەد دێی کوردستان تەختی زەوی کران، لەگەڵ سەدان قوتابخانە و مزگەوت و کڵێسا، سەرەڕای سەدان ڕەز و باخ و کارێز و کانیاو، کە وشککران، سەدان هەزار سەر مەڕ و وڵاخ و پەلەوەر کرانە "غەنیمەت"ی غەزا و بە تالان بردران!

ئەم تاوانە بە فەتوای زانایانی ئایینی (سوننە مەزهەب)ی ئەو ڕۆژگارەی عێراق حەلالکرا و گەلی کوردی وەک بێ دین و لادەر لە ئیسلام وێناکرد و خوێن و ماڵ و موڵکی حەلالکردن.

ناوچەکانی گەرمیان و کەرکوک و قەرەداغ و دەشتی کۆیە و هەڵەبجە و دۆڵی جافایەتی و بادینان زۆرترین زیانیان بەرکەوت و لە هەندێک شوێن هیچ سیمایەکی ژیان و گوزەران نەهێڵدرا، بەتایبەتی ناوچەی گەرمیان و کەرکوک زۆر بە چڕی بەر شاڵاوی دڕندانەی ڕژێمی بەعس کەوتن! ئەوەش هۆکاری خۆی هەیە، کە دەکرێت لەم خاڵانەدا کورتیان بکەینەوە:

- نزیکی و هاوسنووری گەرمیان لەگەڵ ناوچە عەرەبنشینەکانی عێراق، ڕژێم بەئاسانی دەستی پێڕادەگەیشت.
- گەرمیان مەیدانی زۆربەی ڕووبەڕووبوونەوەکانی چەکداری نێوان هێزی پێشمەرگە و سوپای ڕژێم بوو.
- ناوچەی گەرمیان و کەرکوک بەشێکی گرنگ و ستراتیژی پلانی ڕژێمی بەعس بوو بۆ تەواوکردنی پرۆسەی بەعەرەبکردنی کوردستان

و مەبەستی بوو گەرمیان و کەرکوک بخاتەسەر ناوچە عەرەبنشینەکان.

• بوونی سامانێکی زۆری سەرزەوی و ژێرزەوی لە گەرمیان و کەرکوکدا، هەروەها بوونی لەوەڕگا و لەباریی خاکەکەی بۆ کشتوکاڵ.

• تۆبۆگرافیا، تەختیی دەشتی گەرمیان و نەبوونی پەناگەی سرووشتی وەک: چیا و ئەشکەوت و دارستانی سروشتی، بۆ خۆ پاراستنی خەڵکەکەی لە دەست سوپا و چەکدارە چاوساغەکانی.

ئەو کەسانەی لە پاش جینۆسایدی ئەنفال، قەدەر ڕێگەی دان جارێکی تر بگەڕێنەوە باوەشی ژیان و دووبارە دەست بە ژیان بکەنەوە، ڕووبەڕووی چەندین گرفت و نەهامەتی ژیان بوونەوە، لە ڕووی دەروونی و کۆمەلایەتی و ئابووری و تەندروستی و یاسایی و تەنانەت ژینگەییشەوە بە جۆرێک کە لادێنشینان لە ژینگەیەکی پاک و ژیانێکی بەختەوەر و فەزایەکی کراوەی لادێوە بوون بە ئۆردوگانشینێکی نابەدڵ و دەستبەسەرکراو.

پێشنیازەکان بۆ قەرەبووکردنەوەی کەسوکاری ئەنفالکراوان و ناساندنی زیاتری کەیسی ئەنفال:

• بە یاسا بەربەست دروستبکرێت لە بەردەم تەما و هەوڵی دووبارەکردنەوەی لەو جۆرە تاوانانە.

• پێکهێنانی دەستەیەکی باڵای پسپۆڕ لە کەسانی یاسایی و دیپلۆماسی، کە ئەرکی ناساندنی کەیسی ئەنفال و جینۆسایدی گەلی کورد بێت، وەک جینۆساید لە ئاستی نێودەوڵەتیدا.

• پابەندکردنی حکومەتی عێراق بە واژۆکردنی پەیماننامەی نێودەڵەتی قەدەغەکردنی بەکارهێنانی چەکی کۆکوژ، هەروەها وەرگرتنی گرەنتی دووبارەنەبوونەوەی جینۆسایدی گەلی کورد و کەمینە نەتەوەکانی تری عێراق.

• دامەزراندنی ناوەندێکی نیشتمانی بۆ بە دۆکیۆمێنتکردنی چیرۆک و

بەسەرهات و داستانەکانی ئەنفال، کە کەسانی شارەزا و زمانزان و نووسەر سەرپەرشتی بکەن.

• دروستکردنی ناسنامەیەکی تایبەت بە کەسوکاری پلە یەکی ئەنفالکراوان لە ڕێگەیەوە چەند خزمەتگوزارییەک پێشکەش بەو کەسانە بکرێت. وەک: بەخشینیان لە باجی خزمەتگوزارییە گشتییەکانی میریی، ڕاییکردنی مامەڵەیان لە دامودەزگاکان و کارئاسانییان بۆ بکرێت، دابینکردنی کورسی خوێندن لە دەرەوەی وڵات بۆ خوێندکارەکانیان، بەپێی لێهاتوویی و ئاستی زانستییان.

• ناچارکردنی حکومەتی عێراق بە داوای لێبووردنکردن لە گەلی کورد و قەرەبووکردنەوەی ماددی و مەعنەوی کەسوکاری ئەنفالکراوان و جینۆسایدی کورد.

• کردنەوەی سەنتەرێکی ئاماری نیشتمانی تایبەت بە کەیسی ئەنفال، کە ئەرکی سەرژمێری قوربانیان و زیانەکانی ئەنفال بێت، هەروەها دیاریکردنی تەمەنی قوربانیان و ئاستی خوێندەواریی و باری دارایی و شێواز و جۆری پیشەو لێهاتووییان، لە ناوچوونی ڕەز و باخ و ئاژەڵیماڵی، تێکچوونی هەزاران هێکتار زەوی کشتوکاڵی و پاوان و دارستان.

سمکۆ سابیر

ئەنفال،
تاوانێك لە کوێی کۆیادەوەریی کۆمەڵگەدایە؟

ئەنفال وەک تـاوانێکی نێودەوڵەتی وەک یادەوەرییەکی تاڵ و ئازارێکی سـەخت و دژوار کاریگەری بەسـەر جەسـتە و زهنیەتی هەمووـمان دەمێنێتەوە و لە ژیـانی ئێسـتا و داهاتوومان بەرجەسـتەدەبێت و پڕ کاریگەریترین ڕووداوە، کە تارماییە لە ژیـانی ئەم کۆمەڵگەیەدا. ئەنفال هێندەی کاری لەسـەر سـڕینەوەی شوناسی تاکی کورد کردووە، هێندە کاری لە سەر شوێن و جوگرافیا و بوونەکـانی تر نەکردووە، بەڵکو ئەنفـال بۆخۆی دەسـتەجەمعی کۆمەڵێک ژانی نوێیە لە جەسـتەی کورد، بۆ ئازارێکی تر، بۆ ژانێکی تر بـۆ قـڕکـردنی مـرۆڤی کـورد لە زەمەنێکی تردا. بە واتـایەکی تر؛ ئەنـفـال تـاوانـێـکـی تـازە و ڕووداوگەلێکی نەبینراو و نەبیستراو نییە، بەڵکو ئەو دیمەنەکـانی لە زەمەنێکی تر نیشـانی ئێمەدراوە و نمایشـگەلێکی دووبارەیە بۆ ئێمە؛

نمایشگەلێکە کاراکتەرەکان ڕۆڵەکانیان دووبارەدەبنەوە، بەڵام بە جلوبەرگ و ستایل و زەمەنێکی جیاواز، بە کەرەستەی نوێ و مۆدێرن، بەڵام بەهەمان هزری کۆن و ئەو هەستە کە هێشتا مەستە بە سڕینەوەی ئەوانی تر و لەناوبردنی ئەوانی تر..بۆ قسە لەسەر ئەنفال بە دیدێکی تر؛ لێرەدا هەوڵدەدەین باس لە ئەنفال و ئاریشە و ئازارەکانی بکەین. هەوڵدەدەین لاپەڕەیەکی تر هەڵدەینەوە لە هەموو ئەو ڕاستییانەی کە پەیوەندی بە خودی ئەم تاوانەوە هەیە.

کارکردن لە دۆسیەی ئەنفال، ئاسۆ و گرفت و ئاریشەکان:

مرۆڤ هەمیشە لە کارکردن و ژیاندا ڕووبەڕووی کێشەو گرفت دەبێتەوە و بەو شێوەیە ژیان دەکات و لە شەڕی چارەسەرکردنی کێشە و ئاریشەکاندایە، گرفتی کارکردن لە دۆسیەکانی ئەنفال و جینۆساید فرە ڕەهەندە، چونکە پەیوەستە بە مێژوو، یان ڕابردوو. ئێمە بەردەوام مێژوومان لەناودەچێت، چونکە بەرکەوتەکانی ئەنفال زۆریان لەناوچوون و ئێستاش بەردەوام لەناودەچن. لەگەڵ مردنی هەر مرۆڤێک، چیرۆکێک یان چەندین چیرۆک دەمرێ و کۆتاییان پێدێت. گرفتی تر پەیوەندی بە دامەزراوەکانی ئەم وڵاتەوە هەیە، کە پەیوەندی بە مێژووی ئەم هەرێمەوە هەیە بۆ نموونە؛ وەزارەتی ڕۆشنبیری و وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان. لەلایەن ئەم دامەزراوانەوە وەک پێویست هەوڵنادرێت، کارئاسانی بۆ نووسەرانی جینۆساید بکرێت. ساڵانە دەیان کتێبی باش دەنووسرێن، بەڵام ئەم دەزگایانە هەستی لێپرسراویەتیان لەو ئاستەدا نییە لە خەمی مێژووی دۆسیەکانی جینۆساید و ئەنفالدابن. تەنانەت هەندێک دەزگا لەوانە بەگاڵتەوە باس لەوە دەکەن، کە کتێب گرنگی نەماوە و کێ دەیخوێنێتەوە. گۆڤاری ئەنفالستان لە ساڵی ٢٠١٤ وەک کاغەز چاپ و بڵاوکراوەتەوە،

هەواڵنامەی کتێب

بەڵام دەزگاکانی ئەم وڵاتە بەلایانەوە گرنگ نییە، کارکردن لە نووسینەوەی ئەنفال بەردەوام دەبێت، یان دەوەستێت. ئەم دەزگایانە لە بنەڕەتەوە شکستیان هێناوە لە نووسینەوەی مێژووی ئەنفال و بەیادەوەرییکردنی مێژووی ئەم تاوانانە لە باشووری کوردستان .

بەگشتی دەزگا و دامەزراوەکانی وڵاتی ئێمە نەک هاوکارن، بەڵکو هەمیشە کێشەت بۆ دروستدەکەن، چونکە تۆ کارێک دەکەیت، کە لە بنەڕەتەوە بە لای ئەوانەوە پەسەند نییە، هەتا ئەگەر کار و پرۆژەی گرنگ و ستراتیژیت هەبێت بۆ خزمەتکردن بە دۆسیەکانی ئەنفال و جینۆسایدەوە. بۆیە ئەم دۆسیەیە قورساییەکی ئەخلاقی و پیشەیی دەخاتە سەر ئێمە، لەبەرئەوەی تا دێت، یادەوەریی کۆمەڵگە بە رووی دۆسیەکان و ئەم مێژووەوە لاواز و کاڵتردەبێتەوە و کۆمەڵگە و تەنانەت کەسوکاری قوربانیانی ئەنفالیش هیوایەکیان بەکاری ئەم سیستمە نەماوە و تا دێت، ئەم نێوانەش

فراوانتر دەبێت. لە ئێستادا ئەم نائومێدییە کاریگەریی زۆری بۆ کارە خۆبەخشەکانی ئێمە هەیە و ناتوانین ئەوەی دەمانەوێت ئەنجامی بدەین، بەربەستی زۆرمان بۆ دروستدەبێت.. هاوکات کێشەیەکی تری جەوهەری ئەوەیە؛ چونکە بەگشتی درەنگ لە ئەنفال و دۆسیەکاندا کارکراوە و زۆرشت لەدەستچووە و فریای نەکەوتووین، ئێستا ئەمە ڕەنگدانەوەیەکی نەرێنی هەیە بەسەر کارکردن لە بواری ئەنفال. ئەگەرچی ئینگلیز قسەیەکی جوانی هەیە دەڵێت؛ هیچ کاتێک درەنگ نییە، بۆ ئەوەی کارێک بکەیت، بەڵام ئێمە گرفتی نیەتمان هەیە، نیەتمان دروست و راست و لەدڵەوە نییە کە کار بۆ ئەنفال بکەین . ئەوەی دەکرێ کاری نوخبەیەکی کەمە، کە خۆبەخشانە دەیانەوێ مێژووی ئەم تاوانە گەورەیە، کە دواجار دەبێت بە جینۆساید لە فەرامۆشی دەربهێندرێت و ببێت بە یادەوەری زیندووی ئێمە. لە ڕێگەی یادەوەریمان ڕێز و شکۆ بۆ قوربانی

و کەســـــوکارەکانیان دەربب‌ڕین و بە کردەوە هەســـــتبکرێت، ئەم تاوانە کە ناوی ئەنفالە خەمی هەموومانە، نەک تەنها خەمی ناوچە ئەنفالکراوەکان و لەناویشـــــیاندا گەرمیانی ســــوتماکی ئەنفال و قۆناغی سێیەمە.

میدیای کوردی بەگشـــــتی رۆڵی لە پەروایزخســـتنی دۆســـیەی ئەنفال و نەناساندنی دۆسیەکە لەسەر ئاستی لۆکاڵی هـەیـە. ئێســـــتاش زۆربەی خـەڵک پێیوایە تـەنها لـە گـەرمیـان خـەڵک ئـەنفـالکراوە، لـەکـاتێکدا بۆ ماوەی حەوت مانگ خەڵک لە هەموو ناوچەکان و بە هەشـت قۆناغی یەک لـەدوای یـەک جگـە لـە ئـەنفـالی هەڵەبجە، کە ئەویش دۆســـــیەیەکی تـاراددەیـەک نـەنـاســـراوە. میدیا کـەمتـەرخـەم بووە لـە کـارکردنی، بەشـــێوەیەک کە ئەم کارکردنە زۆر جار شـــایســـتە نەبووە بە ئاســـتی گەورەیی تاوانەکە. بێگومان کاری گرنگ کراوە، بەڵام بەگشتی کارەکان زۆر کـەمن و بـەقـەد بـاڵای ئـەنفال نییەو نابێت. زۆربەی میدیاکان تەنها ســاڵی یەک باســی ئەنفالیان کردووە و تا ســاڵی داهاتوو بەلایانەوە گرنگ نەبووە، کار لەسەر ئەم پرسە گرنگە بکـەن و چوارچێوە و وردەکـاریی نوێمان پێشـــکەشـــبکەن و زانیاریمان پێببەخشن.

گرفتێکی تر،تەمەن و بەســاڵاچووانە، بێنە بـەرچـاوی خۆی دیدار لـەگـەڵ کـەســـــێکدا ئـەنجـامبـدەیـت، نـاوی منداڵەکانی لێبپرسی و دەیانجار لەبەر خۆیـەوە قســــەبکـات و بیر لـەوە بکاتەوە، کە کوڕە گەورەکەی تەمەنی چـەنـد بووە و نـاوی چییـە؟ یـاخود کچە بچوکەکەی کە شـیرەخۆرەبوو، بەباوەشـــی دایکییەوە بە قامچییەکی جەلادێکی نوکرە ســـــەلمان گیانی ســـپارد، ناوی چیبوو؟ یان تەمەنی چـەنـد بوو؟ ئـەمـانـە دابڕانێکی جـەرگبڕی دۆســـــیـەکـانی ئێمـەن. تـاوانێکـە دەرهـەق تـاوانێـک کـە بـە دەستی خۆمان ئەنجامماندا. لێگەڕاین ئەنفال بە تەنیشتمان، بە پشتمانەوە، بـەلامـانـدا تێپـەڕێـت و ئـاوەڕی لێنەدەینەوە. بەڕاســتی هەموومان لە ئـاســـــت ئـەم تـاوانـە گـەورەیـەدا، هەستمان بە بەرپرسیارییەتی نەکرد

وەک پێویست کارمان نەکرد. ئەنفال دۆسیەیەکی زۆر گەورە، بەڵام بەدەستی خۆمان بالآی ئەم تاوانەمان بچووک کردەوە. دەکرا بەهۆی ئەنفالەوە وابکەین، هەموو دونیا شەممان لە بەرامبەردا بنوێنن، بەڵام لەئێستا پێماندەڵێن؛ وریابن قەوارەکەتان کە هەرێمی کوردستانە، لەناودەچێت، ئەگەر یەکگرتوو نەبن . لە کاتێکدا هەموومان باش دەزانین لەناوچوونی ئەم قەوارەیە، واتە لەناوچوون و بەفیڕۆچوونی خوێن و قوربانی ئەنفالکراوان و سەرجەم دۆسیەکانی تری جینۆساید لەباشوری کوردستاندا..

پرسی ئەنفال ئێستا لە چی قۆناغێکدایە، ئایە توانراوە قۆناغی یادکردنەوە تێپەڕێنێت؟

لە ڕاستیدا زۆر ڕاشکاوانە دەیڵێم؛ ئێمە نەمانتوانیوە بەمانا دروستەکەی یادی ئەنفال بکەینەوە. هەتا بتوانین قۆناغی یادکردنەوە تێبپەڕێنین. ئەگەر ئێمە وەکو پێویست یادی ئەنفالمان بکردایەتەوە، ئێستا مرۆڤی کورد نە بێهیوا دەبوو، نە نیشتمانەکەی جێدەهێشت. بەڵکو قوربانی بۆ دەدا، هەروەک چۆن لە مێژووی خۆیدا قوربانی بۆ داوە. لە ماوەی سی ساڵی ڕابردوو یادی ئەنفال بۆ یادکردنەوەی قوربانیان و کەسوکار و ئەو مێژووە نەبووە، بەڵکو بەگشتی حزبە سیاسییەکان ناچاربوون لەگەڵ هاتنی یادەکە شتێک بکەن و وتارێک بنووسن و بەڵێنێک لەنێوان ئەو سەدان بەڵێنە جێبەجێبکەن. واتە یادەکان هێندە شەڕی وتار و سوێند و بەڵێن بووە، هێندە کرداری بەدواوە نەهاتووە. نموونەشمان زۆرە لەم عێراقەدا کورد خاوەن زۆرترین پۆستی سیاسی و بوارەکانی تر بووە، کەچی هیچی بۆ ئەنفال نەکردووە.
تەنانەت بە هەموو یاسا و پێوڕێک دەبوو موچەی کەسوکاری ئەنفالکراوان لەسەر دەوڵەتی عێراق بووایە، کەچی نەیانتوانی ئەمەش بکەن بۆ بردنە پێشەوەی دۆسیەکە و باشکردنی گوزەرانی کەسوکاری قوربانیان. لەدوای ڕاپەڕینەوە

کۆمەڵێک کاری جەماوەریی بۆ ئەنفال کراوە، جۆش و خرۆشی خەڵک بۆ مێژووی خۆی لەوپەڕی بەرپرسیاریەتیدا بووە، بەڵام ساڵی یەکجار قسەکردن لەسەر تاوانێکی وەک ئەنفال چ یادەوەرییەک دەخوڵقێنێت؟!

بەگشتی ئەوەی کراوە لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات هێندەی خەمی تاکەکان بووە، هێندە وەک دامەزراوە ئەو کارە نەکراوە، هەوڵەکانیش لە چەند هەوڵ و کارێک زیاتر نییە، چونکە دەسەڵاتی سیاسی کارکردنی بۆ دۆسیەکانی جینۆساید بەئامانج نەگرتووە. ئەنفال نەبووە بە پرسێکی ئەخلاقی و مۆراڵی لە زهنیەتی ئەم دەسەڵاتە. بۆیە بۆچوونی منیش هەروەکو ئەو پیرێژنەی ئەنفالە لە قەزای چەمچەماڵ، کە تەنها خۆی و دوو کچی لە شاڵاوەکە ڕزگاریان ببوو، پێیوتم ڕۆڵە گیان ئەمانە کەی یادی ئەنفال دەکەنەوە، ئەمانە ئەنفالمان لەبیردەبەنەوە. دەیانەوێ چیتر باسی نەکەین. ئەقڵی ئەم سیستمە سیاسییە وەک خاوەن ئەو دەزگا ڕۆشنبیرییە، کە لێپرسیم، بە داخەوەم کە ناتوانم کتێبەکانی ئەنفالت بۆ چاپبکەین، چونکە ئەنفال پارە ناکات. بۆیە دەگەین بەو ڕاستییەی ئێمە هێشتا یادی ئەنفالمان نەکردووەتەوە وەکو یاد، بەڵکو بەگشتی کۆبوونەوەی جەماوەریی بوون و هیچیشیان لێسوز نەبوو، بەڵگەش بۆ ئەمە لە ئێستادا نە ئیشکردن لە دۆسیەکە وەکو جارانە و زۆربەی خاوەن قوربانی وەک پێشووتر باس لە ئەنفالکراوەکانی ناکات و نە ڕێکخراوەکان سەرکەوتووبوون لە زیندووهێشتنەوەی ئەم مێژووە و نە دەسەڵاتیش باکی بەم گرفتانە هەیە، کە لە سەرەوە باسمانکردن.

نیگەرانییەکانی کەسوکاری ئەنفال تا چەند لە جێگەی خۆیدایە؟

دەبوو نەک تەنیا کەسوکاری ئەنفالکراوان، بگرە هەموو کۆمەڵگە بارگاوی بووایە بە نیگەرانی و بێزاری لەدەست ئەم سیستمە سیاسییە خراپە بەرامبەر بە

دۆسیەکانی جینۆساید لە باشووری کوردســـــتان. ئەم هەرێمە دەرفەتی جوانترین ســـیســـتم و حوکمڕانی هـەبوو، دەیتوانی بـە ڕێزگرتنی لـە قوربانییەکانی جینۆســاید باشــترین دەوڵەتی دروســـتبکردایە، بەڵام نەک دەوڵەت و ســیســتمێکی راســتەقینە، بەڵکو خەونی ســـەدان ســاڵەی ئەم گەلەشــیان لەباربرد. ئەگەر کۆمەڵگە جـارێک غـەمبـار و نیگـەران بێت، کەسـوکاری قوربانیانی دۆسـیەکانی جینۆســـــاید چەندین جار بریندار و نیگـەرانن، چونکە ئـەوان قوربـانیـان هـەیـە و بـاجی کوردبوونیـان داوە. جگە لەوەش دەیان مافی کەسوکاری قوربـانیـان هـەیـە، تـائێســـتـا جێبەجێنەکراوە، هەر لە دادگاییکردنی بکـەرانی ئـەنفـال و دابینکردنی ژیـانێکی پڕشـــکۆ و گێڕانــەوەی رووفاتی قوربانیانی ئەم تاوانە و چـەنـدین پرســـی تری ئـەنفـال. ســـەرباری ئەوەش ئەم دەســـەڵاتە لەســـەر حســـابی ئەنفال لە رووی نێودەوڵـەتییـەوە خۆیـان بـە جیهـان ناساند و باڵای خۆیان و حزبەکانیان پـێ بـڵـنـد و بــەرزکـرد و لــە بەرامبەریشـــدا باڵای دۆســـیەی ئـەنفـالیـان بچووک و نزمکردووە. هەموو ئەمانە وایکرد، کەســـوکاری قوربـانیـان نیگـەرانی و نـائومێـدی بچنەوە، لەم بارودۆخە خراپەی لەم هەرێمە دەگوزەرێت.

با لەخۆمان بپرسـین چی کراوە بۆ پرسی گۆڕەبەکۆمەڵەکان، بۆ تائێســـتا حکومەتی گرنگی بەم پرسەنادات؟

دەتوانین بڵێین لەگەڵ دروســـتبوونی وڵاتێک کە ناوی عێراقە، ناکۆکی و ســـڕینەوەی ئەوی تر گەیشـــتە ئاســـتێکی کوشـــندە و لەناوبردنی بەکۆمـەڵ. ئـەم دەوڵـەتـە تـازەیـە لـە هـەموو ســـــەردەمـە جیـاوازەکـانـدا کوشـــتنی بـەکۆمـەڵی ئـەنجـامـداوە، کـەواتـە گۆڕی بـەکۆمـەڵی بۆ دژ و نــەیــارەکــانــی نــاوەتــەوە. گۆڕەبەکۆمەڵەکانی ناو چوارچێوەی جوگرافی دەوڵەتێک کە ناوی عێراقە، ئاماژەن کە ئاســـودەیی و بەیەکەوە ژیان لە خاڵێکی مەترســـیداردایە. بیابانەکان، ناوچەلماویی و گەرمەکان

بوون بە مەنزڵگایی سەدان هەزار مرۆڤی بێتاوانی کوردی هەرێمی کوردستان. ئەگەر ریزبەندییەک بۆ ئەم گۆڕانە بکرێت، هەر لە جینۆسایدی کوردانی فەیلی لە ساڵی ١٩٨٠ تا جینۆسایدی نێرینەوەی بارزانی ١٩٨٣و تاوانی ئەنفال و تاوانی کیمیابارانی هەڵەبجە لە ساڵی ١٩٨٨ و جینۆسادیدی زەرگوێشەکان لە ساڵی ٢٠٠٣ بەدواوە، تا دوا تاوان و جینۆساید، جینۆسایدی ئێزیدییەکان بوو لە ساڵی (٢٠١٤). کۆی ئەم تاوان و جینۆسایدانە لە سنوری وڵاتێک ئەنجامدەدرێت، کە ناوی دەوڵەتی عێراقە، کە هیچ کاتێک نەبووە بە مایەی ئاسودەیی پێکهاتە جیاوازەکان. گۆڕەبەکۆمەڵەکانی تاوانی ئەنفالیش کە نزیکەی ٣٠٠ بۆ ٤٠٠ گۆڕی بەکۆمەڵ دەبن و هە تا دێت، ئەم ژمارەیە زیاتر و زیاتر دەبێت. بەڵام نیەتێکی هاوبەش و گشتی لە نێوان هەرێم و بەغدادا نییە بۆ هەڵدانەوەی گۆڕەکان و هێنانەوەیان بۆ زێد و خاکی خۆیان، بەتایبەتی حکومەتی هەرێم زۆر کەمتەرخەمە، ئەگەر جاران پرۆسەی جیاکردنەوەی رووفاتەکان و ئەنجامدانی پشکنینی DNA ناجۆر و سەخت بووبێت، بەڵام لە ئێستادا ئەم کردار و پرۆسەیە زۆر ئاسانە. ئەمرۆ بوونی ئەم گۆڕە بەکۆمەڵانە ناشترین دەرفەتی ئەوەت پێدەدات، کە داوای بە جینۆسایدناساندنی ئەنفال بکەیت و هاوکات جەخت لەسەر قەرەبووکردنەوە و داوای لێبووردنی دەوڵەتی عێراقی لەبەرامبەر ئەم تاوانە بکەیتەوە. لە راستیدا وەک ئاماژەم پێکرد لە زهنیەتی حکومەتی هەرێم جگە لە مووچە و هەندێک ئیمتیازات بۆ کەسوکاری ئەنفال خەمی تری نییە بۆ ئەنفال و هەوڵدەدات ئەنفال لە یادەوەریی کۆمەڵگەدا ئەو کاریگەرییە بێگیان و رۆحە بێت، کە ساڵ دوای ساڵ کاڵتر و کاڵتر و لاوازتربێت..

دەبێت چی بکرێت، بۆ ئەوەی تاوانی ئەنفال ببێت بە پرسێکی جیهانی؟

بە بڕوای من، کورد بەم ئەقڵ و پێگەیەی لەسەر ئاستی لۆکاڵی و هەرێمی و نێودەوڵەتییەی کە هەیەتی، ناتوانێت کاری جددی بۆ ئەنفال بکات و بیکات بە پرسێکی جیهانی و ئەنفال لە یادەوەریی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی جێبکاتەوە. ئەزموونی حوکمڕانی کوردی بەرامبەر دۆسیەکانی جینۆساید، بەتایبەتی ئەنفال شکستی هێناوە، چونکە وەک لە شوێنی تریش ئاماژەم پێکردووە، حزبە سیاسییەکانی هەرێم خۆیان بە بۆنەی ئەنفالەوە دەوڵەمەند و ناسراوکرد و لە بەرامبەریشدا بالای ئەنفالیان بچووک کردووە، هۆکاریش زۆرن، ئەگەر بمانەوێ ئەنفال لەو جوگرافیایەی بەرینە دەرەوە، دەبێت کۆی دامەزراوەکانمان نیشتمانی و پاک و دڵسۆز و بەئەمەک بن بەرامبەر بە خەمی ئەنفال و سەرجەم دۆسیەکانی جینۆساید لە باشووری کوردستان. دامەزراوەکانی هەرێم خاڵی بکرێن لە گەندەڵکاران، ئینجا دەستبکرێ بە هەوڵ و تەقەلا بۆ وەرگرتنی ئەم دۆسیەیە لە سەکۆی نێودەوڵەتی و حکومەتی عێراقیش ناچاربکرێ بەوەی لە پەیمانامە نێودەوڵەتییەکان ببێت بە ئەندام و تێکەڵ بەو وڵاتانە بێت، کە مافی مرۆڤ دروشمی سەرەکی و پرەنسیپێکی مۆراڵی گەورەیە لای ئەوان. هەتا عێراق بە دابراوی بمێنێتەوە، هەرێمیش سیستەم و دەسەڵاتەکەی لەنێوان دوو کەوانەدا نیشانەی پرسیار هەڵبگرێت، پێموایە هیچ لە دۆسیەکان سنوری دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق تێناپەڕێنێت، کاتێک لە ساڵی ٢٠٠٧ ئەنفالی وەک جینۆساید ناساند.

حکومەتی هەرێم دەیتوانی چیبکات بۆ پرسی ئەنفال و کەسوکاری قوربانیانی ئەنفال؟

١. حکومەتی هەرێم دەیتوانی کاری زیاتر بۆ ئەنفال بکات لە ڕووی نێودەوڵەتییەوە.
٢. دەیتوانی لەدوای ساڵی ٢٠٠٣وە زۆرترین گۆڕی بەکۆمەڵ بهێنێتەوە

و تەرمی پیرۆزیان رادەستی کەسوکارەکانیان بکاتەوە.

٣. وردتر کاری لەسەر قەرەبووکردنەوە و موچە و ئیمتیازات بکردایە

٤. پرۆسەی بەدیکیۆمێنتکردنی ئەنفال لەبار و قۆناغێکی شایستەتر بووایە.

٥. ناوچە ئەنفالکراوەکانی ئاوەدان بکردایەتەوە نەک کاول و وێرانتری بکرادایە.

٦. لە بواری پەروەردەدا لە زۆربەی ئاستەکاندا وانەی ئەنفال و جینۆساید بخوێندرایە.

٧. لە رووی یادکردنەوە و شێوازەکانی یادکردنەوەی بگۆڕیایە بەک ساڵ دوای ساڵ بەڵێنبدرێت و جێبەجێنەکرێت و خەڵک بێهیوا بکرێت لە مێژووی قوربانییەکانی خۆی.

٨. دادگاییکردنی تۆمەتبارانی ئەنفال و یەکلاییکردنەوەی ئەم دۆسیەیە کە لە دوای ٢٠٠٣ەوە گەرمتر لە جاران قسەی لەسەر دەکرێت، بەڵام زۆربەی ئەو تۆمەتبارانە لە ریزی حزبەکانی دەسەڵات پێگەی زۆر گرنگ و هەستیارییان هەیە.

٩. ئەنجامدانی رووپێویەکی ورد و متمانەپێکراو و دروست بۆ سەرجەم لایەنەکانی ئەنفال و ئەژمارکردنی سەرجەم زیانەکان.

١٠.دامەزراندنی میدیایەکی نیشتمانی بۆ پرسەکانی جینۆساید لە هەرێمی کوردستان و ئاراستەکردنی بۆ دەرەوەی هەرێم.

١١.هاوکاری ئەم ژنانەی لەدوای ئەنفال منداڵەکانیان بە جوانترین شێوە پەروەردەکرد و رۆڵەکانیان کرد بە خاوەن بڕوانامەی بەرز و پۆستی گەورە.

١٢.بەداخەوە بەهۆی ئەنفالەوە دەیان کچ قەیرەبوون و پرۆسەی هاوسەرگیریی بەجێهێشتن، حکومەت نەیتوانی لە رێگەی پرۆژە بڕیارێکەوە کارئاسانیان لەسەر ئەم پرسە بۆ بکات..

١٣.ئەرکی زیندووهێشتنەوەی ئەم تاوانە لە بیروەری تاک بەتاکی کوردا بۆ ئێستا و بۆ دەیان ساڵی

داهاتووش لەسەرشانی هەموو تاکێکی بەویژدان و بەئاگایە ؛ سەرەتا دەبێت لە کۆمەڵگەیەکی هۆشیارەوە دەستپێبکەین، ئەگەر کۆمەڵگەیەکی هۆشیار و تەندروستمان نەبێت، ئەگەری ئەوەمان لاوازدەبێت، دۆسیەکانی جینۆساید بەتایبەتی تاوانی ئەنفال لە بیرەوەریی و ئادەوەریی جێبکەینەوە، یان ئەنفال بکەین بە کۆیادەوەریی لەنێو زهنیەتی کۆمەڵگەی کورددیدا. پەروەردە یەکێک لە سێکتەرەکانە ئەگەر کاری دروستی خۆی بکات و بەپێی ئاستەکان ئەنفال و تاوانەکانی جینۆساید دابەشبکاتەوە ناو پرۆگرامی پەروەردەی کوردی. بە واتایەکی تر؛ هەرکاتێک ئاستی هۆشیاری گەیشتە ئەوەی جیاوازیی دروستبکات و بگەڕێتەوە بۆ کارکردن لەسەر مێژووی دۆسیەکانی جینۆساید لە باشووری کوردستان ڕێگاکانی تر ئاسان دەبن، چونکە لە بنەڕەتدا نیەتێک بەدیدەکەین بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵانەی لە ڕابردوودا کردوومانە.

لەدوای پەروەردەوە لە هونەردا کاری لەسەر بکرێت، بەتایبەتی هونەری سینەما کە تا ڕادەیەکی زۆر دەتوانێت خەمساردیی و بێباکییەکانی ڕابردوو چارەسەربکات و ئەنفال بەرێتە پێشەوە ..

تاوانی ئەنفال خەریکە لە بیری نەوەی ئێستا دەچێتەوە، بۆچی ئەم تاوانە وا زوو بەئاسانی خەریکە لەیاددەکەین؟

وەڵامەکەی بە دیدی من بەمجۆرەیە؛ لەبەر ئەوەی ئەنفال لە ژیانی ڕۆژانەماندا بوونی نییە، جوولەکەکان بەر لە نانخواردنیان درووود بۆ قوربانیانی هۆلۆکۆست دەنێرن، چونکە پێیانوایە ئەوەی هەیانە لەم ژیانە، پەیوەندی بە قوربانیدانی ئەوانەوە هەیە، ئەم نەریتە بەردەوام دووبارەدەبێتەوە و هەستێکی مۆراڵی لە یادەوەریی جولەکە دروستدەبێ. بەڵام ئێمەی کورد ساڵی یەکجار یادی ئەنفال دەکەینەوە، بەجۆرێک کە نە کەسوکاری ئەنفال دڵیان بەم یادکردنەوانە خۆشە و نە کۆمەڵگەی

کوردستانیش پێیوایە ئەم جۆرە یادکردنەوەیە شکۆی قوربانیان بەرزڕادەگرێت ونەدەتوانێ ببێتە مایەی ڕێزگرتن لە کەسوکاری قوربانیان. جارێکی تر دەبێت بگەڕێینەوە بۆ پەروەردە و هونەر کە دوو سێکتەری گرنگن لەئاست تاوانی ئەنفال شکستخواردوون و نەیانتوانی ئەم تاوانە لە یادەوەریماندا بهێڵدرێتەوە. نەوەی نوێش هیچ ئاگاییەکی نییە لە بارەی ڕابردووی خۆی و ئێش لەسەر هۆشیارکردنەوەی ناکرێت. لە هەمووشی شەمتر؛ ئێمەی کورد دەزگای یادەوەریمان نییە، تاوەکو هەرهیچ نەبێت، چیرۆک و تراژیدیاکە بە وێنە و دەنگ و ڕەنگ هاوشێوەی جوولەکەکان بکات بە کاری هونەری و گەنجەکان بڕوامان پێبکەن، کە ئەنفال تاوانێکە دژی ئەم گەلەی باشوور ئەنجامدراوە و کاریگەرییەکانیشی هەتا زەمەنێکی زۆر لەگەڵمان دەژی و دەمێنێتەوە. بۆیە دەگەین بەو ڕاستییەی کە ئەنفال دۆسییەی سەدەیە و لە هەر سەردەم و بارودۆخێکدا کاری جددی بۆ بکرێت، دەتواندرێت بەشێک لە شکستەکانی ڕابردوو چارەبکرێت و قەرەبووبکرێتەوە، ئەوەتا ئەرمەنەکان دوای ١٠٠ ساڵ زیاتر لە هەوڵدابوون جینۆسایدی ئەرمەنەکان بە جینۆساید بناسێندرێت و هەتا ئێستاش لە هەوڵەکان بەردەوامن، بۆ ئەوەی ئەگەر کارێکی گەلی ئەرمەن بچووکیش بێت، بەلام بۆ گەلی ئەرمەن شکۆ و شانازییە و مایەی زیندووهێشتنەوەی دۆسیەی جینۆسایدکردنی گەلەکەی دەگەیەنێت. ئەگەرچی زۆر درەنگە، بەڵام هێشتا کوردیش بەهۆی ئەنفالەوە دەتوانێت کاری گەورەو ناوازە پێشکەشبکات. ئەوەشمان لەیادنەچێت؛ ڕۆژانە بەهۆی مردنی ئەنفالکراوێک دەیان چیرۆکی نەبیستراوی ئەنفال لەناودەچن و بۆ هەتاهەتایە وندەبن.

بەرهەمە چاپکراوەکان :

١- ئەنفالستان وەک بڵاوکراوەیەک تائێستا شازدە ژمارەی بە کاغەز و PDF دەرچووە و بڵاوکراوەتەوە.

٢- ئەنفال و تێگەیشتنە جیاوازەکان، بەرگی یەکەم، ٢٠١٠.

٣- ئەنفال و تێگەیشتنە جیاوازەکان، بەرگی دووەم، ٢٠١٩.

٤- جینۆسایدی زەرگۆشەکان لاپەڕەیەکی تر لە سڕینەوەی شوناس، چاپی یەکەم، ٢٠١٥.

٥- جینۆسایدی زەرگۆشەکان لاپەڕەیەکی تری سڕینەوەی شوناس، ٢٠١٩.

٦ - شێخ حسێنی هەزارکانی هەڵبژاردنی مەرگ و ڕەتکردنەوەی بڕیاری سەددام لە ئەنفالدا، ٢٠١٩.

٧- حەمەرەشید توکنی، پارتیزانی ڕۆژە سەختەکانی ئەنفال، ٢٠٢٤.

٨ - مەلارەحیمی مەلارەشید، پارتیزانی ڕۆژە سەختەکانی ئەنفال، ٢٠٢٣.

٩- نوگرە سەلمان ـــ قەڵای مەرگ وپاکتاوی نەژادیی، چاپی یەکەم، ٢٠٢٣.

١٠- نوگرە سەلمان ـــ قەڵای مەرگ وپاکتاوی نەژادی، چاپی دووەم، ٢٠٢٤.

ئایا شەنگال دەبێتە دوایەمین جینۆسایدی گەلی کورد؟

ئاخۆ دەکرێ "مەڵبەندی جینۆساید" بکەین بە "مەڵبەندی ڕزگار لە جینۆساید"؟

فەرمان حسێن دەروێش

نووسەر و پسپۆڕی بواری جینۆساید

ڕاوێژکاری مەکتەبی شەهیدان و تێکۆشەران (ی.ن.ک)

هەواڵنامەی کتێب

داعش و پەلامارەکانی شـــە نگال و جینۆسایدی ئێزدییان:

لە مێژوودا ئێزدییەکان ڕووبەڕووی زۆر جینوســـــاید و کوشـــتن و لەنــاوبردن بوونەتەوە، بەتــایبەتی بەهۆی بیروباوەڕ و ئایینەکەیانەوە، بەڵام جیاواز لە جینۆســـــایدەکانی ڕابردوو لە هێرشـــەکانی داعشـدا بۆ ســــەر شــــەنگال لە ئابی (٢٠١٤)، ئێزدییەکــان ڕووبەڕووی تــاوان و کوشتن و کڕین و فرۆشتن بوونەوە.

جینۆســـایدی ئێزدییەکان بەدەســـتی داعش تەنها خۆی لـە کوشـــتن و لەنـاوبردن و کـاولکردنی شـــــارو گونـدەکـانیـانـدا نەبینیەوە، بەڵکو (ســــەبی)کردنی کچــان و کڕین و فرۆشـــتنیــان و دەســـتدرێژی بۆ ســــەریـان، یەکێکـە لـە تـاوانـە قێزەونەکــان، پەلامــاری داعش بۆ ســـەرئێزدییەکــان جیــاوازبووە لە پەلامارەکانیان بۆ ســـــەر شـــــارو شــــارۆچکەکانی دیکـە، داعش بەر لەوەی هێرش بکــاتە ســــەرومــاڵی ئێزیـدییەکــانی حەڵاڵکرد، بەپێی بۆچوون و بڵاوکراوەکــان داعش، ئێزدییەکان "موشریک"ن، جیاوازن لە مەسیحی و جولەکە، کە ئەوان ئەهلی کتــاب"ن و دەتوانن لـە ســـنوری حوکمڕانی داعشدا و لە چوارچێوەی دەوڵەتەکەیاندا "جزیە" بدەن و بژین، بەڵام ئێزدییەکــان ئەگەر نەبن بـە موســــوڵمـان دەبێت پیـاوەکـانیـان بکوژرێن و ژنەکانیشـــیـان "ســــەبی" بکرێن.

تاوانەکانی داعش لە پرســی کچان و ژنانی ئێزدی سنورەکانی مرۆڤایەتی تێپەڕانـد، بەتـایبەتیش لـە مـامەڵەی کڕین و فرۆشـــتن و دەســـتدرێژی سـێکسی و پاشـان بە دیاری ناردنی کچـان بۆ یەکتری، ئەمـە کـاریگەریی گە ورەی لەســەر لایەنی کۆمەڵایەتی و دەروونی کچان و ژنانی ڕزگاربوو دروســـتکردووە، پێویســـتیـان بـە دووبـارە پشـــتیوانی و ڕاهێنـانەوە هەیـە، بۆئەوەی وەک کەســـێکی ئاسایی بگەڕێنەوە بۆ ناو کۆمەڵگە(١).

پەلاماری داعش بۆ سـەر شـەنگال و ڕەفتـارەکـانی داعش لەو نـاوچەیـە بەرامبەر بـە ئێزدییەکـان، بەتەواوی دەچێتە چوارچێوەی جینۆســـــایدی نێودەوڵەتییەوە و لەگەڵ پەیماننامەی نەتەوە یەککگرتووەکـانی (١٩٤٨)دا دێتەوە سەبارەت بە جینۆساید.

داعش لەژێر نـاوی ئـاینی پیرۆزی ئیســـلامدا وەک ســـەبایا مامەڵەی

لەگەڵ کچان و ژنانی ئێزدییەکاندا کردووە و کڕین و فرۆشتنی پێوە کردوون، لەگەڵ کوشتن و لەناوبردن و ڕفاندنی ئێزدییەکان بەردەوام مەزارگە و شوێنە پیرۆزەکانیان ڕووبەڕووی ڕووخان و لەناوبردن بوونەتەوە.

ئێزدییەکان لە مێژوودا ڕووبەڕووی سەدان جینوساید و لەناوبردن و قەتلوعام بوونەتەوە، ئەوەش کاریگەری لەسەر کەمبوونەوەی ژمارەی ئەو پێکهاتەیەدا هەیە لە عێراق بەگشتی و هەرێمی کوردستان بەتایبەتی، بەو پێیە سەرەڕای کوشتن و لەناوبردن بەشێکی زۆریان ڕوویانکردووەتە دەرەوەی وڵات.

بە بەراورد لەگەڵ پرۆسەی ئەنفال و ئەو تاوانانەی ڕووبەڕووی کچان و ژنان بووەتەوە لە کوشتن و لەناوبردن و دەستدرێژی و فرۆشتنیان، کچان و ژنان لە هەردوو پرۆسەی ئەنفال و شەنگالدا هەمان ڕەفتاریان بەرامبەر کراوە[٢].

لەدوای گرتنی شاری موسڵ لەلایەن چەکدارانی داعش و لە ٢٠١٤/٦/١٠ بەجۆرێک لە جۆرەکان، داعش بۆماوەیەک بێدەنگ بوو، چالاکی و پەلامارەکانی ڕاگرت بە ئامانجی خۆقایمکردن و ڕێکخستنەوەی خۆی لەناو شاری موسڵ، (موسڵ) کە شارێکی مێژووییە و سەنتەری پارێزگای نەینەوایە، بە دووەم گەورە شاری عیراق دادەنرێت و دەکەوێتە باکووری عێراقەوە و زۆرترین پێکهاتەی تێدا دەژی)[٣].

دوای نزیکەی دوو مانگ لە بێدەنگی لە ٢٠١٤/٨/٣ بەتەواوی سنوری چواردەوری خۆیدا هێرش و پەلاماریدا و سنوری خۆی فراوانکرد، لە ڕۆژهەڵات و باکوورەوە قەزای تلکێف و وانکێ و باشیک و بەرتلە و قەزای حەمدانیەی گرت، لە ڕۆژئاواشەوە تەلەعفەر و زوممار و ڕەبیعە و شەنگالی گرت، بەڵام لە هێرش و پەلامارەکەی بۆ سەر شەنگال زۆرترین زیانی گەیاند، کە سەرەڕای لەدەستدانی خاکی کوردستان بە سەدان کوردی ئێزدیی کوژران و ژمارەیەک لە کچان و ژنانیشیان بران و بەشێکیشیان لە چیای شنگال لە تینوێتی یان لە برسێتیدا گیانیان لەدەستدا.

بە کۆنترۆڵکردنی شەنگال و تەلەعفەر و دەوروبەری موسڵ

ڕووبەری (١٠ هەزار و٤٢٠ کم) خاکی ئەو ناوچەیە لە دەستی کورددا نەما، بەو پێیەی قەزای شەنگال کە لە هەردوو ناحیەی (سنونێ و قەیرەوان) پێکهاتووە و (٩٧) گوند لەخۆدەگرێت و ڕووبەرەکەی (3188)کم٢ و ژماری دانیشتوانەکەی بە زیاتر لە (3٢٠ هەزار) کەس ئەژماردەکرێت، قەزای تەلەعفەر کە پێشتر لەژێر دەستی داعشدابوو، لە هەرسێ ناحیەی (زوممار و عیازیە و ڕەبیعە) پێکهاتووە و (١٧٢) گوند لەخۆدەگرێت و ڕووبەرەکەی (٤٢٩٧)کم٢ و ژمارەی دانیشتوانەکەی زیاتر لە (٤٠٠ هەزار) کەسە، بەو پێیەش ڕووبەری ئەو ناوچەیەی ڕۆژئاوای موسڵ (٨٤٧٥)کم٢ و ژمارەی دانیشتوانەکەشی زیاتر لە (٧٢٠ هەزار) کەسە، هە مووی کەوتە دەستی داعش، بەڵام بەشی باکوور و ڕۆژهەڵاتی موسڵ کە پێشتر لە دەستی هێزی پێشمەرگەدا بوو، لەو پەلامارەدا قەزای تلکێف و هەردوو ناحیەی وانکی و فایدە کە ڕووبەرەکەی (١٢8٠)کم٢ و زیاتر لە (١٩٥ هەزار) ژمارەی دانیشتوانیەتی، لە قەزای حەمدانیە هەردوو ناحیەی نەمرود و بەرتلە کە ڕووبەرەکەی (١١٥٥) کم٢ و دانیشتوانەکەی بە (١٨٥ هەزار) کەس مەزەندەدەکرێت و ناحیەی باشیک سەر بە موسڵ کە ڕووبەرەکەی (٥٠٠) کم٢ و دانیشتوانەکەی زیاتر لە (٧٠ هەزار) کەس دەبێت، بەو پێیەش کۆی ڕووبەری ئە و ناوچانەی کە کورد لەدەستیدا (١٠٤٢٠)کم٢ دانیشتوانەکەی نزیکەی (١ ملیون و ١٧٠ هەزار) کەس دەبێت، واتا بەشی زۆری خاکی کوردستانی پارێزگای موسڵ (ناوچەی جێناکۆک)ی 28 ئەو پارێزگایە لەدەستی کورددا نەما، بەو پێیەش کورد لەو سنورە (٤ قەزا) و (١٠) ناحیە و سەدان گوندی لەدەستدا، سەرەڕای ئە و قوربانییە زۆرە، داعش لە دوای دروستبوونی و پەلامارەکانییەوە هیچ پەلامارێکی هێندەی پەلاماری (٢٠١٤/٨/٣) پڕ زیان و دەستکەوتی نەبووە، لەدوای ئەو پەلامارەشەوە، ئیتر هێزەکانی هاوپەیمانان کەوتنەخۆ لە بەرامبەر مەترسییەکانی کە ڕۆژبەڕۆژ لە گەشەدابوو، فراوانتردەبوو[٤].

• لێکەوتە مرۆییەکانی جینۆسایدی ئێزدییان لە شەنگال :

لە (3ی ئابی ٢٠١٤)دا شەنگال و ناوچەکانی دەوروبەری بەتایبەتیش ناوچەی ئێزدینشینەکان رووبەڕووی گەورەترین جینوساید بوونەوە و تەواوی شێوازەکانی جینوسایدی لە شەنگالدا هەبووە لە (کوشتن، زیندەبەچاڵکردن، ئەشکەنجەدان، ئاوارەبوون، لەبرسامردن، کۆمەڵکوژی، دەستدرێژی، ڕاگواستنی منداڵ، وێرانکردنی ماڵ و حاڵ، ڕوخانی پەرستگار و شوێنی ئاینی ...هتد).

کوشتن و لەناوبردن بۆ خستنەڕووی ئاماری ئەو زیانە گیانی و ماڵیانەی کە ڕووبەڕووی هاولاتیانی ئەو ناوچەیە بوونەتەوە، پشت بەو ڕاپۆرت و لێدوانە ڕەسمیانەی کە لەلایەن سەنتەر و دامەزراوە و بەڕێوەبەرایەتییە تایبەتمەندەکان بەستراوە، لەگەڵ ئەو ئامار و داتا نارەسمیانەی کە بڵاوکراونەتەوە.

یەکەمین کۆنفرانسی "لالش بۆ ئاشتی و پێکەوە ژیان"، وردترین ڕاپۆرتی لەسەر زیانەکانی دەستی داعش خستوەتەڕوو "پۆلێنی تاوانەکانی داعش دوای پەلامار و شالاوەکانی بۆ سەر شەنگال و داگیرکردنی دەکات و بەم شێوەیە دیاریان دەکات:"

ئاوارەبوون: ئاوارەبوونی زیاتر لە (٤٣٠) هەزار کوردی ئێزدی، نزیکەی (١٤٠) هەزاریان بۆ ماوەی زیاتر لە ١٠ ڕۆژ بێ نان و بێ ئاو لە چیای شەنگال گیریان خوارد، نزیکەی (٢٩٠) هەزاریان ئاوارەی هەرێمی کوردستان و تورکیا و سوریا بوون.

کوشتن: لە سەرەتای پرۆسەی پەلامار و شالاوی داگیرکارییەکەدا، زیاتر لە (1٨٠٠) هەزار و هەشت سەد کەس، دووچاری کوشتنی بەکۆمەڵ بوونەوە، کە تەنها لە گوندی کۆجۆ (٤٠٠) پیاوی ئەم گوندە لە گۆڕێکی بەکۆمەڵ نێژراون.

ڕفاندن: ڕفاندنی زیاتر لە (٣٠٠٠) کچ وژن و منداڵ، کە ناوی (١٦٦١) کەسیان پشتراست کراوەتەوە، جیاکردنەوەی ڕەگەزی مێینە لە پیاوان و بە نۆرە دەستدریژی سێکسیکردنە سەریان و بەزۆر ناردنیان بۆ شوێنانی تری ژێردەسەڵاتیان و بەزۆر پێگۆڕینی

ئاین و سەپاندنی ئاینی ئیسلام بە سەریاندا.

ونبون: ونبوونی زیاتر لە (٥٠٠) پێنج سەد کەس، کە ناوو ناونیشان (٢٥٤) کەسیان لەلایەن کەسوکارەکانیان پشتراستکراوەتەوە، کە هەتا ئیستا بێسەرو شوێنن.

مردووان: لە ئەنجامی برسێتی و تینوێتی و ماندووبوون لە ڕێگا زیاتر لە (٦٠٠) کەس لە پیر و مناڵ و ژن گیانیان لەدەستداوە.

ڕووخاندنی پەرستگاکان: ڕووخاندنی زیاتر لە (١٤) چواردە پەرستگا و شوێنی ئاینی کوردانی ئێزدی کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەها ساڵ پێش ئیستا[٥].

سەبیکردنی کچانی ئێزدی: ئەوەی لە شەنگال ڕوویدا، تەنها بە کوشتن و ڕاکردن و ئاوارەبوونی خەڵکەکەی کۆتایی نەهات، بە ڵکو مەترسیدارترین تاوان بەرامبرر کچان و ژنانی ئێزدی کرا، ئەویش فرۆشتن و بە کەنیزەکردنی کچان و ژنانی ئێزدیە لە بازاڕەکانی ڕەققە و موسڵ و دەستدرێژیکردنە سەریان.

داعش و تالانی: ئامانجی داعش لە پەلاماردانی ناوچەکان بەر لە هەموو شت تالانکردن و بردنی کەلوپەل و دەستگرتن بە سە ر ماڵ و موڵک و سامانی تایبەتی و گشتیدا، ئەگەر ئەمە بۆ ناوچەکانی تر ڕاست بێت، ئەوا بۆ ناوچەی شەنگال زۆر زیاتر بووە، بەوەی ئەوان بە چاوی موشریک سەری ئێزدییەکانیان کردووە و پێیان وایە هەرچی دەستیان کەوێت غەنیمەیە و کچ و ژنەکانیشیان سەبایایە"[٦].

جیاکردنەوەی دە ستگیرکراوەکان: لە دوای هێرشی داعش بۆ سەر شەنگال و گوند و ناوچەکانی دەوروبەری، لە (٢٠١٤/٨/٣) ژمارە یەکی زۆری هاوڵاتی کوردی ئێزدی کەوتنە دەستی چەکدارانی داعش، لە یەکەم هەنگاوی دەستگیرکردنیان لە دوای لێسەندنی کەلوپەل و زێڕو پارەکانیان جیاکردنەوەیان بوو، بەم شێوەیە: (کچە گەنجەکان بە جیا، پیاو بە جیا، ژن و منداڵیش بەجیا) ئە م شێوازە لە پرۆسەی ئەنفالیشدا بەهەمان شێوە بووە، بەڵام تەنها جیاوازی ئەوەیە کە لەوەی ئە نفالدا جیاکردنەوەی گەنجەکان بۆ گولەبارانکردن بووە و لەمەی شەنگالدا بۆ فرۆشتن و سەبیکردن بووە[٧].

گۆڕینی ئـاینین و بیروڕا: بەپێی پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانی ٩ی کـانـوونـی دووەمـی ١٩٤٨، جینۆسـایـد بە مانای هەریەک لەم کـردەوانەی خـوارەوە دێـت، لەناوبردنی تەواو یان بەشـێک لە (گـرووپـێکـی نەتەوەیـی، ئەتنیـکـی، ڕەگەزی یان ئایینی[٨]. واتە هەوڵدان بۆ گۆڕینی ئـایینی کەسـێـک یـان گـرووپـێـک دەچـێـتە چـوارچـێـوەی جینۆسـایـدی نێودەوڵەتییەوە، کە لە پرۆسـەی پەلاماری شـەنگالدا داعش هەر کەسـێـکـی ئـێـزدی دەسـتگیرکردبێت، یەکەم پرسـیار داوای گۆڕینی ئـایینەکەیـان و بوون بە موسـڵمانیان لێکردوون، کە ئەم ڕەفـتـارەی داعش بەتەواوی دەچـێـتە چـوارچـێـوەی جـیـنـۆسـایـدی نێودەوڵەتییەوە.

کڕین و فرۆشـتـنی کـچـان: دوای پـرۆسـەی دەسـتـگـیرکـردن و جیاکردنەوە، پاشـان پرۆسـەی کڕین و فرۆشتن و دەستدرێژی سەریان دەسـتـی پێکردووە و چۆنیـان ویستووە، فرۆشتوویانن و کڕیویانن، (نـادیـە موراد) دەڵێت: وەک کـاڵا مامەڵەیان بە جەسـتەمانەوە دەکرد، بە کرێیان دەدایـن، دەیانفرۆشـتـین، تەنانەت هەندێک جار ئەمیرەکان لە نێوان خۆیاندا بە دیاری بۆ یەکیان دەناردین.

ئەم ڕەفتارانە دڕندەیی چەکدارانی داعش نیشـانـدەدات، تـا ئەوپەڕی توندوتیژی و بێبەزەیی.

کەیسی شنگال:

کەیسێکی نوێیە، ئەم تاوانە هێشتا لە هـۆشـی مـرۆڤـایەتیـدا مـاوە و ڕووداوەکـانی ڕۆژانە لەگەڵـمـانـدا دەژین، پێویسـتە وەک کەیسـەکانی ئەنـفـال، کـوردە بـارزانـیـیەکـان، هەڵەبجە، سـەردەشـت و قەڵادزێ و سـەیدسـادق و ئەوانی تر فەرامۆش نەکرێت و دەبێت زۆر جددیتر و پرۆفیشـنـاڵانەتر کاری بۆ بکرێت، کـارەکـان دەکرێت لە دوو تەوەری گـرنـگـدا چـڕبـکـرێـنەوە: ئەوانـیـش هەوڵەکـانـی نـاوخـۆو دەرەوەی کوردسـتانن، هەوڵەکانی ناوخۆدەبنە بنەمایەکی گرنگ بۆ دەرئەنجامەکانی هەوڵە دەرەکییەکان.

گەورەترین هەڵەی ڕابردوو کە نەکرا چ ئەنـفـال، کـۆمەڵـکـوژیـی کـوردە بارزانییەکان، هەڵەبجە و سەردەشت بەفەڕمی لە نێو ڕای گشتیی جیهانیدا بکرێنە جینۆسـایـد، نـایەکـانگیریی

هەوڵە نێوخۆییەکان و دەرەکییەکان بوون وبەهۆیەوە تاکو ئێستا ئەو تاوانە کۆمەڵکوژییانە وەک پێویست بەجینۆساید نەناسراون و هۆیەکی گرنگیش بوون بۆ دووبارەبوونەوەی کۆمەڵکوژیی کوردە ئێزدییەکان.

هەوڵە ناوخۆییەکان :

دەوڵەتی ئیسلامی پاش داگیرکردنی شنگال و ناوچەکانی دەوروبەری، ویرانەیەکی گەورەی جێهێشت، هەمو ئەو ویرانکارییە گیانی، دەروونی و ماڵییانە دەبنە بنەمایەکی گرنگ، بۆئەوەی بە شێوەیەکی ڕاست مامەڵە لەگەڵ کەیسەکەدا بکرێت و بشبێتە خزمەتێک بۆ شنگال و کوردە ئێزدییەکان لە پلەی یەکەمدا و خزمەتێکی گرنگیش بێت بە دۆزی کورد لە پلەی دووەمدا، دروستکردن و ئامادەکردنی ئەم تێهاتانە چالەنجێکی گرنگە و بەبێ ئەوان دەرهاتە دەرەکییەکان پێکنایەن و هیچ سەرئەنجامێکی ئەوتۆمان دەستناکەوێت.

دەکرێت خاڵە گرنگەکان لەمانەدا کورت و چڕبکرێنەوە :

* دامەزراندنی وەزارەتێکی تایبەت یان هەر دامەزراوەیەکی دەوڵەتیی خاوەن کەسانی تەکنۆکرات و شارەزا لە بوارەکەدا بۆ کۆکردنەوەی بەڵگەکان و دیکۆمێنتکردنیان، ئەم وەزارەتە دەبێت خاوەن بودجەیەکی تایبەتیی خۆی بێت، هەڵبەت لە حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان هەیە، ئەم وەزارەتە بەپێی هەموو پێوەرەکان نەیتوانیوە کەیسە گرنگەکان لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتیدا بە جینۆساید بناسێنێت.، شنگال و کۆمەڵکوژیی کوردە ئێزدییەکانیش لەبەرئەوەی ڕووداوێکی نوێ و گرنگن، هەربۆیە پێویستیی بە دامەزراوەیەکی تایبەت هەیە، کە ڕاستەوخۆ لەلایەن ئەنجومەنی وەزیران و خودی سەرۆک وەزیران بەڕێوەببرێت.

* کۆکردنەوەی تەواوی بەڵگەنامەکانی کارەساتی شنگال و دەوروبەری لە هاردکۆپی-کاغەز، وێنە، فیلم، دەنگ و ئنتەرسێپتی چەکدارانی دەوڵەتی ئیسلامی و ئامادەکردنیان لە ناوەندێکی ئەرشیفیی تایبەت بە دامەزراوەکەوە و وەرگێڕانیان بۆ زمانەکانی کوردی، ئینگلیزی و فەرەنسی، ئەم دوو زمانەی دوایی گەلێک گرنگن، کە ئەو

دۆکومێنتانەمان پێیان هەبن، چونکە زمانی زۆرینەی دادگا و دامەزراوە قانونی و دادییەکانی جیهانن، دۆکومێنتەکان دەبێت بە شێوەیەکی هاوچەرخ ڕێکبخرێن و ببەسترێنەوە بە ماشێنێکی گەڕانی دیجیتاڵییەوە، هەر دۆکومێنتێک پێناس، سەرباس و کورتە پێناسەیەک یان چەند کلیلە وشە و میتا-داتای پێویستیان ببێت بۆ ئاسان دۆزینەوەیان، هەروەها زۆر گرنگە پرۆسەی (ئۆ.سی.ئاڕ لەسەر ئەو دۆکومێنتە سکانکراوانە ئەنجامبدرێن، تاوەکو لە وێنەوە بکرێنە تێکست بۆ ئاسان دۆزینەوەی زانیارییەکان و ئەنجامدانی گەڕانی فوڵ-تێکست تێیاندا).

* دامەزراندنی مۆزەخانەی شنگال، ئەم مۆزەخانەیە تایبەت بێت بە کۆمەڵکوژیی ئێزدییەکان لەلایەن دەوڵەتی ئیسلامییەوە، مۆزەخانەکە پێویستە ببێتە پیشانگایەکی گرنگی کۆمەڵکوژییەکە و زۆرینەی ئەو کەرەستانەی تێدا پیشانبدرێت، کە نمایشی کۆمەڵکوژییەکە دەکەن، لە دامەزراندنیدا سوود لە مۆزەخانەکانی کۆمەڵکوژیی جووەکان و ئەرمەن وەربگیرێت.

* وەزارەتە نوێیەکە یان دامەزراوەکە کۆمەڵێک ئاماری دروست کۆ و بڵاودەکاتەوە، ئەم ئامارانە تایبەت دەبێت بە ژمارەی دانیشتووانی کوردە ئێزدییەکانی ناوچەکە؛ پێش کارەساتەکە، پاش کارەساتەکە، ژمارەی کوژراوان، ژمارەی برینداران، نەخۆشکەوتووانی دەروونی بەهۆی کارەساتەکەوە، ژمارەی ڕفێندراوان، ڕەگەز، تەمەن، ژمارەی کۆچبەرە ناوخۆییەکان، ژمارەی کۆچبەرە دەرەکییەکان، باری ئابووریی ئەو ناوچانە پێش کارەساتەکە، دوای کارەساتەکە و خانووی ڕووخاو وزۆرئاماری تری پێویست کە بە هەموویان تێهاتگەلێکی گرنگ پێکدێنن، لەمەدا دەبێت ئەزموونی ئەنفال و هەڵەبجە لەبەرچاوبگیرێت و ئامارەکان دووربن لە سۆزەوە و ڕاستودروست بن! ئەگەر نا، ئەوا کەیسەکە ڕاستەڕێی خۆی لەدەستدەدات.

* دامەزراوە تایبەتەکە، جگەلەوەی لە شنگال بنکەیەکی گرنگی دەبێت، لە شارە گەورەکانی باشووری کوردستانیش بنکەی پێویست بۆ ڕێکخستنی کاروباری ئاوارە کوردە ئێزدییەکان دەکاتەوە، کەسانی

پسپۆڕ ئەو دۆکومێنت و کەرەستانەی لە لای ئاوارەکانە کۆدەکەنەوە، کە پەیوەندیی راستەوخۆ و کاریگەریان بە کارەساتەکەوە هەیە، بەو شێوەیە دەتوانرێت تۆڕێکی زانیاریی کۆکردنەوە لە هەموو لایەک کۆبکرێتەوە و لە ناوەندی سەرەکیدا بپارێزرێت.

* ئەم دامەزراوە دەبێت، کوردە ئێزدییەکان لە هاوڵاتیی پلە "دوو"وە بکاتەوە هاوڵاتییەکی ئاسایی، ئاشکرایە کە زۆرینەی کوردە ئێزیدییەکان هەردەم کاریان خزمەتکردن بووە لە هۆتێل، ریستورانت، مەیخانەکان و کاری کرێکاری و جوتیارییان کردووە لە شارەکانی تری کوردستاندا، ئەمە دەبێت بگۆڕدرێت و ببنەوە هاوڵاتییە ئاساییەکە و باشتر وێناکردنی کەسایەتیی کوردی ئێزدی لەلایا،ن ئەمە زۆر گرنگە، تاکوچیدی کوردە ئێزدییەکان وڵات جێنەهێڵن و لەلایەن هاوزمانە کوردە موسڵمانەکانەوە بە کوردستان ئاشتبکرێنەوە.

هاوزمانە کوردە موسڵمانەکان لەوانەیە هەبن ئەم خاڵەیان بەلاوە"سەیر"یان گرنگ نەبێت! بەڵام ئەمە راستینەی بارودۆخ و ئاستی کۆمەڵایەتیی کوردە ئێزدییەکانە لەلایەن کوردە نائێزدییەکانی هاوزمانیانەوە!

* کوردە ئێزدییەکان جگە لە ناوچەکانی خۆیان بەتایبەتی شێخان و شنگال لە هیچ شوێنێکی تری باشووری کوردستاندا هیچ پەرستگایەکی تایبەت بە خۆیان نییە! شارێکی وەک سلێمانی هەزاران کوردی ئێزدیی تێدایە، تاکە ژوورێکیش تایبەت نەکراوە تا سروتەکانی خۆیانی تێدا ئەنجامبدەن، ئەم دامەزراوە دەبێت کوردی ئێزدی و ئایینی کوردی ئێزدی بکاتە دیاردەیەکی بەرچاوی هەموو کوردستان و لە شارە گەورەکانی وەک هەولێر، سلێمانی، دهۆک، کەرکوک و ئەوانی تر پەرستگای تایبەت بە کوردە ئێزدییەکان بکاتەوە.

ئەمە کارێکی زۆرگرنگە و هەستێکی وەها دەداتە کوردە ئێزدییەکان، کە تەنها شنگال و شێخان زێدی ئەو نین، بەڵکو سلێمانی و دهۆکیش بۆ ئەوان هەمان نیشتمانن، کە دەتوانێت مەلەک تاوسی تێدا دابنرێت و ئاگرە پیرۆزەکانیانی تێدا بکەنەوە، پێویستە بەرێککەوتن لەگەڵ لالش و میری

کوردی ئێزدییان بۆ هەریەک لەو پەرستگایانە پیر، قەوال و موریدی کوردی ئێزدی دابنرێن.

لە راستیدا ئەمە دەبووایە سالانێک لەمەوبەر لەلایەن وەزارەتی ئەوقافەوە بیری لێبکرایەتەوە و ئەو پەرستگایانە دابمەزرابانایە، چۆن دەبێت لە شارێکی وەک سلێمانی ناوەند و پەرستاگای زەردەشتییان هەبێت، کە دینێکی تارادەیەک لە ناوچووی کوردبووە و کەچی ئەو هەموو کوردە ئێزدییە لەو شارەدا خاوەنی پەرستگایەکی تایبەت بە خۆیان نەبن؟!

کردنەوەی ئەو پەرستگایانە لە قوولایی باشووری کوردستاندا کوردە ئێزدییەکان لەو پەرگیرییە دێنێتە دەرەوە، کە دانیشتوانێکی تەریکی فەرامۆشکراوی باشووری رۆژئاوای باشووری کوردستان بن! ئەوکات زۆرتر وابەستەدەبن بەو شار و ناوچانەی ترەوە کە تێیاندا نیشتەجێن، تەنانەت دەبێت بیر لەوەش بکرێتەوە، کە لە ولاتێکی وەک ئەڵمانیا کە ژمارەیەکی زۆری کوردی ئێزدیی تێدایە، پەرستگایەکی تایبەت بکرێتەوە، لەمەوە دەکرێت سوود لە شارەزاییی عەرەب و هیندۆسەکان وەربگیرێت، کە چۆن لە زۆر شوێنی ئەورووپا و کیشوەرانی تر، شوێنی پەرستش یان تێمپلێکی هندۆسەکانیان دروستکردووە و پەیڕەوکارانی ئەو ئایینانە بۆ پیادەکردنی سرووتە ئایینی و چالاکییە کۆمەلایەتی و "خێرخوازی"یەکانیان بەکاریاندەهێنن.

لە هەندێک ناوچەی کوردستان گەر کوردێکی ئێزیدی بۆ نموونە گاوان بێت، خەڵکی شیری مانگاکان ناکڕن و بە "حەرام"ی دەزانن! ئەمە وێنایەکی زۆر ناشرینە، کە دراوە بە کوردە ئێزدییەکان و دەبێت کاری گرنگ لەسەر باشترکردنی باری کۆمەلایەتییان لەناو کوردستاندا بکرێت.

پێویستە موجامەلەی هەرزان بەهای کوردە ئێزدییەکان لەلایەن هاوزمانە کوردە نائێزدییەکان کۆتایی پێبێت، بەوەی کە کوردی رەسەنن و ئایینەکەشیان ئایینی رەسەنی کوردییە! بەلام هیچ هەڵسوکەوتێکی کوردە نائێزدییەکان بەو شێوەیە نییە و بەگشتی بە شێوەیەکی ئاسایی مامەڵەیان لەگەڵ ناکرێت!

* پاش ڕزگارکردنی شنگال هەندێک گۆڕی بەکۆمەڵ دۆزرانەوە، ئەم گۆڕانە یەکێکن لە گرنگترین کەرەستەکانی کۆمەڵکوژیی شنگال، دەبێت کەسانی پسپۆڕ لێکۆڵینەوە لەم گۆڕانەدا بکەن، هەندێک لە بەجێماوە نەناسراوەکانی ئەم گۆڕانە لە ساردکەرەوەدا هەڵبگیرێن و وەک بەڵگەی تاوانەکان بپارێزرێن.

* زۆرگرنگە کەرەستەی تاوانەکان هەڵبگیرێن، لەوانە فیشەک و قەوانەفیشەک، ئامارێکی دروستی ئەو گۆڕە بەکۆمەڵانە بکرێن؛ چەندن، چەند کەسی تێدا کۆمەڵکوژکراوە، ناویان، ڕەگەزیان، تەمەنیان و زۆر داتای تریان لەسەر کۆبکرێنەوە، زۆرگرنگە هەندێک لەوکەرەستە بەجێماوانەی ناو ئەو گۆڕە بەکۆمەڵانە لە مۆزەخانە تایبەتییەکە نیشانبدرێن و بە زمانە جیاوازەکان لەسەریان بنووسرێن.

* تاوانباران و بەشدارانی کارەساتی شنگال دەستنیشان بکرێن، بەپێی ناو و ڕەگەزنامەیان پۆلێنبکرێن، ئەو عەرەبە هاوردانەی ناوچەی شنگال و زوممارکە یارمەتیی دەوڵەتیی ئیسلامییان دا و لەو تاوانەدا بەشدارییانکرد، دەستنیشانبکرێن.

* ئەو دیلانەی لە دەستی دەوڵەتی ئیسلامی ڕزگارکراون، بارێکی دەروونیی خراپیان هەیە، ئەمانە بەبێ هیچ چارەسەرێک یان تراپییەکی دەروونی خراونەتە کامپی پەناهاندەکان و تێکەڵی کۆمەڵگا کراونەتەوە!

پێویستە کلینیکی دەروونی بۆ ئەم دیلە ڕزگارکراوانە بکرێتەوە و لەباری دەروونییان بکۆڵدرێتەوە و مامەڵەی تایبەتیان لەگەڵدا بکرێت و هەوڵی دوبارە "ئاسوودە"بیان بدرێتەوە، لەمەدا جوولەکەکان زۆر سەرکەوتووانە تراپیی دەروونییان بۆ زۆر لە قوربانییان ئەنجامدا و یارمەتیدەرێکی باش بوو بۆیان، تاوەکو ئاسوودەببن و بەئاسایی تێکەڵی کۆمەڵگەی جووببنەوە، زۆر باش دەبێت شارەزایی و ئەزموونی جوولەکەکان لەم سێکتەرەدا لەبەرچاوبگیرێت.

* گرنگە زنجیرەیەک فیلمی سینەمایی و فیلمی بەڵگەنامەیی لەسەرکۆمەڵکوژیی ئێزدییەکان بە زمانەکانی کوردی، ئینگلیزی، فەرەنسی و هی تر بکرێت و بەردەوام لە بنکە تایبەتەکان و مۆزەخانەی شنگال پیشانبدرێن، ئەو

فیلمانە دەبێت بە شێوەیەکی وا پرۆفیشناڵ دروستبکرێن، کە تەلەڤزیۆنە جیهانییەکان پیشانی بدەن و بەهۆیەوە ڕای گشتیی جیهانی بە کۆمەڵکوژییەکە ئاشنابکرێت، دیسان لەمەشدا زۆرگرنگە کە شارەزایی و ئەزموونی جوولەکەکان لەبەرچاوبگیرێت، کە هەزاران فیلمی سینەمایی و فیلمی بەڵگەنامەییان لەسەر هۆلۆکۆست دروستکردووە و ڕۆڵی گرنگی لە پێشخستنی دۆزەکەیان هەبووە، بۆ نموونە تەنها لەسەر "ئانا فرانک" دەیان و زۆرتر فیلم و فیلمی بەڵگەنامەیی هەیە، بەدڵنیاییەوە هەر کچە کوردێکی ئێزدی ئانا فرانکێکی سەدەیەکی دواترە و ئەویش مافی ئەوەی هەیە جیهان بیناسێت و بزانێت دەوڵەتی ئیسلامی چی بەسەرهێناوە.

* وەک کاروئەرکێکی ناوخۆیی گرنگ، پێویستە پەرلەمانی کوردستان بەفەرمی دان بە جینۆسایدی هۆلۆکۆست، قەتڵوعامی ئەرمەنییەکان، جینۆسایدی گەلانی یۆگۆسلاڤیای پێشوو، ڕواندا، دارفۆر، جینۆسایدی ڕژێمی (خمێری سوور) بۆ کەمبۆدییەکان وزۆری تر بنێت، ئەمە گرنگییەکەی لەوەدایە کە ئەو وڵاتانە وەک مامەڵەی بەرانبەر زووتردان بە جینۆسایدی کوردە ئێزدییەکاندا دەنێن.

* ژیانی کۆمەڵایەتی و ئایینیی کوردە ئێزدییەکان و کۆمەڵکوژییەکانی شنگال و دەوروبەری بکرێنە بەرنامەی خوێندن و لە تەواوی خوێندنگاکانی کوردستاندا بخوێنرێن.

* هەر زانکۆیەک کە کۆلیژی زانستە مرۆڤییەکانی تێدابێت، ساڵانە لە تێزێکی ماستەر یان دکتۆرا لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و ئایینی وکۆمەڵکوژیی کوردە ئێزدییەکان یان هەر ماددەیەکی تری پەیوەندیدار بە کوردە ئێزدییەکانەوە ئامادەبکات.

* زاراوەی "ئێزدی" بەتەنها لە هیچ نووسراوێکی فەرمیدا بەکارنەهێنرێت، پێویستە نووسراوە حکومییەکان، لێکۆڵینەوەکان و میدیاکان کاتێک باسی کوردی ئێزدی دەکەن، هەمیشە دەستەواژەی" کوردە ئێزدییەکان"، "کوردی ئێزدی" یان "ئایینی کوردی ئێزدی" بەکاربهێنن، ئەمە کوردە ئێزدییەکان زۆرتر ئاسوودەدەکات،

کە بەشـــێکی دانەبڕاوی کۆمەڵگەی کوردی و خاکی کوردستانن.

هەوڵە دەرەکییەکان:

پـــاش ئـــامـــادەکـــردنـــی بەڵگەودیکۆمێنتەکان، دەکرێت دەست بە پـیـادەکـردنـی دەرهـاتەکـانـی پرۆســـەکە بکرێت، ئەم دوو لایەنە دوو پرۆســـەی پێکـداهەڵپژاون و تێکەڵکراون، هـیچیـان بەبێ ئەوی تریان ئەنجامێکی کارا بەدەســـتەوە نـادەن، دەشـــێـت هەنـدێـک لە دەرهـاتەکـان هـاوتەریـب لەگەڵ تێهاتەکاندا ئامادەبکرێن.

دەکرێت دەرهاتە گرنگەکان لەمانەدا کورت و چڕبکرێنەوە :

* لایەنە نـاوخـۆیـیەکـان بەو دامەزراوەیشی کە بۆ کەیسی شنگال دێـتەکـایەوە، نەبـنە ڕووکـاری دەرهاتەکان .

پێشتر بۆمان دەرکەوت، ئەو کەس و ڕێکخراو و لایەنانەی لە کەیسـەکانی ئەنفـال، هەڵەبجە و ئەوانی تردا بە خۆبەخش یان بەفەرمی کاریاندەکرد، لەبەرئەوەی لە بابەتەکەدا پڕۆفیشناڵ نەبـوون، نەیـانـتـوانـی هـیـچ ســـەرئەنجامێکی ئەوتۆ بەدەســـتەوە بـدەن، لەجیـاتی ئەمە دامەزراوەکە

چەند بریکارێکی یاسایی نێودەوڵەتی کە لە ڕێکخراوێک یان نووسینگەیەکی قانونیی نێودەوڵەتیدا خۆیان دەنوێنن، بۆ ئەم مەبەستە ڕابسپێردرێت، ئەم ڕێکخراو-نووســـینگە یـاســـاییە نێودەوڵەتییە، کە خـاوەن ئیمیجێکی بـاشـــە لە نـاوەنـدە یـاســـاییە نـێـودەوڵەتـیـیەکـانـدا بەرامـبەر پـاداشـــتێکی دیـاریکراو لەلایەن دامەزراوە حکومییەکەوە ساڵانە کار لە کەیســـەکەدا دەکـات، کـاری دامەزراوە نـاوخـۆیـیەکە تەنـهـا پێشـــکەشـــکردنی تێهـاتەکـان و دابینکردنی بودجە و هەمـاهەنگی و چاودێریکردنی کارەکانە[٩].

* کردنەوەی بنکەیەک بۆ ناساندن و جێبەجێکردنی کاروباری کارەسـاتی شـــنگال و ئاوارە کوردە ئێزدییەکان لە ئەورووپـا، ئەم بنکەیە ســـەر بە هەمان دامەزراوە حکومییەکە دەبێت و کاریشی پێشکەشکردنی بەڵگەکان و دابـیـنـکـردنـی بـودجە و چـاودێریکردنی کـاروبـارەکـانی نووســـینگە یاســـاییە نێودەوڵەتییەکە دەبێـت، شـــارێکی وەک لاهـای لە هـۆڵەنـدا بـووەتە نـاوەنـدێـکـی نێودەوڵەتی بۆ دادگاکان و بە شاری دادپەروەریـش نـاوی دەرکـردووە،

گرنگە ئەم بنکەیە لە شارێکی وەهادا بکرێتەوە و ببێتە پردێک لەنێوان حکومەتی هەرێم و نووسینگە نێودەوڵەتییەکە بۆ رێکخستن و هەماهەنگیی تەواوی کارەکان، هەمان بنکە دەتوانێت وەک بالۆیزخانەیەک بۆ کارەساتەکانی شنگال، ئەنفال، کوردە بارزانییەکان، هەڵەبجە وکۆکوژییەکانی تریش بەکاربهێنرێت.

* هەمووئەوکەرەستانەی کۆکراونەتەوە و بەشێکی گرنگی بەڵگەکانن، بە شێوەیەکی هاوچەرخ بڵاوبکرێنەوە و لە بنکە وپەرستگاکانی کوردە ئێزدییەکاندا بە زمانەکانی کوردی، ئینگلیزی و فەرەنسی پێشانبدرێن و بڵاوبکرێنەوە.

* بەستنی کۆنگرەیەکی سالانە لە دەرەوەی وڵات کە شێوازێکی نێودەوڵەتی ببێت لەسەر تاوانە شنگال و تاووتوێکردنی بژاردەکانی بەجینۆسایدناساندنی، هەروەها لەم کۆنگرەیەدا کارە تەواوکراوەکانی نووسینگە نێودەوڵەتییەکە بخرێتە بەر باسوخواس و بەڵگەودیکۆمێنت و دەرئەنجامەکانی تەواوی پرۆسەکە تانوپۆبکرێت، لە کۆنگرەکەدا هەرجارە و چەند پانێلێکی گرنگ بخرێتە بەر باس و دیبەیت، کە چارەسەری لایەنە کۆمەڵایەتی، دەروونی، گوزەرانی و ...هتد بەجێماوانی کارەساتەکە بکات، لەم کۆنگرەیەدا شنگال وکۆمەڵکوژیی کوردە ئێزدییەکان شاباسەکان بن و هەرجارەو لەسەر ئەنفال، کۆمەڵکوژیی کوردە بارزانییەکان، کیمیابارانی هەڵەبجە و ئەوانی تریش لێکۆڵینەوە و پانێل بگیرێت، ئەگەر بەشێوەیەکی رێکوپێک ئەنجامبدرێن، بەدڵنیاییەوە رای گشتیی جیهانی زۆرتر بەلای کەیسی شنگالدا رادەکێشرێت.

هەڵبەت دامەزراندنی دادگایەکی نێودەوڵەتیی تایبەت بە کۆمەڵکوژیی ئێزدییەکان کارێکی گران یان لەوانەیە ئەستەم بێت، لەبەر کۆمەڵێک هۆی سیاسی، تەکنیکی و ئابووری :

* ئەو ناوچانەی کە کوردی ئێزدینشین بوون و کۆمەڵکوژییەکەی تێداکراوە، بەفەرمی دەکەونە دەرەوەی سنووری حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، حکومەتی هەرێمیش لە رووی یاساییەوە بەشێکی عێراقە، داواکردن و دامەزراندنی دادگایەکی لەو جۆرە لە دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدا نییە،

بەڵکو لە ڕووی یاساییەوە مافێکی عێراقییە، دیارە عێراقیش داواکارییەکی لەو جۆرە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ناکات، ئەگەر بیشیکات، ئەوا بەدڵنیاییەوە نە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و نە نەتەوە یەکگرتووەکانیش داواکەی بەجددی وەرناگرن، چونکە پێگەی عێراق لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا وڵاتێکی زۆرگەندەڵ، ئاڵۆز و خراپە، پێشتریش دادگای باڵای تاوانەکان هەوڵی بچووککردنەوەی کەیسەکانی ئەنفال، کۆمەڵکوژیی کورده بارزانییەکان و هەڵەبجەی دا، بەوەی سەرەکیترین تاوانبار کە (سەددام حسێن) بوو لەسەر کەیسێکی بچووکی وەک دوجەیل سزادرا! نەک لەسەر کەیسە گەورەکانی کورد.

* پاش دادگاییەکانی نورنبێرگ و تۆکیۆ، دادگا نێودەوڵەتییەکانی تربانەدۆرێکی ئەوتۆیان لەسەر چارەسەرکردنی کەیسەکان و گەڕاندنەوەی مافی قوربانییەکان نەبووە، هەربۆیە گومانێکی زۆر بەرانبەر ئەودادگا نێودەوڵەتییانە هەیە، زۆرینەی هۆکارەکانی دامەزراندنی ئەو دادگایانە سیاسی بوون نەک چارەسەرکردنی تاوانی جینۆساید.

دادگای نێودەوڵەتی نوێنەری دادپەروەریی نێودەوڵەتییە، دادپەروەریش تەنها دادگاییکردنی تاوانباران نییە، بەڵکو ئاسوودەکردن و خۆشگوزەرانکردنی قوربانییانی دەستی ئەو تاوانبارانەیە.

* دامەزراندنی دادگایەکی نێودەوڵەتی بودجەیەکی زەبەلاحی دەوێت و ئاسان نییە، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ئامادەبێت بۆک ردنەوەی دادگایەکی نێودەوڵەتی بۆ کارەساتی شنگال، بۆ نموونە دادگایەکی نێودەوڵەتی وەک ئەوەی (یۆگۆسلاڤیا)ی پێشوو ساڵانە پێویستیی بە ٢٠٠ ملیۆن دۆلارە بۆ راپەڕاندنی کارەکانی ،ئەگەر دادگایەک بۆ کۆمەڵکوژیی شنگال بێتەکایەوە، بەدڵنیاییەوە ١٠ ساڵ زۆرتری دەوێت بۆ تەواوکردنی کارەکانی، چونکە دادگا نێودەوڵەتییەکان بە خاووخلیچکی ناوبانگیان دەرکردووە، واتە نزیکەی یەک ملیار دۆلار زۆرتر تێچووی ئەو چەند ساڵەی دەبێت، هەڵبەت لەم قەیرانەدا نە عێراق و نە هەرێمی

کوردســـتانیش دەتوانن ئەو تێچووە زۆرە لەئەستۆبگرن.

* لە دادگـادا دەبـێـت تـاوانـبـار وتاوانلێکراو هەبێت، ئەمانە دووان لە پـایە گـرنـگەکـانـی دادگـاییـن. لە جینۆســـایدی ئێزدییەکاندا تاوانبار دەوڵەتی ئیسـلامییە و تاوانبارانی نە دیارن، نە بەردەستن. لەبەرئەوە ئەو دادگایە لە ڕووی تەکنیکی یاساییەوە کارێکی ئاسان نابێت(١٠).

ئـایا شـــە نگـال دەبێتە دوایەمین جینۆسایدی گەلی کورد؟

وادەزانرا، کە چیـدی ئەنفـالی کورد دوبارە نابێتەوە! پێش ڕووداوەکانی شـنگال لە ئۆگەسـتی ٢٠١٤، سـاڵی ١٩٨٨ حکومەتی بەعس بەتەواوی هـێزوجبەخـانەی خۆیەوە یەک لە گەورەترین تـاوانەکـانی خۆیی دژی کورد ئەنجـامـدا، ئەم هێرشــــە بە هەموو پێناس و واتایەکی، هێرشـــی جینۆسـاید و کۆکوژکردنی کوردبوو لە باشـووری کوردسـتاندا و ناوی نرا (ئەنفال).

سـاڵی ١٩٨٣ هەمان ڕژێمی بەعس قەتڵوعامی کوردە بارزانییەکانی کرد، زۆریـنـەی ئەوانە لە ئـۆردوگـای قوشــتەپەوە بەرەو ماشـــێنەکانی مەرگ بردران.

پـێشـــتـریـش لە ١٩ی ژونـی ١٩٦٣حەرەس قەومییەکانی عێراق لە ســلیمانی جینۆســایدی زۆرێک لە گەنجان و پیاوانی کوردی ئەنجامدا، دیسـانیش هەر هەمان ئەم حەرەس قەومییە عەرەبییە لە مانگی ئۆگەستی ١٩٦٩، نزیکەی ٦٧ ژن و منـداڵی خەڵکی هەردوو گوندەکانی "دەکا و خورت"یـان پـاش ســووتـانـدنی گوندەکان لە ئەشـکەوتێکدا بە گازی کیمیایی قاندا و کۆمەڵکوژیانکردن.

چەند ساڵێک پێش کارەساتی شنگال، کۆمەڵکوژیی کوردە زەرگۆشـییەکان ڕوویدا.

پێشـــتریش هەر لە ســـاڵی ١٩٨٨ کارەســاتی کیمیابارانی هەڵەبجە لە ١٦ی مارسدا ڕوویدا، لەم کارەساتەدا هەزاران کەس خنکـان و ئـاوارەی ناوچەکانی باشـــوور و بەتـایبەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوون.

گەر زۆرتر بە مێژوودا شـۆڕببینەوە، کـارەســـاتی گەورەی دێرســـیم دەخوێنینەوە، کە چۆن تورکەکـان هەزاران کوردیـان کۆمەڵکوژکرد و دەیان هەزارکوردیشـــیان لە زێدی

هەواڵنامەی کتێب

خۆیان گواستەوە بۆ ناوچەکانی تری تورکیا.

دیارە لە مێژووی کۆنتردا ڕووداوی کۆمەڵکوژیی تری زۆر ڕوویداوە و لێرەدا ڕیزکردنیان بەپێویست نازانرێت.

پرۆسەی کۆمەڵکوژی بووەتە خەسڵەتێکی بەرچاوی مێژووی کۆن و نوێی گەلی کورد، هەر جارێک ڕوویبدابێت، وا زانراوە، کە چیدی دوبارە نابێتەوە، ئەمە جگە لە خۆشباوەڕی و ناواقعی کورد خۆی، هۆیەکەی تریشی دەگەڕێتەوە بۆ لەرزۆکیی ئاساییشی نەتەوەیی و باش پاسەنەکردنی سنوورەکانی، هەروەها شوێنی ئەم ناوچەیە بەتایبەتی جیۆپۆلیتیکی کوردستانیش هۆکارێکی ترە، کە کەوتۆتە دڵی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە، ئەم ناوچەیە باشووری میزۆپۆتامیا هەر لە دێرزەمانەوە مۆڵگەی کۆمەڵکوژی و کوشت و کوشتار بووە، زۆرینەی کۆمەڵکوژیی سۆمەر، بابل، ئەکەد، ئاشوور، ماد و پاشان شەڕی خەلیفەکانی ئیسلام لەم ناوچەیەدا بوون و پێدەچی کاریگەریی جینەتیکی لەسەر مێشک و نەریتی دانیشتوانی ئەم ناوچەیەدا دانابێت بۆ حەزکردنیان بە کوشتن و کۆمەڵکوژکردنی کەسانی تر دانراوە بە مەڵبەندی جینۆساید لە مێژوودا.[١١]

پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ی باشووری کوردستان، ڕایەکی وا هاتە ناوانەوە، کە ئیتر کۆتایی بە هەنگاوی کارەساتاویی ئەنفال و کیمیاباران هات، بەڵام ئەوەی لە ئۆگەستی ٢٠١٤ لە شنگال ڕوویدا، زۆر لەوان کاریگەرتر و کارەساتاویتر بوو لەبەر ئەم هۆیانە:

* لە ماوەیەکی پێوانەیی زۆر کەمدا، ڕووبەرێکی زۆری خاکی کوردستان کە زۆرتر لە ١٠ ساڵ ئازاد و لەلایەن کورد خۆیەوە پارێزگاریی لێدەکرا، داگیرو خاپوورکرا.

*داگیرکردنی ئەوناوچانە بووەهۆی کێشەمەکێشی ناوخۆیی و خەتابارکردنی یەکتری، ئەمەش بووە هۆی خراپتربوونی باری ناوخۆیی کوردستان و دواکەوتنی ڕزگارکردنەوەی دەستبەجێی ناوچەکان، کە زۆرتر لە ساڵێکی خایاند.

*دانیشتووانی شنگال، زوممار، شارەدێ و گوندەکانی دەوروبەری

کۆمەڵکوژکران، هەزاران ئـافرەتی کوردی ئـێزدی کرانە سـەبییە ودەسـتدرێژییان کرایە سـەر و زۆرینەشیان لە بازارەکانی رەققە و موسڵ وەک کۆیلە فرۆشرانە پیاوانی دەوڵەتی ئیسلامی.

* ناڕاسـتیی رای سـیاسـی و رۆشـنبیرانی کورد خۆی، دەربارەی ئەوەی کە چـیدی ئەنـفـال و کۆمەڵکوژیی کورد دوبارە نابنەوە، بەڵا م لە کارەسـاتەکانی پێشـووتر خراپتر روویدا.

* بێئاگایی دەزگای هەواڵگریی کورد لە پێشـبینیی هێرشـەکانی دەوڵەتی ئیسلامی.

* ناڕاستیی رای سـیاسـی و رای گشـتیی کوردسـتان بەوەی کە باشـووری کوردسـتان گرنگیی تـایبەتی لە هـاوکێشـە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکاندا هەیە و پارێزراو دەبێـت لە هەر دەسـتدرێژییەکی دەرەکی.

* رووداوەکانی شـنگال جگە لەوەی پەیوەندیی راستەوخۆی بە باشووری کوردسـتانەوە هەبوو، بەڵام بووە هۆی تامپۆنێکی سیاسیی نێوان سێ پارچەی کوردسـتان؛ باشـوور، باکوور و رۆژئاوا کە هەریەکەیان خۆیان بە خاوەنی راسـتەقینەی دۆزی شـنگال و رزگـارکردنی دەزانی.

دەکرێـت زۆر هۆی تریش هەبن، بەڵام پرسیارە گرنگەکە ئەوەیە:

ئایا شنگال دەبێتە دوایەمین ئەنفال؟

رووداوەکانی ئەم دواییەی باکووری کوردسـتان وکۆمەڵکوژیی جزیرە و سـووری ئامەد، کە هەزاران مرۆڤی کوردی تێـدا تـاک و کۆمەڵکوژکرا لەلایەن تـورکەکـانەوە یەکەمیـن وەڵامی ئەو پرسیارەن (ئایا شە نگال دەبێتە دوایەمین جینۆسـایدی گەلی کورد؟)وەڵامـی تـریش دێن، ئەگەر گرنگیی تەواو بە رووداوێکی بۆ نموونە وەک شنگال نەدەین، کە زۆر نـوێیـە و بەدەردی ئەنـفـال کۆمەڵکوژیی کوردە بـارزانییەکـان و کیمیابارانی هەڵەبجە نەبرێت.

ئاخۆ دەکرێ "مەڵبەندی جینوسـاید بکەین بـە "مەڵبـەنـدی رزگـار لە جینۆساید؟

بە بڕوای من جینۆسـاید مەڵبەندی جینۆسـایـد تـا زەمـانێـک کـە ناسـیونالیسـم و گرووپە توندئاژۆ تەکفیری و دینییەکان لە ئارادابێ و

دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری بە کوردی (نەتەوە و ڕەگەز و قەومییەت و دین) دابەشکرابێ بەردەوام دەمێنێ، خەباتی سەرەکی دەبێ بۆ تێکدانی ئەم بارودوخەبێ، کە جینوساید پێکدەهێنێ، بەڵام خەبات بۆ تێکدانی ئەو بارودۆخە ئەوە ناگەیەنێ، کە لە چوارچێوەی باری باودا ناتوانین هیچ هەنگاوێک هەڵبگرین، خەبات لە دژی جینۆساید پێویستی بە زانیاری و وشیاری سەبارەت بەم تاوانە هەیە، ئیستا زانیارییەکی زۆر سەبارەت بەو سێ تاوانانە لەبەردەست دایە، کە پێویستە فێری بین و لە پەرەپێدانیدا بەشداری بکەین، ئەوەندەی کوردستان ئامانجی تیری جینوساید بووە، دەبا تائیستا زانیارییەکی قووڵ و بەرین سەبارەت بە ئەو دیاردەیە پێکهاتبا، بەڵام زانیاری و ئاگایی سەبارەت بە ئەو تاوانانە لە تەجروبەیەکی دواکووتووە، چەمکی جینۆساید دوای دامەزرانی نەتەوە یەکگرتووەکان و هەوڵدان بۆ پەسندکردنی کونوانسیونی جینۆساید (1945-١٩٤٧) کەوتە سەر زاران، پێش ئەوەی نەتەوە یەکگرتوەکان ئەو بەڵگەنامەیە پەسندبکات، ئەو کات پێشنووسەکەی ڕاوێژی پێدەکرا.

بەدرخانییەکان لە یاداشتێکدا بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان بەشێک لە پێشنووسێکی ئەو بەڵگەیان لێگیراوەتەوە و باسی جینۆسایدی گەلی کوردیان کردووە، بە لام ئەو هەڵویستەی کە وشیاری و چالاکی بەدوادا نەهات، لە ساڵی ١٩٦٣ کە کۆماری سوسیالیستی مەغۆلستان و یەکێتیی سۆڤیەت باسی جینوسایدی گەلی کوردیان لە نەتەوە یەکگرتووەکان هینا گۆڕێ، دیسان وشەی جینۆساید کەوتە سەر زاران، بەڵام باسی جینوساید نەبوو بە بەشێک لە کولتووری سیاسیی کورد و وڵاتانی ناوچە، لەگەڵ ئەوەشدا، نووری دەرسیم لە ١٩٥٢ دا، مێژووی کوشتاری دەرسیمی نووسیوە و بە تورکی لە شام بڵاوی کردەوە و باسی جینۆسایدی کورد لە تورکیا بە شێوەیەکی مێژوویی و لێکۆڵینەوەیەکی هەوڵ جار لە خەباتی (ئیسماعیل بێشکچی)دا لە کتێبی (تونجەلی قانون)و (١٩٣٥) و درسیم ژینوسیدی، ئیستانبوول (١٩٩٠)، لە کوردستانی عیراق

دەستپێدەکا، لەگەڵ ئەوەشدا لە ١٩٩١ بەو لاوە ئازادیی لێکۆڵینەوە هەبووە، هێشتا بەرهەمی بەپێز و پێویست بۆ کاری چالاکی و زانیاریی لەبەردەستدا نییە و هێشتا لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە سنوورەکانی هەوەڵ لێکۆڵینەوەی ئەنفالی نەبەزاندووە، مەبەستمەکە بڵێم کوردایەتی توانای خەبات بۆ بنەبڕکردنی جینۆسایدی نییە، لەگەڵ ئەوەشدا نوێنەرایەتی کورد لە پرۆسەی دانانی دەستووری عێراقدا هەولێدا دەوڵەتی ناوەندی دەسەلاتی جینۆسایدو تاوانی شەڕی نەبێت، لەوەشدا زۆر سەرنەکەوت و بە بەرژەوەندیی ئەمریکا لەگەڵ ناسیونالیستە شیعەکان سازشی کرد، دیارە قانوون هەر چەندیش بەڕاشکاوی و بە تێروتەسەلی ڕێ لەو جینایەتە بگرێ، ناتوانێ بنەبڕیان بکا. دەوڵەت ئەگەر ویستی جینۆساید بکا لە دەستوور و قانوونی ناوخۆیی و نێونەتەوەیی ناپرینگێتەوە و پێشێلیاندەکا، سەرباری ئەوەی قانوون مەیدانێکی خەبات لە دژی ئەو تاوانانەیە.

ئەگەر جینوساید تاوانێکی نێونەتەوەییە، بەربەرەکانێکردنیشی دەبێ نێونەتەوەیی بێ، لە مەڵبەندی جینوسایددا سێ گەل تەفروتوتونا کراون (ئەرمەنی و ئاشوری و کورد) جینۆسایدی ئەرمەنی، جینۆسایدی کورد و جینۆسایدی ئاشوورییە، کوردێک بیەوێ بە ڕاستی خەباتکەری ئەو تاوانانە خە بات بکا، پێویستە دان بنێ بە بە شداریکردنی بەشێک لەڕابە رایە تی کورد لەجینوسایدی ئەرمەنی و ئاشوری داو ئە و ڕابەرایەتیە وەک دەستە ودایەرەی جینوسـاید چاولێبکاو مەحکوومی بکات، بەڵام سیاسەت و کردەوەی نێونەتەوەیی تەنیا بە هاوکاریی ئەو سێ هاوکاری و هاوپشتیە پێکنایەت.

کوردێک یان ئەرمەنییەک کە دژایەتی جینۆسایدی گەلی فەلەستین و گەلانی تر نەکا، ناتوانێ لە خەباتی خۆیدا سەربکەوێ، تە نیا بە شۆڕشی گەلانی دنیا لە دژی ئە و جینایە تانە دەکرێ دە سەلاتداران چاوترسێن بکرێن و سیستەمی جیهانی جینوساید پاشەکشێ پێبکرێ.

لەو قسانەدا وا دەردەکەوێ، کە خە بات بۆ بنەبڕکردنی جینۆساید خە باتێکی ئاڵۆزە و زۆرلایەنی هە یە

(ئاینی، سیاسی، ئایدۆلۆژی، کولتووری، یاسایی، ...) بەڵام گەلی کورد بە شێوەیەکی ورد و بەپلان و دروست هەنگاوەکانی بۆ ئەم مەبەستە نەناوە و دەبووایە لێبڕاوانەتر لەم پرسەدا کارسازبێت و کاربکات، ئەمە ئەگەرچی وەک پێویست نەبووە، بەڵام کەمێک بۆ ئەو ڕزگاربوونەوە و بەجێماوانە یارمەتیدەربووە، بەڵام ئەم وەزارەتە نەیتوانیوە کەیسەکانی ئەنفال و هەڵبجە وەک جینۆساید بە جیهانی دەرەوە بناسێنێت و بەهۆیەوە دۆزی کوردیش بەرەو پێشەوە بروات.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

٩ ــــ محمد ڕەئوف، پاکیزەکانی شەنگال، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم،٢٠٢٠، ل(١٩١-١٩٢).

١٠ ــــ محمد ڕەئوف، پاکیزەکانی شەنگال، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم،٢٠٢٠، ل(١٩١-١٩٢).

١١ ــــ جینۆسایدی شەنگال و ئێزدییەکان، ئامار و داتا/ ئامادەکردنی جینۆساید کورد،2015/5/13.

http:/genocidkurd.com/ku/babati/49.73

١٢ــ محمد ڕەئوف، کورد لە ٢٥%ی خاکی کوردستانی لەدەستداوە، ڕۆژنامەی ئاوێنە، ژمارە(٤٤٠)، ٢٠١٤/٨/١٢، ل(١).

١٣ ــــ ڕاپۆرتی یەکەمین کۆنفرانسی لالش بۆ ئاشتی و پێکەوەژیان، لە پەرستگای لالش، 2015/4/3.

٢٠- لەتیف فاتیح فەرەج، شەنگال ئەنفالێکی تر، چاپی یەکەم، 2014، ل(١٣٥).

٢١ - چیرۆکەکانی دۆزەخی داعش، ریسالە شارکانی، سایتی باس نیوز،2015/7/30.

http://www.basnews.com/index.php/so/reports/367169

٢٢ - داود موختار خەتاری، جینۆسایدی ئێزدییەکان، و/ تەها سلیمان، چاپی یە کەم، ل(٦٧).

٢٣- هاوڕێ باخەوان، پرسی جینۆساید و بەنێودەوڵەتیکردنی، گۆڤاری نێوەند، ژمارە ١٠٣، مانگی ئاپریلی ٢٠١٣ ل(٥٣).

٢٤- هاوڕێ باخەوان، لە دادگای میلۆسۆڤیچەوە بۆ دادگاییکردنی سەددام، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە ١٧٩، ٢٨-٠١-٢٠٠٥ ، کوردستان، هەولێر، ل(٣).

٢٣- کوردستان و پۆست-داعش، ناوەندی لێکۆڵینەوەی ڕووداو، ٢٠١٦.

لێکەوتەکانی ئەنفال

لەسەر پرسی کلتووری نەتەوایەتی کورد

پ.ی.د. ئەحمەد باوەڕ

زانکۆی گەرمیان ـ کۆلێژی پەروەردە

پێشەکی :

هەموومان ئەو ڕاستییە باش دەزانین، کە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازیی و سیاسی گەلی کورد بە درێژایی سالانی سەدەی بیستەمی ڕابردوو لە هەموو ناوچەو پارچەکانی دیکەی کوردستانی داگیرکراودا، بە کۆمەڵێک قۆناغی زۆر جیاوازو هەستیاردا تێپەڕیوە، بەلام لە چوارچێوەی هەموو ئەم گۆڕانکارییەداو بەپێی هەموو ئەو ڕووداو و کارەساتە مەینەتبارو خوێناوییانەی، کە بەسەر گەلی کورد و بارودۆخی ولاتی کوردستاندا هاتوون، هاوکات لەگەڵ خۆیاندا کۆمەڵێک گۆڕانکاریی گەورەو دەرئەنجامی گەورەو لێکەوتەی جۆراوجۆرو تراژیدیایی کاریگەر و دڵتەزێنیان هێناوەتەکایەوە، کە ڕەنگە بۆ هەریەک لەوانەش دەیان و بگرە سەدان سەربووردەو باس و خواسی ئەوتۆی لەناو کوردو کۆمەڵگای کوردەوارییدا هێنابێتە کایەوە، کە بە درێژایی مێژوو هەڵبگرێت، نەوە لەدوای نەوە بۆ یەکتری بگێڕنەوەو هاوکات پەند لە دەرئەنجام و درێژەی ڕووداوەکانی وەربگرن، وەک دەبینین کارەساتی بەدناوی ئەنفال یاوەکتر بڵێین جینۆسایدکردن و قەلاچۆکردنی دانیشتوانی کوردستان لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمی ڕابردووداو لە بەشی باشووری کوردستاندا لە وێنە و نموونەی هەرە زیندووی ئەو کارەسات و ڕووداوە مێژووییانەی گەلی کوردستانە، کە هەرگیزاو هەرگیز مێژوو و تێڕوانینەکانی مێژووی مرۆڤایەتی نەتوانن لە بیری بکەن و حەق و حیسابی تایبەتی لەگەڵدا نەکەن. هەرچەندە ئەم کارەساتە مەینەتبارەی باشووری کوردستان لە کاتی ڕوودان و پەیڕەوکردنیاندا لەلایەن فەرمانڕەوایانی حیزبی لەناوچووی بەعسەوە لە عێراق و هەروەها سەدام حوسێنی سەرکردەیەوە لەوانە بوون، کە بەڕادەیەکی زۆرکەم نەبێت، زۆربەی زۆری ولاتانی دونیاو ڕێکخراوە ناوچەیی و جیهانییەکانی دونیا خۆیان لە ئاستی لێکەوتەو پێشهاتەکانیدا بەتەواوی کەڕکردو لەگەڵ ئەوەشدا بەهۆی بەرژەوەندیی بەشێکی یەکجار زۆریان لەگەڵ حکومەتی ئەوکاتەی حیزبی بەعس لە عێراقداو بەهۆی ئەو ئاسانکاریی و تەیارکردنە

بەردەوامەیان بۆ فەرمانڕەوایانی بەعسی عێراق لە ڕووی چەک و تەقەمەنی جۆراوجۆرەوە بە سەدان و هەزاران مرۆڤی کوردیان هەر لە پێشمەرگەو ژن و منداڵ و خەڵکانی بێتاوان بوونە قوربانی.

بەپێی ئەو خەملاندن و هەڵسەنگاندنانەشی کە لەسەر درێژەو تەواوی ڕووداوەکانی باشووری کوردستان کراون، بەتایبەتی لە کۆتاییەکانی شوبات واتە ڕەشەمێی ساڵی (١٩٨٨)ەوە بۆ سەرەتاکانی ئەیلوولی هەمانساڵ کە دەکاتە ماوەی جێبەجێکردنی پرۆسەی بەدناوی سەربازیی ئەنفال بە هەموو قۆناغەکانییەوە لە ناوچە جیاوازەکانی باشووری کوردستاندا، بەسەریەکەوەو بەزۆری بریتیبوون لە وێرانکردن و خاپوورکردنی (٤٥٠٠) گوندی باشووری کوردستان و تیاچوونی زیاد لە دووسەد و پەنجا هەزار کورد بە ڕووداو و کارەساتی هەڵەبجەو سەرنگونبوونی بارزانییەکان و کارەساتی پڕ مەینەتی ئەنفال، سەرەڕای بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی قەدەغەکراوی نێودەوڵەتی لەسەر کوردو جەستەی مرۆڤی کورد لە بەشێکی زۆری ناوچە کوردنشینەکانی باشووری کوردستاندا.

بەسەریەکەوە ئەو بوارو لایەنەشی، کە ئێمە دەمانەوێت لێرەدا و لە چوارچێوەی ئەم بابەتە کورتەدا لەسەری بوەستین و تاڕادەیەک قسە لەسەر کاریگەریی و دەرئەنجامەکانی بکەین و لەم ڕووەوە جەختی لەسەر بکەینەوە، بریتییە لە لێکەوتەو شوێنەواری کارەسات و ڕووداوی بەدناوی ئەنفال لەسەر سامان و کەلەپووری نەتەوایەتی گەلی کورد، چونکە ئەم ڕووداوە هەستیارو گەورەیە بە هەموو دەرئەنجامەکانییەوە تەنها ئەوە نییە، کە ئێمەو مانان وای لێکبدەینەوە، کە تەنها تاکی کورد و مرۆڤی بێتاوانی کورد لە چوارچێوەیدا بوونبێتنە قوربانی و وەک ڕێژەی دانیشتوان پرۆسەکە بووبێتە هۆی کەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوانی کورد لە باشووری کوردستان و ڕێژەیەکی زۆر لە کۆمەڵانی خەڵک تیاچووبێتن، کە لێرەو لەوێ لە بۆنەو

یادەوەرییەکانی ســـاڵانەی ئەنفالدا ئاماژەیان بۆ بکرێت و لە خەملاندنی جیاجیا و جۆراوجۆردا باســیان لێوەبکرێت و هەریەکەمان ڕێژەیەکی سەربەخۆ بۆ ژمارەی قوربانییەکانی دەســتنیشــانبکەین، بەڵکو ئەمەیان وەکتر هەڵدانەوەی ئەو لاپەڕە و بە دواداچوونی کێشــەو گیروگرفتانەیە، کە چارەنووســـی هەمووومانی پێوە بەنــدە و بریتییــە لە لــەنـاوچوونی ڕەگەزنامەو شــوناســنامەیەک، کە هەریەک لە ئێمە پێویستە لە شوێنی خۆی و لەکاتی گونجاوی خۆیدا بۆ وڵاتانی دونیا بۆ ڕای گشتی جیهانی و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بەرزی بکاتـەوە و هـەردەم شــانـازی بە کەلەپوور و هەموو ئەو پاشــماوە دێرینانەشـــەوە بکات، کە لە دێر زەمانەوە و لە باب و باپیرانمانەوە بۆمان ماوەتەوە، لە هەمان کاتیشـدا تـەواوی کوردەواری و کۆمـەڵگـای کوردەواری بەبێ جیاوازی خاوەنی ئەو ســامان و شــوناســنامەیەن، کە پێی دەگوترێت کە لەپوورو ســامانی نەتەوایەتیی گەلی کوردستان.

لەو دەمانەشـــدا، کە تاوانی نــەگریس وبــەدنــاوی ئــەنفــال و کیمیابارانکردن بەســـەر کورد و ناوچە کوردنشــینەکانی باشــووری کوردســـتاندا هات، لەبەر ئەوەی کوردســـتــان خــاوەنی کیــان و دەســەڵاتی ســەربەخۆی خۆی نەبوو و بۆیــە نــەتوانرا وەک پێویســـت کۆمـەڵگای نێودەوڵـەتی و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی جیهان لە لێکەوتەو دەرئەنجامەکانی ئاگاداربکرێتەوەو هەوڵی ئەوەش بدرێت، ســەرچاوە و هۆیــەکــانی ڕاگــەیــانـدنی دونیـا بگەیەنرێنە ناوچەکە، بۆئەوەی بە خۆیان و بە شـێوازێکی ڕاســتەوخۆ بــە چــاوی خۆیــان تــەواوی ئــەو مـامـەڵـەو گـەندەڵییـەی دەســــەڵاتی حیزبی بـەعس و فـەرمـانڕەوایـانی بەعس لە عێراقدا ببینن، کە چۆن لە ڕێــگــەی ئــەو هــەمــوو هــێــزە ســـەربازییەی، کە لە ســـەروبەندی شـەڕی هەشـت سـاڵەی نێوان عێراق و ئێرانـەوە (١٩٨٠ – ١٩٨٨) کۆیـان کردبووەوەو دواتر بەپێی بنەماکانی بــڕیــاری (٥٩٨)ی ڕێــکــخــراوی

نێودەوڵەتیی نەتەوە یەکگرتووەکان کۆتاییان بەو شەڕەماڵوێرانکەرەی نێوانیان هێناوەو دواتر چۆن توانیان بەشێکی زۆر لە هێزەکانیان بەو هەموو چەک و تەقەمەنی و جاش و جبەخانەوە هەواڵەی کوردستان و ناوچە کوردنشینەکان بکەن بەمەبەستی لەناوبردن و قڕکردنی خەڵکی کوردستان و هەروەها هێزی پێشمەرگەی کوردستان وەک ئاماژەی بۆکرا : یەکێک لەلایەن و دەرئەنجامەکانی پرۆسەی نەگریس و بەدناوی (ئەنفال) وەکو ئەوەی ئێمەو مانان بە چاوی خۆمان بینیمان و زۆر بێدەسەڵاتانە چاودێریمان دەکرد، ئەوە بوو، کە بەشێکی گەورەی کەلەپوور و سامانی نەتەوایەتی گەلی کورد بەبێ جیاوازی لەناوچوون و هەموو بەتالان بران، کە ئەمەش بۆ خۆی پەیوەندیی گەورە و بەرچاوی بەو دابونەریت و پەیوەندیی کۆمەلایەتییەوە هەبوو، کە وەک شوناسنامەیەک لە دێرزەمانەوە کوردەواریی و کۆمەڵی کوردەواری پێدەناسرا. هەر لە ڕووخاندنی شارو شارۆچکەی جۆراوجۆر، گوند، مزگەوت، قوتابخانە، خانەقا، تەکیە و دیوەخانی کوردەواری و هەروەها لەگەڵیشیاندا لەناوچوونی دەیان و سەدان دەستنووس و بەیاز و پاشماوەی دێرینە و کۆنینەی دانسقە لە نێوەندی کورد و کۆمەڵگەی کوردەوارییدا، جگە لەوەی کە دەیان و سەدان و بگرە هەزاران پیاو و ژنی کۆمەڵ لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان هەر هەموو لە نەریتی کوردەواری و هەریەکەیان لە شوێن و ڕێورەسم و مەقامی خۆیدا خاوەنی دابونەریتێکی زیندووی کوردەواریی و بەتەواوی تیایدا قاڵ و شارەزابوون، کەچی بێ جیاوازی هەر هەموویان بەر ئەو پرۆسەو شاڵاوە نەگریسە کەوتن. سەرەڕای ئەوەش لەگەڵ خۆیاندا هەموو ئەو دابونەریتەی کۆمەڵیان بووە خۆراکی ئەو کورە ئاگرینانەی، کە فەرمانڕەوایانی حیزبی بەعس و دەزگا سەرکوتکەرەکانی بەعس بۆیانیان ڕاخستبوون، وەک دەبینین

دەیان و سەدان بەیت و سەربووردە و باڵۆرەی نێو کۆمەڵی کوردەواری و حیکایەتی گوێ ئاگردان، کە لە ناوچەکەی خۆیدا بۆ بۆنەو ڕێورەسم و ڕووداوێکی دیاریکراو وتراون و لەبەر ئەوەی پێشـــوەخت دەســـتی ئەوەیان پێنەگەیشتووە، کە بەباشی و بەتەواوی کۆبکرێنەوە و وەک کەرەســـتەیەکی خاو و ســـامانێکی دەوڵەمەند و پڕ بەهای نەتەوایەتی تۆماربکرێن، کەچی هەر هەموو ئەوانەش لە یادەوەری و فەرهەنگی دڵی ئەوانەدا، کە بەرشاڵاوی ئەنفالی بەدناو کەوتوون، بەتەواوی سڕانەوە و لەگەڵ هەڵکردنی گەردەلوولی ڕووداوەکانی ئەو کارەســـاتە مەینەتبارەدا، ئەوانیش بەبێ نازی گیانیان ســـپارد. بۆ نموونە زۆرجار لەو بۆنە ئایینی و کۆمەڵایەتیانەی کوردەوارییدا ئەگەر بەوردی و بەجوانی ئاوڕ لێیان بدایەتەوە و بتڕوانییایەتە قورئانخوێن یان مەلای مزگەوتێکی کوردســـتان وارێککەوتووە بە ســـەلیقەی خۆی و لە سەرکێش و ڕیتمی ئاواز و مەقامە کوردییە ڕەســـەنەکانی ناوچەی گەرمیانی وەک ئەڵڵاوەیســـی، قەتار، خورشـیدی، خاوکەر ... بەتایبەتی لە ناوچەیەکی زۆر دەوڵەمەندی وەک کەرکووک و دێهاتە ئاوەدانەکانی گەرمیاندا قورئانی پیرۆزیان دەخوێند، کە ئەمەش بۆ خۆی بەدرێژایی مێژوو وەک نەریتێکی باوی کوردەواری دەماودەم و پشـــتاوپشـــت بووبووە میرات و بۆ خۆی مۆرک و ڕەســـەنایەتییەکی کوردانەی لەخۆگرتبوو وەکو ئاماژەی بۆ کرا: جگە لە ســـووتاندن و لەناوچوونی هەموو ئەو دەســـتنووس و بەیازو ســـیپارە نووســـراوە دەگمەن و هەمە چەشنانەی، کە لەسەر ڕەفەی مالان و مزگەوت و خانەقا و تەکیەکانی کوردســـتاندا هەموو بوونە خۆراکی ئاگر و بەر شـــاڵاوی نەگریســـی (ئەنفال) کەوتن یان هەڵوەشاندنەوەی ئەو ســیما و خەسڵەتەی کۆمەڵگەی کشـــتوکاڵی وڵاتی کوردســـتان و هەموو ئەوکەرســـتانەی کە بۆ ئەو مەبەســـتە بەکاردەهێنران، کە لەگەڵ

خۆیدا خاوەنی نەریت و دابێکی کۆمەڵایەتی تایبەت بووە و ئەوەش بۆ خۆی بە زۆری لە ناوچە جیاجیاو دێهاتە ئاوەدانەکانی باشووری کوردستاندا ساڵانە دووبارە و چەند بارە کراوەتەوە وەک دەتبینی لەکاتی دروێنەکردن و گەلە دروێنەی خەڵکی لادێنشینی کوردەوارییدا و هەموو ئەوانەی، کە لە دوای (هۆناس)[1]واتە سەردەستەی دروێنەکارانەوە دەڕۆیشتن و پەیتا پەیتا دروێنەیان دەکرد، هەر یەکەو لەلای خۆیەوە چەندین ئاواز و گۆرانی کوردانەی لەو بۆنەیە و لەو ڕێوڕەسمە ڕەسەنەی کوردەواریدا دەوتەوە، هاوکات هەریەکەشیان بۆ خۆی جۆرێک لە خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆیان هەبووە، وەک ئەوەی هەموو ئەو هەڵبەست و ئەو شیعرو بابەتە فۆلکلۆرییانە بارگاوی ئەو ڕێوڕەسمەیان دەکرد و هەر هەمووشیان لە ناخی کوردەواریی و کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە هەڵدەقوڵان و سەرچاوەیان دەگرت، هاوکات هەر یەکەش بۆ خۆیان پەیوەستبوون بە ناوچە و هەرێمێکی دیاریکراوی کوردستانەوە و بەهۆی بارودۆخی کوردستان و نالەباریی و نائاسایی ناوچەکەوە بەشێکی یەکجار زۆر لەو کەرەستە خاوانەی ئاوازو گۆرانی و سامانی فۆلکلۆریی کوردەواری تیاچوون و ڕەسەنایەتی کۆمەڵی کوردەوارییان تا ڕادەیەکی زۆر لەبەر یەکترهەڵوەشاندەوە یان ئەو هەموو سامانەی ئاژەڵ بە هەموو بەشەکانییەوە لە ناوچە و دێهاتەکانی کوردستاندا، کە سەرچاوەیەکی سەرەکی خۆراکی و بنەمایەکی گرنگی پیشە دەستییەکانی کوردستان و ئابووری زیندووی کوردستان بوون و ڕۆژانە دانیشتوانی ئەم وڵات و ناوچەیە بەتایبەتی (کۆمەڵی لادێنشین)ی کوردەواریی پشتیان پێدەبەست بۆ

[1] – هۆناس : بەوکەسە دەوترێت، کە لە کاتی دروێنەکردندا پێش هەموو دروێنەکاران دەکەوێت.

نموونە ئەگەر لەم لایەنەوە و بەوردی سەیری ناوچەیەکی گرنگی وەک گەرمیانت بکردایە لە کاتی ڕاگواستن و ئەنفالکردنی خەڵکە بێ دەرەتانەکەیدا بەسەدان و هەزاران سەر ئاژەڵی وەک: مەڕ، بزن، مانگا، وڵاخی بەرزەی جۆراوجۆر تەنانەت سەگ و پشیلەو گوێدرێژ و مریشک و جوجەڵەی دیهاتەکان هەموو لەوانە بوون، کە بەتەواوی دەوروبەری شارەکانی کەلار و کفری و خورماتوو و چەمچەماڵیان هەموو تەنی بوو. لەگەڵ ئەوەشدا سەرەڕای پیاوانی سەر بە دامودەزگاکانی حیزبی بەعسی لەناوچوو، زۆرێک لە خەڵکانی کاسەلێس و خائین و جاش و سەرەک جاشی کوردیش بۆ خۆیان و بێشەرمانە ئاڵوێریان پێوە دەکردن و بە نرخێکی زۆر هەرزان هەڕاجیان دەکردن و بەرەو وڵاتانی دەوروبەریان دەبردن، بە ڕاستی هەموو ئەو وێنە سامناک و تراژیدی و واقعییانەی ئەودەمانە بۆ خۆیان ڕۆژی حەشرو قیامەتێکی تایبەت بوون، کە هەر بۆ کورد و خەڵکی بێ دەرەتانی گەلی کوردستان هەڵخرابوون و لێرەشدا ڕەنگە بواری ئەوە نەبێت، بەو ئاسانییە لەسەر درێژەی وردە کارییەکانی بدوێین و باسیان لێوەبکەین، هەر بۆ نموونە دەڵێم : نازانم پەرەمووچی کام هونەرمەندی ناسراوی دونیا دەتوانێت بەجوانی گوزارشت لە وێنەی تەرم و لاشەی ساردوسڕی ئەو دوو مێرد منداڵەی کوردی ئەنفالکراوی گەرمیانی و لە دایک و باوک دابڕاو بکێشێت، کە لە کاتی پرۆسەو هێرشە بەدناوەکانی ئەنفال و لە ناوەڕاستی خەلەیەکی دەشتی گەرمیاندا، کاتێک بە ڕێکەوت دۆزرانەوە بە هەموو توانایانەوەو لە ترساندا و لەبرسانا ئاوێزان و باوەشیان بە یەکتردا کردبوو و پێکەوە گیانی پیرۆزیان سپاردبوو، یان هەر زۆر زۆر چاکم لەیادە، کاتێک بە چەند سەیارەیەکی کۆستەری ئەوکاتە ژمارەیەکی زۆری ژن و منداڵ و پیاوی پەککەوتەی دێهاتە جیاوازەکانی

گەرمیانیان، کە یەکێکیان خوالێخۆشبوو کاک مەحموود حەرەس زەنگەنە (١٩٣١ – ١٩٩٣)ی خەڵکی گوندی (بنەکەی خەپەکوێر)ی ناوچەی زەنگەنەی خزمم بوو لە مەنفای (نوگرەسەلمان)[٢]و باشووری عێراقەوە هێنایاننەوە بۆ شاری کەلاری ئەو کاتەو لە دەوروبەری دوای بانگی عەسرو ڕۆژێکی هاوینی زۆر گەرمی ساڵی (١٩٨٨)دا، هەر هەموویانیان کردە نێو حەوشەی قوتابخانەی (لەیلا قاسم سەرەتایی)ی ئێستای کەلارو (رسالة خالدة)ی ئەو کاتەوە و لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆریش لە جاش و ئیستخبارات و پیاوانی سەر بە سەرۆکایەتی فیرقەی حیزبی بەعسی قەزای کەلار وەک سەگی هار

[٢] – نوگرەسەلمان: دەکەوێتە ناوەندی بیابانی (سەماوە)وە، لە ناوچەی سەلمان و نزیکەی (١٥٠) کیلۆمەتر لە شاری(سەماوە)وە، بە رووکاری سنووری عەرەبستانی سعویەدا دوورە، ئەم زیندانە، کە لە سەرەتادا بریتیبوو لە قەلایەک و لە ساڵی (١٩٢٨) دا، لەلایەن سەرکردەی سەربازی بەریتانی (گلۆپ پاشا) وە دروستکراوە، وەک سەربازگەیەک بۆ بنکەی هێزەکانی بیابان و بەمەبەستی چاودێریکردنی بزوتنەوەی خێڵەکان و بەتایبەتی وەهابییەکان، کە بەزۆری لێرەوە هێرشیان کردۆتە سەر ناوچەکانی باشووری عێراق، هەروەها ئەم ناوچەیەش بۆیە بۆ مەبەستی ناوبراو دەستنیشانکراوە، بەوەی کە گوایە خاڵێکی ناوەندی بووە لە نێوان سنووری هەریەک لە وڵات و شانشینەکانی ئەو کاتەی وەک: عێراق و ئەردەن و عەرەبستانی سعودیەدا، بەپێی لێکدانەوەی مێژوونووسی ناسراوی عێراقی عەبدولڕەزاق ئەلحەسنی، کە خۆیشی بۆ ماوەیەک یەکێک بووە لە زیندانیانی سەربازگەی (نوگرەسەلمان) لە بارەیەوە دەنووسێت: نوگرەسەلمان بۆ یەکەم جار وەک زیندان لە دوای شکستهێنانی بزوتنەوەی مایسی (١٩٤١)ەوە بەکارهێنراوەو بەزۆری هەموو ئەوانەشی، کە تیایدا زیندانی کراون، لەوانە بوون، کە دەستیان هەبووە لە (بزوتنەوەی مایسی ١٩٤١)دا یان لایەنگیری ئەو بزوتنەوەیە بوون، کە خۆی لە خۆیدا وەک سەربازگەیەک لە دوو قەلا پێکهاتووە، یەکەمیان: دەکەوێتە لای باکوورییەوەو ئەوی کەشیان دەکەوێتە لای باشوورییەوە، هەریەکەشیان ژێر زەمینێکی تایبەت بەخۆی هەیە و لە ڕێگای پلەکانەی ئاسنینەوە واتە (سلم حديدى) بۆی دادەبەزیت. بڕوانە: الدكتورحيدر حميد رشيد، خفايا من تاريخ العراق المعاصر، (دمشق: ٢٠١٠)، ص(٨٩-٩٠).

بەدوایانەوە بوون و لێیان نەدەبوونەوە و هەرجارەی بەجۆرێک پڕوپاگەندەو قاوی ئەوەیان بۆ خەڵکەکە ئەدا و بڵاودەکردەوە، کە چۆن ئەوان ئەیانەوێت لەوێدا بەرەڵڵایان بکەن، جار ناجارێکیش بە خەڵکەکەیان دەوت (مەبەستم لە کەسوکاری گیراوەکان و ئەنفالکراوەکانە) بڕۆن بۆ لای بارەگای سەرەکی فیرقەی حیزبی بەعس لەوێ بەرەڵادەکرێن و هەندێکیشیان دەیان وت چاوەڕوانبن، هەر ئێستا بەرەڵادەبن و هەموو ئەوانەشیان بۆ ئەوە بوو، کە ئەو کۆبوونەوەی کۆمەڵانی خەڵک لە ناوەڕاستی بازاڕی کەلاردا کەمبکەنەوە. ئەوەبوو بۆ شەوەکەیشی چووینە ماڵی خوالێخۆشبوو حاجی عەلی حوسێن ئەمنەی باوکی کاک ڕەحمان خانی و خەڵکێکی زۆر و خزمانێکی زۆر لە دەوری خولێخۆشبوو کاک مەحموود حەرەس کۆبووبووینەوەو ئەویش زۆر بەتەوسەوەو وەک چیرۆکێکی بەرئاگردانی واقیعی باسی لەسەربووردەو ژیانی هەموو ئەوخەڵکەی دەکرد، کە برابوونە مەنفای (نوگرە سەلمان) زۆر چاکم لە یادە، کە باسی پیاوێکی بەتەمەنی وەک خوالێخۆشبوو حاجی حوسێن ئەمنە (١٨٧٠ - ١٩٨٨)ی کرد بۆ کوڕو کەسوکارەکەی لەبارەیەوە دەیوت : «کە لەوێ بووین، حاجی حوسێن زۆر نەخۆش و لاواز بووبوو و هەر لەوێشدا گیانی سپارد، ئێمەش هەر بە پاڵتۆکەی خۆیەوەو لەو دەشتە چۆڵەی نوگرەسەلماندا ئەسپەردەی خاکمان کرد». بە هەرحاڵ ئەوە بوو، هەر لەوێدا و لەو دەمەو ئێوارەیەدا هەموو ئازادکران و لەو ئان و ساتەشدا خۆم و برادەرێکی هاوپۆل و هاوکۆلێژم لەگەڵدابوو (کاک فەرهاد محەمەد ئەمین)، کە ئەوکاتە هەردووکمان پێکەوە خوێندکاری زانکۆی بەغدا ـــ کۆلێژی ئەدەبیات بووین و لە کاتی پشووی هاوینەدا، گەڕابووینەوە لای کەسوکارمان لە کەلار لەو کاتەدا دەیان جار دەموت: خۆزگە ئێستا ترسی ئەم

چاوچنۆکانەت نەبووایە و کامێرایەکت پێ بووایە، بۆئەوەی وەک یادگارێکی تاڵ و بۆ ڕاستی و بۆ مێژوو وێنەی یەکەبەیەکە یانت بگرتایە. هەر ئەوکاتە پیاوێکی بەساڵاچووی زۆر پیرم بە چاوی خۆم دی، تاوەکو ئەو کاتەش، کە گەڕابووەوە پارچە لێفەیەکی زۆر شڕی دابووە سەر باڵیاو لە زۆر شوێنەوە لۆکەکەی هاتبوونە دەرەوە، دوای ئازادبوونی هەر لەوێدا لێفەکەی فڕێدا و لەگەڵ بەشێک لە کەسوکاریدا ڕۆیشتن و جارجاریش ئاوڕی لە دواوەی خۆی و لە لێفەشڕەکەی سەر باڵی دەدایەوە. هەروەها بە چاوانی خۆم بینیم، بەشێکی تر لەو ژن و مناڵ و خەڵکە بێدەرەتانە هەریەکە و قتویەکی (یەک کیلۆ) یی ڕۆنی (راعی) ئەو کاتە یان بە دەستەوە بوو، کە بەشێکیان لە پەڕۆی جۆراوجۆر و بەرگێکی هاکەزاییان بۆ کرابوو، دیاربوو، بۆ ئەوەیان بوو، ئاوی تیا بخۆنەوە. ئەمانە بەشێکی یەکجار بچووکن لەو سەربووردەو وێنانەی، کە هەرگیزا و هەرگیز لە بیرو فیکرو ئاوەزم ناچنەوە و بگرە زیاتر وێنەی دەیان و سەدان لە هەموو ئەو خزم و کەسوکارەم دەهێننەوە یاد، کە لە ڕۆژگار و ساڵانی نەگریسی ئەنفالدا لە دەستمدان، لەوانە: کامیل و جەلال و حوسێنی پورزام، کە تاوەکو ئیستاش خێزانەکانیان بێوەژنن وکچ و کوڕەکانیشیان بە هەتیوی گەورە بوون و خوێندنیان تەواوکردو وا وردەوردە دەچنەوە سەر ماڵ وحاڵی خۆیان، هەروەها کاک خورشید ئەحمەد ئەمین ژاڵەیی (١٩٥٢-١٩٨٨) هاوڕێ و خاڵۆزام، کە ماوەیەکی زۆر فەرمانبەری (فەرمانگەی کارەبای کەلار) بوو و لەو کاتەدا وەک کەسێکی هەڵاتوو لە دەستی فەرمانڕەوایانی حیزبی بەعس لە گوندی (پیرەمۆنی) ناوچەی زەنگەنە کەوتە دەستی جاش و هێزەکانی حیزبی بەعسەوە و بەیەکجاری بەجێیهێشتین و تەنها شوناسنامەو ڕەگەزنامە و کۆمەڵێک ئەوراق و وێنەی لای من ماونەتەوە. جگە لە هەموو ئەوانەش هەرگیزاو هەرگیز

ئەو قسـەخۆشـەی مام فاتیحی گوندی کەریم باسامم لەبیرناچێتەوە، کە دوو ژنی هەبوو بە ناوەکانی (خەیریە) و(ئاسـکە) ئەمەی دواییان ژنی بچووک و لەوی دییان جوانتر و بە دیمەنتر بوو، جا کە مام فاتیح بچووبایە بۆ هەر بۆنەو ڕێو ڕەسـمێک ژنەی بچووکی لەگەڵ خۆی دەبرد و لە پێشـا ئاگاداری دەکردنەوە و بە پێکەنینەوە دەیگوت : «ئاسکە خۆت خاسکە» واتە خۆت بگۆڕە و ئامادەبە. بە خەیریەی گەورە ژنیشـی دەگوت : «خەیە توو مەیە» واتە خەیریە تۆمەیە و لە مالابە....بەلام ئەفسـووس پرۆسـەی نەگریسـی ئەنفال هەموو ئەمانەو هەموو قسەخۆش و یادگارییەکانیانی هەڵلووشـی. جا لێرەداو لە ڕێگەی ئەم بابەت و نووسـینە کورتەوە بۆ جارێکی دیکە پێشـنیاردەکەم، کە هەردوو بینـایـەی (لیوا)ی[٣] کۆنی کەلار و قوتابخانەی سەرەتایی (لەیلا قاسـم)ی ئێسـتا، کە جاران (رسـالة خـالـدة)ی پێ دەوترا بکرێنە دوو ناوەند و سەنتەری سەرەکی، کە بۆ خۆیان گوزارشـت لە (ئەنفال) و پرۆسـەی بەدناوی (ئەنفال) بکەن و هاوکات هەوڵیش بدرێ، هەموو ئەو کەرەستەو بابەتانەی، کە پەیوەستن بەم کارەسـاتەوە لەم شـوێنانەی (گەرمیان)دا وەک بە ڵگەنامە و وەک دۆکۆمێنتی تایبەت بە ئەنفالەوە کۆبکرێنەوە و بپارێزێن، تا ببێتە گەواهێک بۆ ڕاسـتی و بۆ مێژوو بخرێنە بەرچاوی نەوەکانی داهاتوومان.

[٣]- لە کاتێکدا ئەم بابەتە دەنووسـمەوە، خۆشـبەختانە بینای لیوای کۆن کە لە ئێسـتادا سـەرۆکایەتی دووەمی زانکۆی گەرمیانە، ئەوا ئەمسـالی (٢٠٢٤) سـەنتەرێکی جینۆسـایدی سـەر بە سـەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیانی تێدا کراوەتەوە، هیوادارم بتوانێت لەم بوارەی کە لە پێناویدا دروسـتبووە، ڕۆڵی کاریگەریی خۆی سـەبارەت بە پرسـی ئەنفال لەئەستۆبگێڕێت.

دەروازەیەکی گشتی دەربارەی جینۆساید

(جینۆسایدی کوردانی فەیلی بە نموونە)

پ. ی. د. یاسین ئاشور جوهر
زانکۆی گەرمیان/ کولێجی پەروەردە
بەشی جوگرافیا

م. د. هێمن نصرالدین محمد امین
زانکۆی گەرمیان/ کولێجی پەروەردە
بەشی جوگرافیا

کۆمەڵکوژی (جینۆساید) یەکێکە لە سیما دیارەکانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، بەدرێژایی سەردەمە مێژووییەکانی مرۆڤایەتی تاوانی کۆمەڵکوژی لەکات و شوێنی جیاجیادا بەرامبەر بە گروپە نەتەوەیی و نەژادیی و ئایینیی و مەزهەبییە جیاجیاکان بەکارهاتووە، بەڵام لە سەدەی بیستەمدا ئەم تاوانە بە شێوەیەکی فراوان و درندانەتر پیادەکرا.

یەکەم: چەمک و ڕەهەندەکانی جینۆساید

چەمکی جینۆساید بۆ یەکەمجار لەلایەن (ڕەفایل لیمکین – Raphael Lemkin)ی بە ڕەچەڵەک جوولەکە لە ساڵی (١٩٤٤) داهێنرا(مارتن شو، ٢٠١٧، ص٣١ ومابعدها). چەمکەکە لەو کاتەوە بووەتە بەشێکی گرنگی یاسای تاوانی نێودەوڵەتی. هەڵبەتە هەوڵەکانی (لیمکین) وەهای کرد، هەر لە یەکەم ساڵی دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە؛ ئەو ڕێکخراوە کار بۆ بە تاوانناساندنی جینۆساید بکات. بۆیە لە ماوەی کەمتر لە سێ ساڵ لە دوای دامەزراندنی ڕێکخراوەکەوە لە ساڵی (١٩٤٨) پەیماننامەیەک بۆ قەدەغەکردن و سزادانی تاوانی جینۆساید دەربکرێت بە ناوی (پەیماننامەی بەرلێگرتن و سزادانی تاوانی جینۆساید) کە یەکێکە لە پەیماننامە سەرەتاییەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان و لە ساڵی (١٩٥٢)ەوە چووەتە بواری کارپێکردنەوە(جون اس. جيبسون، ١٩٩٩، ١٧٤).

پەیماننامەی جینۆساید یەکەمین ڕێککەوتنامەیە کە کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ دەرچووبێت. بە شێوەیەکی گشتی ڕێککەوتنامەکە جەختدەکاتەوە سەر گرنگیدان بە پاراستنی کەمە نەتەوەایەتیی و ئاینیی و ڕەگەزییەکان لەو مەترسیانەی، کە دەبنە هەڕەشە بۆ سەر بوونیان. ئەو جۆرە کارانەی بۆ پاراستنی کەمە نەتەوایەتیی و ئاینیی

و ڕەگەزییەکان کاری لەپێشـــینەی نەتەوە یەکـــگـــرتـــووەکـــان و ڕێکخراوەکانی پاراستنی مافی مرۆڤە لە ســـەرتاســـەری جیهاندا. لەپاڵ ئەمەدا، ڕێککەوتنـامەکە ئـامـاژەی گرنگ و ســـەرەکی بە ڕۆڵی دادگا و لێپرســـینەوە لە تاوانکاریی دەدات بۆ پاراســـتن و چەســـپاندنی مافەکانی مرۆڤ.

لە دیبـاجەی بڕیـاری کۆمەڵەی گشـــتی نەتەوە یەککرتووەکـانـدا هاتووە کە: (جینۆســـاید بەگوێرەی یاســـای گشـــتی نێودەوڵەتی لەگەڵ گـیـان و ئـامـانـجەکـانی نەتەوە یەککرتووەکاندا ناگونجێت و؛ جیهانی شـارسـتانیش سـەرکۆنەی دەکات). هەروەهـا ئەوەش رادەگەیەنێـت کە جینۆســـاید بەدرێژەی چەرخەکانی مێژوو زیـانی گەورەی بەکۆمەڵگەی مـرۆڤـایەتـی گەیـانـدووە. بـۆ دەربـازبوونـی مرۆڤـایەتیش لەم کردەوە نـاشـــرین و قێزەوەنـانە پێویســـتە هەماهەنگیی و هاوکاریی نێودەوڵەتی هەبێت.

لەبەر ڕۆشـــنـایی ئەو دەقەی ســـەرەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە بۆ نەهێشـــتن و ڕێگریکردن لەم کردەوە قێزەوەنە پێویســـتە وڵاتانی جیهان هەماهەنگیی یەکتری بکەن و پێکەوە کار بکەن بۆ شکۆدارکردنی مافەکانی مرۆڤ و فراوانترکردنی پانتایی ماف و ئازادییە گشتییەکان.

لە مادەی یەکەمی ڕێککەوتنامەکەدا هـاتووە، کە جینۆســـایـد دەکرێت لەکاتی جەنگ و لەکاتی ئاشـــتیشـــدا پیـادەبکرێت. نـاوەڕۆکی ئەم مـادەیە بەڕوونی دەقی لەسەر ئەوە داوە، کە مەرج نییە، کردەی جینۆســـاید تەنها لەکاتی جەنگدا ئەنجامبدرێت، بەڵکو کردەیەکە لەکاتی ئاشـتیشـدا دەکرێت ئەنجـامبـدرێـت. ئەمەش بۆ ئەوەیە چاوپۆشـــی لەو دەوڵەت و لایەنانە نەکرێت، کە لەکاتی ســـەقامگیریی و نەبوونی جەنگـدا بە پـاســـاوی ئاسـایشـی نیشـتمانیی و پاراسـتنی پـایەکـانی دەوڵەت هەســـتـن بە ئەنجامدانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی

لەسەر بنەمای ئاینیی یاخود نەتەوەیی یاخود ڕەگەزیی.

شایانی ئاماژەیە لە هەر سێ سیستەمی بنەڕەتی دادگای تاوانکاری نێودەوڵەتی بۆ (تاوانکاری بۆ یوگسلاڤیای پێشوو، دادگای نێودەوڵەتی تاوانکاری بۆ ڕوەندا، دادگای تاوانی نێودەوڵەتی) لە پێناسەکردنیاندا بۆ تاوانی جینۆساید هەمان پێناسەکەی مادەی (٢) ی پەیماننامەی بەرلێگرتن و سزادانی تاوانی جینۆسایدیان؛ بەکاریانهێناوە.

مادەی (٢) ڕێککەوتنامەی ناوبراو پێناسەی جینۆساید بەم جۆرە دەکات کە: (بریتییە لە تێکدان و هەڵتەکاندنی گشتەکی یاخود بەشەکی کۆمەڵەیەکی نەتەوەیی یان ئاینیی یان نەژادیی، ئەم کردەوانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:

١- کوشتنی ئەندامانی ئەو گرووپە.

٢- زیانپێگەیاندنی جەستەیی و هزریی گەورە بە ئەندامانی ئەو گرووپە.

٣- ناچارکردنی بەئەنقەستی گرووپەکە، بەوەی لە بارودۆخێکی ژیانکردنی وەهادا بژین، کە ببێتە هۆی لەناوچوونی بەشێک یان هەموویان.

٤- گرتنەبەری ڕێو شوێنی توند کە ببێتە کۆسپ لە بەردەم زیادبوونی وەچە.

٥- ڕاگواستنی منداڵ لە گرووپێکەوە بۆ گرووپێکی تر بەزۆر.

بێگومان پرسی تاوانەکانی جینۆساید لەلایەن شارەزایانی بوارەکە و یاساناسان و توێژەران و چالاکوانانی مافەکانی مرۆڤەوە زۆری لەسەر نووسراوە و لێکدانەوەی هەمەجۆری بۆ کراوە، هەر لەبەر ئەم هۆکارە لەم توێژنەوەیەدا نامانەوێت بەتەواوی ئەو ئەدەبیاتانە بچینەوە، کە لەم بارەیەوە بەردەستن. لە هەمان کاتیشدا مەبەستمان نییە لە مێژوو و بنەچەی کوردە فەیلەکان بکۆڵینەوە، جگە لە ئاماژەدانێکی کورت نەبێت بە کرۆنۆلۆژیایەکی ئەو تاوان و کردەوە نامرۆڤایەتییانەی کە لەلایەن

ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عێراقەوە دژ بەکوردە فەیلییەکان پیادەکراوە. هەروەها ناشمانەوێت کۆی ئەو بەڵگانە بخەینەڕوو، تا بیسەلمێنین، کە کوردە فەیلییەکان جینۆسایدکراون، چونکە خۆشبەختانە ئەم پرسە واتە (دۆسیەی تاوانی جینۆسایدی کوردە فەیلەییەکان) لەلایەن داداگای باڵای تاوانەکانی عێراقەوە لە ڕێکەوتنی (٢٠١٠/١١/٢٩) بە جینۆساید ناسێنرا.

دووەم: کرۆنۆلۆژیای جینۆسایدی کوردە فەیلییەکان لەسەر دەستی حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق

مەبەستمانە لێرەدا تەنها گوزەریکی خێرا بەناو ئەو مێژووەدا بکەین و لەسەر ئەو وێستگە گرنگانەی بوەستین، کە تیاندا کوردانی فەیلی بەپلانی بەرنامە بۆ داڕێژراو لەپشت مانڤێستبوونی گوتارێکی شۆڤینی عەرەبی و ئایدیۆلۆژیایەکی نامرۆڤدۆستییەوە لەسەر دەستی دەسەڵاتدارانی حکومەتە یەک لەدوای یەکەکان لە ساتەوەختی دروستبوونی دەوڵەتی عێراقییەوە ڕووبەڕووی هەموو جۆرەکانی جینۆساید بوونەتەوە.

نەهامەتی و دووڵبوون لە هاونیشتیمانیبوونی کوردە فەیلییەکان لە عێراقدا لە سەروبەندی دیاریکردنی سنووری نێوان عێراق و ئێران وەک دوو دەوڵەتی سەربەخۆ هاتەکایەوە. ئەم سنوورکێشانەی نێوان دوو دەوڵەتەکە بووە مایەی پەرتکردنی نەتەوەی کورد بەگشتی و دابڕینی تیرە و هۆزی کوردە فەیلییەکان لێکتریی و لاوازکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی نێوانیان (خلیل ئیسماعیل، ١٩٩٨، ل١٠٨). لە هەمان کاتدا دەرچوواندنی یاسای ڕەگەزنامەی عێراقی ژمارە (٤٢) لەساڵی (١٩٢٤) بۆ خۆی ڕێگەخۆشکەربوو، کە وەک فاکتەر و بەهانەیەکی یاسایی دژ بە مافی هاولاتیبوونی کوردانی فەیلی لە عێراق بەکاربهێنرێت (زكي جعفر

الـفـيـلـي، ٢٠٠٩، ص ٤٩٢-٤٩٤).
یاســاکە بەگشــتی عێراقییەکانی بۆ دوو بەشــی ســەرەکی دابەشــکرد: شوێنکەوتووانی دەوڵەتی عوسمانیی تورکی و شــوێنکەوتووانی دەوڵەتی ئێرانی. بە شــێوەیەکی گشــتی لایەنگری مەزهەبی ڕۆڵێ ســەرەکی لە هــاوکــێشــەکەدا هەبــوو. شوێنکەوتووانی عوسمانی بەبێ هیچ ئاستەمێک بوونە خاوەن ڕەگەزنامەی عێراقی، لەکاتێکدا شــوێنکەوتووانی دەوڵەتی ئێرانی ئەوانەی لەناو خاکی عـێراقـدا بـوون بەمەرجی قـورس ڕەگەزنـامەی عێراقییـان پێـدەدرا، یاخود هەر لێی بێبەشکران. بەشێکی زۆری کـوردانـی فەیـلـی بەهـۆی کوردبوونیـان و مەزهەبی بوونیـان کە شــیعە بوون، بە ئەســتەم ڕەگەزنـامەی عێراقییـان وەرگرت و ژمارەیەکی زۆریشیان لێبێبەشکران (خلیـل اســمـاعیـل محمـد، ٢٠١٣، ص٣٤-٣٥). ئەمە ســەرەتـایەکـی ترســناک بوو بۆ جینوســایدکردنی کوردانی فەیلی لە عێراق.

یەکەمین پرۆســەی کۆچپێکردنی کوردە فەیلییەکان لە ســاڵی (١٩٣٦) لە ســەردەمی کابینەی حکومەتەکەی (تەها یاسین هاشمی) دەستی پێکرد. بە دوایـدا شــەپـۆلـی دووەمـی کۆچپێکردنەکە لە سەردەمی (ڕەشید عـالی گەیلانی) ڕوویدا. لە ئەنجامدا ژمـارەیەکی زۆری خێزانی کوردە فەیلییەکان بەپاســاوی نەبوونی هیچ بەڵگەنـامەیەک بیســەلمێنیـت، کە شـوێنکەوتویی دەوڵەتی عوسـمانی بـوونە یـاخود شــوێنکەوتوویی دەوڵەتی ئێرانن؛ ئاوارەی ئێران کران و شوێن و خاکەکیان تەعریبکرا(زكي جعفر الفيلي، ٢٠٠٩، ص٤٩٢-٤٩٤).

پاش ڕووخانی سیستەمی پادشایەتی لە ســاڵی (١٩٥٨)، بەجۆرێـک لە جۆرەکان ئەو فشـارە زۆرە لەسـەر کوردە فەیلییەکان نەما (سـلیم مطر، ٢٠٠٤، ص ٣٠٢) و (ریاض جاسـم محمـد فیلي، ٢٠٠٨/٧/١١)، بەڵام بە هەڵگیرسـانی (شـۆڕشـی ئەیلول) لە ســاڵـی (١٩٦١) و کـرژبـوونـی پەیوەنـدییەکـانی نـێوان هەردوو

حکومەتی عێراقی و ئێرانی جارێکی دیکە نەهامەتی بەرۆکی کوردە فەیلییەکانی گرتەوە. کۆدەتای بەعسییەکان بەسەر (عبدالکریم قاسم)دا لە ساڵی (١٩٦٣) کوردە فەیلییەکان جارێکی دیکە لەسەر دەستی (گاردی نەتەوەیی - الحرس القومي) ڕووبەڕووی جینۆساید بوونەوە بەتایبەتی لەگەڕەکی (گعد الاكراد) لە بەغداد (منذر الفضل، ٢٠٠٤، ص٧٠). دانیشتوانی ئەو گەڕەکە کە زۆربەیان کوردی فەیلیبوون بەهۆی لایەنگیریان بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعی عێراقی لەسەر دەستی گاردی نەتەوەیی قیزەوەنترین تاوانیان بەرامبەر ئەنجامدرا.

بێگومان مەینەتی و کارەساتی کوردە فەیلییەکان لێرەدا کۆتایی نەهات؛ بەڵکو لەدوای کۆدەتای دووەمی بەعسییەکان لە (١٧ تەموزی ١٩٦٨) بە هەمان پاساوی عێراقی نەبوون لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٦٩، ١٩٧٠، ١٩٧١) سەرانی بەعس هەستان بەکۆچپێکردنی بەزۆری نزیکەی (٧٠) هەزار کوردی فەیلی (رياض جاسم محمد فيلي، ٢٠٠٧/٩/١٢). شایانی ئاماژەیە ئەمە لەکاتێکدا بوو، کە ڕێکەوتنامەی (١١ ئازاری ١٩٧٠) لەنێوان (پ.د.ک) و (حکومەتی بەعس) واژۆکرابوو.

ئەوەی ئەم قۆناغە لە جینۆسایدی کوردە فەیلییەکان جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە چیتر توندوتیژیی دەسەڵاتداریتی (العنف السلطوي) کارێکی تاکەکەسی یاخود باڵێک لە باڵەکانی حزبی فەرمانڕەوا نییە، بەڵکو بووە کارێکی فەرمی سیستەماتیک و پلان بۆ داڕێژراوی حکومی و خودی حکومەت و حزبی بەعس سەرپەرشتی پرۆسە تاوانکارییەکانیان دەکرد. ئەنجامدانیشی بوو بە ئەرکێکی فەرمی(طالب جبار احمد، ١٩٩٧، ص ٤٢-٤٣).

لە پاش ڕێکەوتنامەی جەزائیر لەنێوان عێراق و ئێران لە ساڵی

(١٩٧٥) و شکستی شۆڕشی کوردی، جینۆسادی کوردانی فەیلی پێیی نایە هەرە مەترسیدارترین قۆناغەکانییەوە. بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لە عێراقدا، حکومەتی بەعس ئەمجارە بە پلانێکی تۆکمە و بەهێزەوە هەستا بە ڕاگواستن و چۆڵکردنی گوندە سنورییەکان بەقوولایی (١٠- ٢٠کم) بەناوی (پشتێنەی ئەمنیەوە). بەشێکی زۆری ناوچەکانی کوردە فەیلییەکان لە ڕۆژهەڵاتی قەزای خانەقین بەر ئەم شاڵاوە کەوتن(ئەمین قادر مینە، ٢٠١٢، ل ٢٧١-٢٧٦).(احمد ناصر الفيلي، ٢٠١٢، ص١٤٢-١٤٣).

لە سەرەتای هەشتاکانی سەدەی بیستەم بە ماوەیەکی کەم پێش بەرپابوونی شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران و ڕووخانی ڕژێمی شاهانشاهی لەو وڵاتە؛ پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێران ئاڵۆزبوون، کەمتر لە ساڵێک لە دوای ئەو شۆڕشە جەنگی نێوانیان بەرپابوو. لەو جەنگەدا دیسانەوە کوردە فەیلییەکان بە شێوەیەکی فراوان و درندانە ڕووبەڕووی جینۆساید بوونەوە. لە سەرەتا و ماوە و کۆتایی جەنگەکەدا؛ ڕژێمی بەعس لە بالاترین دەسەڵاتییەوە (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) بە بیانووی ڕەچەڵەکی ئێرانی و خۆفرۆشی و خیانەتکاری و دڵسۆزی نەبوون بۆ پرەنسیپەکانی شۆڕش ژمارەیەک بڕیاری دەرکرد، کە زیاتر دژ بەکوردانی فەیلی بوون. سەرەتا لە ڕێگەی بڕیاری ژمارە (١٨٠) لە (١٩٨٠/٢/٣) کە دەسەڵاتی ڕەهادرابووە وەزیری ناوخۆ بۆ بەخشین یاخود ڕەگەزنامەی عێراقی بە بیانییەکان. شایانی ئاماژەیە ئەم بڕیارە ژمارەیەک عەشیرەتی کوردی بە بیانی دانابوو وەک عەشیرەتەکانی (سوەرمیری، گورکوش، زەرگوش، مەلەکشاهی، قەرەلووس، ئەرکەوازی، فەیلی و کۆیان). هەروەها بڕیاری (٢٠٠) لە (١٩٨٠/٢/٧) و بڕیاری (٥١٨) لە (١٩٨٠/٤/١٠) کە بیانی ئێرانی واتە ئەوانەی ڕەچەڵەکی ئێرانیان هەیە، بڕیاری (١٨٠)ی

تایبەت بە پێدانی ڕەگەزنامە نایانگرێتەوە. شایەنی ئاماژەیە دەرکردنی هەموو ئەو بڕیارانە ڕێگەخۆشکەربوون بۆ دەرکردنی بڕیاری (٦٦٦) لە (١٩٨٠/٥/٧). ئەم بڕیارە گوزارشتێکی ڕوون و بێ پێچوپەنابوو لە نیازی ڕەگەزپەرستی و ئایدیۆلۆژیای شۆڤێنیستی ڕژێمی بەعس. ئەم بڕیارە دەسەڵاتی دابووە وەزیری ناوخۆ، کە ڕەگەزنامەی عێراقی لە هەموو ئەو هاوڵاتیانە وەربگرێتەوە، ئەگەر دەرکەوت کە دڵسۆزیی بۆ گەل و نیشتمان و ئامانجە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییە باڵاکانی شۆڕش نییە. بێگومان ئەم دەربڕینە ئاماژەیەکی ڕوون بوو، بۆ ئەوەی کە بە ئارەزووی خۆیان چۆنیان بوێت، ئاوەها ڕەگەزنامە لە هاوڵاتیان وەربگرنەوە. لە ئەنجامی ئەم بڕیارەدا بە شێوەیەکی دڕندانە دەستکرا بە جینۆسایدی کوردانی فەیلی و ڕەگەزنامەی عێراقییان لێوەرگیرایەوە و دەستگیرا بەسەر ماڵو سامانی گوێزراوە و نەگوێزراوەیاندا. بەگوێرەی سەرچاوەکان؛ لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٨٠-١٩٩٠) نزیکەی (٥٠٠) هەزار بۆ (٦٠٠) هەزار کوردی فەیلی ڕەگەزنامەی عێراقییان لێوەرگیرایەوە و بەکۆمەڵ ڕەوانەی ئێران کران. ئەمە جگە لە بێسەر و شوێنکردنی نزیکەی (٢٠) هەزار گەنج و لاوی کوردانی فەیلی ئەوانەی کە بەندیخانەکانی ئەبو غرێب و نوگرەسەلمان و زیندانەکانی دیکەی عێراق زیندانیکرابوون. (كامل جسان المراياتى، ٢٠١٢، ص ٤٦٥-٤٦٨). (صلاح الدين انور منصور فيتولي، ٢٠٠٧، ص ١٧٩). (ماجد السورميري، ٢٠٠٩، ص ١٤-١٦). (ئاسۆ جەبار، ٢٠١٦).

هەڵبەتە مەینەتی کوردە فەیلییەکان لێرەدا کۆتایی نایەت و جەورو ستەمی سەریان هەر بەردەوام بووە، چی ئەوانەی لە ناوخۆیی عێراق ماونەوە بە هەرێمی کوردستانیشەوە، یاخود ئەوانەی لە کۆمەڵگا نیشتەجێبووەکانی ئێران بوون، یاخود بۆ وڵاتانی دیکە کۆچیان کرد. ڕووخانی ڕژێمی

بەعس لە ساڵی (٢٠٠٣) و دووبارە بونیادنانەوەی عێراقی نوێ بەجۆرێک لە جۆرەکان مەینەتی کوردە فەیلییەکان کەمبوویەوە، ژمارەیەکی زۆریان گەڕانەوە بۆ عێراق و زێدی خۆیان. لە هەمان کاتدا بەگوێرەی مادەی (١٧) لە یاسای ڕەگەزنامەی عێراقی ساڵی (٢٠٠٦)؛ بڕیاری (٦٦٦)ی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)ی ڕژێمی بەعس هەڵوشایەوە. ئەمە هەلێکی باشی بۆ بەشێکی زۆری کوردانی فەیلی ڕەخساند، کە ڕەگەزنامەی عێراقی وەرگرنەوە.

بەگوێرەی توێژینەوەیەکی مەیدانی کۆمسیۆنی باڵای نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کاروباری پەنابەران لە عێراق کە لە کۆتایی ساڵی (٢٠٢١) دەربارەی حاڵەتەکانی نەبوونی ڕەگەزنامە و مەترسییەکانی نەبوونی لە عێراق لەلای کوردە فەیلییەکان و ئەوانەی ڕەگەزنامەیان نییە (البدون) یاخود کۆچەرییەکان ئەنجامدراوە. ئەوەی تایبەتە بە کوردانی فەیلی؛ لە توێژینەوەکەدا (٥٧٠) خێزانی کوردانی فەیلی (٢٤١٠) کەس) وەک سامپڵی توێژینەوەکە وەرگیراون. (٩٦%) یان ڕەگەزنامەی عێراقییان وەرگرتووەتەوە. تەنها (٤%)یان هێشتا نەبوونەتە خاوەن ڕەگەزنامەی عێراقی. (مرکز البیدر للدراسات والتخطیط، ٢٠١٦). هەروەها بەگوێرەی لێدوانێکی (حیدر ستار مندلاوی) بۆ ئاژانسی (شەفەق نیوز) لە (٢٠٢١/١/١٥) هەموو ئەو کوردە فەیلییانەی لە سەردەمی ڕژێمی پێشوو لە خانەقین و مەندەلی و بەدرە تەرحیلکرابوون، ڕەگەزنامەی عێراقییان وەرگرتووەتەوە (اتهامات تطال الکورد الفیلیین في خانقین، ٢٠٢١). هەروەها بەگوێرەی لێدوانی فەرمی حکومەتی فیدراڵی عێراق (٩٧%) کوردانی فەیلی ڕەگەزنامەی عێراقییان وەرگرتووەتەوە، بەڵام هیچ داتاو ئامارێکی فەرمی لەم بارەیەوە نەخستوەتە بەردەست.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشـــدا هێشـــتا پرســـی ســـتەمدیدەیی و مەینەتی کوردانی فەیلی و بێبەشـــبوونیان لە زۆر مـافی هـاوڵاتیبوون مـاوە. بە دانپیدانانی زۆربەی دەســەڵاتداران و سـیاسـییە باڵاکانی عێراق لە هەموو نەتەوە و مەزهەبەکـان هێشـــتـا کوردانی فەیلی مـافی تەواوەتی خۆیـانیـان لە عێراقدا وەرنەگرتووە. بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی وەزارەتی دەرەوە و بـازرگـانی حکومەتی ئوسـترالیا و نووسـینگەی ئەورووپی بۆ پاڵپشتی پەنابەران هێشتا بەشێکی کوردانی فەیلی ڕووبەڕووی زۆر گـرفـت دەبـنەوە، وەک (ئەوانەی ڕەگەزنامەی وەرگرتووەتەوە، ڕەنگی جیـاوازە، ئەمەش وەک ئـێـرانـی دەریاندەخات، کە ڕەنگە تووشـــی جیـاکـاری ڕەگەزی و نەژادیـان بکاتەوە، هەروەها بۆ گەڕاندنەوەی موڵک وماڵەکانیان هێشـتا کۆسـپی گەورە لە بەردەمیانـدایە، لە هەموو قورســـتر ئەوەیە کە بۆ دەرکردنی ڕەگەزنـامەی عێراقی پێویســـتە کوردانی فەیلی بەڵگەنامەی تۆماری ســـاڵی (١٩٥٧)یان هەبێت، ئەمەش کـارێکی ئەســـتەمە، چونکە بەهۆی نەمان و فەوتانی بەشـێکی زۆر لەو بەڵگەنامانە هێشتا ژمارەیەکی زۆری کوردانی فەیلی ناتوانن ڕەگەزنامەی عێراقی بەدەســتبهێنن. ســـەرباری ئەمـانە دۆکۆمـێنتو بەڵگەنـامەی کوردانی فەیلی هێشتا لە بەشی بیانی بەڕێوەبەرایەتی گشـتی ڕەگەزنامەی عێراقی دانراوە). ئەمە جگە لەوەی بەهۆی هەرەشـــەی تیرۆر و بوونی عەرەبی هاوردە لە شـوێنی کوردانی فەیلی هێشـتا باجی قورس دەدەن و زۆربەی شـــوێنەکـانی خۆیـانیـان بەجێهێشـــتووە و لە ناوەندی قەزای خانەقین یاخود بەغدا یان هاتوونەتە شـــارەکـانـی دیـکەی هەرێـمـی کوردستان.

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١) شـــو، مـارتـن (٢٠١٧)، الإبـادة الجماعية: مفهومها وجذورها و تطورها وأين حدث، ت: محيي الدين حميدي. المملكة العربية الســعودية الرياض: العبيكان للنشر.

٢) جيبســـون، جون أس (١٩٩٩): معجم قانون الانسان العلمي، ت: سمير

عزت نصار. عمان: دانر النسرـ للنشرـ والتوزيع.
٣) محەمەد، خەلیل ئیسماعیل (١٩٩٨): کوردە فەیلییەکان و خەونی گەڕانەوە بۆ وڵات، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە ٨.
٤) محمد، خليل اسماعيل (٢٠١٣): الكرد الفيليون بين حملات التسفير وسياسة التهجير. السليمانية: منشورات مكتبة ماركريت، ، ط٢.
٥) العلوي، زكي جعفر الفيلي (٢٠٠٩): تاريخ الكرد الفيليين وآفاق المستقبل: دراسة في الجذور التاريخية والجغرافية ومراحل النضال، بلا اسم ومكان مطبعة.
٦) مطر، سليم (٢٠٠٣): جدل الهويات: عرب- اكراد- تركمان- سريان- يزيدية (صراع الانتماءات في العراق والشرق الاوسط). بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط١
٧) فيلي، رياض جاسم محمد (٢٠٠٨): ثورة ١٤ تموز والزعيم والكرد الفيليين، الحوار المتمدن، العدد (٢٣٣٩) في (٢٠٠٨/٧/١١) منشور علي الرابط الالكتروني
٨) الفضل، منذر (٢٠٠٤): دراسات حول القضية الكردية ومستقبل العراق. اربيل: دار ئاراس للطباعة والنشرـ ، ط٢.
٩) مینە، ئەمین قادر (٢٠١٢): ئەمنی ستراتیجی و سێکۆچکەی بەعسیان: تەرحیل- تەعریب- تەبعیس. سلێمانی: لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیرانی (ی.ن.ك).
١٠) احمد، طالب جبار (١٩٩٧): الحياة الاجتماعية في المهجر. فرنسا: بنك المعلومات العراقي.
١١) الفيلي، ناصر احمد (٢٠١٢): الفيليون: الاصالة التاريخية والمواطنة المهدورة. اربيل: دار ئاراس للطباعة والنشر.
١٢) المراياتي، كامل جاسم (٢٠١٢): واقع مشكلات الاثنيات والاقليات في العراق. بغداد: بيت الحكمة.
١٣) قيتولي، صلاح الدين انور (٢٠٠٧): "منصور التحليل الجغرافي لسياسة التعريب في قضاء خانقين (دراسة في الجغرافية السياسة)": رسالة ماجستير (منشورة)، كلية العلوم الآنسانية، جامعة السليمانية.
١٤) السورةميري، ماجد (٢٠٠٩): محكمة الجنايات العليا ومظلومية الكورد الفيليين، مجلة فيلي، العدد (٤٠).

یاد ڤاشێم

ناوەندی جیهانی دیکۆمێنتاری و لێکۆڵینەوە و پەروەردەیی بۆ یادکردنەوەی هۆلۆکۆست

پ.د. ئومێد برزان برزو

هەواڵنامەی کتێب

سیاسەتی نازییەکان بەرانبەر بە جـــوولەکەکـــان بە کــــردەوەی تیرۆریســتی و دابڕانی ســیاســی و ســـنووردارکردنی ئــابووری و زەوتــکــردنــی مــافە مــرۆیــی و مەدەنییەکان و فشارەکان بە ئامانجی دوورخســـتنەوەیـان لە ئەڵمـانیـا دەســتیپێکرد، ئەم ســیاســەتە بە قــرکــردنــی نــزیــکەی تەواوی جوولەکەکان لە ئەورووپای داگیرکراو کۆتاییهات. ئەم ســیاســەتە لەلایەن پـارتی نـازی و دەســـەلاتـدارانی جۆراوجۆری دەوڵەتی ئەڵمانیا و لە ڕێـگەی ئەو هــاوکــاریــیـانەوە جێبەجێکرا، کـە لـە لایەن هێزە دژە جوولەکەکانی لایەنگری نازییەوە لە نـاوچەکـانی ئەڵمـانەکان لـە دووەم جەنگی جیهـانی داگیریـان کردبوو. ئەو وڵاتـانەی بەدەوری ئەڵمـانیـادا دەسوڕانەوە، لەم پرۆسەیەدا ڕۆڵیان هەبوو، چـونکە دوژمـنـایەتـی دژە جوولەکە لەو سەردەمەدا لە ڕاستیدا بەهۆی دژە جوولەکەگەرایی نەریتی ســـووتەمەنی بوو، هەرچەنـدە بە شـــێوەیەکی ســـەرەکی بەهۆی دژە جوولەکەگەرایی ڕەگەزپەرســـتـانە بـــوو، کە دڵـــی ئـــایـــدۆلـــۆژیـــای ناســیۆنالیتی ســۆســیالیســتی بوو، پێیـان وابوو، کە جوولەکەکـان هیچ شوێنێکیان لە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا نییە. قۆنـاغەکـانی جێبەجێکردنی ســـیـاســـەتی نـازی بە هۆکـاری جۆراوجۆر دیـاریـدەکرا، ئەوانیش پێگەی ســیاســی ئەڵمانیای نازی لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا، تـا چەنـد کۆمەڵگەی ئەڵمانیا و گەلانی دیکەی ئەورووپـای داگیرکراو بیروبـاوەڕی نازییان قبوڵکرد، هەروەها هەندێک ڕەچـاوکـردنـی ئـابـووری جگە لە ڕەوتی شەڕەکە، بەڵام ئەوە عەقیدەی نـازی دژە جـوولەکە بـوو، کە لە شـــیـکاری کۆتـاییدا تەرازووەکەی وەرچەرخـانـد و ئەنـجـامەکەی قرکردنی نزیکەی شـــەش ملیۆن جـوولەکە بـوو، کە نـزیـکەی یەک لەســـەر ســـێی گەلی جوولەکەکانە، هۆلۆکۆسـت شـایەتحاڵی نەهێشـتنی ســـەدان و ســـەدان جوولەکە بوو، مەزهەبەکان و کۆچبەران و کۆمەڵگە جوولەکەکـان بە هەموو ســـامـانە ماددی و ڕۆحییەکانیانەوە، لە ڕووی پانتایی و ســـروشـــتەوە گەورەتر دەبن، تاوانێک کە بەدرێژایی مێژووی خۆی بەسەر گەلی جوولەکەدا هات.

کاتێک نازییەکان بە ســـەرۆکایەتی ئەدۆلف هـیتلەر لە ٣٠ی ژانویەی

١٩٣٣ دەسەڵاتیان لە ئەڵمانیا گرتە دەست، سیاسەتیان بەرامبەر بە جوولەکەکان دوو ئاراستەی گرتەبەر، یەکەمیان هەنگاوی دەستووری فەرمی بوو، کە بە تایبەتی پلانی بۆ دانرابوو بۆ نەهێشتنی بوونی جوولەکەکان لەبەردەم خەڵکدا و... ژیانی کۆمەڵایەتی و زەوتکردنیان لە مافەکانیان و هاوڵاتیبوون و لەناوبردنیان لە ڕووی ئابوورییەوە. هەنگاوی دووەم هەڵمەتی بوختان و چەواشەکاری بوو، جگە لە هەراسانکردن و توندوتیژی لە هەموو لایەنەکانی ژیاندا. ئامانجی هەموو ئەمانە ئەوە بوو، کە جوولەکەکان ناچاربکەن، ئەڵمانیا بەجێبهێڵن.

تەنها دوو مانگ تێپەڕیبوو، تا هێرش بۆ سەر جوولەکەکان لە شەقامە سەرەکییەکانی شارەکانی ئەڵمانیا دەستپێبکات، چونکە ئەندامانی سەربازە زریانەکانی ئەڵمانی ناسراو بە ئاس بە یاوەری جەماوەرێکی وروژێنەر جوولەکەکانیان لە پۆستەکانیان لە کەرتی گشتیدا بە شێوەیەکی جەستەیی دوورخستەوە، بۆ نموونە دادوەرەکە لە هۆڵی دادگاکەیەوە، پارێزەر لە ئۆفیسەکەیەوە، مامۆستا لە ئۆفیسەکەیەوە، قوتابخانەکەی و پزیشکەکە سەبارەت بە شوێنی کارکردنی لە سیستەمی تەندروستیدا دوورخرانەوە. لە ١ی نیسانی ساڵی ١٩٣٣ بایکۆتی ئابووری جوولەکەکانی ئەڵمانی ڕاگەیەندرا، کە لەنێو شتەکانی تردا دانانی پاسەوانی بایکۆت لە بەردەم هەموو دوکانێکی جوولەکە یان دامەزراوەیەکی بازرگانی بۆ ڕێگریکردن لە چوونە ژوورەوەی کڕیارانی ئەڵمانی. بایکۆتەکە بۆ ماوەی یەک ڕۆژ بە فەرمی ڕاگەیەندرا، بەڵام بۆ ماوەیەک بە شێوەیەکی نافەرمی بەردەوام بوو، دواتر بە شێوەیەکی کاتی وەستا بەهۆی کاردانەوەی جیهانییەوە کە لەلایەن جوولەکە و غەیرە جوولەکەکانەوە هاتبوون. لە ٧ی نیسانی ١٩٣٣ یاسایەک دەرچوو، کە بەپێی ئەو یاسایە سەدان جوولەکە لە خزمەتی شارستانی دەرکراون. هەر لەو ساڵەدا ژمارەی خوێندکارە جوولەکەکان لە خوێندنی باڵا کەمکرایەوە، بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕێژەی جوولەکەکان لە کۆی

دانیشتووانەکەدا بگونجێت، کە کەمتر بوو لە سەدا یەک، بۆیە زۆر کەمتر بوو لەوەی پێش دەستبەسەرداگرتنی نازییەکان بوو. لە ٢٩ی ئەیلوولی هەمان ساڵدا هونەرمەندانی جوولەکە لە یەکێتی هونەرمەندانی ئەڵمانیا دەرکران و جوولەکەکانیش لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری دەرکران، لەوانە ڕۆژنامە و سینەما و شانۆ.

مۆزەخانەی مێژوویی هۆلۆکۆست و بەشەکانی:

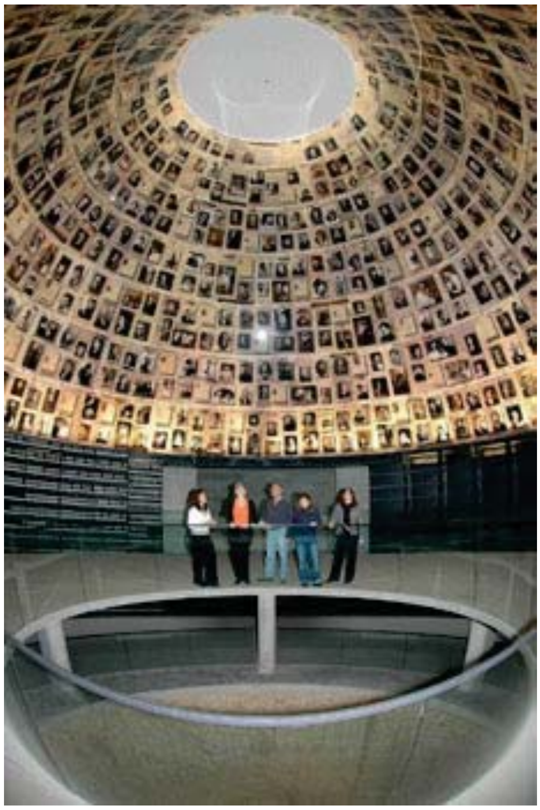

مۆزەخانەی مێژووی هۆلۆکۆست کە دە ساڵێکی خایاند بۆ دروستکردنی، باشترینەکانی ئەزموون و سەرچاوە و پێشانگە پێشکەوتووەکانی یاد ڤاشێم کۆدەکاتەوە، بۆ هێنانی یادەوەری هۆلۆکۆستی جوولەکەکان بۆ ناو سەدەی بیست و یەکەم.

مۆزەخانەی هونەری هۆلۆکۆستی (یاد ڤاشێم) بە گەورەترین و گشتگیرترین کۆمەڵەی هونەری هۆلۆکۆست لە جیهاندا دادەنرێت، کە نزیکەی ١٠ هەزار بەرهەمی هونەری لەخۆدەگرێت، کە زۆربەیان مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ خودی سەردەمی هۆلۆکۆست بە مەبەستی نمایشکردنی ئەم کۆمەڵەیە، بەتایبەتی بەرهەمەکانی سەردەمی هۆلۆکۆست، مۆزەخانەیەکی ناوازە لە جۆری خۆی لەم دواییانەدا دروستکرا، بە پاڵپشتییەکی بەخشندەی لەلایەن (ماری و شێڵدۆن ئیدێلسۆن) لە ئەمریکاوە پێشکەشکرا، دەزانن کە هونەر دیدێکی جیاواز بۆ هۆلۆکۆست دابیندەکات، کە دیدگای تاکە، ئامرازێکە بەتەنها مێشک ناکاتە ئامانج، بەڵکو ڕاستەوخۆ دەچێتە ناو دڵ و دزە دەکاتە ناو دڵەوە.

سەردانیکەری مۆزەخانەی هۆلۆکۆست لەلایەن دیوارێکی کێشراوەوە پێشوازی لێدەکرێت، کە لەسەری هەڵبژاردەکانی کۆمەڵەکە

نمایشکراون کە لەلایەن هونەرمەندەکانی جۆراوجۆرەوە دروستکراون. سەبارەت بە فەزاکانی دیکەی، پێشانگاکە بەپێی بابەتەکان ڕێکخرابوو، تیشکی خستە سەر وێنەی مرۆڤ و دیمەنە سروشتییەکان، لەوانەش دیمەنی گێتۆ و کەمپەکە لە ناوەوە و دەرەوە. شوێنێکی تایبەتی بۆ هونەرمەند (شارلۆتا سۆلۆمۆن و هونەرمەند کارل دۆیچ) تەرخانکرا.

نمایشکردنی داهێنانی هونەری لە سەردەمی هۆلۆکۆستدا نوێنەرایەتی مەترسییەکی بۆ سەر ژیان دەکرد و هونەرمەندان بەرهەمەکانیان لە کەرەستەی نزیکەی نەبوو، لە ماوەیەکی کورتدا و لە چوارچێوەی ژیانێکی زۆر سەختدا بەرهەمدەهێنا. ئەم جۆرە بەرهەمانە ماونەتەوە، بەڵام ئەو هونەرمەندانەی دروستیان کردووە، بەزۆری لە ژیاندا نامێنن.

زۆربەی کارەکان لەسەر پارچە کاغەزێکی تەنک و وردە وردە بەرهەمهێنراون، کە پێویستیان بە چاودێری هەیە، بۆیە پێشانگاکانی مۆزەخانەکە هەمیشە لە نمایشدا نامێننەوە، بەڵکو هەر چەند مانگ جارێک گۆڕانکارییان بەسەردا دێت، بۆ ئەوەی ئەو کەرەستانە بگەڕێننەوە، کە لەکاتی نمایشکردنیان لە مۆزەخانەکە. ئەم گۆڕانکارییە هەمیشەییە ڕێگە دەدات، ژمارەیەکی زیاتر لە کارە هونەرییەکان لە مۆزەخانەکەدا نمایشبکرێن.

سەردانیکەرانی پێشانگاکە چاوەڕێی ئەزموونێکی ناوازەن، جا لەڕووی بابەتی هۆلۆکۆستەوە بێت، یان لە ڕووی هونەرییەوە، چونکە بەرهەمەکان تەنها بەڵگەنامە نین، بەو پێیەی ئەم پارچە کاغەزانە هێزێکی داهێنەرانە سەرسوڕهێنەر دەردەبڕن لە چرییەکەیدا، وەک چۆن هونەرمەند کە دروستی کردوون، دەیزانی کە ئەوە تاکە دەرفەتێکی دەگمەنە کە هەرگیز ناگەڕێتەوە بۆ داهێنان، لە ڕێگەی ئەو چەند دێڕەی کە لەسەر کاغەزەکە کێشرابوو، هەموو ئەو شتانەی کە هەیبوو دەریدەبری.

مۆزەخانەی مێژووی هۆلۆکۆست دەکەوێتە سەر ڕووبەرێکی زیاتر لە ٤٢٠٠ مەتر چوارگۆشە، کە زۆربەیان ژێر زەوین. لە یەک کاتدا نێوان زانستەکان و بڕبڕەی دیسیپلینەکانە، گێڕانەوەی هۆلۆکۆست لە ڕوانگەیەکی ناوازەی جوولەکەکانەوە

دەخاتەڕوو، جەخت لەسەر ئەزموونەکانی قوربانییەکان وەک تاکێک دەکاتەوە لە ڕێگەی شوێنەوارە ڕەسەنەکان، شایەتحاڵی ڕزگاربووان و کەلوپەلی کەسییەوە.
پێکهاتە هێڵییەکەی کە شێوەی تیرێکی هەڵگرتووە و درێژییەکەی ١٨٠ مەتر دەبێت، دەچێتە ناو شاخەکەوە تا کۆتاییەکەی بە ڕووناکی ئاسمانییەک کە لە نوکی شاخەکەوە دەردەچێت. لەم کۆریدۆرە تیرئاسایە لق و پۆپی پێشانگاکان، کە ئاڵۆزی دۆخی جوولەکەکان لەم ساڵە ترسناکانەدا نیشاندەدەن، لە کاتێکدا کونە دەرچوونەکە بە شێوەیەکی سەرنجراکێش لە لای شاخەکەوە دەردەکەوێت، ئەمەش ڕێگە بە دیمەنی دۆڵی دەدات، کە لە خوارەوە درێژ دەبێتەوە. دەوروبەر و پاشخان و فەزاکانی درێژی جیاواز و پلە جیاوازەکانی ڕووناکی تیشکدەخاتە سەر خاڵە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکە، کە ڕووداوەکانی یەک لە دوای یەک دەگێڕێتەوە.
یەکێک لە گرنگترین ڕێنماییەکان بۆ دیزاینی مۆزەخانەکە بریتیبوو لە دروستکردنی ڕێگایەک بۆ سەردانیکەر، کە بە پەرەپێدانی ڕۆمانەکە دیاری کرابێت و سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتایی هەبوو. کۆریدۆرێک لە شێوەی پریزمدا دروستکرا، گەلەرییەکان لە هەردوو لا لقیان کردبووەوە، بە بۆشاییە تێپەڕنەکراوەکان جیاکرابوونەوە، کە بە درێژایی زەوی پریزمەکە درێژدەبنەوە، ئەم بۆشاییانە بەربەستێکی فیزیکی پێکدەهێنن، کە سەردانیکەر ئاراستەی گەلەرییە تەنیشتەکان دەکات و لە هەمان کاتدا کات ڕێگە بە بەرکەوتنی بینراو دەدات بۆ سەردانیکەر بە هەردوو سەری پریزمەکە. بەم شێوەیە پریزم نوێنەرایەتی میحوەرێکی درێژخایەنی یادەوەری مێژوویی دەکات، کە سەردانکەران لە کاتی گواستنەوە لە پێشانگایەکەوە بۆ پێشانگایەکی دیکە و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەیبرن. پێشانگاکان کە (شوێنەوارە ڕەسەنەکان، بەڵگەنامە، شایەتحاڵ، فیلم، کتێب، یادەوەری، نامە و کاری هونەرییان) تێدایە، تیشکدەخەنە سەر گێڕانەوەی مرۆیی ناوازەی دانیشتوانی جوولەکەکانی ئەورووپا لەو ساڵە ترسناکانەدا. ئەم بەشە تێڕوانینێکی گشتی بۆ هەر

پێشانگایەک دەخاتەڕوو، لەوانە وەسف و دیمەنەکانی ئەو کارە هونەریانەی کە تێیدا نمایشکراون. مۆزەخانە نوێیەکە نزیکەی ١٠٠ شاشەی ڤیدیۆیی لەخۆدەگرێت، کە شایەتحاڵی ڕزگاربووان و کورتە فیلمی تێدایە.

لە کۆتایی گێڕانەوەی مێژوویی مۆزەخانەکەدا، "هۆڵی ناوەکان" ئاشکرا دەبێت، کە ئەو شوێنەیە کە "بەڵگەنامەی شایەتحاڵی" بۆ ملیۆنان قوربانی هۆلۆکۆستی تێدا دانراوە، هەروەها نوێنەرایەتی شوێنێک دەکات بۆ یادکردنەوەی ئەو کەسانەی لەوێ لەناوچوون. لە "هۆڵی ناوەکانەوە"، سەردانیکەرانی مۆزەخانەکان بەردەوام دەبن لە ڕێگاکەیان تا خاڵی کۆتایی و پاشان بۆ بالکۆنەکە کە دەڕوانێتە دیمەنێکی پانۆرامای شاری ئۆرشەلیمی قودس. هۆڵی ناوەکان لە یاد ڤاشێم یادگارییەکە بۆ هەموو جوولەکەیەک کە لە هۆلۆکۆستدا لەناوچوون، هەروەها شوێنێکە بۆ یادکردنەوەیان بۆ نەوەکانی داهاتوو. ئەم هۆڵە هۆڵی بازنەیی سەرەکی کۆمەڵەیەکی گشتگیری "بەڵگەنامەی شایەتحاڵی"ی تێدایە، کە کورتە ژیاننامەیەک لە ژیانی هەر قوربانییەکی هۆلۆکۆستە. ژمارەی ئەو بەڵگەنامانەی کە لە کۆگا بازنەییەکەی دەورووبەری لێواری دەرەوەی هۆڵەکەدا هەڵگیراون، نزیکەی دوو ملیۆن بەڵگەنامەیە، بەو پێیەی دەزانن، کە دەتوانێت بەڵگەنامەی لەسەر هەر شەش ملیۆن جوولەکە لەخۆبگرێت، کە لە هۆلۆکۆستدا لەناوچوون. سەقفی هۆڵەکە لە کونێک پێکهاتووە، کە دە مەتر بەرزدەبێتەوە وەک ئەوەی تامەزرۆی گەیشتن بە ئاسمان بێت، کە ٦٠٠ وێنە و پارچە بەڵگەنامەی شایەتحاڵی تێدا نمایشکراون. ئەم نمایشە نوێنەرایەتی بەشێکی کەم لەو شەش ملیۆن پیاو و ژن و منداڵە مردووە دەکات، کە لە هەموو جیهانی جوولەکەکانەوە هاتبوون، کە لەلایەن نازییەکان لەناوچوون. وێنەی قوربانییەکان لە ئاوەکەدا ڕەنگدەداتەوە لەسەر بنەمای گۆچکەیەکی هاوتا کە لەناو بەردەکانی شاخدا هەڵکەندراوە. لە سەرەکەی تری هۆڵەکەدا شاشەیەکی شووشەیی هەڵواسراوە، کە بەڵگەنامەکانی شایەتحاڵی لەسەر پیشاندەدرا و دواتر مرۆڤ دەتوانرا

بچێتە ناو ناوەندێکی کۆمپیوتەرەوە بۆ ئەنجامدانی گەڕانێک لەناو بنکەدراوەی ناوەندی ناوی قوربانیانی هۆلۆکۆست، بە هاوکاری ئەو ستافەی کە کاریان دەکرد لە هۆڵی ناوەکان، هەروەها فۆڕمی سپی بۆ بەڵگەنامەی شایەتحاڵی و فۆڕمی دیکە بۆ تۆمارکردنی ناوی ڕزگاربووان لەبەردەستی سەردانکەراندایە.

هەروەها بەشێکی تر لە مۆزەخانەکە، کۆشکی پێشانگاکەیە جۆرەها پێشانگای مێژوویی و بابەتی و هونەری لەخۆدەگرێت، پەنجەرەی ناوازە دەکاتە جیهانی دەرەوە و ناوەوەی قوربانیانی هۆلۆکۆست و زیادکردنی دیدگای ناوازە بۆ هەوڵە بەردەوامەکان بۆ تێگەیشتن لە گرنگی هۆلۆکۆست، وەک پێکهاتەیەکی سەرەکی کۆمەڵگەی مۆزەخانەکە، کە ڕووبەرەکەی ٧٠٠ مەتر چوارگۆشەیە، ئەم کۆشکە ڕێگە بە یاد ڤاشێم دەدات پێشانگای گەورەی فرە پسپۆڕی ئەنجامبدات و بەرهەمی هونەری و پەیکەری ئینستێلاسیۆنی گەورە نمایشبکات. لە وتارێکدا کە یاد ڤاشێم سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەرایەتی ئەفنەر شالێڤ لە میانی مەراسیمی دەستبەکاربوونی کۆشکەکەدا پێشکەشی کرد، ئاماژەی بەوەدا کە یاد ڤاشێم لە ئێستادا مامەڵە لەگەڵ (تەحەدای سەرەکی چۆنیەتی کردنی یادەوەری هۆلۆکۆست پەیوەندیدار بە گەنجانەوە دەکات... بۆ... بینەرانی ملیۆنان گەنجمان بهێڵینەوە، دەبێت بۆ ئەوەی دینامیکی بین، ئەمەش ئەوەیە کە پێشانگاکانی کۆشکەکە ڕێگەمان پێدەدەن بیکەین).

هەروەها بەشێکی تر لە مۆزەخانەی هۆلۆکۆست (ناوەندی فێربوون)ە، سەردانیکەرانی مۆزەخانەی نوێی مێژووی هۆلۆکۆست پێدەچێت تووشی کۆمەڵێک دووفاقی ئەخلاقی، پەروەردەیی، تیۆلۆژی و فەلسەفی ببنەوە، هەروەها هەندێک پرسی پڕ لە کێشە کە لە تەنها باسکردنی ڕووداوە مێژووییەکان تێدەپەڕن: چۆن گەلێکی خوێندەوار لە ئەورووپای ناوەڕاست لە سەدەی بیستەم ببنە ئەنجامدەری جینۆساید؟ چی هۆلۆکۆست دەکاتە ڕووداوێکی ناوازە؟ چەمکی "چاکە" و "خراپە" لە دوای هۆلۆکۆست چی بەسەر هات؟ چۆن زەبر و زەنگی هۆلۆکۆست سرووشتی جیهان و شوناسی

جوولەکە و ئیسرائیلی لەقاڵبدا؟ چۆن دەتوانین یادەوەری هۆلۆکۆست لە مێشکی نەوەکانی داهاتوودا بچەسپێنین؟

بۆیە سەنتەری نوێی فێربوون کە بەهۆی پاڵپشتی بەخشندەی ستێلا و سام سکورا (ئەمریکا) دروستکراوە، یارمەتی سەردانیکەر دەدات بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو جۆرە پرس و نیگەرانیانە، بە ڕێنماییکردنیان، بۆ ئەوەی لایەنە جیاوازەکانی ئەم پرسانە لەبەرچاوبگرێت. سەنتەری فێربوون کە بە سەنتەری بەشداریکردن لە پرسە گەورەکانی هۆلۆکۆست ناسراوە، ناوەندێکی زانیاریی کۆمپیوتەریی ئاسایی نییە، بەڵکو بە شێوەیەک دارێژراوە، کە سەردانیکەر بتوانێت بچێتە گەشتێکی تایبەتی دۆزینەوە. لە دەرگای چوونە ژوورەوەی ناوەند، تیشکێکی ڕووناکی وردەوردە پرسیارەکان دەخاتە سەر ناوەندی زەوییەکە، کە لە دڵۆپە ئاو دەچن، پاشان پرسیارەکان کۆدەبنەوە، بۆ ئەوەی وەک شەپۆلی ئاو دەوری ژوورەکە بدەن، ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەو بیرۆکەیە دەبێت کە تاکە پرسیارێک هیچ نییە، بەڵام دڵۆپێک لە دەریایەکدا، بەڵام توانای دروستکردنی شەپۆل و شەپۆلی پرسیارەکانی تری هەیە لە کاتی جوڵانەوەدا.

سەنتەرەکە لە نێوان ١٠ بۆ ٢٠ پرسیاری بنەڕەتی دەخاتە ڕوو، کە پێویستیان بە لێکۆڵینەوەی جددی و قووڵ هەیە. ناوچەیەک لە ناوەڕاستی ژوورەکەدا ڕێگە بە گرووپەکان دەدات لە ڕێگەی ژمارەیەکی زۆر لە پێشکەشکردنی ناوەندی میدیایی بخوێنن و باس لە هەندێک لەو پرسیارانە بکەن، کە پەروەردەکارانی ڕاهێنراو لە فاکەڵتی قوتابخانەی نێودەوڵەتی توێژینەوەی هۆلۆکۆست یاوەری دەکەن. بازنەی دەرەوەی دەوروبەری ناوچەی کۆبوونەوەکە لە ناوەڕاستی ژوورەکەدا بە کۆمپیوتەر و هێدفۆن تەیار کرابوو، کە ڕێگە بە خوێندنی تاکەکەسی یان دوولایەنە دەدات، کە سەردانیکەر سەیری ئەو بۆچوونانە دەکات و دەبیستێت و دەخوێنێتەوە، کە لە لایەن ڕزگاربووانی هۆلۆکۆست، سەرکردە ڕۆحییەکانەوە سەبارەت بە "پرسە گەورەکان" دەربڕدراون، بیرمەندان، نووسەران، هونەرمەندان، مێژوونووسان و توێژەرانی پێشەنگ. توێژەران بریتین لە مێژوونووسانی

باڵای یاد ڤاشـــێم وەک: پرۆفیســـۆر ئیسرائیل گوتمان، پرۆفیسۆر یەهودا باوەر، پرۆفیســـۆر دەیڤید بانکەر، پرۆفیســـۆر دان میچمـان، جگە لە پرۆفیســـۆر کریســـتوفر براونینگ، پـرۆفـیســـۆر ڕائـول هـیـلـبـێـرگ، پـرۆفـیســـۆر ئـۆمەر بـارتـۆڤ، پرۆفیسۆر دەیڤید ئەنگێل، پرۆفیسۆر ئیبەرهارد ییکڵ، پرۆفیسـۆر ســتیڤن ئاشـــایم، و پرۆفیســـۆر جۆرج بن شـۆشـان و ئەوانی تریش، بە زانینی ئەوەی کە کـۆبـوونەوەیەکـی لەو شـــێوەیە بە کلیلی گفتوگۆ و بیرکردنەوەی بەرهەمدار دادەنرێت. بۆ ئەوانەی دەیانەوێت قووڵتر بچنە ناو ئەم پرســـانەوە، یاد ڤاشـــێم بنکەدراوە و ئامرازە پەروەردەییەکان لە نـاوەنـدی فێربوونـدا دەخـاتە بەردەست.

بەشـــێـکی تـر لە مـۆزەخـانەکە (کەنیسە)یە، ئەڤنەر شالێڤ سەرۆکی دەســـتەی بەڕێوەبەری یاد ڤاشـــێم دەڵێت: "کەنیسـەی نوێ لە سـەنتەری کەرەســـتەی بینراوی یاد ڤاشـــێم شـتومەکی پەرسـتنی جوولەکەکانی کەنیســەکانی ئەورووپا نمایشـدەکات". کەنیســـەی نوێ، دیزاینی تەلارســـاز موشـێ سـەفدییە و دیزاینی ناوەوەی لەلایەن کـۆمـپـانـیـای تەمـوزەوە ئەنجامدراوە، شـــوێنێک دەبێت، کە ســـەردانیکەران دەتوانن دوعـای قەدیش بـۆ گـیـانی قوربـانـیـانی هۆلۆکۆســـت لە خێزانەکـانیـان بخوێننەوە، بە تاک یان بە گروپ لە کەشـوهەوای کۆمەڵایەتی نوێژبکەن، کە کەنیســـەکە ئیلهامبەخشـــە، ئەم کەنیســـەیە وەک یـادگـارییەک بۆ کەنیســـەکانی وێرانبووی ئەورووپی کاردەکات. ژمارەی پێشـانگەکانی ناو کەنیســـەکە ٣١ تابوتە کە پەرتووکی تەورات و کەرەستەی تری پەرستن و نوێژیان تێدایە، کە لە هەندێک لە کەنیســەی ســەرتاســەری ئەورووپادا ماونەتەوە.

هەموو تابوتەکانی تەورات لە ڕۆمانیا هێنراون، بە هاوکاری (پرۆفیســـۆر نـیـکـۆلای کـاخـال) کـۆچـکـردوو، ســـەرۆکی پـێـشـــووی یەکـێـتی پێکهاتەکانی جوولەکەکان لە ڕۆمانیا و بە پشـــتیوانی حکومەتی ڕۆمانیا. بەڕێوەبەری مۆزەخانەکان، یەهودی ئینبـار و هـاڤیڤـا بیلـد کـارمێلی، سەرۆکی کۆراتۆری شوێنەوارەکان، بە ســەرتاســەری ڕۆمانیادا گەشـتیان کـــرد بـــۆ گەڕان بەدوای پێـداویســـتییەکـانی جوولەکەدا کە

ماونەتەوە بۆ کۆمەڵگەی جوولەکەکانی ڕۆمانیا، کە یەکێک بوو لە مەزهەبە جوولەکەکانی گەشەسەندوو. لەنێو ئەو شتانەی کە دۆزییانەوە، کەشتییەکی پەرتووکی تەورات هەبوو لە ماڵی هاوڵاتییەکی ڕۆمانیدا، کە وەک دۆلابی جلوبەرگ بەکاری دەهێنا. هەروەها تابوتی پەرتووکەکانی تەوراتیان دۆزیەوە، کە لە کەنیسەی یەکێتی بازرگانانی سێو لە شاری لاسی ڕۆمانی مابووەوە، هەروەها پەردەیەک بۆ تابوتێک لە شاری کلوجەوە دۆزیەوە. سەبارەت بە گرنگترین کەشتی تەورات، ڕووبەرەکەی لە پارلاد دۆزرایەوە. هەروەها کەنیسەی مۆزەخانەکە هەندێک کەلوپەلی پەرستنی لە پۆڵەندا، یۆنان، ترانسنیستریا، ئەڵمانیا و سلۆڤاکیا لەخۆدەگرێت. بۆیە ئاڤنەر شالیڤ وتی: کەنیسەی یاد ڤاشێم وەک یادگاری شوێنە وێرانبووەکانی پەرستنی جوولەکەکانی ئەورووپا دەمێنێتەوە، شایەتحاڵی ئیمان و دەوڵەمەندی بنبڕنەکراوی جیهانی ڕۆحی جوولەکەکانی ئەورووپا و... خواستی نائاسایی گەلی جوولەکە بۆ مانەوە و یادکردنەوە و ئاوەدانکردنەوەیە".

کۆتا بەش (سەنتەری کەرەستەی بینراوە)، بەڕێز ئەڤنەر شالیڤ، سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەری یاد ڤاشێم دەڵێت: "سەنتەری کەرەستەی بینراو تایبەتە بە کۆکردنەوەی گشتگیرترین کۆمەڵە فیلم لەسەر بابەتی هۆلۆکۆست و ئامانجی سەرەکی ئەم سەنتەرە ئەوەیە کە دروستکردنی پۆرتاڵی پێشەنگ کە زانایان، خوێندکاران، سینەماکاران و خەڵکی گشتی دەتوانن دەستیان بە فیلم بگات، دەربارەی هۆلۆکۆست و بەدەستهێنانی زانیاری دەربارەی کۆمەڵەکە ئەو فیلمانە لەخۆدەگرێت، کە یاد ڤاشێم لە ماوەی سالانی

ڕابردوودا خاوەنداریێتییان کردووە بۆ بینین و خوێندن. سەنتەری کەرەستەی بینراو نەک تەنها سەرقاڵی کۆکردنەوەی فیلمی زیادە و چارەسەرکردنی کێشەکانی خاوەنداریێتی فیکرییە، بەڵکو گەشەپێدانی بنکەدراوەی زانیاریی وردە لەسەر هەموو ئەو فیلمانەی کە تا ئێستا لەسەر هۆلۆکۆست دروستکراون، هەروەها شایەتحاڵی ڕزگاربووان. ئەم داتابەیسە هەزاران فیلم لەخۆدەگرێت، کە ئیندێکس کراون و زیاتر لە نیوەی ئەم فیلمانە ئێستا دەتوانرێت لە خودی ناوەندەکەدا سەیربکرێت. هەروەها دەتوانن سەیری هەموو ٥٢،٠٠٠ ئیفادەی ڕزگاربووان بکەن، کە لەلایەن دامەزراوەی سندوقی هۆلۆکۆستی USC تۆمارکراون، هەروەها نزیکەی ١٠،٠٠٠ ئیفادەی ڕزگاربووانی هۆلۆکۆست لەلایەن خودی یاد ڤاشێمەوە.

سەردانیکەرانی سەنتەری کەرەستەی بینراو دەتوانن بە کلیکی ماوسێک لەسەر یەکێک لە پەنجا کۆمپیوتەری کەسی سەیری فیلمەکان بکەن، یان بە هەڵبژاردنی بەناوبانگترین فیلمەکان کە لەلایەن ستافی سەنتەرەکەوە پێشنیازکراون، یان بە گەڕان بەدوای فیلمەکاندا بەپێی ژانەر، بابەت، یان پێوەرێکی تایبەتتر. هەروەها فیلمەکانی سەنتەرەکە بەکۆمەڵ لە هۆڵێکی تایبەتمەنددا نمایشدەکرێن، کاتێک کۆنفرانس و سیمیناری زانستی و پەروەردەیی لەسەر بابەتی هۆلۆکۆست و سینەما بەڕێوەدەچێت.

بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە:

https://www.yadvashem.org/ar.html?fbclid=IwAR2oC72HXDbrz0nct409zc2lWOMxzRiiAoioSrgezJwLZ4IpIuabxCWow2g_aem_AbmArfUTQJluPVHGazPSNhwya2qmoyfsMYySfiZFUEx5YVuVKD8wu0ht7OjwOaxGw6m045ZQj-3ZAqM-llWu1hZ2

مشاهدات و انطباعات أليمة وحزينة داخل معتقل

(نقرة السلمان)

رفعت محمد رشيد

هەواڵنامەی کتێب

في شهر آيار من العام الماضي سافرت وبمعية أعداد كبيرة من ذوي المؤنفلين الى محافظة السماوة أقصى الجنوب العراقي من أجل اقامة مراسيم الذكرى الخامسة والثلاثون لعمليات الابادة الجماعية ضد الشعب الكوردي بمسمى (عمليات الأنفال) بمراحلها الثمان . كان البرنامج المخطط لها ان ننطلق في ساعات الصباح الاولى من مناطق كرميان والتوجه بقافلة كبيرة من ذوي المؤنفلين والاعلاميين والناشطين في مجال الابادة الجماعية وتكون باكورة فعالياتنا اللقاء مع محافظ المثنى والتنسيق معه في اقامة ذلك المراسيم وكذلك تقديم واجب الشكر والتقدير له وللاجهزة الامنية التي تكفلت بحماية القافلة منذ دخولنا حدود محافظة السماوة لحين خروجنا منها في اليوم التالي ،والشطر الثاني من البرنامج كانت التوجه نحو المقابر الجماعية ومعتقل نقرة السلمان الرهيب والتي لايمكن لاي روائي أو قاص ان يكمل كتابة نص لما يختلج في نفوس ذوي المؤنفلين وهم يتلون المشاهد الحزينة والاليمة يوم كانوا معتقلين في زنزانات هذا المعتقل الرهيب نقرة السلمان .

منذ انطلاقنا من مدينة كفري وفي اللحظات الاولى من السفر احسست ان هناك تخبط في جدولة وبرنامج السفر وعدم الالتزام بالوقت المحدد لانطلاقنا نحو الرحلة الاليمة لهذا تأخر انطلاقنا لساعات عديدة كان بالامكان استغلالها في قطع المسافة الطويلة نحو محافظة السماوة ، ناهيك عن كثرة التوقفات العديدة في الطريق الامر الذي أطال موعد وصولنا الى مركز محافظة السماوة بنحو ساعة قبل غروب الشمس ،مع رفع تكبيرة اذان صلاة المغرب خرجنا من مدينة السماوة وتوجهنا نحو الصحراء الممتدة الى مناطق المقابر الجماعية ويالها من رحلة رهيبة ومرعبة في ظلام دامس ، الشعور بالخوف كان يختلج في صدورنا ونحن نستذكر كيف كان السيارات العسكرية و الحافلات تنقل اقربائنا وقد انهكهم التعب والجوع والعطش في تلك المسافات الطويلة نحو المجهول و المصير المأساوي الأبدي ، كنا نستذكر ونحن نرتشف بين الحين وآلاخر المياه المعدنية الباردة ، كيف كان اقربائنا يبكون من العطش دون ان تعطى لهم قطرات من الماء الحار ، كنا نستذكر صياح الاطفال و بكاء الامهات والنساء وهن ودعن ابنائهن و أزواجهن قسرا

في معسكر (طوبزاوا) بمحافظة كركوك . يا سبحان الله ، هذه الليلة نتوجه الان نحو الصحراء حيث يرقد احبتنا في مقابر جماعية دون ان نعلم في قبر جماعي يرقدون ؟ أضوية السيارات كانت تذكرني بأضوية العجلات العسكرية و الحافلات عند نقل اقاربنا لدفنهم في الحفر العميقة المخصصة لدفنهم بعد اطلاق النار عليهم لتأتي الجرافات بعدها و يكب التراب على اجسادهم المخضبة بالدماء .مرت ست وثلاثون عاما ونحن نعيد الحكاية من جديد عام بعد عام وفصول الحكاية لاتنتهي أبدا مع موت الكثير من شخوص الحكاية الاليمة والتي تسمى (عمليات الانفال)

ليلة بين المقابر و آذان كوردي في الصحراء

حين وصولنا الى المنطقة المحددة كونها مقابر جماعية ، قرر المشرفون على برنامج الرحلة البقاء تلك الليلة بالقرب من المقابر ورفضوا مغادرة المكان وأصروا على البقاء بالقرب من مقابر ذويهم عسى ان تشفي الغليل في قلوبهم بعد خمسة وثلاثون عاما من الفراق القسري لأحبتهم وهاهم يحتضنون قبورهم بدلا من اجسادهم ، كانت المشاهد حزينة ومؤلمة جدا فلا احد يمكنه السيطرة على مشاعر ذوي المؤنفلين وهم يقفون فوق قبور ابنائهم واخوتهم واخواتهم يبكون عليهم بعد بكاء الفراق قبل خمسون وثلاثون عاما ، كانت العزاء الوحيد لذوي الضحايا ومطلبهم ان تشكل لجنة للبحث والكشف للمقابر واعادة الرفاة الى أماكن سكن ذويهم في كوردستان ولكن الذي كان يحز الانفس هو التلكوء الطويل واللامبرر من عدم اعادة الرفاة الذين عثر عليهم في المقبرة الجماعية الاولى القريبة من تلك المقبرة ،قضينا ساعات عديدة بين البكاء والنحيب من النسوة اللواتي لم يتحملن صدمة مشاهدتهن للمقابر فبدأن في بكاء و نحيب هستيري لا يسطتيع انسان ذي ضمير حي ان يصف تلك المشاهد والتي نقلها عدسات القنوات الفضائية الكوردية والعراقية ليلتها ، أشعلن الشموع و البعض منهن قرأن القرآن ودعون الله ان يشمل المؤنفلين بواسع مغفرته ، مع اقتراب ألساعة من موعد صلاة الفجر ، صعد شاب كوردي لسطح حافلة ورفع آذان الفجر ليدعونا لأقامة صلاة الفجر جماعة و بأمامة عالم دين كوردي في مشهد كان المجرمون القتلة في السابق ينادون بأنفلة كل ما يتعلق

بالقرويين الكورد كأنهم كفار يستباح سبيهم وغنيمتهم ، بعد الانتهاء من اداء صلاة الفجر جماعة ، رفعنا ايادينا نحو السـماء و دعونا الله ان يشمل ذوينا المؤنفلين بواسع مغفرته و أن يسكنهم فسيح جناته .

معتقل نقرة السلمان وأكثر من صدمة

في الطريق نحو معتقل نقرة السـلمان كنت أحسـب الدقائق و الثواني للوصـول الى ذلك المعتقل الرهيب والتي كنت اسمع سـيرتها السيئة والرهيبة منذ عشرات (35) سنة ، كان يجلس بجانبي عـدد من ذوي المؤنفلين ممن زاروا المعتقل قبل سنوات ماضية ، كنت اسـتمع اليهم عن بعد المسـافة وعن الطرق المتجهة اليها وانقطع كل تخيلاتي عندما لحت المعتق من بعيد ، حينها انهمر الدموع في أعين معظم من كانوا في حافلتنا ،كانت أعيننا ترنوا لحظة بلحظة نحو المعتقل وكنا نمني النفس لو كنا نمتلك اجنحة للوصـول باقصـى سـرعة الى داخل المعتقل ونلمس روحيا كل بقعة فيها ونستذكر اقاربنا داخل زنزاناتها . وحال نزولنا من الحافلات ، انتظمنا في تجمع ودخلنا سـوية ونحن نرفع اللافتات و صور شهدائنا المؤنفلين وحسننا فعلت ادارة محافظة السـماوة فقد جهزت كل المسـتلزمات البروتوكولية للمراسـيم قبل الموعد لهذا لم نعاني من مشـكلة ترتيبات القامة المراسـيم الا في أخطاء قليلة كان بالامكان تجاوزها لو قام المشرفون على اقامة المراسيم باستشارة المختصين في اللغة العربية لتلافي الاخطاء النحوية في كتابات الملصـقات واللافتات المكتوبة باللغة العربية حتى انني واجهت صـعوبة في فهم والقصـد من تلك الكتابات فما بالك لو قراها شـخص عربي واراد ان يفهم محتوي والقصـد من الكتابة الامر الاخر الذي دونته في سجل ملاحظاتي هي التقصـير في عملية الترجمة من اللغة الكوردية الكوردية الى العربية وبالعكس من اجل تسهيل فهم الحوار و خطابات المشاركون في المراسيم. بعد الانتهاء من المراسيم وعندما تجولنا في قاعات الاعتقال المتتالية من الجهة الشـرقية للمعتقل رأينا العجب و راودنا ألالم وألحسـرة كنت متلفا لرؤية كتابات الضحايا المؤنفلين وتصـويرها كحالة اثبات وشـهود لفترة اعتقالهم وما كانوا يعانون من العذاب والالم وكنني صدمت كثيرا فقد رأيت تجاوزا كبيرا على كل المشـاهد والدلائل التي ترتبط بذكريات المؤنفلين ، هنالك تجاوزات لا يمكن

تبريرها أو السكوت عنها ، فقد امتلأت جدران القاعات بالمئات من الكتابات الحديثة لكلمات العشق والغرام و باللغة العربية و بمقاييس كبيرة جعلتها تمحوا كل الكتابات التي كانت تشهد للمعتقلين الكورد في سنة 1988 ، والاغرب من ذلك رايت في جدران القاعات من الجهة الغربية ان معظم الشعارات و الكتابات التي تمجد الطاغية صدام وزبانيته المجرمة والاشادة بحزب البعث و الجيش العراقي لا تزال باقية كما كانت دون ان تجري عليها تغييرات أو محوها وقمت بتصويرها وتوثيقها عسى ان أتمكن من عرضها على المسؤولين في وزارة شؤون الشهداء والمؤنفلين ، هنالك فجوات كبيرة من أطراف المعتقل يمكن للحيوانات البرية ان تدخل كيفما و متى شاؤوا الى اقبية المعتقل وبالتالي ستزداد معها وساخة اماكن قاعات المعتقل و ينفر منها الزائر لكثرة النفايات والوساخة والروائح الكريهة .

التجاوز على المقابر المحيطة بالمعتقل

على الجانب ألايسر من المعتقل وعلى بعد مئتي متر ، هناك مقبرة كبيرة تضم رفات المئات من المؤنفلين الكورد ،وبشهادة عدد من اقارب ذوي المؤنفلين انهم كانوا ينقلون جثث الموتى و ينقلونها بعربة حمل يدوية وبمرافقة جندي ويقوم ذوي الميت بعمل حفرة لا تتعدى عمقها ثلاثين او اربعين سنتمتر لدفن الميت ولكن سرعان ما يأتي كلاب سوداء لتنهش بجسد الميت وسط دموع وأسى اقارب المؤنفلين هذه الرواية قالها لي احد المعتقلين في نقرة السلمان وكان حينذاك لايتجاوز عمره ثلاث عشر عاما واليوم عاد لزيارة معتقل نقرة السمان ليروي ايام اعتقاله وأسرته وفي قرارة قلبه أنين والم وهو يستذكر موت عدد من أفراد اسرته الواد تلو الاخر امام عينيه. ومكان المقبرة هي منطقة صخرية جرداء غير صالحة مطلقا للحرث والزراعة الامر الذي ادهشنا ونال من استغرابنا بأننا سمعنا و شاهدنا بأن هناك أشخاص يحاولون العبث بالمقبرة و تحويلها الى مساحات زراعية في تحدي صارخ ودون اية مراعاة لشعور المواطنين الكورد لان تلك المنطقة لا تستطيع اكبر دول العالم تطورا من الناحية التكنولوجية والعلمية تحويلها من منطقة صخرية جرداء جافة الى منطقة زراعية فكيف بفلاح يمتلك جرارة زراعية ويحلم بتحويلها الى مساحات خضراء

؟ ولكي يمنع ذلـك الفلاح من المضــــي في محاولته ، عرضـواعليه مبلغا من المال لكي لا يعبـث بـالمقبرة لـمدة من الزمن عســـى ان يتدارك المســـؤوولين خطورة ذلك الموقف ، واســــتغربت كثيرا من ذلك الموقف لم ذلك الاصــرار على حراثة منطة صـخرية ان لم يكن في الامر قصد اخر. تلك المقبرة لم يزرها اي فريق من الوزارات المعنيـة بـالامر و لم يقوموا يتسـيجها خشـية العبث فيها وتغيير ملامحها وهذه نقطة ســلبية نؤشــر عليها لعدم تدراكها رغم مضي عشـرون عاما على تغيير النظام البعثي الصدامي .

صلاة الغائب بين اقبية معتقل نقرة السلمان

ونحن نشــد الخطى للرحيل ومغادرة معتقل نقرة السلمان تشير الساعة الى منتصف النهار وحانت صلاة الظهر وقام الجميع بأداء صلاة الظهر والعصر جمعا بسبب مستلزمات السفر والعودة الى منطقة كرميان دون ان يبســط الظلام بســـاطـه ونحن على طريق العودة تجنبا لكافة احتمالات الســفر ومع ذلك لم ننسى ان نصلي صلاة الغائب لارواح ضحايانا المؤنفلين في يوم كـانوا معتقلين بين أقبيـة تلك الزنزانات وهم لا يستطيعون أداء صلاة أو القيام بركن من أركان الاســلام لنعلن معا ونثبت للجميع ما أجمل الرســالة الكوردية والتي قدمناها داخل معتقل نقرة السـلمان ،

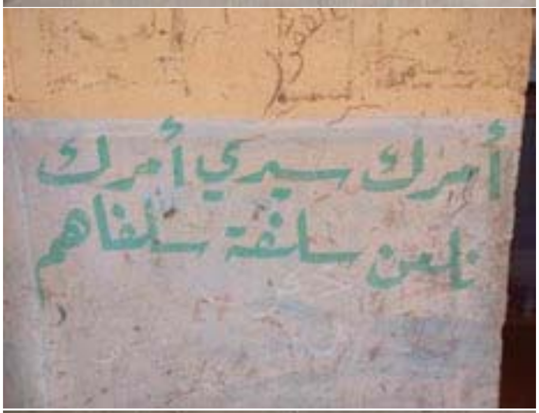

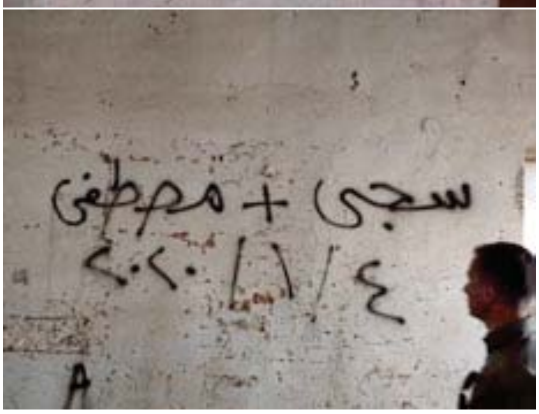

قبل خمس وثلاثون عاما جعلونا في صــورة الكافر الذي يســتباح غنيمته وتناســوا ان في كل قرية مسـجد و في كل منزل هنالك قران و سجادة للصلاة ، قبل خمس و ثلاثون عاما مضـت لم يسمح لذوينا المؤنفلين ان يسـبغوا الوضوء لاقامة صلاة واحدة ، بل لميسمح لهم بتلاوة الشــهادتين قبل اطلاق النار عليهم ودفنهم في المقـابر الجمـاعيـة ، ولكن ذوي الضــحايا اقاموا الصــلوات الجماعية طيلة يومين متتاليين غير مبالين بعناء مشـــقة الســفر وعدم وجود مياه كافية للوضــوء واثبتوا ان اطلاق سـورة الانفال على عمليات الابادة ما هي الا تبرير لساديتهم الوحشية في القتل والارهاب .

وزارة شـؤون الشـهداء والمؤنفلين و مناشـدات غير مجدية

بعد عودتنا من حافظة الســماوة ، وفي يوم (17 آيـار 2023) بـادرت بـالاتصـــال الى سكرتير وزير شؤون الشهداء و المؤنفلين من أجل تحديد لقاء مع الوزير(عبدالله الحاج محمود) لغرض منـاقشـــة تلـك الامور والانطباعات التي شــاهدتها في معتقل نقرة السلمان و أماكن المقابر الجماعية والانتقادات الكثيرة التي وجهت لوزارة شــؤون الشــهداء والمؤنفلين ولكن بعد انتظار اكثر من ثلاث أشهر استلمت ردا غير مقنع من قبل سكرتير الوزير وأبلغني مـا معنـاه ان الوزير ليس راغبا في مقابلتي ومناقشة الامور التي ذكرتها لسكرتيره الشـخصـي واقفل الموضـوع تماما ، وأنا اتسـاءل ومتى يبادر الوزير الى الاســراع بالاتصـــال والتعاون مع الجهات ذات العلاقة بـالامر في الحكومـة المركزيـة في بغـداد لمنع التجاوز و التشـويه في معتقل نقرة السـلمان والمقبرة الجماعية المحيطة بالمعتقل ؟ الى متى لا يبادر الوزير بتشـكيل لجان خاصـة لزيارة المعتقل وأماكن المقابر الجماعية والاتصــال والتعـاون مع الادارات المحليـة في محـافظـة السـماوة وقضـاء السـلمان للاهتمام بالمعتقل وحمايته من اية أعمال تشـويه وتجاوز على جدران قاعات الزنزانات ؟ الى متى لايشــكل لجان مشـتركة مع الجهات ذات العلاقة بالامر لتحـديـد أمـاكن بقيـة المقـابر الجمـاعيـة في محافظة السـماوة والمناطق الاخرى ؟ للاسـف كل تلك الاسـتفسـارات تنصـدم بحقيقة مرة وهي ان القائمين بشـؤون الوزارة ليسـوا على اهلية المســؤولية الحقيقية والادارية للقيام بتلك الامور نتيجة عدم تخصـصـهم في ذلك الجانب المصـيري من التأريخ المأساوي للشعب الكوردي.

هەولێنامەی کتێب

"کوڕم بگەرە فریای خوشکەکانت لە گەرمیان ئەنفالە !!"

فەخرەدین گەرمیانی

ئوستراليا

٢٠٢٤/٣/١٧

له ســـــاڵی ١٩٨٣ بەهۆی هەڵاتنم له ڕیزەکانی ســـــوپای عێراق، که ئەو کاته له ڕۆژهەڵاتی بەسـره بووم، له هەمـان کـاتـدا فەرمـانبەر بووم له پەیمـانگەی تەکنیکیی له کەرکووک، له کـارەکەم دەرکرام، لەبەر ئەوەی چیتـر نەمـدەتـوانی له کەرکووک بمێنمەوە، مـاڵومنـداڵم پێچـایەوە ڕۆیشـــتم بەرەو شـــاری هەولێری سەربەرز و لانەی گەرمی بە سۆزیی ســەدان هەزار ئاوارەی کەرکووک و گەرمیـان، هەرچەنده بە دەســـت مەفـــرەزەکــــانـــی (ئەمـــن و ئیســـتخباراتەوە(١) ژیانمان ببووە ژەهری مار و کون بەکون و کۆڵان بەکۆڵان بە دوای خەڵکدا دەگەڕان، بەڵام زۆر له کەرکووک باشـــتربوو، هەر هـیـچ نەبـێـت له هەولـێـر زۆر نـاســـیـارم نەبوو، هەروهـا خەڵکی بەشـــەرەفی شـاری هەولێر تا بۆیان کرابا، داڵدەیان ئەدایت نەک خەبەر یان زمانت لێدەن و بە گرتنت بدەن. بەهەر حـــاڵـێـک بـێـت، هەولـێـر له کەرکووک زۆر بـاشـــتربوو بۆ من لەبەر: یەکەم/ نـاســـــنـامەیەکـی پەیمـانگەی تەکنیکیی کەرکووکم هەبوو، که پێشتر که فەرمانبەر بووم و کـارم دەکرد، ئیتر بە زانـایی برادەرێکم مێژووی ناسنامەکەی بۆم چاککرد و گۆڕی، بە جورێک که هیچ کەس شـک نەکات، که ناسـنامەکەم کۆنە! دووەم/ هەر له منـاڵـیـیەوە مووی ســەرم پاک وەک لۆکە سـپی بـوو، ئەوە زۆر بـاش بـوو، که مەفرەزەکـان تەمـاشــــای ســـەرو ســــیمـایـان دەکردم، هەرگیز بە خەیاڵیاندا نەدەهات، که من سەربازی ڕاکردوو بم، بەو جۆرە له هەولێر ترســـی گرتنم نەبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی هـیـچ دەرامەتـم نەبـوو و کەســـیشــــم بەچـاکی له هەولێر نەدەنـاســـــی و بـاری ژیـانم زۆر نالەبارو قورس بوو، چونکە ئەو کاته خاوەن سـی منداڵی سـاواش بووین، ڕۆژ تا ئێوارە دەسـووڕامەوە، بەڵکو کارێکم دەستبکەوێت و تۆزێک باری ئابووریم ڕاسـت بێتەوە، تاکو توانیم کـارێـکـی بـچـووک پەیـدابکەم له دوکـانـێکی دیکۆرات، ئەویش لای مامۆسـتای بەڕێز فوئاد چەخماخچی "دیکۆراتی ئـارین " مـاڵی ئـاوابێـت، کارێکی ئاســـانی دامێ و بەو بابەتە بژی و مەمرە ژیـانم له هەولـێـر بەڕێدەکرد. لای کاک فوئاد ماوەی ٣ ســـاڵێک مامەوە، ئەوە بووە هۆی که برادەرو دۆســـتێکی یەکجار زۆر له

هەولێر پەیدابکەم، ئێستاشی لەگەڵدا بێت، ئەوەنەی برادەری خۆشەویست و چاکم لە هەولێر هەیە، نیو ئەوەنەم لە کەرکووک نییە، چونکە ماوەی ١٣ سـاڵـی تەواو لە هەولـێـری خۆشـەویسـت ژیام و تا ماویشم چاکەی هەولـێـرم پـێـنـادرێتەوە، هەرچەندە خزمەتێکی بەدڵ و بەگیانم پێشـکەشـکردن بۆ ماوەی شـەش ساڵی تەواو، کە کارمەندیی ناوخۆیی یەکەمی رێکخراوی خۆراکی جیهانیی WFP سـەر بە نەتەوە یەکگرتووەکـان(٢) بووم لە هەولێر، بەڵام هەرگیز ئەوە ناکاتە بەشـێکی بـچـووکی مـیـهـرەبـانـیی خەڵـکی بەشـەرەفی شـاری هەولێر. بەهەر حاڵ با بگەڕێمەوە سـەر بابەتەکە، لە سـاڵی ١٩٨٧ ئوتێلی "قەسر زەهەبی" کۆشـکە زێڕینەی کـاک فـاتـح ئـاڵتونچی(٣) کە خەڵکی کەرکووکە، لە هەولێر دروسـتکرا، بە حوکمی ئەوەی کە نـاسـیـاوی خزمەکـانی کەرکووکم بوو، خوالێخۆشبوو "شێخ حەسـیب شـێخ ئیسـماعیل بەرزنجی" لە رێگەی کاک حەسیبەوە کاک فاتح ئـاڵتونچی کردمیی بە بەڕێوەبەری بەشـی پێشـوازیی "ئیسـتقبال" لە ئوتێلەکەی، بەهۆی ئەوەی کە زمانی ئینگلیزیم بە چاکی ئەزانی و هەروها شـارەزایی تەواوم لە ئـامێری گەیاندنیی تەلیکس هەبوو، بەڕاسـتی من (بەشـی گەیاندنی تەلیکسـی زانکۆی سـلیمانیم) لە سـاڵی ١٩٧٨ دامەزراند، پاش ئەوەی بە یەکەمی ئێراق لە پەیمانگەی تەل و بێتەلی لە بەغـدا دەرچووم، ئـیتر بەتەواوی باری ژیانم بەرەو باشی دەرۆیشت و مووچەکەم بەچاکی بەشـی دەکرد، ماڵی باوکم هەر لە قادرکەرەم بوو لە گەرمیان، بەهیچ جۆرێک نەمدەوێرا سـەردانی ماڵی باوکم لە قادرکەرەم بکەم، چونکە دەبووایە بە کەرکووکدا تێپەڕم بۆ قادرکەرەم، ئەوەش بۆ من بڤە بوو، بۆیە هەر ئەوان دەهاتن بۆ هەولێر بۆ سـەردانی ئێمە، رۆژی ٠٨-٠٤-١٩٨٨ وەک رۆژانی دیکە لە ئۆتێل بووم، کە بینیم، پیاوێکی پیری (کەواو سـەڵتە ٤) لەبەری گەرمیانی خۆی کرد بە ئوتێلەکەدا و لە یەکێک لەو کارمەندە "میسـری"یانەی کە لە ئـوتـێلەکەدا زۆربوون، بە کـوردی پرسـیاری لێکرد و گوتی من هاتووم بۆ لای کـاک فەخرەدین گەرمیـانی؟ کە گوێم لێبوو، یەکسـەر فەرمووم لێکرد و گوتم خاڵە گیان فەرموو من فەخرەدینم؟ ئیتر بێئەوەی هیچ بڵێت

لێوەکانی تەتەڵەی ئەکرد و بە قورگی پڕ لە گریانەوە ئەوەنەی بۆ کرا، گوتی کاکە گیان فەرموو ئەم نامەیە لە باوکتەوە "حاجی نەسرەدین"ەوە بۆ تۆم هێناوە، دەستی کردە گیرفانی بەرباخەڵی سەڵتەکەیا و پارچە مقەبایەکی پاکەتی جگەرەی بەغدادی دەرهێنا و دایە دەستم، کە تەماشام کرد بە خەتێکی درشت نووسراوە ((کوڕم بگەرە فریای خوشکەکانت لە گەرمیان ئەنفاله))، ئیتر ئەژنۆم شکا و گەرووم وشک بوو، هەر ئەوەنەم بۆ کرا لە تەنیشت ئەو پیاوە دانیشم، پرسیم خاڵە گیان مەسەلە چییە؟ وتی کاکە گیان لەو گەرمیانە ڕۆژی حەشرە، مەگەر ئەو خوایە ڕەحمکات، ئەگەر نا ئەوە لەو گەرمیانە کەس نامێنێت و (داڵەوازمان (٥) لێئەوڕێت، خۆ دێهات نەما، مەڕومالات نەما، ناموسمان نەما، گشتی وەدەست عارەب و جاشەوە زیرەی تێ!!! ئەوەنەی تر تێکشکام لەبەر عەیبە و شەرم نەبووایە، بە دەنگێکی بەرز دەستم ئەکردە گریان و باوکەڕۆ، بەڵام خۆم گرت و لێم پرسی خاڵە ناوت چییە و خەڵکی کام دێی؟ فەرمووی ناوم سەید ئەحمەدە و خەڵکی دێی "چاڵەودوانەم" (٦) تۆ من ناناسیت، بەڵام برادەر و دوستی نزیکی باوکتم، ئەوجا بیرم کەوتەوە، خۆ من هەر هیچ نەبێت، با پەرداخە ئاوێک و چایەک بدەمە ئەم میوانەم، کەوتمە گفتوگۆ لە گەڵ سەید ئەحمەد و پرسیم خاڵە باسێکی ئەو ڕووداوەم بۆ بکە، خاڵە ئەحمەد فرمێسک بە چاوانیەوە نەدەوەستا و بەسەر ریشە سپی و ڕوومەتە هەڵپڕوکاوەکەیدا دەهاتە خوارێ، خێرا خێرا بە لفکەی جەمەدانییەکەی فرمێسکەکانی دەسڕی، بەڵام هەر فریاش نەدەکەوت، بە دەنگێکی کزو لەرزۆکەوە گوتی، کوڕم گوێ بگرە، (بان جەباری و هەردەی زەنگنە و ناوچەی شێخان و بناری گل (٧) پەیتا پەیتا زیلو ئیڤای عەسکەری بارئەکەن، لە خەڵکی ئەو دێهاتانە بە ژن و منداڵ و کچی عازەویش کەسیش نازانێ بۆ کوێ؟ دار هەڵدەی وە عەرز ناکەوێ لەبەر جەیش و جاش، ئەوەی لە دەست عەسکەر نەجاتی بێت، جاشەکە تەسلیمیان ئەکات، بڕۆ لەو قادرکەرەمە لەبەر جەیش و جاش ڕێت نییە، ئەو زاڵم باوکەش کە ناوی بارقە (٨) لە قادرکەرەمە و کەس ناوێرێت بێژێت لەل لە بەردەمیا و

ئەو عـالەمەیـان برد، جـاریَ خۆ هەرچۆنێک بێـت زەلام قەینـاکە ، قورەکە ئەوەیە عـافرەتیش ئەوەن کەس نازانێت چییان وەسەر تێت؟؟؟ ئـای چیمـان وەســـەرهـات؟ چۆن شـــەرەف و ناموســـمان با بردی وەدەست عارەب و جاشەوە؟ بەدەم قســـەکـردنـی زاراوەی نـاوچەی گەرمیانەوە لێوەکانی خۆی دەکرۆژی و بە حەسرەتەوە وەک شۆڕەبی لێو چەمـی بـاســـەرە بەدەنە لاواز و وشـــکەکەی دەلەرزی، قومێکی لە ئاوەکە خواردەوە، بەلام پیالە چایەکە سـارد بووەوە و نەیخواردەوە، گوتم خالە ئەی مالَ و منداڵەکانت لە کوێن؟ بریا ئەو پرســـیارەم نەکردایە!! دایە پرمەی گریـان و گوتی لە خۆم و کوڕەزایەکی منداڵی ٩ ساڵان کەسم بـۆ دەرنەچـووە، دەســـتـی کـردە گێڕانەوەی ڕووداوەکە بەم چەشنە… ڕۆژێک پێشـــتر کە خەبەرمان زانیی ئەنفالە، ئیتر کەوتینە تەقەلای ئەوەی تەنیـا ژن و منـداڵ رزگـارکەین، ئەوەبوو زۆربەی خێزانەکان ڕێگەی قـادرکەرەمیـان گرتەبەر، چـونکە ئەوەی دەرفەت بـێـت نەمـابـوو، خـێـزانەکەی مـنـیـش کە هەردوو کوڕەکەم و سـێ کچ عازەب و ژن و منـداڵەکـانی هەردوو کوڕەکەم کە پێکهـاتبوون لە ١٧ کەس لە بەین قادرکەرەم و چاڵەودووانە تووشـــی مەفرەزەی جاش هاتن و گشـــتییان دەستگیرکران و ڕۆیشتن، تەنیا وەک وتم کوڕەزایەکم لەلا مـابوو، ئیتر کەسـم بۆ دەرنەچووە، سـەد خۆزگە خۆیشـــم لە گەڵیان بووما یە، من بە ملشکاوم چوزانم ئاوامان وەسەرتێت ؟

گوتم خالە دەفەرموو با بچینە ماڵی ئێمە نزیکە، میوانم بە تا بزانین چۆن ئەبێت، فەرمووی خـالە گیـان خەمی منت نەبێت، من خزمم لە بنەســـلاوە زۆرە، تۆ بڕۆ فریـای بـاوکـت و ماڵەوەتان بکەوە لە قادرکەرەم، ئیتر سـەید ئەحمەد هەستا و خواحافیزی کرد لێم و ڕۆیشـــت. ســـەر دونیام لێهـاتە یەک، نەمـدەزانی چیبکەم !! چۆن یەکەم جـار دانیشـــتبووم لە جێگەی خۆم نەمدەتوانی ڕاستببمەوە ؟ دەســت و قاچم سـڕبوون، هەستم ئەکرد ســـەرمامە و هێڵنجم دەهات و خەریک بوو بڕشـــێمەوە، خێرا لەو پەرداخە ئاوەی کە بۆ سەید ئەحمەدم هێنـابوو، نەیخواردەوە، هەندێ ئاوم پـرژانە ســـەروچـاوم، کـرێکـارە میســـرییەکە هەســـتی کرد، کە تەواو

نیم خێرا خێرا دەیپرســـی (خێر حەســەڵ ئیَ؟ ئەنتە عەییان ؟(٩) واتە خێرە چ ڕوویداوە ؟ تۆ نەخۆشـی ؟ لەم کاتەدا بوو کاک فاتح ئاڵتونچی خاوەن ئوتێلەکە هاتە ژوورەوە، کە تەماشـای کردم، یەکسەر هاتە لام و پرسی چ ڕوویداوە؟ پارچە پاکتەکەی کە بۆم هـاتبوو دامە دەســـتی، کە تەماشای کرد، یەکسەر لە مەسەلەکە گەیشـت و دەسـتی کردە دڵنەوایم و گـوتی کـاکەگیـان یەکجـار بەو دەرەجەیەش نییە، خۆت وا سـەغڵەت کردووە، لە وەڵامدا گوتم کاک فاتح تۆ زۆر باش دەزانیت، کە باوکم لە من زیـاتر کوڕی نییە و خـاوەن حەوت خوشــکم! ئەگەر بـاوکم نەکەوتبێتە حاڵەتێکی زۆر نالەبار و خراپەوە، دڵی نـایەت بە دوای منـدا بنێرێت؟ ئەو زۆر باش ئەزانێت، من بگیرێم، ئیتر ڕزگاربوونم نییە، ئەگەر باوکم لەوپەڕی بێ ئومێدیی نەبێت، ژیـانی من نـاخاتە خەتەرەوە، بۆیە هـانای بۆ من هێنـاوە، دیارە خۆی هیچی پێناکرێت، دەبێت هەر ئێســـتا بڕۆم بۆ قادرکەرەم، کاک فاتح گوتی ئاخر براگیان بەم ئاخر زەمانە چۆن دەرەچیت تۆ فیراری عەسکەریت، تۆ چۆن ئەگەیتە قـادرکەرەم؟ گوتـم

ئەگەر زانیومە سـەریشـم تێدا بچێت، هەر ئەبێت بڕۆم...

کە زانی فایدەی نییە، دەسـتیی کردە گیرفانیا و ســـەفتەیەک گەورەی دە دیناری و پێنج دیناری دایە دەستم و گوتی پارە لەم ڕۆژە ڕەشەدا بەکەڵک دێـت، لەگەڵ خۆتـدا بیبە، مـاڵی ئـاوابێت، بەڕاســـتی ئەو پارەیە بە کەڵکم هات ... خێرا چوومە ماڵەوە و بە خـێـزانەکەم گـوت، کە بە کـویَ ئەچم، هەرچەند هەوڵی لەگەڵمدا، کە ئەگەر بڕۆم، دەرنـاچم و ئەگیرێم، گوێم لێنەگرت و بەرەو کەرکووک ڕۆیشتم، لەبەر ئەوەی ئەنفال هەموو نـاوچەی گەرمیـانی گرتبووەوە، لە بـازگەکـان پرســـیـاریـان نەدەکرد، بەعس و ئەمن و هەموو حکومەت نەشـــئەی ســـەرکەوتنیان لە ئەنفال وایلێکردبوون، کە بـازگەکان ئەوەنە تونـد نە بن، چونکە ئەیـانزانی چ حەشرێکە بە کورد دەیکەن، گەیشتمە کەرکـووک و چـوومە گەڕەکـی شـــورجە، تاکو بتوانم ئوتۆمبیلێک پەیداکەم، بڕوات بەرەو قادرکەرەم، بە هەر کەســـێکم ئەوت ئەچم بۆ قـادرکەرەم، ئەیوت کورە ئەوە تۆ هاربووی یان شـــێت؟ کەس هەیە، خۆی بە دەســـتی خۆی بڕواتە

بەردەســـــتی دوژمنەکەی؟ ئیتر خەریکبوو شـــێت بم، گوێم لێبوو، کەسێک لە پشتەوە بانگم ئەکات، کە ئاوڕم دایەوە، تەماشـــام کرد، کاک شـــێخ لەتیف شـــێخ ئیبراهیمە، پاش چاک و خۆشی پرسی ئەوە لێرە چی ئەکەی؟ گوتم کـاک لەتیف ئەمەوێ بچم بۆ قادرکەرەم، بەڵام ســـەیارەم دەست ناکەوێ؟ گوتی باشـە لەگەڵ ئێمە وەرە وا باوکیشـــم لە گەڵمانایە ئەچین بۆ قادرکەرەم، لە خۆشـــییا نەمزانی چیبکەم، ئەوەش لەبەر دوو هۆ بوو، یەکەم کاک شـــێخ ئیبراهیم شـــێخێکی گەورە و هەموو کەس ڕێـزی دەگـرێ و تـاکـو زۆربەی عەرەبەکـانیش نـاوبـانگی دەزانن و ڕێزی دەگرن، ئەمەش بۆ من زۆر چاکە و ترســی گرتنم نابێت، دووەم کەس ناتوانێت ڕێگە لە شـێخ بگرێت، واتا بەئاســـانی دەگەمە قادرکەرەم... لەگەڵ کاک لەتیف و کاک شێخ برایم ســـواری ســـەیارە بووین و بەرەو ڕێـگـای لەیـلان لە کەرکـووکەوە دەرچووین، لە ڕێگـا تـاکو گونـدی مامشە هیچ نەبوو، بەڵام کە گەیشتینە نزیک گوندی (زەردە و عەلی مستەفا (١٠)، ئیتر لەوێوە حەشـــر دەســـتی پێکرد، ئەو ناوە لەبەر جاش و جەیش دیـارنەبوو، هەرچی گرد و دۆڵ و جادە هەیە لەبەر دەبـابە و ئیڤا و ســـەیارەی هەمەجۆری جاش ڕێگات نەبوو، دەشـــــت و دەر هەمووی گیرابوو، کاک شێخ برایم بە دەنگێکی خەمـاوی هەر دوعـای ئەکـرد و دەیگـوت ئەی خوایە ئەمە قبـووڵ نەکەی، ئەم زوڵـمە لە ڕادەبەدەرە، کەی ئینســـان بەم دەرەجەیە ئەبێ زاڵم بێت، لە پەنجەرەی سەیارەکەوە من تەمـاشـــام ئەکرد، لەبەر چاوم دارو بەرد ئەگـریـا، گـوڵاڵەی ئەو بەهارە سیس و ژاکاو بوون، هەموو شتێک لەبەر چاوم ڕەش هەڵگەڕابوو، جـاشـــەکـانم وەک بەراز دەهـاتنە بەرچـاو، بەهەرحـاڵ پێش نیوەڕۆ گەیشتمە ماڵی باوکم، تەماشـام کرد، نە جـێـگـە هەیە و نە ڕێـگە لەبەر خزمانی قەڵامکایل کە هەموویان لە مـاڵی ئێمە بوون، بەتـایبەت مـاڵی هەموو پووروەکـانم کە لە قەڵامکـایل هەڵاتبوون بۆ قادرکەرەم، بەڵام تەنیا کچ و ژنەکـان لەوێ بوون، کەوتمە پرسیاری پوورزاکانم پرسیاری هەر کامیانم کرد، گوتیان هەموو پێکەوە سـواری ئیڤا کران و نازانین بۆ کوێ چوون، هەندێک ئەڵێن بۆ ســـلێمانی یان کەرکووک یان چەمچەماڵ، ئیتر

بەڕاستی کەس نەیزانی هەموویان ڕاپێچی تۆپزاوەی کەرکووک کراون، هەندێک لە پوورەکانم جارناجارێک بە خێرایی دەرئەچووە دەرەوە و تەماشای ڕێگای کەرکووکی ئەکرد و ئەیوت ڕەنگە بۆ ئەم ئێوارەیە بگەڕێنەوە؟ کە پرسیم چۆن ئەگەڕێنەوە، لە وەڵامدا ئەیانوت موستەشارەکان (جاشەکان) پەیمانیان داوە کە ئەیانکەن بە جاش و بەریان ئەدەن، لە ڕاستیدا جاشەکان بە فەرمانی ئاغاکانیان بەو گەنجانەیان گوتبوو، ئەوەی چەکی نییە، دەبێت چەکێک پەیدابکات، ئەوجا خۆی تەسلیم بکات، ئەگەرنا ئێمە وەریان ناگرین لای خۆمان، ئەم پیلانە تەنیا بۆ ئەوە بوو کە هەر هەموویان بە پێشمەرگە لە قەڵەمبدەن و بڵێن ئێمە پێشمەرگەمان گرتووە... لەگەڵ باوکما دانیشتم و پرسیم باوەگیان چیبکەین؟ لە وەڵامدا گوتی کوڕم بەس خوشکەکانت و دایکتم بۆ ڕزگاربکەیت، من هەرچۆنێک بێت، ئەتوانم دەربازبم، گوتم کام ڕێگە ئاسانترە؟ لێرەوە بۆ کەرکووک لە ڕێگەی لەیلانەوە یان لە ڕێگەی دووزەوە؟ باوکم گوتی لە ڕێگەی دووزەوە باشترە، هەندێک خێزانمان بەڕێکرد لە دووزەوە ڕزگاریان بووە، بەڵام گەورەترین گرفت ئەوەیە سەیارە نییە، تەنیا لۆری عارەب هەیە، ئەوانیش هاتوون مەڕومالاتی تالانی یان هەرزانفرۆش ئەبەن، بەڵام لە ناویانا پیاوی باشیش هەیە، کە تا ئێستا چەندین خێزانی کوردی دەربازکردووە، ئەگەر بەیانی یەکێک لەوانەمان دەستکەوێت، ئەوە ئەتوانین ماڵی خۆمان و ماڵی پوورەکانت بە لۆرییەک دەربازبکەین، من خۆیشم تەوەکەل بەخوا لەگەڵیان ئەڕۆم، بەڵام پێویستمان بە پارەیەکی زۆرە و من خۆم ئەو پارەیەم نییە، گوتم باوە لە پارە مەترسە، من پارەیەکی باشم هێناوە، ها ئەوەتا هەموویت با لا بێت و لۆرییەکە داوای چەندی کرد، بیدەرێ، گرنگ ئەوەیە ئەو ژن و کچانە نەکەونە دەستی ئەو بێشەرەفانە، قەیناکە خۆیشت لە گەڵیانا بڕۆ، بەڵام نەکەی لە کەرکووک ڕاوەستی، چونکە لە کەرکووک ئەمن ماڵ بە ماڵ ئەسوڕێتەوە و بە کوردەکان ئەڵێن نابێت، هیچ کەسێک بگرنە خۆتان، ئەگەرنا ئێوەش لە گەڵیاندا ڕاپێچی زیندان ئەکرێن، ئێوە یەکسەر بڕۆن بۆ هەولێر، من لەگەڵ کاک لەتیف لە

هەمان ڕێگاوە ئەگەڕێمەوە بۆ کەرکووک، لەویشەوە بۆ هەولێر لە من مەترسە دەرباز ئەبم، پاشان باوکم گوتی کورم بەخوا فریامان نەکەوتیتایە، ئێمە ڕۆیشتبووین، چونکە لەم ڕۆژە ڕەشەدا کێ هەیە، دینارێک بداتە کەس، خۆ من ئەمزانی تۆ وەزعت چۆنە، بەڵام کەسی ترم نییە، تاکو هانای بۆ بەرم لە خواو تۆ زیاتر، من ڕۆحم لە مشتمابوو، لە ترسا نەوەک لەو ڕێگایە شتێکت بەسەر بێت.. گوتم بابە گیان دڵت هیچ نەکات، ئێوە سبەی دەرچن، بەڵام نەکەن چاوەڕوانی من بکەن، یەکسەر بچن بۆ هەولێر بۆ ماڵی ئێمە. بۆ سبەی بەیانی زوو باوکم لۆریەکی پەیداکرد، لۆریەکە پڕی بوو لە مەڕ و بزن و مانگا، بەڵام ئەوەنە جێگەی هەبوو، کە ماڵی پوورم و ماڵی ئێمە بتوانن بڕۆن، ئەوانم بەڕێکرد و خۆیشم لەگەڵ کاک لەتیف بەرەو کەرکووک بەڕێکەوتین، ئێمە دەرنگێک گەیشتینە کەرکووک، لە شۆرجە خەبەرم زانی، کە ماڵی باوکم بە سەلامەتی گەیشتوون و ڕۆیشتوون بۆ هەولێر، ئەوجا هۆشم هاتەوە سەرخۆ و هەستم کرد برسیمە ٣ ڕۆژ بوو، هیچم نەخواردبوو، نەک لەبەر ئەوەی خواردن نەبێت، بەڵکو هیچم بۆ نەدەخورا لە جگەرە و ئاو زیاتر...

بۆ سبەی گەڕامەوە هەولێر، پوورم فەریدە کە ٣ کوڕی هەبوو، هەرسێکیان گیرابوون، لە گریان زیاتر هیچی تری نەدەکرد، تاکو ئەوەنە گریا هەردوو چاوی کوێر بوو، ئیستاشی لەگەڵدا بێت، کە بە تەنیا مایەوە لە ئۆردوگای شۆڕش لە چەمچەماڵ و هەر چاوەڕوانی هاتنەوەی (ڕەئوف و وەهاب و لەتیف)ی کوڕی دەکرد ، تاکو مردیش هەر دەیوت دێنەوە...

من هەرچۆنێک بوو، توانیم هەر ٧ خوشکەکانم و ژمارەیەک لە کچە پوورزاکانم ڕزگارکەم، بەڵام لەولاوە بە دەیان هەزار خوشکی کوردی دیکەم گیرۆدەی چنگی ڕەشی ئەنفال بوون ...

....

١.ئەو مەفرەزانە پێکهاتبوون لە ئەمن و ئیستخبارات و جاش، خەڵکی هەولێر بە وانەیان دەگوت "مشتەرەکە"

٢. ماوەی ٦ ساڵ لە هەولێر کارمەندی یەکەمی ئەو ڕێکخراوە بووم، لە ڕێگەی ئەو ڕێکخراوە کە خۆراکی بە دەست بوو توانیم خزمەتێکی باشی خەڵکی بەوەفای هەولێر بکەم ، بەڵام وەک گوتم هەرگیز

ناگاتە بەشـــێکی زۆر کەم لە میهرەبانی خەڵکی هەولێر.

٣. کاک فاتح ئاڵتونچی پیاوێکی دەســـت و دڵپاک بوو، هەمیشە بۆ یارمەتیی دۆست و برادەر ئـامـادە بوو بەتـایبەتی لە کـاتی تەنگـانەدا، ئێســـتـا هەر لە کەرکووکە و خەریکی زێڕینگەرییە کە پیشـــەی تایبەتی خۆیەتی.

٤. کەواو سـەڵتە، زۆربەی خەڵکی گەرمیان بەتایبەت پیرەکان یان کەواو ســـەڵتە یان کەواو چاکەت لەبەرئەکەن.

٥. داڵەوازمان لێئەبرن، بە زاراوەی ناوچەی گەرمیان واتا تاکمان لێناهێڵن، هەموومان ئەکوژن، یان بێسەرو شوێنمان دەکەن.

٦. چـاڵەودووانە، گونـدێکی بچووکی ٢٠ مـاڵەیە دەکەوێتە باشـــووری ڕۆژهەڵاتی قـادرکەرەم بە پێ مـاوەی ٢ کـاتژمێرێـک دوورە لە قادرکەرەمەوە.

٧. ناوچەکانی جەباری، زەنگنە، شـــێخان، بنـاری گڵ، ژمـارەی دێهـاتەکـانی ٩٦ دێ بوون، هەمووی ئەنفـالکرا، تەنیـا یەک دێ چییە نەما و بەعس تەختیانی کرد.

٨. بـارق: مەخســـەدی لە ژەنەراڵ بـارق عەبـدوڵا بـوو، کە ســـەرپەرشـــتـیـی ئۆپەراســـیۆنی ئەنفالی ناوچەی گەرمیانی دەکرد و تـاکو شـــەڕی دووەمی کەنـداو (داگیرکردنی کوێت) خۆشەویستی سەددام بوو، بەڵام پاش شـــەڕی کوێت دۆڕاندنی ســـەددام لەو شـــەڕە ، بارق بە دەســـتی سەددام کوژراو سەگتۆپ کرا.

٩. ژمـارەیکی زۆر لە عەرەبی میســـر هـاتبوونە عێراق و لە هەموو شـــارو شارۆچکەیەکی وڵاتەکە میسری لێبوو.

١٠. زەردەو عەلی مســـتەفا، دوو گوندی نزیکن لە یەکتر چەنـد کیلۆمەترێـک لە قادرکەرەم دوورن و مۆڵگەیەکی جاشەکان نزیک گوندی زەردە بوو لەســـەر ڕێگای قادرکەرەم.

مەڵبەندی کتێب

ڕەحمە یاوەر ...

لە زێدی خۆمانەوە بۆ زیندان

سیروان سلێمان

دیباچە:

ڕەحمە یاوەر محەمەد سەرحەد لە ساڵی (١٩٧١) لە گوندی کانیمارانی سەر بە ناوچەی گەرمیان لە خێزانێکی جوتیار هاتووەتە ئامێزی ژیانەوە، بە کاری کشتوکاڵی بە چاندنی گەنم و جۆ و خزمەتکردنی ئاژەڵداری خجڵی ژیان بوون، لە نێو گوندێکی خنجیلانە لەگەڵ خەڵکی دێنشین پێکەوە ژیانێکی سادە و جوتیارانەیان بەڕێدەکرد، لە بەرەبەیانی گوند هەر ماڵێک بۆ ڕاپەڕاندنی کاروباری خۆی دەڕۆیشت، لە یاڵە بەرزەکانی گوندەوە بنواڕی بە نێو پانۆرامایی خەڵکی دێنشیندا، درامایەکی تایبەتی سروشتی دەبینی، لە نێو هونەرمەندە بەتواناکانی دونیادا ناتوانێت سیناریستێک لەو دیمەنە دڵڕفین و جوانە بنووسێت، ڕژێمی عێراقی بە تاوانی کوردبوون و خزمەتکردنی هێزەکانی پێشمەرگە لە ناوچە ڕزگارکراوەکانی ژێر قەڵەمڕەوی هێزەکانی پێشمەرگە لە نێو شاڵاوی سێ ئەنفالی گەرمیاندا لە دوازدە قۆڵەوە هێرشی سەربازی و ئاسمانی کردە سەر گوندنشینەکان و خەڵکەکەی ئەنفالکرد و گوندەکانی ڕووخاند، لەم دیمانە تایبەتەدا سەرنجتان بۆ نێو خێزانێکی ئەنفالکراو ڕادەکێشم، کە لە (١١) کەسی پێکهاتبوون و دوو برای شوان بوو لەو دەشت و دەرە و ئەوانیتر لە نێو زیندانەکانی ڕژێمی ئەفلەقی خۆیان بینیەوە، باوکی لە قۆرەتوو لێیان دابڕێندرا و ئەنفالکرا و دوو برای لە نوگرەسەلمان مردن و خۆی و دایکی و سێ خوشکی و برایەکی بۆ ماوەی سێ مانگ لە دوبز و چوار مانگ و نیو لە زیندانی نوگرەسەلمان مانەوە.

گوندی کانیماران:

گوندی کانیماران لە باکوور هاوسنوورە لەگەڵ ناحیەی سەرقەڵا، قەزای کفری، ئیدارەی گەرمیان لە باشووری کوردستان، ئەم گوندە یەکێکە لەو گوندانە وەک هەزاران گوندی تر بەر شاڵاوی ئەنفال دەکەوێت، لە نێو شاڵاوەکانی ئەنفال نغرۆی هێرش و پەلاماری سوپای عێراق بووەتەوە، بەدەر لەوە جاش و خۆفرۆشەکانی کورد بوونە چاوساغی هێزەکانی سوپای عێراق، سوپای عێراق لە نیوەی شەودا دەستیانکردە تەقەکردن و تۆپ تەقاندن، بۆیە خەڵکەکەش لە چەمی

قووتەکەوە بە ماڵ و منداڵ بە تراکتۆر بەرەو گوندی سماق کەوتنەڕێ. لە گوندی سماقیشەوە بەرەو گوندی تەپەسەوز ڕۆیشتن، بەدەم خەو و ئاه و ناڵە و گریانەوە ملی ڕێگیانگرتەبەر تا گەیشتنە گوندی قەڵاقۆچاڵی، بە ترس و لەرز و برسێتی و تینێویتی شەوێک لە گوندی قەڵاقۆچاڵی مانەوە.

گوندی ملەسوورە:

سوپای عێراق خەڵکەکەیان بەرەو گوندی ملەسوورە برد، لە گوندی ملەسوورە بۆ ماوەی شەو و ڕۆژێک مانەوە، ئەو خەڵکەی لەوێندەرێ کۆبوونەوە، خەڵکی ناوچەکانی قەرەداغ و سماق و تەپەسپی و کانیماران و درۆزنەکان و ...تاد لە ماوەی ئەو شەو و ڕۆژەدا لەگەڵ خەڵکەکە کرانەوە و زۆربەیان بوونە ناسیاوی یەکتری و یەکیان دەناسی، خەڵک بە باوش نانیان دەهێنا، بۆ ئەو خەڵکەکە بیخوات، هەرچەندە خەڵک لە نێو ترس و لەرز و لە هەولی ماڵ و منداڵدا گەدەی بەسترا و نانی بۆ نەدەخورا، لەو سەردەمی ئەنفال و مەینەتی و داماویدا باران وەک دەمی کوندە دەهاتە خوارەوە، خەڵکەکە خۆیانکردە نێو گەوڕ و خانووەکاندا، خێزان خێزان لە شوێنێک لە ناچاریدا خۆی گرمۆڵەکە کردبوو، جەیش و جاش کەوتنە ئەو خەڵکە و هەموویان کۆکردەوە بە زلە و شەق و پاڵنانەوە، نزیکەی (١٥ بۆ ٢٠) زیل هاتن و خەڵکەکەیان بارکرد، زیلەکانیش زۆر بەرزبوون، منداڵەکان نەیاندەتوانی سەربکەون، دایک و باوکیان یارمەتیان دەدا، تا سەردەکەوتن، خەڵکی کانیماران هەشت بۆ هەشت نۆ ماڵێ سواری یەک زیل بوون، بۆئەوەی لەیەکتر دانەبڕێن، هەر کەسێک دەنگەدەنگ و قسەی بکردبا، بە کێبڵ و شەق و زلە بێدەنگیان دەکرد، کاتێک خەڵکەکە سواری زیلکرا نزیکەی (٦ بۆ ٧) سەربازی عێراقی بە چەک و تاخمەوە لە نێو زیلەکە پاسەوانیان بوون، بۆئەوەی خەڵک لە دەستیان ڕانەکات، تا گەیشتنە زیندانی قۆرەتوو.

زیندانی قۆرەتوو:

قۆرەتوو کەمپی کۆکردنەوەی ئەنفالکراوەکانی گەرمیان بوو، کە لە نێو گۆڕەپانێکی گەورەی زەوی هەموو خەڵکەکەیان کۆکردەوە، خەڵکەکەیان کردە دوو بەشەوە، ژن و پیاو لە یەکتر جیاکرانەوە، هەر

خێزانێک لە نێو خۆیدا کۆبووەوە، ژن و پیاو لەیەکتر دادەبڕێت، یاوەر باوکی ڕەحمە پێش دەستپێکردنی پرۆسەی ئەنفال کۆمەڵێک حەیوانی فرۆشتبوو، بڕی (٨٠٠) دینار چاپی سویسری پێبوو، دەستیکردە گیرفانی و زۆرینەی پارەی داوە خێزانی بەناوی (ئاڵتون)، بۆئەوەی بتوانێت بۆ منداڵەکانی خەرجی بکات.

هەڵوێستی شێخ حسێن هەزارکانی لە زیندانی قۆرەتوو:

لە نێو زیندانی قۆرەتوو لە تەنیشت ماڵ شێخ حسێن هەزارکانی بەیەکەوە بوون، یاوەر وتی: منیش لەگەڵ شێخ حسێن هەزارکانی بۆ هەر کوێیەک بڕوات، منیش بۆ هەمان ئاراستە دەڕۆم، لەسەر زیندانی قۆرەتوو فڕۆکەیەک هاتە خوارەوە و بانگی شێخ حسێن هەزارکانیان کرد، وتی: خۆت و چەند ماڵت لەگەڵدایە، وەرە بە فڕۆکە دەبرێیت و ئازاددەکرێیت، شێخ حسێن هەزارکانی وتی: من لەگەڵ عام یان عام لەگەڵ من، دوای ئەوە نەگەیشتن بە ڕێکەوتن و فڕۆکەکە هەڵسا و گەڕایەوە. لە نێو زیندانی قۆرەتوو ئەوەندە خەڵک کۆکرابووەوە، چەندین خەڵک لەیەکتر بزربوون، دوای ئەوە یاوەر گەڕایەوە و وتی: بەخوا دەستمان لەبەر و دواتان بڕا و لەگەڵ پیاوەکان برا و ئەنفالکراو و ئیتر نەبینرایەوە!. بەرەو مەغریب دەڕۆیشت، لایەکی مەنشئەی سپی و شەکەری داخراویان هێنا، خەڵکیان سوارکرد و نیوەی خەڵکی کانیماران لە نێو ئەو ئۆتۆمبێلە داخراوە جێگایان کرایەوە، بە ڕێگەیەکی دوور و درێژ بردیانن، دوای ڕێکردنێکی زۆر تا گەیشتن بە زیندانی دوبز.

زیندانی دوبز:

لەگەڵ گەیشتنی ئەو خەڵکە بە دوبز، بووە چی هەرا و هۆسە و قاڵەقاڵێک و کەس لە کەس نەبوو؟ وەک ڕۆژی قیامەتی لێهاتبوو! لەوێندەری ژن و منداڵ و گەنج و پیرەکان لەیەکتر جیاکرانەوە، چەندین گەنج لە دایک و باوکیان دابڕێنراون، شێت بوون، لەلایەن سەربازەکانەوە بەسترابوونەوە، بۆ ماوەی سێ مانگ لە زیندانی دوبز مانەوە، لە نێو حەشامەتی خەڵکدا چەندین نەخۆشی وەک: گرانەتا، حەمەماڵتا، سکچوون و لەرزوتا لە نێو خەڵکدا بڵاوبووەوە، بەبێ ئەوەی دکتۆرێک بێت، لە دوبز بەیانیان نیسک و دوو سەمون و ئێواران شۆربایی گۆشتێکی بێتام بە

ماعکەرۆنی لە نێو سندوقە فیشک بۆ خواردن پێیان دەدرا، بەڵام ئاو و ئاودەستی بوو، خێزانێکی هەشت کەسی سندوقە فیشەکی خواردنیان بۆ یەک ڕۆژ پێدەدان، دوبز شوێنی باشتر و فراوانتر بوو لە زیندانی نوگرەسەلمان، دایکی ڕەحمە منداڵێکی چلەداری بوو، ئەو منداڵە ناوی (سەرباز) بوو، کەلوپەل و شتی پێ نەبوو، پارچە پەڕۆی بچوک بچوکی دەدۆزییەوە و لە نێو زیندانەکە بە تەلەدڕک دەورە درابوو، چوار دەوری سەرباز بوو، سەربازەکانی عێراق بە ئاڵتونیان دەوت: ئەو پەڕۆ تەڕانە بۆ منداڵەکان شۆردبووی و هەڵیدەخست، بۆ ئەوەی وشک بێتەوە، پێت بزانن یان بتبینن خراپت بەسەر دەهێنن، خێزانێکی هەشت کەسی یەک بەتانییان پێبوو، بۆ ژێر و سەرەوە پشوویان پێدەدا، لەگەڵ ئەویشدا خەڵکێکی زۆر دەمردن، سەرەڕای ئەوە لە زیندان بوون، خەڵک هەواڵی لە قەزای کەلارەوە دەگەیشت بە نێو زیندان، کە خەڵکی دێیەکان بەشێکیان لە کەلار و و سمود نیشتەجێبوون، دوای ئەوە مەنشەئەی داخراوی سەربازیان هێنا و لە کاتژمێر (٤)ی بەیانی خەڵکەکە خرایە ناوی، شەو و ڕۆژی نەبوو، ناوەکەی تاریک لە سەرەوە شوێنی هەواگۆڕکێ بوو، بە ڕێگەیەکی دوور و درێژ تەپ و تۆزی دونیای کردبوو، یەک دوو سەربازیش لە نێو مەنشەئەکە دانیشتبوون، بەڵام خەڵکەکەی ناوی بێهەواڵبوون لە دەرەوە چی ڕوودەدات؟! هەر کەسێک دەنگەدەنگ یان قاڵەقاڵی دروستبکات، لەو مەنشئەوە فڕێ دەدرایە خوارەوە، بۆ کەسێک دەوێرا قسە لە دەمیەوە دەربچێت، بۆ ماوەی (١٦) کاتژمێر مەنشئەی داخراوەکان بەڕێگاوەبوون، تا گەیشتنە بیابانێکی لم و چۆڵ و هۆڵ، بینایەکی تێدا بوو بەناوی زیندانی نوگرەسەلمان.

زیندانی نوگرەسەلمان:

دوای بڕینی ئەو ڕێگە دوور و درێژە، زۆر ماندووبوون لەبری پێشوازی بۆ نێو زیندانی نوگرەسەلمان لەسەر دەروازەی سەرەکی (ویل ـــ سقر) نووسرابوو، سێ مەنشئەی داخراوی سەربازی دەچووە ژوورەوە، هەموو خەڵکەکەیان لە قاوشەکانەوە کۆکردەوە، هەرکەس هەوڵیدەدا، ئەوەی خێزانی خۆی لە شوێنێک

دابنێت، حەجاج بەڕێوەبەری زیندانەکە بوو.

حەجاج بەڕێوەبەری زیندانی نوگرەسەلمان:

حەجاج پیاوێکی بالابەرز و سپی و جوان بوو و عەگالێکی ناوە سەرییەوە، جووتێک ناعلی لەپێکردبوو، قەمچیەکی بە دەستەوە بوو، لە قاتی دووەمی زیندانەکە دادەنیشت، هەرکاتێک بهاتایەتە خوارەوە بە قەمچیەکەی دەستیەوە فەلاقەیدەکرد، لە بەیانی تا ئێوارە چەندین منداڵ و کچ و ژن لە ژێر لێدانی قەمچیەکانی حەجاج مردن، ژنێک بەناوی (حەنیفە) خەڵکی فەتاح هۆمەر زمانی عەرەبی دەزانی، ئالتون وتی: بلێ حەجاج منداڵەکەم برسیەتی، بەڵکو هەندێک خواردنمان پێبدات، حەنیفە وتی: قسە مەکە، سوێند بەخوا داوای هەرچی لێبکەیت، بە قەمچی دەتکوژێت. ئەو برە پارەی پێیان بوو، لە ڕێگەی حەمەخولە خەڵکی عەزیز قادر و ڕەشید غیدان خەڵکی گوندی گامەخەڵ دوکانیان لە نێو زیندانەکە دانابوو، شت و مەکەکانیان بریتیبوو لە: برنج و گۆشتی قووتوو و ماسی و ...تاد، دوو برای منداڵی ڕەحمە یەکیان بەناوی (سەرباز) چلەدار و ئەویتریان بەناوی (نەبەز) حەوت ساڵ تەمەنی بوو، زۆر برسیان بوو، سەرباز داوای گۆشت و تەماتەی کرد و ڕۆیشتن لە هەڵەبجەییەکیان مێوژ و گوێزیان دەکڕی، دوای شەو

و ڕۆژێک بەهۆی ڕشـانەوە و سـکچوون زۆر کاریگەری دروستکردبوو، منداڵەکانیش لاوازبوون و بەرگەی نەخۆشییەکەیان نەگرت و هەردووکیان لە زیندان مردن، مامە عەودە لەگەڵ ئاڵتون ڕۆیشت بۆ ناشتنی کورەکانیان بۆ هەڵکەندنی چاڵ و پاڵی پێوەناوە، بۆچی هاتووی بۆ ئێرە؟ مامە عەودە وتی: گوناحن و باوکیان لێرە نییە. شێخ ساڵەحی سماق پیاوێکی قەڵەوبوو، بە ستونێکەوە لە دواوە هەردوو دەستی بەستەوە و بە قەمچی لێیدا، تا مرد، دوای مردنی بە شەق لە تەرمەکەی دەدا. ئەسمەر حاجی هۆمەر سماق کچێکی مرد و دایک هێرۆی حەمە کچێکی مرد و میمکە نارنج خەڵکی گوندی پەلەوشکە مرد، نوگرەسەلمان دوو دەرگای بوو، یەکیان دەرگای سەرەکی بوو، خەڵک دەهاتە ژوورەوە و ئەویتریان ئەو خەڵکەکە زۆر دەمردن لە دەرگاکەکەی تر دەیانبردە دەرەوە، هەندێ چاڵیان دەکرد و تەرمەکەیان دەشاردەوە، دوای ئەوە سەگە ڕەش تەرمەکانی دەرهێنا و لە گۆشتی مرۆڤی کورد مربوو. بڵاوبوونەوەی نەخۆشی لە نێو زیندانی نوگرەسەلمان بە تەنکەر ئاوی سوێری پیس پڕ لە قژەسەر و پشقل و پووش و پلاشەوە بوو، وەرگرتنی ئاوەکەیش بە نۆرە بوو، هەر کەسێک لە ڕیزەکە دەربچێت، بە کێبڵ و قەمچی لێدەدرا، دوای وەرگرتنی ئاوە سوێرە ناخۆشەکە پاکیاندەکردەوە، دەخورایەوە، لە ڕێگەی ئەو ئاوەپیسەوە نەخۆشی تەنگی لە خەڵک هەڵچنیبوو، بە هەزاران خەڵک نەخۆشکەوتن و مردن، پێدانی دوو دانە سەمونی ڕەقی تاڵی کۆن بۆ یەک کەس دەکوترا و دەیانکردن ناو ئاودا و بەناچاری دەخورا.

ئەنفالکردنی هەڵەبجەییەکان:

دوای هێنانی خەڵکی هەڵەبجە یەک ریز قاوشیان گرتبوو، چەکی کیمیاوی بەریان کەوتبوو، زیاتر لە (١٥ ــــ ٢٠) ئۆتۆمبیلی سەربازی خەڵکیان دەهێنا، هەندێکیان کوێربوون، هەندێکیان بە پیریەوە دەکەوتنە سەر زەوی دەمردن، هەندێکیان قەڵەبوون بەرگەیان نەدەگرت و دەمردن و تەرمەکانیان لەسەر شۆستە و شەقامەکان کەوتبوون و بە عەرەبانەی دەستی

فرێدەدرانە دەرەوەی زیندانەکە، بە دزییەوە لە قاوشەکانەوە سەیری هەڵەبجەییەکانیان دەکرد، بەڵام لە ژێر کەواکەی دایکیدا خۆیان دەشاردەوە و نەیاندەوێرا بجوڵێنەوە.

زیندانیکردنی زیندانییەکان لە نێو زیندان:

کۆمەڵێک کچ ژمارەیان پێنج و شەش کەس بوون، خێڵی رەشید فەتی لە گوندی بنەکە و چەند ماڵێکیتر داوای خواردن و ئاویان لە حەجاج کرد، هەموویان برد لە ژوورێک لە تەنیشت ژوورەکەی حەجاج لە نێو زیندانەکەدا زیندانیان کردن، لە ژوورێکی داخراو کەس هەواڵی لێ نەپرسیبوون تا بەیانی، دوای شەو و رۆژێک هەموویان ئازادکردن و گەڕانەوە بۆ نێو قاوشەکان، دوای ئازادبوونیان لە نوگرەسەلمان هەموویان شوویانکرد و خێزانیان پێکەوەنا.

ئازادکردنیان لە نوگرەسەلمان:

دوای ناونووسین، خەڵکەکەیان کرد بە قافڵە قافڵە و ئاگاداردەکرانەوە لەو رۆژە ئازاددەکرێن، بەڵام نەیاندەزانی بۆ کوێ دەبرێن؟ خێزانەکەیان کەوتە کۆتا قافڵەوە (٨ - ٩) ئۆتۆمبیل بەیەکەوە بە رێدەخران، ئیتر ناگەڕێنەوە بۆ زیندانی نوگرەسەلمان، بۆ ماوەی چوار مانگ و پازدە رۆژ مانەوە، دوای برانەوە بۆ سەماوە و شەو و رۆژێک مانەوە، خزمەتێکی باشیان پێشکەشکردن، خەڵکی کانیماران لە خۆشیدا دەگەڕێنەوە بۆ نێو ماڵ و باوک و برا و کەس و کار و شوێنی خۆیان سەرچۆپیانگرت و

هەڵدەپەڕین، لە سەماوە بەڵگەنامەیەکیان پێدان بەناوی (عدم التعرز)، ناوی خۆی و ژمارەی منداڵەکان تێدا نووسرابوو، ئاڵتون ئەو بەتانییەی لە سەماوە فڕێدا، کە لە قۆرەتوو و دوبز و نوگرەسەلمان بردیان بۆ تۆپ زاوا زۆر پیسبووبوو بەهۆی ڕشانەوە و نەخۆشییەوە، سواری ئۆتۆمبیل کران تا گەیشتنە ناوی شاری سلێمانی.

شاری سلێمانی لە پێشوازی ئەنفالکراوەکانی نوگرەسەلمان:

خەڵکی شاری سلێمانی هەواڵیان پێگەیشتبوو لە سەماوە ئەنفالکراوەکان بە نێو شاری سلێمانی دێنەوە، لەسەر جادەکان لە پێشوازی گەرمی ئەنفالکراوەکاندا بوون، بە عەلاگە سەمونی گەرمیان بۆ دەهاویشتن بۆ نێو پاسەکان، بۆئەوەی خزمەتی ئەنفالکراوەکان بکەن، ئەو ڕۆژە ڕۆڵێکی جوان و شایستەی پڕ لە کوردایەتی و مرۆڤدۆستی خۆیان پیشاندا، لە کاتێکدا پاسەکان لەسەر ڕۆیشتنی خۆیان بەردەوام بوون، ئەنفالکراوەکان گەیشتنە سنووری سلێمانی، خەڵکەکە چاو و گوێیان کرایەوە، شوێنەکانیان دەناسیەوە، تا گەیشتنە قەزای کەلار، لە قەزای کەلارەوە بۆ ناحیەی سمود لە گۆڕەپانێکی چۆڵ بەرامبەر بارەگای کۆمیتەی ڕێکخستنی ڕزگاری حیزبی شیوعی ئێستا لە نێو تەلبەندێک هەموویان کۆکرانەوە و دوو کەس لەسەر کورسیک دانیشتبوون، ناویان دەخوێندەوە، ژمارەی ئەندامانی خێزانەکەیان و خەڵکی سمود لە چوار دەوریان کۆبوونەوە، هەر کەس دەهاتە پیری کەس و کاری خۆیەوە، مامێکی ڕەحمە بەناوی (ئەحمەد) بردیانی بۆ ماڵیان خۆیان، لەگەڵ ئەو دوو کوڕەی شوان بوون و ئەنفال نەکراوبوون، بەیەک شادبوونەوە، هەر سێ ڕۆژ لە ماڵێک میوانداری دەکران و تا هاتنەوە سەر ژیانی ئاسایی خۆیان، دواتر خانوویێکیان بە کرێگرت، لە (١١) کەس تەنیا (٨)یان مانەوە، کە دەستیان بە ژیان کردەوە و لە ئامێزی کەسوکاریان شادبوونەوە.

• چاوپێکەوتن لەگەڵ خاتوو (ڕەحمە یاوەر محەمەد سەرحەد) خەڵکی گوندی کانیماران سەر بە ناوچەی گەرمیان لە ڕێکەوتی (٢٠٢٤/٣/١٥).

ڕەهەندە یاساییەکانی تاوانی ئەنفال

د. ڕێبوار محمد صالح

مامۆستای زانکۆ

تاوانی ئەنفال یەکێکە لە تاوانە کۆمەڵکوژییەکان کە بەرامبەر گەلی کورد لە ساڵی ١٩٨٨ ئەنجامدرا، کە بریتیبوو لە وێرانکردنی هەزاران گوندو ڕاگواستنی زۆرەملێی خەڵک و لیکجیاکردنەوەی دایک و منداڵ و چەندین تاوانی تر، کە دواجار بە کوشتن و زیندەبەچاڵکردنی زیاتر لە (١٨٢٠٠٠) مرۆڤی بێتاوانی کورد کۆتاییهات.

سەرەتای دەستپێکردنی تاوانی ئەنفال بە دانانی (علی حسن مجید) دەستپێدەکات بە بەرپرسی سەربازی لە کوردستان بە بڕیاری ژمارە (١٦٠) لە بەرواری (١٩٨٧/٣/٢٩)، دوابەدوای ئەوە ناوبراو بڕیاری ژمارە (٤٠٠٨) لە (١٩٨٧/٦/٢٠) دەرکرد کە دەکرێ بە بڕیاری جینۆسایدی گەلی کورد دابنرێت.

ئەنفال و جینۆساید:

دەتوانین تاوانی ئەنفال بە جینۆسایدی کورد ناوببەین، چونکە هەروەک دەزانین جینۆساید لە ڕووی زمانەوانییەوە بە مانای لەناوبردنی ڕەگەزی گەل و نەتەوەیەک دێت، ئەم مانایەش لە تاوانی ئەنفالدا ڕەنگیداوەتەوە ، پاشان بەپێی چەندین دەق و بنەمای یاسایی نیودەوڵەتی ئەنفال تاوانی جینۆسایدە، لەوانە مادەی (٢ و٣) لە (ڕێکەوتنامەی قەدەغەکردنی جینۆساید ١٩٤٨)، و مادەی (٣) لە (ڕێککەوتنامەی ژنێڤ ١٩٤٩) و مادەی (٦) لە دەستوری (داگای تاوانکاری نیودەوڵەتی ١٩٩٨).

سەرەڕای بوونی ئەو بنەما یاساییانە، بەڵام تا ئێستا کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لە ئاست بەجینۆسایدناساندنی ئەم تاوانەدا بێدەنگ بووە، ئەمەش مانای کەمتەرخەمی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانە بەرامبەر گەلی کورد لە ناساندنی ئەنفال وەک تاوانێکی جینۆساید، هەوەک چۆن لەکاتی ئەنجامدانی ئەم تاوانەدا بێدەنگ و بێهەڵوێست بوون، هۆکاری ئەمەش بە پلەی یەکەم ئەوەیە کە بە شێوازێکی زانستی کار لەسەر دۆسیەی ئەنفال نەکراوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، بەڵام جێگەی باسکردنە، کە هەندێک دەوڵەت لە ئاستی پەرلەماندا لە ساڵی (٢٠١٣) دانیان ناوە بە جینۆسایدی گەلی کوردا وەکو سوید و نەرویج و بریتانیا.

لەسەر ئاستی نیوخۆی عیراق ئەنفال بە جینۆساید ناسێنراوە، ئەمەش بەپێی بڕیاری ژمارە (٢٦)ی پەرلەمانی عیراق لە ڕیکەوتی ٢٠٠٨/٤/١٤ دەریکردووە، هەروەها دادگای باڵای تاوانەکان پشتبەست بە یاسای ژمارە (١٠)ی ساڵی ٢٠٠٥ و بە دەرکردنی بڕیاری ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٧ دانی ناوە بە تاوانی ئەنفالدا وەک تاوانێکی جینۆساید و هەروەها لەسەر ئاستی کوردستان دیسان تاوانی ئەنفال بە جینۆساید ناسێنراوە بەپێی یاسای ژمارە (٩)ی ساڵی ٢٠٠٧ ی پەرلەمانی کوردستان .

کەیسی ئەنفال لە دادگا:

بەپێی یاسای ژمارە (١٠)ی ساڵی ٢٠٠٥ دادگای باڵای تاوانەکان لە عێراق پیکهات و دەسەڵاتی بینینی ئەو تاوانانەی پێدرا، کە لە نێوان (١٩٦٨/٧/١٧ بۆ ٢٠٠٣/٥/١) ئەنجامدراوبوو، بەم پێیە تاوانی ئەنفال خرایە ژێردەسەڵاتی دادگای ناوبراو.

یەکەمین کەیس کە دادگا کاری لەسەرکرد کەیسی دوجێل بوو، کە تیایدا سەدام حسین دادگای کرا لەسەر کوشتنی (١٤٨) کەس لە خەڵکی دوجێل کە هەموویان شیعەمەزهەب بوون، لە ئەنجامدا دادگای ناوبراو سزای لەسێدارەدانی بۆ ناوبراو دەرکرد و لە ڕۆژی جەژنی قوربانادا لە سێدارە درا، بەبێ ئەوەی بیرلەوە بکرێتەوە، کە لەسەر تاوانەکانی گەلی کورد دادگایی بکرێت، لە کاتێکدا بەپێی بنەما یاساییەکان تۆمەتبار لەسەر سەرجەم تۆمەتەکانی دادگایی دەکرێت و دواتر قورسترین سزای بەسەردا جێبەجێدەکرێت، ئەتوانین ئەمە بە خاڵێک دانێین، لەوەی کە کەیسی ئەنفال وەک پێویست تائێستاش کاری لەسەر نەکراوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و لەسەر ئاستی عێراقیش لە بابەتی قەرەبوودا کە دواتر باسی دەکەین.

سەبارەت بە کەیسی ئەنفال دادگای باڵای تاوانەکان لە دوای (٦١) دانیشتن لە ئەنجامدا بە بڕیاری ژمارە (١)ی ساڵی (٢٠٠٧) سزای لەسێدارەدانی بۆ چەند تاوانبارێک دەرکرد، لەوانە (علی حسن مجید، سڵتان هاشم و چەند تاوانبارێکی تر)، هەروەها بە بڕیاری ژمارە (١٠) لە ڕێکەوتی (٢٠٠٧/٦/٢٤) بڕیاری دەستگیرکردنی بۆ (٤٢٣) تۆمەتبار

دەرکــرد، کە لەو ژمــارەیە (٢٥٨) کەسیان کورد بوون.

بـڕیـاری دەســـــتگیـرکـردنی تۆمەتـبـاران نـێردرا بۆ هەرێمی کوردســـــتـان بۆ جێبەجێکردن، هەروەهـا ئەنـجـومەنـی دادوەری هەرێمی کوردستان بە بڕیاری ژمارە (٩٤٣) لە (٢٠١١/٥/٥) فەرمـانـی دەســـتگیرکردنی بۆ ئەوتۆمەتبارانە دەرکرد، کە لە بڕیاری دادگای باڵای تـاوانەکاندا نـاویـان هـاتبوو، بەهۆی ئەوەی کە تـــۆمەتـــبـــاران دەســـتگیرنەکران، بۆیە جارێکی تر ئەنـجـومەنـی دادوەری بە بـڕیـاری ژمـارە (٢٧٠) لە (٢٠١٥/٥/٧) بـۆ جــاری دووەم فەرمـــانـــی دەســـتگیرکردنی بۆ تۆمەتبـاران دەرکرد، بەڵام مایەی نیگەرانیە کە تا ئێستا داواکراوان دەستگیرنەرکراون، ئەمەش خۆی بۆخۆی کـاریگەری لەسەر بە جینۆسایدناساندنی تاوانی ئەنـفـال هەیە لە کـۆمەڵـگـای نێودەوڵەتیدا ،خۆ ئەگەر پاســـاوی دەســـتگیرنەکردنیـان ئەوەبێت، کە پێشـــتر فەرمـانی لێبوردنیـان بۆ دەرکراوە، ئەوە پاســـاوێکی ناڕەوا و نـاياســـاییە، چونکە لە تـاوانەکانی جینۆســـایـدا هیچ جهەتێـک مـافی لێبوردنی گشـــتی نییە لە تۆمەتباران پشـــتبەســـت بە ڕێکەوتنـامەی قەدەغەکردنی جینۆســـاید ١٩٤٨ و ڕێـکەوتـنـامەی مـافە مەدەنـی و سـیاسـییەکان ١٩٦٦ ، واتە دەرکرنی هەرجـۆرە لـێـبـووردنـێـک لەو تۆمەتبارانە لە ڕووی یاساییەوە هیچ هێزێکی یـاســـای نییە و پوچەڵە، هەربۆیە پێمانوایە ئەرکی پەرلەمانی کوردســـتانە بەدواداچوونی یاســـایی ورد بۆ ئەم کەیسە بکات.

ســەبارەت بە گەیاندنی کەیسی ئەنفــال بـۆ دادگـای تــاوانكـاری نێودەوڵەتی، دەتوانین بڵێین ئەم دادگـایە دەســـەڵاتی بینینی تـاوانی ئەنفـالی نییە، ئەمەش لەبەر دوو هۆکـار: یەکەم لەبەرئەوەی عێراق ئەندامی ڕێکەتنامەی دروســـتبوونی دادگا نییە و لە کاتی دروســـتکردنی دادگای ناوبراودا بە نەخێر دەنگی دا، دووەم لەبەرئەوەی دادگـای نـاوبراو دەســـەڵاتی بینینی ئەو تـاوانـانەی هەیە، کە لە ٢٠٠٢/٧/١ بەدواوە ئەنجامدراون .

قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال:

بە شـــێوەیەکی گشـــتی هەموو تاوانێک دەرئەنجامێکی زیانبەخشـــی لێدەکەویتەوە، و کەســـی زەرەرمەند

مـــافـــی بەرزکـــردنەوەی داوای قەرەبووی هەیە لەسەر ئەو کەسەی تـاوانەکەی ئەنجـامـداوە، بەمەرجێ پایەکانی بەرپرســیاریێتی بیتەدی، کە بــریــتــییە لە (هەڵە و زەرەر و پەیوەندیی هۆکاری نێوانیان).

لە بنەرەتـدا دوو جۆر قەرەبوو هەیە، کە بریتین لە قەرەبووی مادی بۆ زیـانە مـادییەکـان، قەرەبووی ئەدەبی بۆ ئازارو زیانە ئەدەبییەکان، لیرەدا مەبەســـتمـانە بڵێین تـاوانی ئەنفال زیانی مادی و ئەدەبی زۆری لێکەوتوەتەوە، ئەویش بە ســوتاندنی مـاڵ وموڵـک و گوند و بەروبوومی کشــتوکاڵی و مەڕوماڵات و گۆڕینی دیمۆگرافی ناچەکان، پاشان کوشتنی زیاتر لە ٢٠٠ هەزار خەڵکی بێتاوان، دەکرێ بڵێین قەرەبووی ئەو زیانانە بە ملیارەها دۆلار مەزەندە دەکرێت.

لە تـاوانە نیودوڵەتیەکـاندا وەکو تـــاوانـــی ئەنـــفـــال دووجـــۆر بەرپرســـیاریتی دروســـتدەبێت، ئەویش بەرپرســـیاریتی تاوانکاری نێودەوڵەتی و بەرپرسیارێتی مەدەنی نێودەوڵەتییە، یەکەمیـان دەکەوێتە ئەســـتۆی کەســـی تاوانکار وەکو ســـەدام وهاوکارەکانی، دووەمیان ئەکەوێتە ئەستۆی ئەو دەوڵەتەی کە تاوانەکە لە ســایەیدا ئەنجامدراوە، کە دەوڵەتی میراتگرە پشـــتبەســـت بە بنەمای (مبدأ التوارث الدولة)، کە لە تـاوانی ئەنفالدا دەوڵەتی ئێســـتـای عێراق دەگریتەوە بەپێی مادەی (٢٦) لە پرۆژەی بەرپرســیارێتی دەوڵەتان بەرامبەر کـارە نـارەواکـانیـان، بەڵام تائێسـتا دەوڵەتی عێراق بەم ئەرک و پابەندییەی خۆی هەڵنەســـتاوە، ئەمە سەرەرای ئەوەی کە مادەی (١٣٢)ی دەســـتووری عێراق هاتووە ئاماژەیە بۆ بەرپرســبوونی دەوڵەتی عێراق بە قەرەبووکردنەوەی سەرجەم زەرەرو زیانەکانی قوربانیانی ئەنفال.

جێـگـەی ئـامـاژەبـۆکـردنە، کە دادگای باڵای تاوانەکان دەبووایە لە بریاری ژمارە (١)ی ســاڵی ٢٠٠٧ دا لە خەزێـنەی گشـــتـیـی عـێـراق قەرەبووی کەســـوکاری قوربانیانی ئەنفالی جێگیربکردایە، بەڵام لە بری ئەمە، مافی داوە بە زیانلێکەوتووان، کە بگەرێنەوە بۆ دادگای تایبەتمەند بۆ داوای قەرەبوو، ئەمەش لە تاوانە ئاســـایی و نێوخۆییەکاندا دروســـتە بەپـــێـــچەوانەی تـــاوانە نێودەوڵەتییەکـانەوە، واتە دادگـای بـاڵای تـاوان لە بـابەتی بریـاردان لە قەرەبووی کەیســـی ئەنفـالـدا وەک

پێویســــت نەبووە و دادپەروەری بەدی نەهێناوە، سەرەڕای ئەوەی کە سکاڵاکاران لە بەردەم دادگادا داوای قەرەبوویـان کـردووە و وەکو لە وتەی یەکێکیانـدا هـاتووە، کە ئەڵێ ((هەموو ســامانی دونیا قەرەبووی پەنجەیەکی باوکم ناکاتەوە، بەڵام بە مـافی یاســـایی خۆمی دەزانم، کە داوای قەرەبـوو بـکەم))، ئەمەش پێشێلکردنی مافی یاسایی کەسوکار و زیـانلێکەتووانی تـاوانی ئەنفـالە لەلایەن دەوڵەتـی عـێـراقەوە و پێشلکردنی مادەکانی (٢١٩ و ٢٠٢ و ٢٠٣ و ٢٠٤ و ٢٠٥) لە یـاســـای شـارستانی عێراقی، ئەمە جگەلەوەی کە لە خەزێنەی گشـــتیی عێراق قەرەبووی زیانەکانی کەیسی دوجێل کـرایەوە، ئەمەش خـۆی بـۆخـۆی جیاکاریەکی نایاسایی و نادەستوورییە لە نێوان هاوڵاتیانی عێراقدا.

ئەوەی کە پەیوەنـدی بە حکومەتی هەرێمەوە هەیە لەم کەیسەدا، ئەوەیە کە دەتوانین بڵێین وەک پێویســت و بە شـێوەیەکی زانستی کاری لەسەر کەیســی ئەنفال نەکردووە، هەرچەند کۆمەڵێک هەوڵـدراوە، لەو بـارەیەوە بـۆ نـمـونە لە ســـاڵی ٢٠١٣ وە وەزارەتی شــەهیدان و ئەنفالکراوانی هەرێم کاری لەسەر پرۆژەیاساییەک کرد تایبەت بە ناچارکردنی حکومەتی عـێـراق بە پـێـدانــی قەرەبــووی تاوانەکانی ئەنفال، بەڵام ئێمە پێمان وایە بـابەتی قەرەبووی قوربـانیانی ئەنفال پێویستی بە یاسای نوێ نییە و ئەو دەق و بنەمـا یاســـاییانەی بـاســـکـرا، بەڵـگەی تەواون لەو بـارەیەوە، خۆ ئەگەر بـاســـی ئەو پـاداشـــتە مـانگـانەیەی بکەین، کە حکومەتی هەرێم بەپێی یاسا دەیدات بە کەســـوکـاری ســـەربەرزی ئەنـفـالـکـراوان، ئەوا دەڵـێـین ئەو پاداشتە بە قەرەبوو دانانرێت، چونکە قەرەبوو لەسەر ئەو لایەنەیە کە هەڵە و تاوانەکی ئەنجامداوە، کە دەوڵەتی عێراقە.

لە دۆخیکی وادا، کە دەوڵەت بە ئەرکی یاســـایی خۆی هەڵناســـێت بەرامبەر بە قـوربـانـیـان، ئەرکی ئەنجومەنی ئاســایشــی نێودەوڵەتییە بە بڕیارێکی تایبەت پابەندی دەوڵەتی عێراق بکـات لە پێـدانی قەرەبووی شـــایســـتەی زیانلێکەوتووان، وەکو چۆن بە بڕیاری ژمارە (٩٨٦/ ١٩٩٢) عێراقی پـابەنـدکرد بە قەرەبووی زیانەکانی داگیرکردنی کوێت، کە تا ئەم ســـاڵانەی دوایی ســـاڵانە لە

بودجەی عیراق ڕێژەیەکی بۆ قەرەبووی کوێت تەرخاندەکرا، هەموو ئەو بنەمای اسایانەی کە باسکرا وەک دەرچەیەکی یاسایی بۆ وەرگرتنی قەرەبوو لە خەزێنەی گشتی عێراق دەتوانرێ پشتی پێ ببەسترێت.

قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال تەنها قەرەبووی مادی ناگرێتەوە، بەڵکو قەرەبووی ئەدەبیش دەگرێتەوە، قەرەبووی ئەدەبی و معنوی ئەمەیان پارەی ناوێ و پێویستە لەسەر دەوڵەتی عێراق بە فەرمی داوای لێبووردن لە گەلی کورد بەگشتی و کەسوکاری ئەنفالکراوان بەتایبەتی بکات، ئەم جۆرە لە قەرەبوو کاریگەری لەسەر لایەنی دەروونی کەسوکاری ئەنفالکراوان هەیە، جگەلەوەش بۆ بڕیاردان لەسەر قەرەبووی مادی و لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیش کاریگەری دەبێت.

ماوەتەوە بڵێین کە ئەو دووجۆرە بەرپرسیارێتیەی لە تاوانی ئەنفالدا دروستبووە، بە تێپەربوونی کات بەسەرناچێت، بە مانا یاساییەکەی تقادم ناکات، هەربۆیە دەکرێ لە دادگای بەرایی داوای قەرەبووی تاوانی ئەنفال بەرزبکرێتەوە و ئەو بەڵگانەش کە بەردەستن و بڕیاری دادگای باڵای تاوانیش پابەندی دادگادەکات بە دەرکردنی حوکمی قەرەبوو و پابەندکردنی حکومەتی ناوەند بە بژاردنی زیانەکان و کەسوکاری قوربانیان لە بودجەی گشتیی عێراق، بەڵام ئەمەش هەیە ڕێگەیەکی ئاسان نییە و پێویستی بە لێکتێگەیشتینی سیاسی هەیە، هەربۆیە پێشنیازدەکەین بۆ سەرکردایەتیی سیاسیی کورد لەکاتی دانوستان لەسەر پێکهێنانی حکومەتی نوێ بیرێک لە مافی کەسوکاری ئەنفالکراوان بکەنەوە و لە گفتوگۆکاندا بەهەند وەری بگرن .

مافی قەرەبووکردنەوەی هەرێمی کوردستان بەهۆی زیانە ژینگەییەکانی تاوانەکانی ڕژێمی پێشوو

د. هیوا ڕەشید/ دکتۆرا لە یاسا

بەشی یاسا، زانکۆی گەرمیان

له کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم (١٩٨٨) ڕژێمی بەعس لە میانەی تاوانی بەناو ئەنفال، هەستا بە کۆمەڵکوژیی گەلی کورد بە ئامانجی قەڵاچۆکردنی نەتەوەیەک، کە خاوەن شوناس و زمان و کلتور و خاک و ئاڵای خۆیەتی. ئەگەر چی داتای ورد و دروست بەردەست نییە، بەڵام سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن، لە کۆی تاوانە کۆمەڵکوژییەکان و شاڵاوی ئەنفال نزیکەی (١٨٢) هەزار کوردزمان لەناوبراون، کە بەشی زۆریان ئافرەت و منداڵ بوون. جگە له زیانە مرۆییەکان کە بووە هۆی لەناوبردنی دەیان هەزار مرۆڤی کورد لە پیر و منداڵ و ئافرەت، تاوانەکانی دژ بە کورد بۆ نموونە لە پرۆسەی پلان بۆ دانراوی ئەنفال یان کیمیابارانی شاری هەڵەبجە، وێرانکارییەکی گەورەی دروستکرد و ئاسەوارەکانی بۆ چەندین دەیە و نەوە هەر دەمێنێتەوە. ئەم ئاسەوارانە فرەجۆرن و ڕەهەندی جیاوازیان هەیە و شایەنی ئەوەن بە بەرنامە و ستراتیژی نیشتمانی کاری لەسەر بکرێت.

ئەوەی لەم وتارە دەمەوێت تیشک بخەمە سەری ئەو زیانانەیە، کە بە زیانی ژینگەیی باسدەکرێت و لە ئەنجامی تاوان و دەستدرێژی و هێرشەکانی ڕژێمی پێشوو بەر سروشت و ژینگەی هەرێمی کوردستان کەوتوون. سەرەتا بە سادەی پێویستی بزانین ژینگە بریتییە لەو ناوەندەی کە مرۆڤ و بوونەوەران تیایدا دەژین و گەشەدەکەن. ژینگە لە دوو ڕەگەز پێکدێت، یەکەمیان بریتییە لە ڕەگەز زیندووەکان، کە لە مرۆڤ و ئاژەڵ و گژوگیا پێکهاتووە، ودووەمیانیش ڕەگەزە نازیندووەکانی ژینگە بریتین لە ئاو و هەوا و خاک. بۆیە بە هەر دوو ڕەگەز ئەو ناوەندە یان ژینگە سروشتییە دروستدەبێت. بەپێی یاسا نێودەوڵەتی و هەرێمی و ناوخۆییەکان هەموو تاکەکەسێک مافی هەیە لە ژینگەیەکی تەندروست و خاوێن بژێت. پێویستە دەوڵەتان ڕێز لەو مافە بگرن و ڕێگەنەدەن بە

پێشێلکردنی مافە، چونکە مافی ژینگەیەکی سەلامەت پێشێلبکرێت، کاریگەری لەسەر مافەکانی تری مرۆڤیش دەبێت. تەنانەت لە کاتی جەنگدا دەوڵەتان بەرپرس دەبن لە زیانە ژینگەییەکان و لە دەستوری ئێستای عێراقیش دانەنراوە، بەم مافە بۆ هەموو تاکێک مادەی (٣٣) و دەوڵەت ئەرکدارکراوە بە پاراستنی ژینگە و هەمەچەشنی زیندەوەران.

بەپێی ئەو زانیاریانەی بەردەستن و باسکراوە، کە نزیکەی چوار هەزارو پێنج سەد گوندی هەرێمی کوردستان خاپورکراون، ڕژێم سیاسەتی زەوی سووتاوی پەیڕەوکردووە. واتە ڕژێم نەک تەنها هەوڵی لەناوبردنی مرۆڤی کوردی داوە، بەڵکو هەوڵی لەناوبردن و وێرانکردنی ژینگە و سەرچاوەکانی ژیانی داوە، و بەعس لە شاڵاوەکانی ئەنفالدا گوندەکانی ڕاگواست و خانوەکانی خاپوردەکردن و مەڕ وو ماڵات و پەلەوەری دەبرد و کانیاوەکان و زێیەکانی پڕدەکردەوە و دارو ڕەزەکانی دەسووتاند.

ئەو زیانانەی کە لە لایەن ڕژێمەکانی پێشووی عیراق دژ بە گەلی کوردستان و خاکەکەی کەوتووە، زیانێکی زۆری بێسنوری مادی و مرۆیی و ژینگەیین. بۆ نموونە بەپێی ڕاپۆرتی دەستنیشانکردن و خەملاندنی زیانە مادی و مرۆییەکانی ڕژێمەکانی پێشوو لە نێوان ساڵانی (١٩٦٣-٢٠٠٣) کە لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە ئامادەکراوە،بە نزیکەی(٣٨٤) ملیار دۆلار مەزندەکراوە، بەپێی ڕاپۆرتەکە زیانە مرۆییەکان بە (٣٠٦) شەش ملیار و(٨٤٩) ملیۆن و (٩٥٠) هەزار دۆلاری ئەمریکی خەملێندراوە. بەپێی ڕاپۆرتەکە ژمارەی قوربانیان لە تاوانەکانی جینۆسایدی دژ بە گەلی کورد بە (٢٠٠) هەزار قوربانی دیاریکراوە و بڕی خەملێندراوی مادی بۆ هەر قوربانیەک بە (٣٠٠) هەزار دۆلاری ئەمریکی خەملێندراوە، بە کۆی گشتی دەکاتە (٦٠) ملیار دۆلاری ئەمریکی .

مەبەست لە زیانە ژینگەییەکان بەپێی ئەو ڕاپۆرتەی حکومەتی هەرێم، ئەو

زیانانە دەگرێتەوە، کە بەر دارستانە سروشتییەکان، و ڕووبارەکان و زێیەکان، کانیا و کاریزەکان، لەوەڕگە سروشتیەکان، گردۆلکە و تەپۆلکە و بەردەڵان و ناوچە خۆڵیەکان و دەشتاییەکان و بیابانەکان و باو و گەرمی و شێ و فشاری ئاسمانی و باران دەگرێتەوە، ئەم زیانانە بە پارە ناخەملێندرێت، دەبێت ڕێکەوتنیان لە بارەوە بکرێت، وەکو لە ڕاپۆرتەکە باسکراوە، لەگەڵ ئەوەیشدا کۆی زیانە ژینگەییەکان بە بری (٥) ملیار دۆلار خەملێندراوە .

بە بۆچوونی ئێمە چوارچێوەی زیان ژینگەیەکان فراوانترە و هەردوو ڕەگەزی زیندوو و نازیندووی ژینگە دەگرێتەوە، کە ئاماژەمان پێکرد، و پرۆسەی دیاریکردن و خەملاندنی زیانە ژینگەیەکان پرۆسەیەکی قورسە و پێویستی بە توانای مرۆیی وەکو پسپۆری و زانستی وتوانای تەکنەلۆجی هەیە، ئەم بابەتەیش پێویستی بە پاڵپشتی دارایی و نادارایی لە لایەن کۆی دەزگا حکومییەکان بەتایبەت زانکۆکان هەیە. بۆ نموونە تاکو ئێستا داتای ورد و توێژینەوە لەم بارەوە بەردەست نییە، نازانین ئایا تا چ ڕادەیەک بەکارهێنانی چەکی قەدەغەکراوی کیمیاوی لە شاری هەڵەبجە بووە هۆی زیان بۆ سروشت و هەمەچەشنی زیندەوەران لەو ناوچەیە؟، تا چ ڕادەیەک بوە هۆی گۆڕینی تایبەتمەندی و سروشتی خاک و ئاو و هەواکەی؟

بۆیە دەکرێت پلانی زانستی دابنرێت بە پاڵپشتی حکومەت بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەی وردی زانستی بکرێت لەسەر بری زیانەکان، و جۆری زیانەکان، و کاریگەریی زیانەکان، کە لە ئەنجامی تاوانەکانی ڕژێمی بەعس دروستبوون. بۆ ئەوەی بکرێت بە بەڵگەنامە و دیکیۆمێنت و ناوەندە زانستیەکانی جیهان و توێژەرانی لێ ئاگاداربکرێتەوە، لە لایەکی تر کاری لەسەر بکرێت بۆ ئەوەی دەوڵەتی فیدراڵ قەرەبووی ئەو زیانانە لەئەستۆبگرێت.

بۆیە پێویستە حکومەتی ئێستای عیراق لە ئاستی بەرپرسیارێتی بێت

و قەرەبووی هەرێم بکاتەوە، وەک چۆن قەرەبووی زیانەکانی داگیرکردنی کۆیتی لەئەستۆگرێت، ئەمە قەرەبووەیش مافێکی دەستوورییە بۆ کورد، هەر وەکو لە برگەی یەکەم لە مادەی (١١٢) ی دەستوور باس لە تەرخانکردن بەشێک لە داهاتی نەوت و غازکراوە بۆ ئەو ناوچانەی زیانمەندبوون لە تاوانەکانی ڕژێمی پێشوو. هەروەها لە مادەی (١٣٢)ی دەستووریش بەهەمان شێوە باس لە ئەرکی دەوڵەت کراوە لە قەرەبووکردنەوەی کەسوکاری شەهیدان و زیندانیانی سیاسی و زیانلێکەوتووانی ڕژێمی پێشوو، لە بڕگەی دووەم باس لە قەرەبووی قوربانیانی تیرۆر دەکاتەوە. بۆیە ئەم مافە دەستوریانە و چەندین مافی تر هەن، پێویستە کورد شەڕی بۆ بکات، ئەم شەڕەیش پێویستی بە لێکۆڵینەوە و داتا و ئیرادەی سیاسی نیشتمانی هەیە.

ڕووماڵی جینۆسایدی فەیلییەکان لە میدیای کوردیدا

(جۆر و ستراتیژیەتی کارکردن)

پ.ی.د. یادگار عەلی محەمەد   م. دەشتی عەلی ڕەشید
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت - زانکۆی گەرمیان

هەواڵنامەی کتێب

کورتەیەک:

یەکێک لەو ڕووداوانەی مێژووی مرۆڤایەتی لە چەندین شوێن و کاتی جیاواز بەخۆیەوە بینیوە، دیاردەی (ڕاگواستنی زۆرەملێ)یە، کە یاسای نێودەوڵەتی لە چوارچێوەی تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی پۆلێنی کردووە. گەلی کوردستان لە عێراق بە هۆکاری جیاوازی نەتەوەیی و ناسنامە چەندینجار لەلایەن دەسەڵاتدارە توندڕەو و دەمارگیرەکان ڕووبەڕووی ئەو تاوانە کراوەتەوە و لەسەر زێدی خۆیان هەڵکەندراون و شوێنەکانیان بەسەر خەڵکانی تر دابەشکراوە، یان کراون بە سەربازگە و یاخودیش لەگەڵ زەوی تەختکراون.

لە کۆتایی شەستەکان و لەگەڵ هاتنی بەعسییەکان بۆ سەر کورسی دەسەڵات لە عێراق شاڵاوی ڕاگواستنی زۆرەملێ دەرحەق بە بەشێکی گرنگ لە پێکهاتەی گەلی کوردستان، کە کوردانی فەیلین دەستیپێکرد. دەیان هەزاریان لە پاش لێسەندنەوەی ناسنامە، بە زەبری هێز و بە پاساوی ئەوەی عێراقی نین، بەرەو وڵاتی ئێران ڕاگوێزران و دەربەدەرکران. ئەوە لە کاتێکدا دەهات فەیلییەکان، لە بنەڕەتدا؛ بەشێکی سەرەکی و ڕەسەن بوون لە پێکهاتەی دانیشتووانی عێراق.

لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووش، حکومەتی عێراق شاڵاوێکی دیکەی بەرفراوانی گرتن و زیندانیکردنی گەنجانی فەیلی دەستپێکرد و تەنها لە ماوەی ئەو ساڵەدا؛ سەدان هەزار کوردی فەیلی ناچار بە کۆچی زۆرەملێ کرانەوە و هەزارانیشیان بێسەروشوێن کران.

ئەم باسە لە جۆر و شێوازی ڕووماڵی میدیای کوردی دەربارەی کەیسی جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق دەکۆڵێتەوە لەگەڵ دەستنیشانکردنی ستراتیژێکی نیشتیمانی بۆ کاری میدیایی لەسەر ئەو پرسە نەتەوەییە. بۆ ئەو مەبەستەش تێڕوانینی (٥٨) چالاکوانی بواری جینۆسایدی بە جیاوازی ڕەگەز، تەمەن و ئاستی خوێندەواری لەبارەی باسەکەوە بە نموونە وەرگرتووە.

تیۆرینامە: (فەیلییەکان و پەیوەندی پرسەکەیان بە میدیاوە)

•کورتەیەک لەبارەی فەیلییەکان:

فەیلییەکان بەشێکی دانەبڕاوی نەتەوەی کوردن، زۆرینەیان نیشتەجێی کێوەکانی پێشکۆ و پشتکۆی زنجیرە چیای زاگرۆس بوون، لە چەند ناوچەیەکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و باشووری کوردستان و شارەکانی: (بەغداد، مەندەلی، خانەقین، بەدرە، جەسان، کووت، عەممارە، بەسرە، لوڕستان، ئیلام و کرماشان) نیشتەجێن. کوردانی فەیلی هەزاران ساڵە لەو ناوچانەی، کە تائێستا نیشتەجێین و دەژین جێگیرن، هەرچەندە تائێستا بەڕەسمی هیچ ئامارێکی متمانەپێکراو بۆ ژمارەی فەیلییەکان نەکراوە، بەڵام بە گشتی بۆ زیاتر لە سێ ملیۆن کەس مەزەندەدەکرێن، بەشێک لە کتێبە مێژووییەکان باس لەوە دەکەن، کە کوردانی فەیلی لە ساڵی (٧٦٢)ـی زایینی بەشدارییان لە دروستکردنی شاری بەغدادا

کردووە، هەروەک لە دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقیشـــەوە فەیلییەکان لە دامەزراندنی ئابووری لە ڕووی خاوەندارێتی تایبەتدا بەشـــدارییان کردووە. (سامان: ٢٠٢٢).

ســـەرەتای نەهامەتییەکانی کوردانی فەیلی لە عێراقدا لە ســاڵی (١٩٢٤)ـــــەوە دەســتپێدەکات، کاتێک لەو ســاڵەدا یاسـای ڕەگەزنامەی عێراقی جەختی لەســەر دابەشکردنی گەلی عێراق بۆ سێ بەش کردەوە لەسەر بنەمای (ئایین و نەتەوە)، کوردی فەیلی لەبەرئەوەی لە پەیڕەوکەرانی مەزهەبی شیعەی جەعفەری بوون، بۆیە بە ڕەچەڵەکی ئێرانی نـاونووســـکران، بەوەش کەوتنە بەردەم هێرش و پەلاماری دەســـەلاتدارە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق. لەســاڵی (١٩٦٨) کاتێک بەعســـییەکان بە کودەتایەک دەســـەلاتیان گرتەدەســـت، یەکێک لە پلانەکانیان ڕاگواسـتن و کۆمەڵکوژکردنی کوردانی فەیلی بوو، لە قۆناغی یەکەمدا؛ لە ساڵی (١٩٧١)، حکومەتی عێراق لە چەنـد قۆنـاغێکـدا بەو بیـانووەی، کە ڕەچەڵەکی فەیلییەکان ئێرانییە، نزیکەی (٤٠) کوردی فەیلی بۆ ئێران ڕاگواســـت. (ماڵپەڕی کوردســـتان، ٢٠١٧، ٢٤). دواتریش لە ســاڵی (١٩٨٠) حکومەتی بەعس لە عێراق بڕیاری (٦٦٦)ـــی بەمەبەستی لەناوبردنی کوردانی فەیلی دەرکرد، تێیدا هاتبوو: (هەر هـــاوڵاتییەکی عێراقی بەڕەچەڵـک بێگـانە بێـت، ڕەگەزنـامەی عێراقی لێدەســـەنرێتەوە)، بەهۆیەوە تا کۆتایی ســـاڵی (١٩٩٠)، هەزاران کوردی فەیلی ڕاگوازران و مافی هاوڵاتیبوونیشـیان لێســەندنەوە و دەســت بەســەر ســامان و موڵک و ماڵەکانیشـــیاندا گیرا، بەوەش ژمارەی ڕاگوێزراوانی کوردانی فەیلی گەیشـــتە (٦٠٠) هەزار کەس، هەروەهـا زیـاتر لە (٢٠) هەزار گەنجی فەیلی بێســـەروشـــوێن کراون و تائێســـتاش چارەنووسـیان نادیارە و نازانرێت بە چ شێوەیەک لەناوبراون(سامان: ٢٠٢٢).

لە ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی داکۆکیکار لە دۆسیەی جینۆسایدی فەیلییەکان لە دادگای باڵای تاوانەکان لە عێراق دوای ڕوخانی دەســـەڵاتی بەعس لە ســـاڵی (٢٠٠٣)، ئاماژەی بۆ جۆری ئەو تاوانە کرووە، کە دژی کوردانی فەیلی کراون: (ڕەئوف و محمد ئەمین: ٢٠١٧، ١٢٨).

- یەکەم: سڕینەوەی ناسنامە و ڕاگواستنی کوردانی فەیلی بۆ ئێران.
- دووەم: دەستگرتن بەسەر سەروەت و سامانی گواستراوە و نەگواستراوە.
- سێیەم: بێسەروشوێنکردن و لەسێدارەدانی گەنجانی فەیلی.
- چوارەم: بێســـەروشـــوێنکردنی (١٥) هەزار گەنج کە تا ئەم ســاتەوەختەش چارەنووسیان نادیارە.

ڕێکەوتی (٢٠١٠/١١/٢٩) دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق بڕیاریدا ئەو تاوانانەی حکومەتی بەعس دژی کوردانی فەیلی ئەنجامیداون بەجینۆســـاید بناســـێنێت، دواتریش لە ڕێکەوتی (٢٠١٠/١٢/٨) ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق بە بڕیـاری ژمارە (٤٢٦)، ســـەرجەم لێکەوتە خراپەکانی بۆ ســـەر پێکهاتەی کوردانی فەیلی

هەڵوەشـــاندەوە و فەیلییەکانی بە بەشـــێکی گرنگی پێکهاتەکانی گەلی عێراق ناوبرد، دوابەدوای ئەوەش ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق بە بڕیاری ژمارە (١٨)ی ساڵی (٢٠١١) پشتبەست بە بڕیاری دادگای باڵای تاوانەکان، تاوانەکانی دژی کوردانی فەیلی بە تاوانی جینۆسـاید ناسـاند (Pukmedia Arabi: 2016).

- **میدیا و کارکردن لەسەر پرسە تاوانکارییەکان:**

ڕۆژنامەنووس، مێژوونووســـی ئانووســـاتە(طيفوري: ٢٠١٩) بەو مانایەی ڕۆژنامەنووس لە ڕێگەی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن بە شـــێوەیەکی بەردەوام ڕووداوەکان بە جیاوازیی جۆر و سروشتیان لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە تۆماردەکات. ئەوەش گرنگی و بایەخی تایبەتی هەیە و ڕاگەیاندن دەبێتە ئاوێنەی ڕووداوەکانی هەر سەردەمێک. بێگومان بۆ یاداشتکردنی ڕووداوەکان ڕاستگۆیی لە گواستنەوەی زانیارییەکان کاریگەریی زۆری لەسەر تۆمارکردن و گواستنەوەی ڕووداوەکان بۆ داهاتوو هەیە.

مێژووی کورد لە عێراق زۆر نەهامەتی و دەردەسـەری تێدایە. ڕژێمە سیاسییەکانی عێراق چەندین تاوانیان دەرحەق بە پێکهاتەکانی گەلی کوردستان ئەنجامداوە، هەندێک لەو تاوانانە تا ئاستی کۆمەڵکوژی ڕۆیشـتوون. هەر بۆ نموونە پرۆسـەی ڕاگواسـتنی زۆرەملێی کوردە فەیلییەکان لە عێراق، کە بە جینۆسایدی فەیلییەکان ناسێندراوە.

بە بڕوای توێژەران ڕاگەیاندن دەتوانێت بە چەند قۆناغێک کار لەسـەر ئەو پرسانەی ڕەهەندی تاوانکارییان لەسەر ئاستی ناوخۆ و نێودەوڵەتیی تێدایە بکات:

قۆناغی یەکەم: تۆمارکردنی ڕووداوەکە لە ڕێگەی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و بەشـێوەی تێکسـت، تێکسـت و وێنە، وێنەیی، یاخوود وێنەی جوڵاو یاخود بەبەکارهێنانی ژانرە ڕۆژنامەنووسییە جۆربەجۆرەکان.

قۆناغی دووەم: قۆناغی جەختکردنەوە لەسەر بەزیندووهێشتنەوەی ڕووداو و برینەکان و ناساندنی بە ڕایگشتی لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە.

قۆناغی سـێیەم: بەکارهێنانی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن بۆ دروستکردنی فشار لەسـەر حکومەتەکان و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و دادگاکان بۆ جوڵاندنی دۆسـییەی تاوانەکە تا ناساندنی بەشـێوەی ڕەسمیی و قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووان.

لەو کارەدا دەزگاکانی ڕاگەیاندن سـەرباری پێوەرە پیشـەیی و ئێتیکییەکان، دەبێت دوو پێوەری تری سەرەکیش بۆ کارکردنی ڕاگەیاندن لەسەر دۆسییە تاوانکارییەکان بەهەند وەربگرن(العياشي: ٢٠٢١).

- گەڕان بەدوای ڕاستییەکان و ئاشکراکردنی لەپێناو هۆشیارکردنەوەی ڕایگشتی بە دەوروبەرەکەی و کاروبارەکانی دادگا.
- پابەندبوون بە شەفافییەت: هەموو هەڵسوکەوتێکی ڕۆژنامەنووسیی بەرپرسیاریەتییە بەرامبەر بە کۆمەڵگە.

تا سنووری ئاگایی و گەڕان و بەدواداچوونی نووسەرانی ئەم باسە: لە سەرچاوە زانستییەکان تەنانەت سەرچاوە ئەلیکترۆنییەکانیش شتێکی ئەوتۆ لەبارەی بایەخپێدانی میدیای کوردی بە جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق باس نەکراوە، بەتایبەت لە قۆناغی ڕوودانی تاوانەکەدا، ئەوەش دەکرێت ئەو خوێندنەوەیە هەڵبگرێت، کە کورد لەو کاتەدا خاوەنی کیانێکی سیاسیی سەربەخۆ نەبووە، هەروەک خاوەن ئامرازی ئەوتۆی ڕاگەیاندنیش بۆ تۆمارکردنی ڕووداوەکە نەبووە، بەتایبەتیش کە تاوانەکە لەلایەن ڕژێمی بەعس لە عێراق تۆمارکراوە و تاراددەیەک بە دوور بووە لە ناوچەکانی شۆڕشی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە عێراق. ئەگەر سەرنجبدەین کورد لە عێراق بۆ تۆمارکردنی ڕووداوە تاوندکارییەکانی تری ئەو ڕژێمەش، کە چەندین ساڵ دواتر بەرامبەر بە گەلی کوردستان تۆماریکردوون، ئەرشیفێکی ئەوتۆی لە بواری ڕاگەیاندن نییە و ئەوەشی کە هەیە، بەگشتی میدیا و ڕۆژنامەنووسانی دەرەوە یاداشتیان کردووە.

پراکتیکنامە: جۆری بایەخپێدانی میدیای کوردی بە جینۆسایدی فەیلییەکان و ستراتیژییەتی کارکردینان

- **جۆر و شێوازی بایەخپێدانی میدیای کوردی بە جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق.**

زۆرینەی چالاکوانانی بواری جینۆساید، کە تێڕوانینیان دەربارەی جۆر و شێوازی بایەخپێدانی میدیای کوردی بە جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق وەرگیراوە، بەمجۆرەیە: بە ڕێژەی (٥١،٧%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، لەگەڵ ئەوەدانین (میدیای کوردی توانیبێتی ئەرکی ڕاستەقینەی خۆی لە ناساندنی کۆمەڵکوژی فەیلییەکان بەجێبگەیەنێت)، (٢٤،١%)یانیش لە پلەی دووەم (هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین)، پلەی سێیەمشیان؛ بە ڕێژەی (١٣،٨%) لەگەڵ ئەو بۆچوونەدان. ئەنجامەکەش ئەوەیە: میدیای کوردی لەئاست ناساندنی کۆمەڵکوژی فەیلییەکان کەمتەرخەم بووە و ئەرکی ڕاستەقینەی خۆی بەجێنەگەیاندووە.

زۆرینەی چالاکوانانی بواری جینۆساید لە هەرێمی کوردستان، کە لە ڕاپێوییەکەدا بەشداربوون، بە ڕێژەیەکی یەکسان (٤١،٤%) کە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ ئەوەدان (میدیای کوردی تەنها لە ساڵڕۆژی تاوانەکە باسی

جینۆســــایدی فەیلییەکان دەکات)، (٣,١٠%) لە پلەی دووەم لەگەڵئەوەدا نین، پلەی سێیەمیشیان؛ بە ڕێژەی (٦,٩%) هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین. ئەمەش ئەوە پیشـــاندەدات: میدیای کوردی شـــوێن ڕووداوەکان دەکەوێت و ئەو کاتانە بـایەخپێدانی بۆ ڕووداوەکـان هەیە، کە کۆمەڵگە و ڕایگشـــتی دەیوروژێنن، کاتەکانی تر گرنگیان پێنادات، تەنانەت ئەگەر پرسێکی نیشتیمانییش بێت.

زۆرینەی بەشـــداربووانی ڕاپۆییەکە بە ڕێژەیەکی یەکســـان (٣٧,٩%)، کە لە پلەی یەکەمـدا دێـت، لەگەڵئەوەدانین/ هەرگیز لەگەڵئەوەدانین، کە (میـدیـای کوردی بە شێوەیەکی بەردەوام کاری لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان کردووە ـــــ دەکات و بەڵگەداری کردووە ـــــ دەکات)، (١٣,٨%) لە پلەی دووەم زۆر لەگەڵئەوەدان، (٣,١٠%)شـیان لە پلەی سـێیەم لەگەڵ ئەوەدان. دەتوانرێت ئەو ئەنجامەش بەوە لێکبدرێتەوە، کە میدیای کوردی بەشێوەیەکی بەردەوام کاری لەســـەر جینۆســـایدی فەیلییەکان لە عێراق نەکردووە و نەیتوانیوە لە ڕێگەی میدیاوە ئەو کەیسە بەڵگەدار بکات.

(٤١,٤٪)ـــــی چالاکوانانی بواری جینۆسـاید، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، لەگەڵ ئەوەدانین (میـدیـای کوردی لە ڕێگەی هەموو ژانرە ڕۆژنـامەنووســـییە جیـاوازەکان: هەواڵ، ڕاپۆرت، وتـار، چاوپێکەوتن، بەدواداچوون، ..هتد کاری لە سەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان کردووە – دەکات)، (٣١%)یش لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵیـدانین، پلەی ســـێیەمیشـــیـان؛ بە ڕێژەی (٢٠,٧%) بۆچوونیـان وەهـایە، کە میـدیـای کوردی توانیویەتی ئەو کـارە بکـات. ئەنجـامەکانیش ئەوە ڕووندەکەنەوە: میدیای کوردی نەیتوانیوە لە ئاســـتی پێویســـت هەموو ژانرە ڕۆژنامەنووســـییەکان بەپێی جۆر و ســـرووشـــتی بابەتەکان بۆ کارکردن لەســـەر پرســـی جینۆســـایدی فەیلییەکان بەکاربهێنێت، ئەوەش هێمایە بۆ کەمتوانایی میدیای کوردی دووبارەیی و کلاسیکی کارەکان لەســـەر پرســـی جینۆســـایدی فەیلییەکان لەلایەن میدیای کوردی و نەبوونی دەستی داهێنان و نوێگەریی لە هونەری کارکردن لەو کەیسەدا.

زۆرینەی چالاکوانانی بواری جینۆســـاید لە هەرێمی کوردســـتان بەڕێژەی (٣٤,٥%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، لەگەڵ ئەوەدانین (میدیای کوردی بووبێتە ئەرشـیفێک بۆ پاراسـتنی ڕووداو و بەڵگەنامەکانی پەیوەسـت بە جینۆسـایدی فەیلییەکان)، (٣١%) لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵیدانین، پلەی سـێیەمیشـیان؛ بەڕێژەی (٢٤,١%)، بێلایەنیان هەڵبژاردووە. ئەنجامەکان ئاماژەیەکی ڕوونن، بۆئەوەی میدیای کوردی نەیتوانیوە ببێت بە ئەرشـــیفێکی گرنگ بۆ پاراســـتنی ڕووداو و بەڵگەنامەکانی پەیوەست بە جینۆسایدی فەیلییەکان.

پلەی یەکەمی چالاکوانانی بواری جینۆســـاید لە هەرێمی کوردســـتان بەڕێژەی (٣٤,٥%) لەگەڵ ئەوەدانین (ئەو کارانەی میدیای کوردی لەســـەر جینۆســـایدی فەیلییەکان کردوویەتی ـــــ دەیکات بووبێتە سەرچاوەیەکی باشی زانیاری بۆ

ڕێکخراو و ناوەند و میدیا نێودەوڵەتییەکان، تاوەکو لە مەزڵوومیەتی کورد تێبگەن)، (٢٧,٦%) لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵیدانین، پلەی سـێیەمیشـیان؛ بەڕێژەی (١٧,٢%)، گووتویـانە: بێلایەنین. ئەو ئەنجامە دەرخەری ئەوەیە: ناوەڕۆک و کوالێتی و زمانی کارەکانی میدیای کوردی لەسـەر جینۆسـایدی فەیلییەکان لە ئاستی پێویست نەبووە.

زۆرینەی بەشـداربووانی ڕاپێوینامەکە بەڕێژەی (٤١,٤%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین (میدیـای کوردی هەموو یاخود زۆربەی ئەو چەواشـەکارییانەی ئاشـکراکردبێت و ڕاسـتکردبێتەوە کە میدیای عەرەبی و عێراقی بۆ جینۆسـایدی فەیلی و شـاردنەوەی ڕاسـتییەکانیان کردوویانە - دەیکەن)، (٣٧,٩%) لە پلەی دووەم لەگەڵ ئەوەدانین، پلەی سـێیەمیشـیان؛ بەڕێژەی (١٠,٣%)، بەشێوەی یەکسان بێلایەنم/ لەگەڵیدام ـــیان هەڵبژاردووە. بەپێی ئەو ئەنجامانە: هێشـتا زۆر چەواشـەکاریی میدیای عەرەبی و عێراقی لەبارەی جینۆسایدی فەیلییەکان ماوە، کە میدیای کوردی نەیتوانیوە ئاشکرایان بکات و ڕاستیان بکاتەوە.

(٤٨,٣٪)ـــی چالاکوانانی بواری جینۆساید لە هەرێمی کوردستان، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین (میدیای کوردی هێندە شـرۆڤە و گرنگی بە جینۆسـایدی فەیلییەکان دابێت، هەموو تاکێکی کورد زانیاریی و ئاشـنایەتی لەبارەی کەیسـەکەوە هەبێت)، پلەی دووەمیان؛ بەڕێژەی (٢٧,٦%) لەگەڵیدانین، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (١٠,٣) بەڕێژەیەکی یەکسان بێلایەن و لەگەڵیدام ـــیان هەڵبژاردووە. ئەوەش دەکرێت ئەو مانایە بگەیەنێت: میدیای کوردی لە شرۆڤە و گرنگپێدانەکانی بۆ جینۆسایدی فەیلییەکان، تایبەتمەندییە دیموگرافییەکانی کۆمەڵگەی کوردستانی لەبەرچاو نەگرتووە.

زۆرینەی چالاکوانانی بواری جینۆسـایـد بەڕێژەی (٤١,٤%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، بەڕێژ ەیەکی یەکسـان هەرگیز لەگەڵئەوەدا نین/ لەگەڵیدانین (میدیای کوردی کاری پرۆفیشناڵانەی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان کردبێت و بووبێت بە هۆکارێک بۆئەوەی زانیاریی پێویسـت لەبارەی تاوانەکە لەبەردەسـت بێت)، پلەی دووەمیشـیان؛ بەڕێژەی (١٧,٢%) لەگەڵئەوەدان، میدیای کوردی کاری باشی بەو بوارە کردووە. ئەو ئەنجامەش بەگشتی ئەوە پیشـاندەدات: کارەکانی میدیای کوردی لەبارەی جینۆسـایدی فەیلییەکان زیاتر لەیەک یاخود چەند ڕەهەندێکی دیاریکراوی تاوانەکە بووە و بەقووڵی و چڕی کاری لەسەر هەموو ڕەهەندەکانی تاوانەکە نەکردووە.

پلەی یەکەمی چالاکوانانی بواری جینۆسـاید لە هەرێمی کوردسـتان بەڕێژەی (٣٧,٩%) هەرگیز لەگەڵئەوەدانین (میدیای کوردی بەدەر لە زمانی کوردی بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزیی و زمانە زیندووەکانی جیهان کاری ڕۆژنامەوانی لەسـەر جینۆسـایدی فەیلییەکان پێشـکەشـکردبێت)، (٢٧,٦%) لە پلەی دووەم

بەشێوەی یەکسان لەگەڵیدانیم/ بێلایەنم ــیان هەڵبژاردووە، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (٦,٩%)، لەگەڵیدان. بەوپێیەش میدیـای کوردی زیـاتر بە زمـانی کوردی کاری لەســەر جینۆســـایدی فەیلییەکان کردووە و پەیامەکانی بۆ نـاوخۆی کۆمەڵگەی کوردســـتان بووە و نەیتوانیوە بە زمـانە زیندووەکانی جیهان کار لەسەر ئەو پرسە بکات.

زۆرینەی چـالاکوانـانی بواری جینۆســـایـد بەڕێژەی (٤٤,٨%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، لەگەڵ ئەوەدانین (میدیای کوردی زەمینەی ئەوەی ســـازاندبێت، کە پرســی جینۆسـایدی فەیلییەکان بەردەوام بابەتێکی کراوە و نیشـتیمانی و جێگە گفتوگۆ بێت لە کۆمەڵگەدا)، پلەی دووەمیان بەڕێژەی (٣٧,٩%)، هەرگیز لەگەڵیدانین، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (١٠,٣%) بێلایەن ــیان هەڵبژاردووە. ئەو ئەنجامە جەختکردنەوەیە لەوەی، کە میدیای کوردی تەنها لە ماوەیەکی دیاریکراو باس لەو پرســە دەکات و پاشــان فۆکەســی لەســەر نامێنێت و لە کۆمەڵگە نابێتە جێگەی گفتوگۆ و باس و خواس.

پلەی یەکەمی چالاکوانانی بواری جینۆسـاید لە هەرێمی کوردســتان بەڕێژەی (٤٤,٨%) لەگەڵ ئەوەدانین (میـدیـای کوردی ڕۆڵی گرنگی لە تۆمـارکردن و چەســـپاندنی ژمارەی قوربانیانی جینۆســـایدی فەیلییەکان بە وردەکاری دیمۆگرافییـان هەبێـت)، (٢٧,٦%) لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵیـدانین، پلەی ســـێیەمیشـــیان؛ بەڕێژەی (١٧,٢%)، بێلایەنن. ئەو ئەنجامەش دەرخەری ئەو ڕاســتیەیە میدیای کوردی ڕۆڵی گرنگی لە تۆمارکردن و چەسـپاندنی ژمارەی قوربانیانی جینۆسایدی فەیلییەکان بە وردەکاری دیمۆگرافییان نەبووە.

زۆرینەی بەشداربووان لە چالاکوانانی بواری جینۆساید لە هەرێمی کوردستان بەڕێژەی (٣٤,٥%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، لەگەڵ ئەوەدانین (ڕاپۆرتەکانی میدیای کوردی هەڵەی زەق و زانیاریی هەڵە و بێئاگایی لە وردەکارییەکانی دەربارەی جینۆســـایدی فەیلییەکان تێدابێت)، (٢٧,٦%) یان لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵیدانین، پلەی ســـێیەمیشـــیان؛ بەڕێژەی (٢٤,١%)، بێلایەنیان هەڵبژاردووە. ئەو ئەنجامانەش ئاماژەن بۆئەوەی ڕاپۆرتەکانی میدیای کوردی لەبارەی جینۆسـایدی فەیلییەکان تاڕادەیەکی زۆر وردی و ڕاستگۆییان تێدایە. بڕوانە خشتەی (١).

خشتەی (١)

بۆچوونی چالاکوانانی بواری جینۆساید لەبارەی جۆر و شێوازی بایەخپێدانی میدیای کوردی بە جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق پیشاندەدات.

برگەکان	زۆر لەگەڵیدام		لەگەڵیدام		بێلایەنم		لەگەڵیدانیم		هەرگیز لەگەڵیدانیم	
	د	%	د	%	د	%	د	%	د	%
میدیای کوردی ئەرکی ناساندنی کۆمەڵکوژییەکەی بەجێگەیاندووە.	٢	٣,٤	٨	١٣,٨	٤	٦,٩	٣٠	٥١,٧	١٤	٢٤,١
میدیای کوردی تەنها لە ساڵرۆژی تاوانەکە باسی جینۆسایدی فەیلییەکان دەکات.	٢٤	٤١,٤	٢٤	٤١,٤	٠	٠	٦	١٠,٣	٤	٦,٩
بەشێوەیەکی بەردەوام کار لەسەر ئەو تاوانە (کردووە– دەکات) و بەڵگەداری دەکات.	٨	١٣,٨	٦	١٠,٣	٠	٠	٢٢	٣٧,٩	٢٢	٣٧,٩
لەرێگەی هەموو ژانرە رۆژنامەنووسییە جیاوازەکان: (هەواڵ، راپۆرت، وتار، چاوپێکەوتن، بەدواداچوون، ..هتد) کاری لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان (کردووە – دەکات).	٢	٣,٤	١٢	٢٠,٧	٢	٣,٤	٢٤	٤١,٤	١٨	٣١
بووەتە ئەرشیفێك بۆ پاراستنی رووداو و بەڵگەنامەکانی پەیوەست بە جینۆسایدی فەیلییەکان.	٤	٦,٩	٢	٣,٤	١٤	٢٤,١	٢٠	٣٤,٥	١٨	٣١
ئەو کارانەی میدیای کوردی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان (کردوویەتی– دەیکات) بووەتە سەرچاوەیەکی باشی زانیاریی بۆ رێکخراو و ناوەند و میدیا نێودەوڵەتییەکان تا لە مەزڵومیەتی کورد تێبگەن.	٤	٦,٩	٨	١٣,٨	١٠	١٧,٢	٢٠	٣٤,٥	١٦	٢٧,٦
هەموو یاخود زۆربەی ئەو چەواشەکاریانەی ئاشکرا کردووە و راستکردووەتەوە، کە میدیای عەرەبی و عێراقی بۆ جینۆسایدی فەیلی و شاردنەوەی راستییەکانیان (کردووە– دەیکەن).	٠	٠	٦	١٠,٣	٦	١٠,٣	٢٢	٣٧,٩	٢٤	٤١,٤
هێندە شرۆڤە و گرنگی بە جینۆسایدی فەیلییەکان داوە، هەموو تاکێکی کورد زانیاری و ئاشنایەتی لەبارەیەوە هەیە.	٢	٣,٤	٦	١٠,٣	٦	١٠,٣	١٦	٢٧,٦	٢٨	٤٨,٣
میدیای کوردی کاری پرۆفیشناڵانەی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان کردووە و بووەتەهۆی ئەوەی زانیاریی پێویست لەبارەی تاوانەکە لەبەردەست بێت.	٠	٠	١٠	١٧,٢	٠	٠	٢٤	٤١,٤	٢٤	٤١,٤
میدیای کوردی بەدەر لە زمانی کوردی بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزیی و زمانە زیندووەکانی جیهان کاری رۆژنامەوانیی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان پێشکەشکردووە.	٤	٦,٩	٠	٠	١٦	٢٧,٦	١٦	٢٧,٦	٢٢	٣٧,٩
میدیای کوردی زەمینەی ئەوەی سازاندووە، کە پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان بەردەوام بابەتێکی کراوە و جێگە گفتوگۆ بێت.	٢	٣,٤	٢	٣,٤	٦	١٠,٣	٢٦	٤٤,٨	٢٢	٣٧,٩
رۆڵی گرنگی لە تۆمارکردن و چەسپاندنی ژمارەی قوربانیانی جینۆسایدی فەیلییەکان بەوردەکاری دیمۆگرافییان هەبووە.	٦	١٠,٣	٠	٠	١٠	١٧,٢	٢٦	٤٤,٨	١٦	٢٧,٦
راپۆرتەکانی میدیای کوردی هەڵەی زۆق و زانیاریی هەڵە و بێئاگایی لە وردەکارییەکانی دەربارەی جینۆسایدی فەیلییەکان تێدایە.	٠	٠	٨	١٣,٨	١٤	٢٤,١	٢٠	٣٤,٥	١٦	٢٧,٦

هەواڵنامەی کتێب

- **ستراتیژی کارکردنی میدیای کوردی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان**

پلەی یەکەمی چالاکوانانی بواری جینۆســـاید لە هەرێمی کوردســـتان بەڕێژەی (%٣٧,٩) زۆر لەگەڵ ئەوەدان (ئاراستەیەکی یەکگرتووی نیشتیمانیی خزمەتگوزار بە کارکردن لەســـەر دۆســـیەی جینۆســـایدی فەیلییەکان لە عێراق و شـــێوازی کارکردن لەســـــەر لایەنە جیـــاوازەکـــانی تـــاوانەکە پێکبهێنرێـــت)، (%٢٠,٧) لە پلەی دووەم لەگەڵیدانین، پلەی ســـــێیەمیشــــیان؛ بەڕێژەی (%١٧,٢)، لەگەڵ ئەو بۆچوونەدان. لە ئەنجامەکانەوە ڕووندەبێتەوە: تائێستا ئاراستەیەکی یەکگرتووی نیشتیمانی لە بواری میدیا بۆ کارکردن لەســـەر پرســـی جینۆســـایدی فەیلییەکان لە هەرێمی کوردســـتان نەخەملێوە، تاوەکو بەشێوەیەکی دیراسەکراو کار لەسەر لایەنە جیاوازەکانی تاوانەکە بکرێت.

زۆرینەی بەشـداربووانی ڕاپێوییەکە بەڕێژەی (%٣٤,٥)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ (هێنانەکایەی دنیابینییەکی ڕوون، پرۆژەی هاوبەشی میدیایی و کارکردنی پێکەوەیی بۆ بەدیهێنان و دوورکەوتنەوە لە کاری هەڕەمەکیانەن لەســـەر دۆســـیەی جینۆســـــایدی فەیلییەکان لە میدیا)، پلەی دووەم بەشـــێوەیەکی یەکســـان لەگەڵیدام/ لەگەڵیدانیم بەڕێژەی (%٢٠,٧)، پلەی ســــێیەمیشـــیان؛ بەڕێژەی (%١٣,٨)، هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین. ئەو ئەنجامەش پیشـانی دەدات، میدیای کوردی دنیابینی و پرۆژەی هاوبەشی بۆ کارکردن لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان نییە.

وەک پلەی یەکەم، بەشـــی زۆری چالاکوانانی بواری جینۆســـــاید لە هەرێمی کوردســـتان بەڕێژەی (%٥١,٧) زۆر لەگەڵ (کارکردنی نیشـتیمانیانەن لەسـەر پرسـی جینۆسـایدی فەیلییەکان و تێکەڵنەکردنی بە ئەجێندای سـیاسـیی و حیزبی)، (%١٧,٢) لەپلەی دووەم لەگەڵیدانین، (%١٣,٨)یشـــیان لەپلەی ســـێیەم هەرگیز لەگەڵئەوەدانین. ئەو ئەنجامە هێمایە بۆ گرنگی و پێویسـتی کارکردنی نیشـتیمانیانەی میدیایی بەدوور لە ئەجێندای حیزبی و ســـیاســـی لە پرســـی جینۆســـــایدی فەیلییەکان لە عێراقدا. هەروەکچۆن ئاماژەیە بۆئەوەی تائێســـتاش میدیای کوردی بە ئەجێندای حیزبی و ســیاســی کاری لەســـەر تاوانەکە کردووە و ئەوەش دەخوێنرێتەوە، میدیای حیزبیش لەڕووی چەندێتییەوە بایەخپێدانی بۆ پرسەکە هەبووە.

زۆرینەی چالاکوانانی بواری جینۆساید لە هەرێمی کوردستان بەڕێژەی (%٥١,٧)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ ئەوەدان (بوودجەی پێویســـت بۆ بەرهەمهێنانی

چەندین فیلیمی سینەمایی و دیکۆمێنتاریی بە زمانە زیندووەکان و بەبەشداریپێکردنی دەرهێنەر و هونەرمەندە بەناوبانگە جیهانییەکان لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان تەرخانبکرێت)، (١٧,٢%) لە پلەی دووەم هەرگیز لەگەڵ ئەوەدانین، پلەی سێیەمیشیان؛ بە شێوەی یەکسان لەگەڵیدام/ بێلایەنم/ لەگەڵیدانیم بەڕێژەی (١٠,٣%) هاتووە. بەپێی ئەو ئەنجامە: تائێستا لە میدیای کوردی بوودجەی پێویست بۆ بەرهەمهێنانی فیلمی سینەمایی و دیکۆمێنتاریی بە زمانە زیندووەکان، بەبەشداریپێکردنی دەرهێنەر و هونەرمەندە بەناوبانگە جیهانییەکان لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان تەرخان نەکراوە.

زۆرینەی چالاکوانەکانی بواری جینۆساید بەڕێژەی (٣٧,٩%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ ئەوەدان (هەڵمەتێکی نیشتیمانیی میدیایی بۆ ئاشناکردن و ناساندنی جینۆسایدی فەیلییەکان بە گەنجان لە ڕێگەی ناوەندەکانی خوێندن و ڕێکخراوەکان) بەڕێوەببرێت، (٣١%) لەپلەی دووەم لەگەڵئەوەدان، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (١٧,٢%)، هەرگیز لەگەڵئەوەدانین. ئەنجامەکان هێمان بۆ پێویستی ئەنجامدانی هەڵمەتی نیشتیمانیی میدیایی بۆ ئاشناکردن و ناساندنی جینۆسایدی فەیلییەکان بە گەنجانی هەرێمی کوردستان لە ڕێگەی ناوەندەکانی خوێندن و ڕێکخراوەکان. هەروەکچۆن دەشێت ئەوەشی لێ بخوێنرێتەوە، کە تائێستا بۆشاییەک لەو ڕووەوە هەیە.

بەشی زۆری چالاکوانان بەڕێژەی (٤٨,٣%)، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ (سوودوەرگرتن و گواستنەوەی ئەزموونی کارکردنی میدیایی ئەو وڵاتانەن، کە جینۆساید و تاوانی هاوشێوەیان بەسەرداهاتووە بۆ میدیای هەرێمی کوردستان)، (٢٠,٧%) لە پلەی دووەم لەگەڵ ئەوەدان، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (١٣,٨%)، بەشێوەیەکی یەکسان لەگەڵیدانیم/ هەرگیز لەگەڵیدانم هاتوون. ئەنجامەکان ئاماژەن بۆ گرنگی سوودوەرگرتن لە ئەزموونی کارکردنی میدیایی وڵاتان لەبواری جینۆساید. هەروەها گوزارشت لە هەبوونی بۆشایی لەوجۆرە لە کارکردنی میدیای کوردی دەکات.

(٤٨,٣٪) چالاکوانانی بواری جینۆساید لە هەرێمی کوردستان، کە لە پلەی یەکەمدا دێت، زۆر لەگەڵ (بەخشینی ئازادی و دەستکراوەیی زیاترن بە میدیا و ڕۆژنامەوانیی کورد بۆ کارکردن لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان)، (٢٠,٧%) لە پلەی دووەم لەگەڵئەوەدان، پلەی سێیەمیشیان؛ بەڕێژەی (١٧,٢%)، بێلایەن ــــیان

هەڵبژاردووە. بەپێی ئەنجامەکان: گرنگە ئازادی و دەســـــتکراوەیی زیاتر بۆ میدیا و ڕۆژنامەوانیی کورد بەمەبەســتی کارکردن لەســەر پرســی جینۆســایدی فەیلییەکان فەراهەمبکرێت.

بڕوانە خشتەی (٢).

خشتەی (٢): بۆچوونی چالاکوانانی بواری جینۆساید لەبارەی دانانی ستراتیژێك بۆ کارکردنی میدیای کوردی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان پیشاندەدات.

برگەکان	ئەگەرەکان									
	زۆر لەگەڵیدام		لەگەڵیدام		بێلایەنم		لەگەڵیدانیم		هەرگیز لەگەڵیدانیم	
	د	%	د	%	د	%	د	%	د	%
دیاریکردنی ئاراستەیەکی یەکگرتووی نیشتیمانی خزمەتگوزار بە دۆسیەکە و شێوازی کارکردن لەسەر لایەنە جیاوازەکانی تاوانەکە.	٢٢	٣٧,٩	١٠	١٧,٢	٨	١٣,٨	١٢	٢٠,٧	٦	١٠,٣
هێنانەکایەی دنیابینییەکی ڕوون و پرۆژەی هاوبەشی میدیایی و کارکردنی پێکەوەیی بۆ بەدیهێنان و دوورکەوتنەوە لەکاری هەرەمەکیانە.	٢٠	٣٤,٥	١٢	٢٠,٧	٦	١٠,٣	١٢	٢٠,٧	٨	١٣,٨
کارکردنی نیشتیمانیانە لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان تێکەڵ نەکردنی بە ئەجێندای سیاسی و حیزبی.	٣٠	٥١,٧	٦	١٠,٣	٤	٦,٩	١٠	١٧,٢	٨	١٣,٨
تەرخانکردنی بودجەی پێویســـت بۆ بەرهەمهێنانی چەندین فلیمێکی سینەمایی و دیکۆمێنتاریی بە زمانە زیندووەکان و بە بەشـــــداریپێکردنی دەرهێنەر و هونەرمەندە بەنـاوبـانگە جیهانییەکان.	٣٠	٥١,٧	٦	١٠,٣	٦	١٠,٣	٦	١٠,٣	١٠	١٧,٢
بەڕێوەبردنی هەڵمەتێکی نیشتیمانیی میدیایی بۆ ئاشناکردن و ناســـاندنی جینۆســـایدی فەیلییەکان بە گەنجان لە ڕێگەی خوێندنگە، زانکۆ و ڕێکخراوەکان.	٢٢	٣٧,٩	١٨	٣١	٢	٣,٤	٦	١٠,٣	١٠	١٧,٢
ســـوودوەرگرتن و گواســـتنەوەی ئەزموونی کارکردنی میدیایی ئەو وڵاتانەی جینۆساید و تاوانی هاوشێوەی تیدا ئەنجامدراوە.	٢٨	٤٨,٣	١٢	٢٠,٧	٢	٣,٤	٨	١٣,٨	٨	١٣,٨
بەخشـــینی ئازادی و دەســـتکراوەییەکی زیـاتر بە میدیا و ڕۆژنامەوانیی کورد بۆ کارکردن لەســەر پرســی جینۆســایدی فەیلییەکان.	٢٨	٤٨,٣	١٢	٢٠,٧	١٠	١٧,٢	٤	٦,٩	٤	٦,٩

ئەنجام:

١. میدیای کوردی تەنها لە ساڵرۆژی تاوانەکە و لە ڕێگەی بەکارهێنانی چەند ژانرێکی دیاریکراوی ڕۆژنامەنووسیی کاری لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان کردووە و توانای بەڵگەدارکردنی ئەو تاوانەی نەبووە و نەشبووەتە ئەرشیفێک بۆ پاراستنی ڕووداو و بەڵگەنامەکانی پەیوەست بەو ڕووداوە تاوانکارییە.

٢. ئەو کارانەی میدیای کوردی لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان (کردوویەتی– دەیکات) نەبووەتە سەرچاوەی پێویستی زانیاری بۆ ڕێکخراو و ناوەند و میدیا نێودەوڵەتییەکان، وەکچۆن لەئاستی ئاشکراکردن و ڕاستکردنەوەی ئەو چەواشەکارییانەش نەبووە، کە میدیای عەرەبی و عێراقی بۆ جینۆسایدی فەیلییەکان و شاردنەوەی ڕاستییەکانیان (کردووە– دەیکەن).

٣. میدیای کوردی ڕۆڵێکی لاوازی لە سازاندنی ئەو زەمینەیە هەبووە، کە پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان بەردەوام بابەتێکی کراوە و نیشتیمانی و جێگە گفتوگۆ بێت.

٤. ڕاپۆرتەکانی میدیای کوردی لەبارەی جینۆسایدی فەیلییەکان تاڕادەیەکی زۆر وردی و ڕاستگۆییان تێدایە.

٥. پێویستی پێکهێنانی ئاراستەیەکی یەکگرتووی نیشتیمانیی خزمەتگوزار تایبەت بە کارکردن لەسەر دۆسییەی جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراق و شێوازی کارکردن لەسەر ڕەهەندە جیاوازەکانی تاوانەکە و دوورکەوتنەوە لە کاری هەڕەمەکیانە.

٦. گرنگی کارکردنی نیشتیمانیانە لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان و تێکەڵنەکردنی بە ئەجێندای سیاسی و حیزبی.

٧. تەرخانکردنی بوودجەی پێویست بۆ بەرهەمهێنانی چەندین فیلمی سینەمایی و دیکۆمێنتاریی بە زمانە زیندووەکان و بە بەشداریپێکردنی دەرهێنەر، ئەکتەر و هونەرمەندە بەناوبانگە جیهانییەکان لەسەر جینۆسایدی فەیلییەکان.

٨. ئەنجامدانی هەڵمەتێکی نیشتیمانیی میدیایی بۆ ئاشناکردن و ناساندنی جینۆسایدی فەیلییەکان بە گەنجان لە ڕێگەی ناوەندە جیاجیاکان.

٩. سوودوەرگرتن و گواستنەوەی ئەزموونی کارکردنی میدیایی ئەو وڵاتانەی جینۆساید و تاوانی هاوشێوەی تێدا ئەنجامدراوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ تاوانەکە.

١٠. زیادکردنی پانتایی زیاتری ئازادی و دەستکراوەیی بۆ میدیا و ڕۆژنامەوانیی کورد بەمەبەستی کارکردن لەسەر پرسی جینۆسایدی فەیلییەکان.

پێشنیاز و ڕاسپاردە:

١. دیاریکردنی ستراتیژێکی نیشتیمانیی یەکگرتوو و بەهێز و فرەلایەن لەنێویشیان میدیایی، تایبەت بە کارکردنی ئامانجدار لەسەر تەواوی ڕەهەندە جیاجیاکانی پەیوەست بە جینۆسایدی فەیلییەکان.

٢. نووسین و بەرهەمهێنانی کتێب و سیناریۆی فیلم و دراما و دیکۆمێنتاریی مێژوویی لە ڕووی هونەریی و تەکنیکی و بە بەشداریی ئەکتەران و فلیمسازان لەبارەی جینۆسایدی فەیلییەکان و بڵاوکردنەوەی بە زمانە زیندووەکانی جیهان.
٣. بەرهەمهێنانی بەرنامە و چاوپێکەوتن لەگەڵ قوربانیانی جینۆسایدی فەیلی و کەسوکاریان و مێژوونووسان و پسپۆران لە میدیا و وەرگێڕانی بۆ زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.
٤. کردنەوەی ماڵپەڕێکی نێودەوڵەتی بە زمانە زیندووەکانی جیهان پەیوەست بە جینۆسایدی گەلی کوردستان و لەنێویشیان جینۆسایدی فەیلییەکان.

سەرچاوەکان:

١. ڕەئوف، ئاریان و حمە سەعید، پشتیوان، (٢٠١٧): دەستێوەردانی مرۆیی لە پرۆسەکانی جینۆساید جینۆسایدی گەلی کورد بەنموونە، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارەی تایبەت بە کۆنفرانسی جینۆساید، کەلار.
٢. سامان، فەرەیدون (٢٠٢٢): پرسی فەیلییەکان، زمان ناسنامە کولتوور، ماڵپەڕی گۆڤاری ئەنفالستان، ڕۆژی وەرگرتن (٢٠٢٣/١/١٧).

http://www.anfalistan.com/2022/02/27/%d9%be%d

٣. فیلمی دۆکیۆمێنتاریی، (٢٠١٧): ماڵپەڕی کەناڵی ئاسمانی کوردستان (٢٤)، جینۆسایدی کوردی فەیلی، ڕۆژی وەرگرتن: (٢٠٢٣/١/٢٠).

https://www.kurdistan24.net/ckb/production_episode/9696

٤. موقع (pukmedia Arabi)، (٢٠١٦): إبادة الفيليين..جينوسايد دون رحمة، تأريخ الدخول: (٢٠٢٣/١/٢١).

https://www.pukmedia.com/AR/details/?Jimare=89300

٥. طيفوري، محمد، (٢٠١٩): مؤرخ اللحضة، موقع الإقتصادية– جريدة العرب الإقتصادية الدولية، تأريخ الدخول: (٢٠٢٣/١/٢٧).

https://www.aleqt.com/2019/02/13/article_1541976.html

٦. العياشي، يونس، (٢٠٢١): أي دور للإعلام في عدالة المحاكمة الجنائية؟، موقع مغرب القانون، تأريخ الدخول: (٢٠٢٣/١/٢٩).

https://www.maroclaw.com/%D8%A3%D9%8A-%D8%AF%D9

ڕوانگەیەك لە ئەركی میدیایی
بۆ پرسی جینۆساید و ئەنفال

فتاح محمود رۆستم (فەتاح تەنیا)
توێژەری بواری ئەنفال و جینۆساید

دوای (٣٦) ساڵ بەسەر جینۆساید و ئەنفالدا تێپەڕی لە ساڵی (١٩٨٨)دا، لەگەڵ بەردەستبوونی زانیاریی زیاتر لەسەر جینۆساید و ئەنفال و لەگەڵ بەردەوامبوونی گێڕانەوەی ئەو ڕووداوانە، هێشتا زۆر شت ماوەکە توێژینەوەی لەسەر بکرێت، ئەبێت ئەوە لە کەیسی ئەنفالدا فێربین سەبارەت بە خستنەڕووی ڕۆڵی میدیا لە درندەیی ڕژێمی بەعس و نیشاندانی چەندین گۆڕی بەکۆمەڵ. لە سەردەمی ئازادبوونی عێراقی دوای دیکتاتۆر، بۆیە لە سەردەمی تێربوونی سۆشیال میدیا و نزیکبوونەوە لە هاتنەناوەوەی ئامێرە مۆبایلەکان و گۆڕانکارییە دراماتیکییەکان لە میدیای هەواڵی تەقلیدیدا، لە هەموو کاتێک گرنگترە، کە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان میدیا و درندەیی دەسەڵاتی بەعس بکرێت. پێشکەوتنەکانی تەکنەلۆژیای زانیاری و پەیوەندییەکان دیمەنی میدیای لە قاڵب داوە و درندەیی ڕژێمی بەعس دۆزینەوەی گۆڕی بەکۆمەڵ لە ناوچە جیاجیاکانی عێراقدا، ئەمەش پرۆسەی گەڕانەوەی ڕووفاتەکانی بۆ کوردستان قورستر کردووە، دوای (٢١)ساڵ هێشتا چەندین ڕووفاتی ئازیزەکانمان لە نێو گۆرەبەکۆمەڵەکاندا ماون و نەگەڕێنراونەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا میدیا کارێکی بۆ ئەوە نەکردووە، کە ئەم هەموو گۆڕەبەکۆمەڵ و درندەیەی ڕژێمی بەعس پیشانی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بدەن، هەر بۆیە دەتوانرێت ئامرازەکانی سۆشیال میدیا بۆ خستنەڕوو و نیشاندان و بەشداریکردن لە ئاست ناساندنی زیاتری پرۆسەی جینۆساید و ئەنفالدا بەکاربهێنرێت.

میدیای کوردی لەو ماوە زۆردا کە ٣٦ ساڵە، یەک جۆر کارکردن و یەک جۆر بەرنامە و دیدار و گفتوگۆی لەسەر تاوانی ئەنفال هەبووە، دەتوانین بڵێین ئەم جۆرە کارکردنەش تەقلیدی بووە و ئەوەندەی ماندووکردن و ئازاردانی ڕۆحی بەجێماوەکانی ئەنفال و میللەتی کورد بووە، هێندە

خزمەتکردن نەبووە بە ناســـاندنی تاوانەکە خۆی و گەلی کورد بەگشتی.

بۆیە لەم ڕوانگەیەوە دەتوانرێت میدیا ئەو گەیەنەرە بەهێزەبێت بۆ نیشاندان و کۆکردنەوەی ئەو هەموو بەڵگە ڕاســـتەقینە توندرەوییەی بەرامــبەر بە مــرۆڤــی کــورد بەکــارهێنراون، لە ئەنجــامی ئەو پێشـــکەوتن و تارادەیەک هەرزانی تەکنەلـۆژیـای پەیـوەنـدییەکـان، هاولاتیانی ئاسـایی لە سـەرانسـەری کـوردســـتـان دەتـوانن گـرتەی ڕاستەوخۆی شایەتحاڵەکانی ئەنفال بگرن، کە پێشـــێلکارییە بەرامبەر بە مـافـی مـرۆڤ، لەم ڕوانـگەیەوە سـۆشـیال میدیا بووە بە ئەکتەرێکی جیهانی، ئەمەش کاریگەری لەســـەر ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکـان دەبێت، سـەرەڕای ئەو گەیشـتنە درێژەی کە پێشـــکەوتنە تەکنەلۆژییەکان میدیای هەواڵی تەقلیدی و سـۆشـیال میدیای بەدەسـتهێناوە، کاریگەرییەکانی میدیا لە ڕووداوەکان و نیشاندانی درندەیی ڕژێمی بەعس ســـەبارەت بە گۆڕی بەکۆمەڵ هێشــتا بابەتێکی ئاڵۆزە. بە تایبەتی ئێمە لەگەڵ چەندین پرسیاری پڕ لە کێشـەدا ماوینەتەوە، سـەرەڕای تێپەڕبوونی کات لە ئەنفالدا تا ئێسـتا چارەســـەرنەکراون. میدیا چ ڕۆڵێک دەگـێـڕێـت لە ئـاگـادارکـردنەوەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لە درنـدەیی بەعس، بۆیە چۆن کـاریگەرییەکـانی ڕاپۆرتکردنی مـیـدیـای لە جەنجـاڵی ئەوەی بەســـەرمـان هـاتـووە لە پرۆســـەی ئەنفال و جینۆســـاید بیخەینەڕوو؟ ڕۆڵی مـیـدیـا چییە لە هەوڵدان بۆ هاندانی باشـــترکردنی ململانێ یـان ئـاشـــتەوایی دوای ململانێ؟ ئێســـتـا لە ســـەردەمی پەیوەنـدییەکـان کە بە شـــێوەیەکی دراماتیک لە ژێر کاریگەریی سۆشیال میـدیـادایە، مـیـدیـا بۆ درنـدەیی جەماوەری نیشـانـدانی ڕژێمی بەعس و لێکەوتەکانی بخرێتەکار.

پەیـامە مـیـدیـاییەکـان کـاریگەرییە گرنگەکان دەگەیەنن:

مـیدیای گشـــتی و جۆرەکانی تری تەکنەلۆژیــای پەیوەنـدیکردن نوێ کــاریگەرییەکی گەورەیــان هەیە لە

یارمەتیدانی بۆ ئاراستەی جوڵاندنی ڕای گشتی و هەستی بنەڕەتی. ڕۆژنامە و تەلەفزیۆن و ڕادیۆ هەموویان سەرچاوەی گرنگی زانیاریی سەرەتایین سەبارەت بە کەسانی دیکە و شوێنەکانی تر و ئەمەش خۆی دەتوانێت یارمەتیدەر بێت بۆ دروستکردنی لێکتێگەیشتن، ئەگەر بە شێوەیەکی دادپەروەرانە و یەکسان و بێ هەوکردن پێشکەشبکرێت.

هەروەها میدیا میکانیزمێکی گرنگە بۆ لێپرسینەوە: پرسە گرنگەکان دەوروژێنێت، بۆ نموونە تاوانەکان، کە ئەگەرنا ڕەنگە هەرگیز بە ئاشکرا مشتومڕیان لەسەر نەکرێت یان قسەیان لەسەر نەکرێت. هەروەها میدیا ڕۆڵێکی گرنگی هەیە بۆ ڕێگەگرتن لە حکومەتەکان بۆ هەنگاونان لەسەر سیاسەتی پاکتاوکردن، ئەم جۆرە لە میدیا زۆر جار تووشی سزایی لێپرسینەوە یان داخستن و کوشتن بوونەتەوە.

بەڵام میدیا دەتوانێت لە هەندێک حاڵەتدا ببێتە ئامرازێک بۆ بڵاوکردنەوەی پەیام و بەهای درۆین و ئیلهامبەخشەکان، تاوانەکان بە سەرکەوتن ئەژمارەدەکەن بۆ دەسەڵاتەکەیان و لە پێش چاوی جەماوەر کە ڕێزگرتن یان گفتوگۆی باش بەرەوپێش نادەن. پەیامە نەرێنییەکان دەتوانن کۆمەڵگاکان دابەشبکەن و دەتوانن یارمەتیدەربن لە بەردەوامکردنی ئەو چەشنە چەقبەستووانەی کە توندوتیژی پەروەردە دەکەن.

وێناکردنی میدیایی هەندێکجار دەتوانێت خزمەت بە خراپترکردنی گێڕانەوەی هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان بکات. زۆرجار میدیاکان پێیان باشە لەسەر ململانێ کاربکەن، لەم ڕوانگەیەوە میدیای نوێ خزمەت بە دارشتنی تێڕوانینەکان دەکات بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆتر ئێنتەرنێت شێوازی پەیوەندیکردنی مرۆڤەکان لەگەڵ یەکتردا بە شێوەیەکی ڕیشەیی گۆڕیوە، وەک ئامرازێکی کارلێکی کۆمەڵایەتی، وێب خەڵک کۆدەکاتەوە، کە بەرژەوەندی یان ئامانجیان هاوبەشە و ئەمەش دەتوانێت هەستکردن بە سەربەخۆیی زیاتر بکات.

ئەرکی میدیا ئاراستەکردنی تاکە کە گرنگی بدات بە پرسی نەتەوەکەی بە

ڕێگەی میدیای هاوڵاتیبوون، کە لە ئێستادا جیهانی تەنیوە و کاریگەرییەکی زۆری هەیە، کە لە خستنەڕووی ئەو نەهامەتییانەی بەر نەتەوەکەماندا هاتوون، هەر لە کیمیابارانکردنی شاری هەڵبجە و جینۆساید و ئەنفالکردنی خەڵکی کوردستان، چونکە لە جیهانی ئەمڕۆماندا دەروازەکان کراوەترن بۆ پیشاندانی تەواو ئەو چیرۆکانەی کە هێشتا کۆمەڵگە نەیبیستوون، ئەرکی ڕاستەقینە میدیا شێوازی کردنە لە سەر ئەو تراژیدیا گەورەیە، کە لە مێژووی نەتەوەکەماندا ڕوویدا، کە جینۆساید و ئەنفالە.

ئەرکی میدیا یان دامەزراوەی میدیایی ئەوەیە خۆی بە بەرپرس بزانێت لە ئاست تاوانەکانی ڕژێمی بەعسدا و کاریان لەسەر بکات، بۆ ئەوەی هەموو جیهان ئاشنابکرێت بە و ڕووداوانەی لە مێژووی گەلەکەماندا ڕوویانداوە وەک تاوانی جینۆساید و ئەنفال.

ئەرکێکی تری میدیا ئەوەیە کە ڕووداوەکان وەک خۆی بگوێزێتەوە بۆ وەرگر، چونکە گواستنەوەی ڕووداوەکان وەک خۆی متمانەی وەرگر بە و میدیایە زیاتر دەکات لە ڕووی ئیتیکی میدیاییەوە.

ئەرکی میدیا ئەوەیە کە نەهامەتییەکانی گەلەکەی لە پێش هەموو شتێکەوە بێت، بەردەم بێت لە خستنەڕووی بۆ بەرچاوی وەرگر، هەروەها یەکێک لە ئەرکەکانی میدیا و میدیاکار ئەوەیە ئاڵۆزییەکان هێوربکاتەوە، نەک ڕووداوەکان لە قەبارەی خۆی گەورەتر بکات.

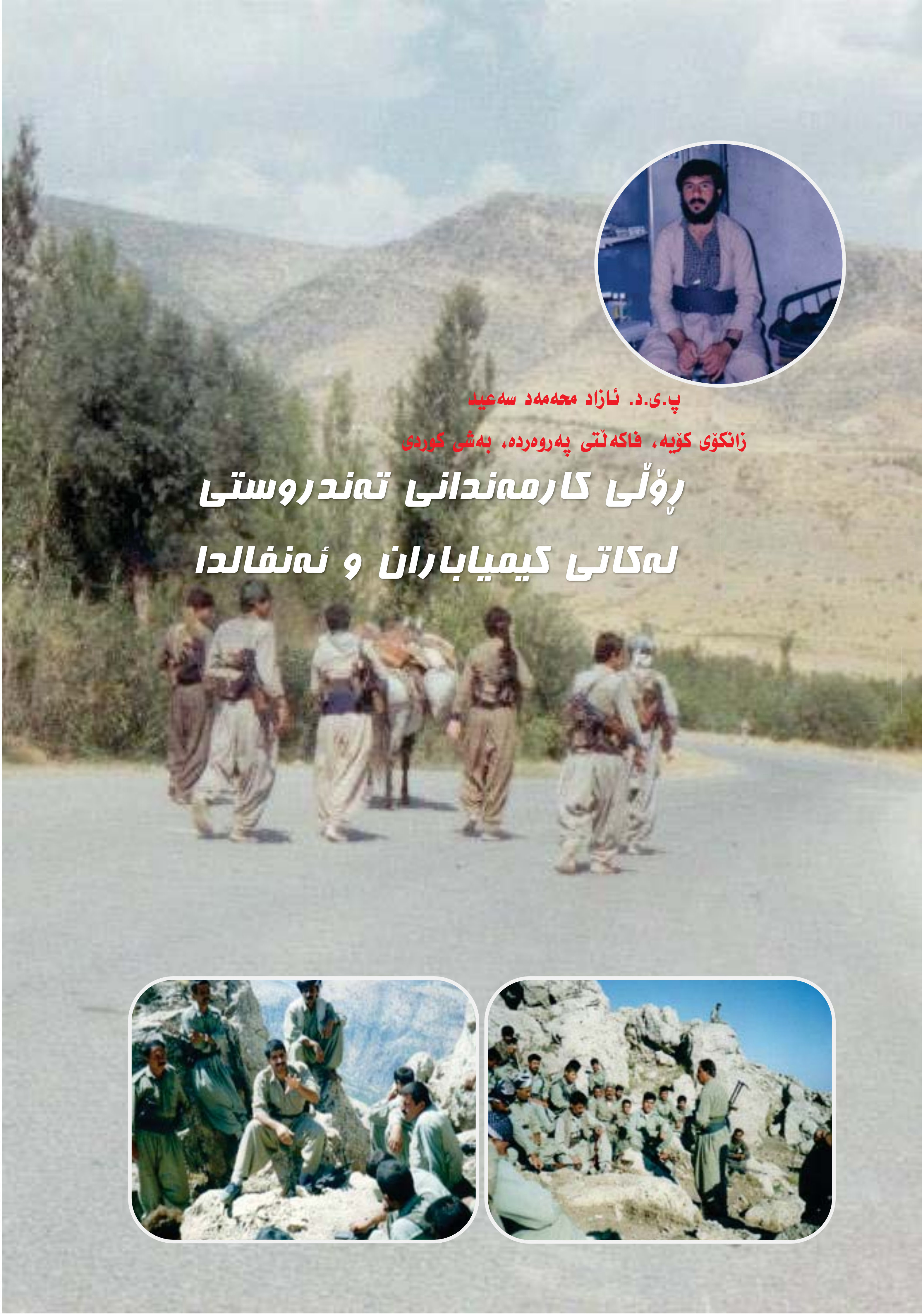

پ.ی.د. ئازاد محەمەد سەعید
زانکۆی کۆیە، فاکەڵتی پەروەردە، بەشی کوردی

ڕۆڵی کارمەندانی تەندروستی لەکاتی کیمیاباران و ئەنفالدا

پێشەکی:

ئەنفال یەکێک بوو لە تاوانە گەورەکانی ڕژێمی لەناوچوو، کە بەهەشت قۆناغ ئەنجامدرا و بە دڕندەترین شێوە پەلاماری خەڵکی باشووری کوردستانی دا، دیارە ئەنفالی سێ و چوار زێی بچوک ودەشتی کۆیە و گۆپتەپە و کلێسە و شێخ بزێنی و شوان و چەمچەماڵ و گەرمیان و ..هتد گرتەوە. لە بەشێک لەم گوندانە ڕژێمی لەناوچوو چەکی کیمیایی تیادا بەکارهێنا، هەروەها زیاتر لە هەزاران قوربانی لە ژن ومندال و خەڵکی سڤیل و بێ پشتوپەنا ئەنفالی لێکەوتەوە، پێکهاتەی ڕشتەی سەربازی هەر تیپێک کارمەندێکی تەندروستی هەبوو، کارمەندانی تەندروستی ڕۆڵی کاریگەریان لە بەرزکردنەوەی ورە و وزەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەتایبەتی لە ناوچە ئازادکراوەکاندا هەبوو، لێرەدا باس لە ڕشتە و پێکهاتەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان و ئەرکی دکتۆر و کارمەندانی تەندروستی لە کاتی ئەنفالەکان و چەند ڕووداوێکی واقیعی شۆڕش لە سەردەمی شاخدا دەکەین.

زاراوە و چەمک و پێناسەی پێناسەی پێشمەرگە و کارمەندی تەندروستی:

دیارە لە سەردەمی کۆماری مهاباددا، پێشەوا قازی موحەمەد لە ساڵی ١٩٤٦دا لەگەڵ وەزیر و ڕاوێژکارەکانیدا لە وتوێژدا بوو دەربارەی ناوێکی شیاو و شایستە بۆ جەنگاوەری کورد، هەر لەو کاتەدا چایچی پێشەوا دێتە پێشەوە و دەڵێت: "بۆ هێندە خۆتان ماندوودەکەن، مەگەر نەتان بیستووە لە ڕابردوودا لە نێو کوردەواری بە پیاوی لەخۆبووردوویان دەگوت (پێشمەرگە)". دیارە ئەو ناو نیشانە پڕ بە پێستی جەنگاوەری کوردە و پێشەوا قازی موحەمەد یەکسەر پەسەندی کرد و لەو ڕۆژەوە ناوی پارێزەر و خۆبەخشی کوردستان ناونراوە پێشمەرگە. لە پێناسەیەکی کورت و پڕواتای سەرکردەی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد جەلال تاڵەبانیدا بۆ پێشمەرگە

دەڵێت: پێشمەرگە تێکۆشەرێکی سیاسی چەکدارە، دەست و دەم و داوێن پاکە، گیانی لەخۆبردوویی هەیە. ئەم پێناسە پڕ واتاو گشتگیرە بۆ مرۆڤی لەخۆبردوو و گیان لەسەردەست، هەروەها بۆ کەمئەندام و پەککەوتەی شەڕی ڕەوای بەرگریکردن لە خاکی پیرۆزی کوردستان و شەهیدی زیندووی داناوە.

هێزی پێشمەرگەی کوردستان، پارێزەری کوردستان بەگشتی و بارەگای سەرکردایەتی و مەڵبەندەکان و تیپەکان و ناوچە ئازادکراوەکان و جەماوەری ژێر فەرمانڕەوایی خۆی و کێشەی ڕەوای نەتەوایەتییە. پێکهاتەکەی بریتیبوو لە فەرماندەیی هێزی پێشمەرگەی کوردستان و جێگرەکانی، بەشی مەکتەبی عەسکەری بەرپرس بوو لە ڕێکخستنەوەی یەکە سەربازییەکان، کە بریتیبوو لە چوار بارەگای مەڵبەند، مەڵبەندی یەک کە بارەگای لە سنووری قەرەداغ و دەوروبەری بوو، مەڵبەندی دوو کە بارەگای لە بەرگەڵو بوو، بارەگای مەڵبەندی سێ لە بالیسان بوو لە سنووری دۆڵی خۆشناوەتی، مەڵبەندی چوار لە سنووری دۆڵی سماقولی بوو، دواتر لە ساڵی ١٩٨٧ چوون بۆ سنووری بادینان. لێپرسراوی مەڵبەند کە بەرپرسی یەکەکانی پێشمەرگەی سنووری مەڵبەندەکەی خۆی کە لە چەند تیپێک پێکهاتبوو، تیپی تایبەتی مەڵبەند کە بریتیبوو لە هێزی پشتیوان و دەستەی هەندەسە کە بەرپرسبوون لە دانان و پوچەڵکردنەوەی مین، هەروەها بەرپرسبوون لە ڕۆکێتەکانی تۆڵە و ژمارەیەک هاوەن و دۆشکای یەک لولە و دوو لولە و چوار لولە، کە تەنها لە بەرگەڵو هەبوو. جێگرەکانی مەڵبەند و بەشی ڕێکخستن یان سیاسی، بەشی دارایی مەڵبەند و دادگای شۆڕش و کەرتی سجن و نەخۆشخانە یان بنکەی تەندروستیی شۆڕش و ناوەندی کۆمەڵایەتی و بەشی ڕاگەیاندن کە تەنها لە مەڵبەندی دوو بوونیان هەبوو، لە

ئێزگەی دەنگی گەلی کوردستان و هەردوو ڕۆژنامەکانی شۆڕش بەرپرسبوون: ڕێبازی نوێ کە بە زمانی شیرینی کوردی و شەرارە کە بە زمانی عەرەبی دەردەچوون، یەکێتیی زانایانی ئایینی، مەلاو پێشنوێژ خوێنەکان، بەرگری میللی، ئەنجومەنی گوندەکان، تەتەر. تیپەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان کە بریتیبوون لە تیپی تایبەتی هەر چوار مەڵبەندەکان: تیپی ١٢ی سوران، تیپی ١٧ی زمناکۆ، تیپی ١٩ی کۆڕەک، تیپی ٢١ی کەرکوک، تیپی ٢٣ی سورداش، تیپی ٢٥ی خاڵخاڵان، تیپی ٣١ی سلێمانی، تیپی ٣٧ شارباژێر، تیپی ٤٤ سادرو چەکوچ، تیپی ٤٧ی پیرەمەگرون، دیپی ٥١ی گەرمیان، دیپی ٥٣ی شێروانە، تیپی ٥٥ی قەرەداغ، تیپی ٥٧ شێروانە، تیپی ٥٩ی سەگرمە، تیپی ٦٣ جوتیاران، تیپی ٧٨ی کارۆخ، دیپی ٨٣ی هەورێ، تیپی ٨٥ی بەرانەتی، تیپی ٨٦ دەشتی هەولێر، تیپی ٨٧ی قەرەچوخ، تیپی ٨٨ی شەمامک، تیپی ٩٠ باواجی، تیپی ٩١ی سەفین، تیپی ٩٣ی کۆیە، تیپی ٩٩ی بتوێن وتیپی پەڵفەت و کوڕەکاژاو. هەر تیپێک فەرماندی تیپ و جێگر فەرماندەی تیپی هەبوو، کە فەرماندەیی ٣٠٠-٦٠٠ پێشمەرگەی دەکرد، هەروەها ڕابەرسیاسی تیپ و هەندەک جار کەرتیش ڕابەرسیاسی هەبوو، زانیاریی تیپ، دکتۆری شۆڕش کە دەرچووی پەیمانگای تەندروستی یان ئامادەی برینپێچی بوون، لێپرساوی کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان و شۆڕشگێڕان و هێڵی گشتی هەبوو، ئیدارەی تیپ. هەر تیپێک لە چوار یان پێنج یان شەش کەرت پێکهاتبوون، کەرتەکان فەرماندەی کەرت و جێگر فەرماندەی کەرت کە فەرماندەیی ٦٠-٧٠ پێشمەرگەی دەکرد و فەرماندەی مەفرەزە کە فەرماندەیی ٥-٧ پێشمەرگەی دەکرد.

ئەرکەکانی دکتۆر و کارمەندانی تەندروستی:

تەنانەت بۆ پێشمەرگەی دکتۆر وکارمەندی تەندروستی، هەمان

بۆچوون و بگرە زیاتریش لە ناوی پیرۆزی پێشمەرگە وەسفیان بۆ کراوە، وێڕای کارە پیشەیی و مرۆڤانەکەی کە گرنگیدانە بە تەندروستی خەڵک بەگشتی و پێشمەرگە بەتایبەتی، بەرگریکردن لە خاکی پیرۆزی کوردستان شانبەشانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان لە بەرەکانی شەڕدا وەکو پێشمەرگە شەهید و بریندار کراوە، دەیان ناوی دکتۆر و کارمەندی تەندروستی شەهید لە داستان و شەرە چارەنووسسازەکاندا تۆمارکراوە وەکو (شەهید د. چیا ، شەهید د. هیوا، شەهید د.هادی، شەهید د. فازیل، شەهید د.کاوە، شەهید د. هەژار...هتد. دیارە پێکهاتەی یەکەی پێشمەرگە لەکاتی ئەنفالەکاندا بریتیبوو لە چوار مەڵبەند، مەڵبەندی یەک لە قەرەداغ بوو، مەڵبەندی دوو لە بەرگەڵو بوو لە دۆڵی جافایەتی گەورەترین نەخۆشخانەی تیادا بونیادنرابوو لەگەڵ بنکەیەکی تەندروستی لێبوو، دوو تا چوار دکتۆری تیادا بوو، سەرەتا د. خدر مەعسوم لە سەرەتای شۆڕش دەستبەکاربوو، د.هەڵۆ نەشتەرگەری دەکرد و دکتۆر شوان و دکتۆر جەلال و دکتۆر فائق گوڵپی، هەروەها سێ بنکەی تەندروستی لە سماقوڵی و مەلەکان و خەتێ هەبوو، دکتۆر حسێن و کارمەندانی تەندروستی د.خەسرۆ، د.نەبەز و د.عوسمان لە تیپی ١٩ی کۆڕەک بوو، دکتۆر زریان لە بنکەی تەندروستی خەتێ بوون لەگەڵ کارمەندانی تەندروستی د.کارۆخ و د.فەرهاد، هەروەها دکتۆر هەڤاڵ لە بنکەی تەندروستی مەلەکان بوو لەگەڵ کارمەندانی تەندروستی د.کامەران و د.ئامانج ..هتد، ئەو بنکە تەندروستییە زیاتر وەکو کۆگای دەرمانی دژی چەکی کیمیایی لێبوو، بنکەی تەندروستی کانی کوردە لە دەشتی کۆیە، لە دوای کشانەوە بۆ سنوور لە قاسمەڕەش بنکەیەکی تەندروستی هەبوو د. ئارام و چەند کارمەندێک کاریان تیادا دەکرد.

کارمەندانی تەندروست نموونەی کەسی خوێندەوار و ڕۆشنبیر بوون،

خەڵکی ناوچە ئازادکراوەکان زۆر متمانەیان بە کارمەندەکان هەبوو، لە گشت ڕوویەکەوە.

ئەرکی پێشمەرگە و دکتۆری شۆڕش خۆی لە برینپێچی و دوورینەوەی جەستەی بریندار و چارەسەرە سەرەتاییەکان لە ڕێگای داو دەرمان و پێدانی ڕێنمایی خۆپاراستن و دەرزلێدان و گرتنەوەی ئێسقانە شکاوەکان و ژینگەپارێزی بوو.

کارمەندەکان بەگشتی دەرچووی پەیمانگای تەندروستی و ئامادەیی برینپێچی بوون، بەشێکیان دەرچووی کۆلیژی ڤێتێرنەری بوون، لەوانە کۆچکردوو بە نەخۆشی کۆرۆنا د. ڕەفعەت هیدایەت، دکتۆر ئاتیلا برینپێچ د. جەردیس و د. عومەر و ..هتد، بەشێکیشیان تەنها زانیاریان هەبوو لە لێدانی دەرزی و کاری تەندروستی. سەرەتای شۆڕش پێشمەرگە و دکتۆر و کارمەندی تەندروستی هیچ مووچەیەکیان نەبوو، هەموویان بە خۆبەخش لە بنکەی تەندروستی و نەخۆشخانە و تیمە تەندروستییەکان کە لە تیپەکان بوون دەستبەکاربوون، بەڵام دواتر کە شۆڕش لە ڕووی ئابوورییەوە گەشەی کرد، بڕێک پارەی پێدەدرا، دکتۆر و کارمەندە تەندروستییەکان بە کۆڵەپشتی دەرمانەوە ئەرکی بەرزکردنەوەی ورەی فەرماندە و پێشمەرگەکانیان دەبینی، چونکە پێ بەپێی لەگەڵ برا پێشمەرگەکانیان بوون لە شەڕ و جەولەکاندا، لە ڕووی دەروونییەوە پاڵپشتێکی باشبوون بۆ جەماوەری ناوچە ئازادکراوەکان و هێزی پێشمەرگەی کوردستان.

چەند ڕووداوێکی واقیعی شۆڕش لە سەردەمی شاخدا:

لە ئێوارەی ڕۆژی ١٩٨٨/٧/٣١ فرۆکەکانی ڕژێم هەستان بە بۆردومانکردنی دۆڵی هیران و نازەنین و دۆڵی بالیسان و خەتێ بە چەکی کیمیایی جۆری خنکێنەر و خەردەل، لە گوندی خەتێی دۆڵی بالیسان چوار هاوڵاتی شەهیدبوون، یەکیان پێشمەرگە بوو سیانەکەی دیکە هاوڵاتی بوون، برینداربوونی زیاتر لە پانزدە پێشمەرگە و هاوڵاتی،

شـــەهید دەرســـیم عبدالله حەبیب پێشـــمەرگەی یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان بوو، ئەوکاتە لە تەمەنی نۆزدە ساڵی بوو لەگەڵ شەهیدبوونی ســـێ هاوڵاتی دیکەی دانیشـــتووی گوندی خەتێی خۆشـناوەتی، شـەهید دەرسیم بەر لە بەرکەوتنی بە چەکی کیمیایی کارمەندانی تەندروســـتی هەڵدەستان بە چارەسـەرکردنی، ئەو کاتە ســـییەکانی توشـــی نەخۆشـــی "ڕەبۆ" بوو، ئەو پێشـــمەرگەیەی کە بەر چەکی کیمیـایی کەوتبوو نـاوی ئازاد قەســـاب بوو، خەڵکی ڕواندوز بوو، بەشێک لە چارەسەرکردنەکانی بۆ کرا، لەگەڵ بەرکەوتنەکە توشـــی تەنـگەنەفەســـی بـووبـوو و بە بەردەوامـــی دەبـووایە یەکـێـک باوەشـــینەی بۆ بکات، چونکە بەرەو وەرزی هـاوین دەچوو، زۆر گەرما بوو، باری دەروونی زۆر ئاڵۆز بوو، هەناسەی بۆ نەدەدرا، دوای شکاندنی دەرزی کۆرامین ئەمپول و پرژاندنی لە ژێـر گـوێـچـکە و دەوروبەری دەمولوتی، بۆ ئەوەی هەنـاســـەی ڕەوان بێـت. دواتر لێـدانی دەرزی ســۆدیۆم ثایۆســولفەیت کە نزیکەی دە ســانتیمەتر ســێجا بوو، هەروەها پێـدانی ئەنتی بـایۆتیـک، هەروەهـا دوای بینینی خولی کیمیـایی لە یاخسەمەر لەسەر ڕاسپاردەی بەڕێز مام جەلال، کارمەندانی تەندروســتی چەنـدیـن گـردبـوونەوەیـان لە گوندەکانی خەتێ و وەرێ و بالیسان و شێخ وەسانان توتمە و کانی بەرد و ئەشـــکەفتە و زۆربەی گونـدە ئازادکراوەکان ئەنجامدا، کە بریتیبوو لە پێشکەشکردنی ڕێنمایی پێویست و تـایبەت بە چەکی کیمیـایی لە خۆپاراســـتن و چارەســـەرکردن لە دژی ئەم چەکە کۆکوژە و کوشندەیە، هەروەها لە ڕێگای لە دۆڵی جافایەتی لە گوندەکانی شێخ باخ و سێکانی و قەمـچـوغە خەڵـکـی گـونـدەکـان کۆدەکرانەوە و ڕێنمایی پێویســـتان ئاراستەدەکرا، هەروەها لە گوندەکانی سرد و عەسکەر و سوورقاوشان و بۆڵقـامیش و گۆپتەپە و کـانیبی و داوداوای دەشـتی کۆیە و نازەنین و کـۆڵـکەرەش و کـامـوســـەک و کونەفلوســـە و هیران و دۆرێ و

ئاقوبان و بەرەکە و کەوەرتیان و گشــت پێشــمەرگەکانی تیپی ٩١ ی سەفین و بەشێک لە پێشمەرگەکانی تیپی ٨٥ ی بەرانەتی.

لە ســەرەتای مانگی ئازاری ســاڵی ١٩٨٨ ســەدو پەنجا پێشــمەرگە لە گوندەکانی دۆڵی هیران و نازەینەوە بەرەو ســەرکردایەتی یەکێتیی نیشــتمانیی کوردســتان لە دۆڵی جافایەتی دەڕۆیشــتن، لە گوندی عەســکەر نزیکەی بیســت و پێنج چەکداری ئۆپۆزســیۆنی عێراقی عەرەبی شــیعە لە نزیک ســەنگاو ئەغجەلەر بەر بۆردومانی کیمیایی کەوتبوون، تیمی بنکەی تەندروستیی تیپی ٩١ی ســەفین لە مزگەوتی گوندی عەســکەر هەســتان بە سارێژکردنی برینی چەکدارەکان کە بەر چەکی کیمیایی جۆری خەردەل کەوتبوون، هەندێکیان پێڵوی چاوەکانیان هەوی کردبوو و ئەســتوربووبوو بەر چاوی خۆیان نەدەبینی، هەندێکی دیکەیان بن هەنگڵیان تلۆقی کردبوو، هەندێکی دیکەیان ناو رانیان یان ئەندامی پیاوەتیان تلۆقیان کردبوو، تیمەکە کە پێکهاتبوون لە کارمەندان د. ئازاد محەمەد و د.هەژار هەســتان بە چارەســەرکردنیان، بە لێدانی دەرزی و بەکارهێنانی پاککەرەوە و تەقاندنی تلۆقەکان و لابردنی پێســتە تلۆقکراوەکە و کاری برینپێچیان بۆ کرا بۆ چاوەکانیان، بەشــێکیان دەســتی یەکتریان گرتبوو و بە هیچ شێوەیەک چاویان نەدەکرایەوە، کێم و خوێن لەســەر پێڵوی چاوەکانیان بەدیدەکرا، بەهۆی ئاوی ســۆدیۆم بایکاربۆنێت و قەترەی سولفا، توانرا چارەسەرێکی سەرەتاییان بۆ بکرێت، ئەو کاتە ئەو چەکدارە عەرەبانە زۆر خۆشــحاڵبوون، کەوا لەژێر دەســتی دکتۆری هێزی پێشــمەرگەی کوردستان چارەسەریان بۆ دەکرێت.

لە دوای مانگێک شــەڕ لەگەڵ هێزەکانی لیوای گاردی کۆماری و هێزە تایبەتەکان و جاش و ســوپای عێراق هەموو تواناکانیان بەکارهێنا بۆ داگیرکردنی دۆڵی جافایەتی کە ســەرکردایەتی یەکێتیی نیشــتمانیی کوردســتانی لێبوو بە دەزگای

ناوەندی ڕاگەیاندن و ئیسگە و چەند شەوێک لەسەر شاخی دووبرا

ڕۆژنامەی ڕێبازی نوێ و شەرارە و نەخۆشخانەی گشتی و بەندیخانەی گشتی، بۆ بەرگریکردن پێشمەرگەکانی بەشێک لە تیپەکان دووجار لە شەڕەکانی ئەنفالی یەکەم بەشداربوون لە ٢/٢٠ تا ١٩٨٨/٢/٢٥ دواتر سەرکردایەتی فەرمانی بە هێزەکە کرد، کەوا بگەڕێنەوە سنووری مەڵبەندی سێی هەولێر لە دۆڵی خۆشناوەتی، کە هێزەکانی ڕژێم وەکو شەڕی دەروونی لە دوو میحوەر هێرشبکەن، تەنها بۆ جموجۆڵ و سەرقاڵکردنی هێزەکان بوو لە دوو میحوەردا، جاری دووەم لە ٣/١٣ تا ١٩٨٨/٣/١٩ لە سەر شاخی دووبرا، پێش ئەو کاتە تیپی ٢١ی کەرکوک لەوێ بوون، ماوەی هێزەکە چەندین جار توشی پەلامار و هێرش بوونەوە، جارێکیان دوو پێشمەرگە بە هۆی بۆردومانەکانی ڕژێم توشی ڕشانەوە هاتن بەهۆی بۆنی بۆردومانەکەوە، تیمی تەندروستی پشکنینیان بۆ کردن، دەرکەوت کە بۆمبەکان کیمیایی بوون. دوای کشانەوەی هێزەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان لە ئێوارەی ٣/١٩ کاتژمێر چواری ئێوارە، بەرەو سنور ڕۆیشتن شەو لە سیرە مێرگ کاتژمێر دوو نیوی شەو هێزەکانی گاردی کۆماری توانیان بچنە ناو گوندەکانی سەرگەڵو و بەرگەڵو کە بارەگای هەردوو ناوەندی کۆمەڵە و شۆڕشگێران و نەخۆشخانەی گشتی

و چاپخانە و تیپی شـــەهید کارزانی مۆسیقا و سرودی نیشتمانی لێبوو، لە دوای "دە ســـەعـات و نیو" لە کشانەوەی پێشمەرگە، لە سیرەمێرگ بۆ گوندی شـاناخسێ لە دوای سێ رۆژ مـانەوە بەرەو گونـدی بذێو خەڵەف رۆیشـتین، دیار بوو رژێم لە رێگای ســـیخورەکانییەوە زانیبووی نزیکەی چوار سەدوپەنجا پێشمەرگە لە گوندی شـاناخسێ دابەزیون، لە ١٩٨٨/٣/٢٠ لە دوای دەرچـوونـی پـێشـــمەرگە لە گونـدەکە، رژێم فرۆکەکانی ئاسمانی شاناخسێ یان بە بۆنی خەردەل و فۆزیجین شێواند بەهۆی بۆردوومانەکەوە نزیکەی چل کەس لە هاوڵاتیانی گوندەکە بەهۆی چەکی کیمیایی شەهیدبوون.

لە بەرواری ١٩٨٨/٦/١ بـــۆ بەرگریکردن لە سنوری خۆشناوەتی و بنـاری چیـای کۆرەک لە کـاتی ئەنجامدانی پرۆسـەی ئەنفالی پێنجەم و شـــەشـــەمدا، لە دۆڵی هیرانەوە بۆ شاخەکانی رشکی لەسەر وکێل کێل و دواتـر لەســـەری جـوانەگـا پێشـمەرگەکانی تیپی ٩١ ی ســەفین هەر پێنج کەرتەکەی و دوو کەرتی تـیـپی ٨٥ ی بەرانەتـی و دوانـزدە پێشمەرگەی شـەهید سـەعیدی حەمە زیادی فەرماندەی تیپی ١٩ی کۆرەک لەســـەری جوانەگا بۆ ماوەی یەک مانگ شـەر بەردەوام بوو، لە ماوەی شـــەرەکەدا یـانزدە پێشـــمەرگە شـەهیدبوون، نزیکەی بیسـت و دوو پـێشـــمەرگە بـریـنـداربـوون بە فەرمـانـدەی تـیـپەوە، بەپـێـی بەڵگەنامەکانی میدڵ ئیسـت ۆچ رژێم بەرامبەر بە پێشـمەرگە شـکسـتهێنا (هۆی ســـەرەکی بریـاری راگرتنی پەلامارەکە بە شێوەی کاتی، بەرگری ســـەختی پێشـــمەرگەکانی یەکێتیی نیشـــتمانیی کوردســـتان بوو لە چیـاکـانی کۆرەک و دەوروبەری) جینۆســـایـد لە عێراقدا، پەلامـاری ئەنفال بۆ ســـەر کورد، یەکێک لە پێشمەرگەکان بەهۆی نزیکی لە بۆنی بۆمبێکەوە توشـــی رشـــانەوە و بوورانەوە هـات، لەدوای پشـــکنینی دەرکەوت، کە بیلبیلەی چـاوی زۆر بـچوک بووبووەوە و مەترســـی ئەوەی لێـدەکرا، بۆمبی کیمیـایی

بوو بێت، دواتر چارەسەری خێرای بۆکراو لەلایەن تیمی کارمەندانی تەندروستی هێزی پێشمەرگەی کوردستان رەوانەی " بنکەی تەندروستی خەتێ" کرا، وێرای ئەوەی پێشمەرگە لە بەرگری بەردەوامدا بوو لە دژی پڕچەکترین هێزی ناوچەکە، زۆرجار دووچاری پێوەدانی دوپشکە دەبوون، یان پێوەدانی مێشوولەی ئەنۆفیڵس دەبوون، کارمەندانی تەندروستی چارەسەری ئەم جۆرە حاڵەتانە و چەندین دۆخی دیکەی ناوازە دەکرد، زۆرجار لە سەرووی توانای زانستی ئەواندا بوو، بەڵام زۆربەی زۆری یەکەکانی خۆیان، دەربارەی نەخۆشی مەلاریا خۆش بەختانە لە ڕێگای ڕێکخستنەکانی شارەوە دەرمانی تایبەت بە نەخۆشییەکە و بە نووسراوی وەزارەتی تەندروستی هەولێر و سلێمانی و بە ڕێنمایی و چۆنیەتی پێدان و چارەسەرەوە بەدەست کارمەندانی تەندروستی دەگەیشت، ئەم دەزگا تەندروستییە لە خزمەتی پێشمەرگە و گشت حیزبە کوردییەکان و هاوڵاتیانی سنووری ناوچە ئازادکراوەکان، تەنانەت هێزە عێراقییە ئازادیخوازە عەرەبەکانیش سوودمەند دەبوون.

نەخۆش و برینندارەکان لەدوای پێدانی چارەسەری خێرا، دەگەڕانەوە

DNA Profiling: Shedding Light on the ANFAL and Kurds Genocide

Dr. Ayad Mohammed Ali
PhD Molecular Genetics
University of Garmian, College of Science

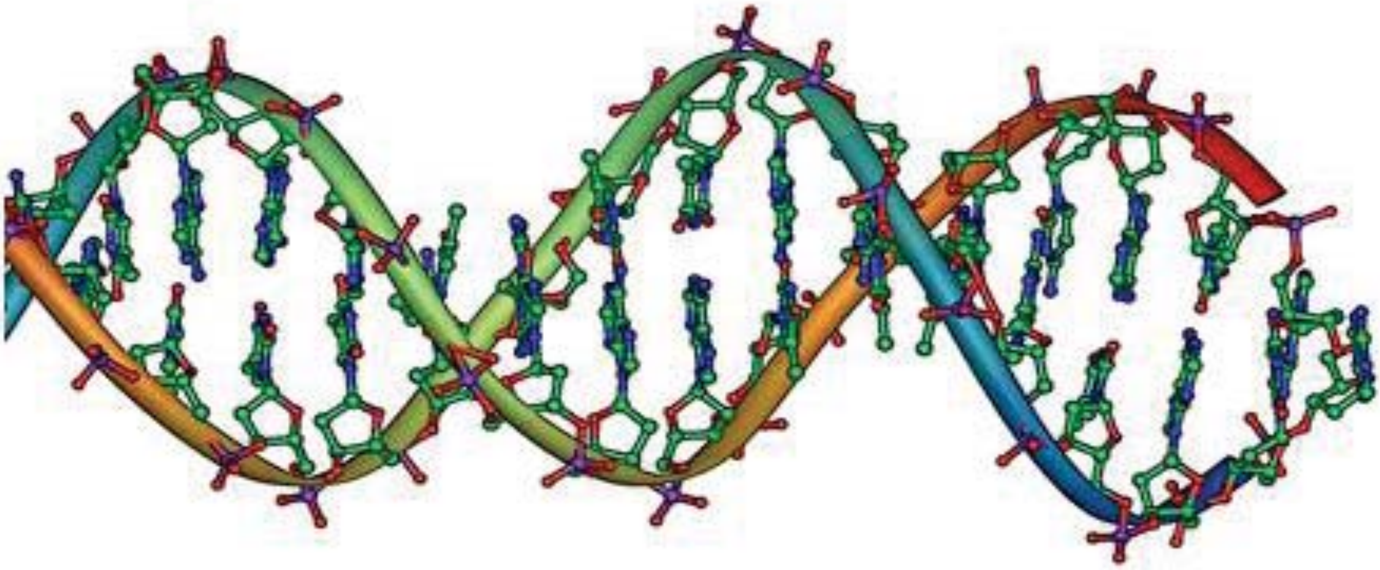

Introduction:

The genocide of Kurds in Iraq refers to the systematic persecution and killing of Kurdish people by the Iraqi government, particularly under the regime of Saddam Hussein. The Iraqi government used various tactics to suppress Kurdish populations, including mass killings, forced displacement, and the use of chemical weapons. One of the most notorious examples of this genocide was the Anfal campaign, which was carried out by the Iraqi government in the late 1980s. During this campaign, Iraqi forces attacked Kurdish villages and towns, killing thousands of civilians and using chemical weapons against the population. The government also destroyed infrastructure and crops, forcing Kurdish people to flee their homes.

The genocide of Kurds in Iraq has been recognized by international organizations and human rights groups. The Iraqi High Tribunal ruled in 2007 that the Anfal campaign constituted a crime against humanity, and the United Nations has recognized the atrocities committed against the Kurdish people as an act of genocide. The legacy of the genocide of Kurds in Iraq continues to be felt today. While the Kurdish people have gained some degree of autonomy in the post-Saddam Hussein era, they continue to face challenges in their quest for self-determination and security.

The Anfal genocide was a series of attacks against the Kurdish population in northern Iraq carried out by the Iraqi government between 1986 and 1989. The campaign was directed by the government of Saddam Hussein and aimed to crush Kurdish resistance to the Iraqi regime. During the Anfal campaign, the Iraqi military attacked Kurdish villages and towns, killing civilians, burning homes, and destroying infrastructure. The campaign also included the use of chemical weapons against Kurdish civilians, resulting in widespread death and injury.

One of the most infamous aspects of the Anfal campaign was the use of mass graves to dispose of the bodies of Kurdish victims. Following the attacks, the bodies of Kurdish civilians were often buried in mass graves, making it difficult for families to locate and identify their loved ones. Estimates of the number of Kurds killed during the Anfal campaign vary widely. Hence, some sources suggest that more then 180,000 people have been killed. The campaign is widely regarded as

DNA Profiling:

DNA fingerprinting, also known as DNA profiling or genetic fingerprinting, has been used to help identify victims of the Anfal genocide in Iraq. After the genocide, many of the victims were buried in mass graves, making it difficult for families to identify their loved ones. DNA fingerprinting can help identify victims by comparing their DNA to that of their living relatives. DNA samples can be collected from the remains of the victims, and from the surviving family members. By comparing the DNA profiles of the remains to those of the family members, forensic scientists can determine the identities of the victims.

DNA fingerprinting is important for identification of victims of the Anfal genocide. The International Commission on Missing Persons (ICMP) has been working with the Iraqi authorities to collect DNA samples from surviving family members and to analyze the remains of the victims. The ICMP has also been involved in training Iraqi forensic scientists in the use of DNA fingerprinting. Many of the victims of the Anfal campaign have been returned to the Kurdistan Regional Government (KRG) and laid to rest in mass graves. Tragically, in the an act of genocide against the Kurdish people, and in 2007, the Iraqi High Tribunal ruled that it constituted a crime against humanity.

The legacy of the Anfal campaign and the broader Kurdish struggle for autonomy and human rights in Iraq continue to be felt today. While the Kurdish people have gained some degree of autonomy in the post-Saddam Hussein era, they continue to face challenges in their quest for self-determination and security.

Hence, Identifying victims of the Anfal genocide through DNA profiling is challenging due to the vast number of victims and the conditions in which they were buried. Organizations like the International Commission on Missing Persons (ICMP) are dedicated to this task, working tirelessly to provide closure to families by identifying victims and returning their remains. Collaboration between the Iraqi Government and the Kurdistan Regional Government (KRG) is crucial in supporting these efforts. Together, they can ensure that families find closure and honor the memory of their loved ones, contributing to the healing process and fostering peace and reconciliation in the region.

within the bone matrix. Hair samples, on the other hand, contain nuclear DNA within the hair shaft and mitochondrial DNA in the hair root, providing valuable genetic information for analysis.

Once collected, these samples undergo a series of processing steps in the laboratory to extract DNA. In the case of bone samples, forensic scientists carefully remove a portion of the bone, taking care to avoid contamination and preserve the integrity of the specimen. The bone is then subjected to various chemical and enzymatic treatments to break down the mineral matrix and release the DNA trapped within the bone tissue.

For hair samples, DNA extraction typically involves cutting a small portion of the hair shaft or plucking hairs directly from the scalp. The extracted DNA is purified using specialized techniques to remove proteins, lipids, and other contaminants, ensuring the accuracy of subsequent analyses.

Preservation of DNA samples is critical to maintain their integrity and prevent degradation over time. Forensic laboratories employ stringent protocols for sample storage, including temperature-controlled environments and specialized containers to minimize exposure to light, moisture, and absence of proper identification procedures, no bone or hair samples have been taken for future identification efforts. This lack of proper documentation compounds the immense tragedy of their loss, leaving families without closure and hindering efforts towards justice and remembrance. DNA fingerprinting has been a powerful tool in the search for justice and closure for the families of the victims of this tragic even.

DNA profiling, a cornerstone of forensic science, is a sophisticated process that enables the identification of individuals based on their unique genetic signatures. This method has revolutionized criminal investigations, disaster victim identification, and historical genealogy studies. The procedure involves several intricate steps, from sample collection to data analysis, all of which require precision and meticulous attention to detail.

The first crucial step in DNA profiling is sample collection. Forensic experts gather biological material such as hair or bone fragments from crime scenes, accident sites, or mass graves. When dealing with skeletal remains, bone samples are often the primary source of DNA due to the preservation of genetic material

criminal investigations or victim identification cases.

Data analysis plays a critical role in interpreting DNA profiles and generating forensic reports. Advanced bioinformatics tools and statistical algorithms are used to analyze complex DNA profiles, calculate likelihood ratios, and determine the significance of matches between samples. Forensic experts must adhere to strict guidelines and quality assurance measures to ensure the reliability and validity of DNA evidence presented in court.

Overall, DNA profiling represents a powerful tool in forensic science for identifying individuals, elucidating genetic relationships, and providing critical evidence in criminal investigations and victim identification efforts. From sample collection to data analysis, each step in the DNA profiling process requires meticulous attention to detail and adherence to rigorous quality control standards. By harnessing the capabilities of modern biotechnology and forensic techniques, DNA profiling continues to advance the field of forensic science, contributing to the pursuit of justice and truth in society. Reuniting Anfal genocide victims with their surviving families can be challenging. However, with environmental pollutants. Additionally, DNA samples may be preserved in a variety of mediums such as ethanol, silica gel, or frozen storage to prolong their stability and viability for future analysis.

Once extracted and purified, the DNA undergoes amplification through polymerase chain reaction (PCR), a technique that produces millions of copies of specific DNA regions. This step is crucial for generating sufficient DNA material for analysis, especially when dealing with limited or degraded samples. PCR amplification is followed by DNA quantification to determine the concentration and quality of the DNA template, ensuring the accuracy of downstream analyses.

The next stage in DNA profiling involves genotyping, where specific regions of the DNA, known as genetic markers, are analyzed for variations or polymorphisms. These markers, which include short tandem repeats (STRs) and single nucleotide polymorphisms (SNPs), exhibit unique patterns of inheritance that are highly individualized. By comparing the genotype of an unknown sample to a reference database or known individuals, forensic scientists can establish a match or exclusion, providing valuable evidence in

removed from their homes and land during the Anfal genocide, and the trauma of displacement can also have a profound impact on mental health. It is important to provide support and resources to the families of Anfal victims to help them cope with the trauma they have experienced. This may include providing counseling and mental health services, as well as practical support to help families rebuild their lives and communities.

Efforts to identify and return the remains of Anfal victims to their families can also play an important role in supporting the psychological well-being of families. By providing closure and the opportunity to properly bury their loved ones, families may be able to find some measure of peace and healing.

Overall, the psychological state of the families of Anfal victims is likely to be deeply affected by the trauma and loss they have experienced. However, with the right support and resources, it is possible for families to rebuild their lives and find hope for the future.

International recognition of the Anfal mass graves: The Court decision

The Anfal genocide and the mass graves associated with it have support from the Iraqi Government and assistance from DNA testing, forensic science, and community organizations, it's possible to return victims to their regions and bury them in their own graves within national mass graves.

The psychological state of the families of Anfal victims

The psychological state of the families of Anfal victims is likely to be deeply affected by the trauma and loss they have experienced. The Anfal genocide was a horrific event that resulted in the deaths of tens of thousands of Kurdish people, leaving many families without their loved ones and causing widespread suffering and trauma. The families of Anfal victims may experience a range of psychological symptoms, including grief, anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD). The trauma of losing a loved one in such a violent and traumatic way can be overwhelming and may have long-term effects on mental health and well-being.

In addition to the loss of their loved ones, the families of Anfal victims may also have to deal with ongoing challenges related to displacement, poverty, and discrimination. Many Kurdish people were forcibly

included forensic investigations and DNA analysis to identify the victims and return their remains to their families. The International Commission on Missing Persons (ICMP) has been involved in this effort, working with Iraqi authorities to locate and identify the remains of victims buried in the mass graves.

Overall, the international recognition of the Anfal mass graves and the efforts to hold those responsible accountable have been an important step in acknowledging the atrocities committed during the Anfal campaign and providing closure and justice for the victims and their families

The ICTI was supported by the United Nations and was based in Baghdad, Iraq. It was established to investigate and prosecute individuals responsible for crimes against humanity, war crimes, and genocide committed in Iraq between 1968 and 2003, including the Anfal genocide.

During its operation, the ICTI indicted several high-ranking officials of the Saddam Hussein regime for their role in the Anfal campaign, including Ali Hassan al-Majid, who was known as "Chemical Ali." In 2007, al-Majid was found guilty by the ICTI of genocide, crimes against humanity, received international recognition and attention over the years. The international community has condemned the atrocities committed during the Anfal campaign and has called for accountability for those responsible.

One of the most significant international efforts to recognize the Anfal mass graves was the establishment of the International Criminal Tribunal for Iraq (ICTI). The ICTI was established by the Iraqi government in 2005 to prosecute those responsible for crimes committed during the Saddam Hussein regime, including the Anfal genocide. The tribunal was supported by the United Nations and received international attention and recognition. In addition to the ICTI, there have been several other international efforts to recognize and investigate the Anfal mass graves. The United Nations has documented the mass graves and called for accountability for those responsible for the atrocities committed during the Anfal campaign. Human rights organizations and advocacy groups have also called for recognition and justice for the victims of the Anfal genocide.

The efforts to recognize the Anfal mass graves and hold those responsible accountable have also

هەوڵنامەی گێڕ

involved mass killings, disappearances, and the destruction of Kurdish villages and cultural heritage sites.
However, it is worth noting that the Anfal operations had a profound impact on the Kurdish identity and culture. The campaign targeted Kurdish civilians, including women, children, and the elderly, and forced thousands of Kurds to flee their homes and seek refuge in other parts of Iraq or in neighboring countries. The Anfal operations also led to the loss of many Kurdish cultural heritage sites, including historical landmarks, villages, and traditional Kurdish dress, music, and literature. Despite these challenges, the Kurdish people have continued to maintain and celebrate their cultural identity, language, and traditions. Today, the Kurdish language is recognized as an official language in Iraq, and efforts are underway to preserve and promote Kurdish culture and heritage. There are also ongoing efforts to seek justice and accountability for the victims of the Anfal operations and to ensure that their stories are remembered and shared with future generations.

and war crimes and was sentenced to death. Several other individuals were also convicted and sentenced for their role in the Anfal genocide.
However, the ICTI was dissolved in 2006 after the Iraqi government decided not to renew its mandate. The remaining cases were transferred to the Iraqi High Tribunal, which continued to prosecute crimes committed during the Saddam Hussein regime.
While there is no specific Hague Court for the Anfal genocide, the international community has called for accountability for those responsible for the atrocities committed during the Anfal campaign. This has included efforts to investigate and prosecute individuals responsible for the genocide, as well as efforts to provide support and resources to the victims and their families.

Anfal operations as part of the Kurdish identity and language survey

It is difficult to directly link the Anfal operations to a survey on Kurdish identity and language, as the Anfal campaign was a systematic attempt by the Iraqi government to eliminate the Kurdish population in Iraq, and it

References:

[1] Kelly, Michael J. *Ghosts of halabja: Saddam Hussein and the Kurdish genocide: Saddam Hussein and the Kurdish genocide*. ABC-CLIO, 2008.

[2] O’Leary, Carole A. "The Kurds of Iraq: recent history, future prospects." *Middle East Review of International Affairs* 6, no. 4 (2002): 17-29.

[3] Van Bruinessen, Martin. "Genocide of the Kurds." In *The Widening Circle of Genocide*, pp. 165-191. Routledge, 2018.

[4] Leezenberg, Michiel. "The anfal operations in Iraqi kurdistan." In *Centuries of Genocide*, pp. 409-434. Routledge, 2012.

[5] Rapley, Ralph, and David Whitehouse, eds. *Molecular biology and biotechnology*. Royal Society of Chemistry, 2015.

[6] Rapley, Ralph, and David Whitehouse, eds. *Molecular forensics*. John Wiley & Sons, 2007.

[7] Staub, Ervin. *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge University Press, 1989.

ناساندنی کۆمەڵکوژییەکانی کورد،

پڕۆژەیەکی سەخت و نائومێدکراو..!

د. عەدالەت عەبدوڵڵا

پێشەکی:

ناساندنی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی Genocide بە ڕای گشتیی وڵاتان و گەلانی جیهان، بۆ هەر گەل و نەتەوەیەکی ستەمدیدە و جینۆسایدکراو، خەون و ئامانجێکی ڕەوایە، لە هەمانکاتدا ئەرک و بەرپرسیارێتییەکی ئاکار-یش Moral.

ئەم دۆسییەیە ئەوە هەڵدەگرێت، کە بەدواداچوونی بەردەوامی بۆ بکرێت، پرسیاری ئەوەی لەبارەوە بوروژێنرێت، کە ئاخۆ مەرج و بنەماکانی ناساندنی جینۆساید چین؟ ئایا لە ئەزموونی گەلانی جینۆسایدکراودا چی گوزەراوە؟ ئایا توانراوە بەبێ هەوڵ و پرۆژەی نیشتمانی، تاوانەکانی کۆمەڵکوژی بناسرێن و دانیان پیدابنرێت؟ ئایا نموونەی جیاجیای ئەو میللەتانەی کە ڕرووبەڕووی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی بوونەتەوە، چیمان پێ دەڵێن؟

پاشان ئاخۆ ئێمە لە بنەڕەتدا، بۆچی دەبێ ئەم دۆسییەیە بجولێنینەوە؟ چی وایکردووە، پێویستیمان بە بیرخستنەوەو بەراوردکردنی مێژووی تاریکی دیکتاتۆری و دوای دیکتاتۆری لە عێراقدا هەبێت؟ چ دیاردە و هەلومەرج و هەڵویستێک لەم وڵاتەدا لە ئارادایە، کە ترس و دڵەڕاوکێ بۆ گەلی کورد وەک گەلێکی جینۆسایدکراو دروستبکات؟

مەرجەکانی ناساندن:

هیچ گومانێک لەوەدا نییە، کە مەرجی سەرەکی بۆ خەملینی هەر تێڕوانین و ئەندێشەیەکی جیهانی Global، کە ترس و سلەمینەوەیەکی وجودی و سایکۆلۆژیی لە ئاست تاوانی کۆمەڵکوژیی لا دروست ببێت و ڕەتی بکاتەوە، زیاتر لەو پرۆسە ئالۆزو سەختانەدا خۆی دەبینێتەوە، کە پێیان دەوترێت ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید.

پرۆسەکان لەم ڕووەوە تەواو پەیوەستن، بەوەی کە پرۆژەی کراوەو بەردەوام بن، فرەڕەهەندو هەمەلایەن بن. لەوەش زیاتر، لە هەر وڵاتێکی خاوەن قەوارەدا دامەزراوەی گەورەی دەوڵەتی و هێزی سیاسی و کۆمەڵایەتیی چالاکیان لە پشتەوە بێت، دەنا ئەستەمە ئەو وەرچەرخانە ڕووبدات، کە چاوەڕوانی دەکەین،

ئاسان نییە، ناساندنی تاوانەکان لە خەونەوە و ببێتە واقع، لە پرۆسەوە ببێتە پرۆژە تا دواتر هەموو جوڵەو هەنگاوێکیش بە ئاراستەی ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید، جڵەو و ئاراستە بکات.

ئێمە بە ئەزموونی جیاجیای گەلانی جینۆسایدکراوی مێژووی نوێی مرۆڤایەتی، ئەوەمان بۆ ساغدەبێتەوە، کە سەختە بتوانرێت دۆسییەکانی جینۆساید لە ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتیشدا بناسرێن بەبێ کۆمەڵێک مەرج، لەوانە:

- بوونی پەرۆشییەکی سیاسی و یاسایی و میدیایی و کولتوری و میللی.
- بە دامەزراوەییکردنی پرۆسەی ناساندنی تاوانەکان لە دامەزراوەی دەوڵەتیی پەیوەندیداردا.
- چاندنی هۆشیارییەکی جەماوەریی کە ببێتە هۆی فشار لەسەر دامەزراوەکان و هاندانیان بۆ گرەنتیکردنی دووبارەنەبوونەوەی تاوانی هاوشێوە لە پاشەرۆژدا.

ئەزموونی گەلانی جینۆسایدکراو:

ئەزموونی گەلانی جینۆسایدکراوی زۆر هەن، کە دەیسەلمێنن بەبێ ئەو مەرجانە، بەبێ هەوڵ و هەڵای سیاسی، دیبلۆماسی، میدیایی، هونەری و مەدەنی، بەبێ فشارو پرۆژەو جوڵەی گەورەی ناساندن، زەحمەت بووە، کە کرانەوە بە رووی کێشەی گەلانی جینۆسایدکراوداڕوویدات، دۆزەکانیان لەبەرچاو بگیرێن و رەوایەتیی وەربگرن و پاڵپشتی و کۆدەنگیی نێودەوڵەتییان بۆ دروست ببێت، یان لە هەندێ ئەزموونیشدا، کاریگاتە لێپرسینەوە لە تاوانبارانی کۆمەڵکوژی و دادگاییکردنیان لە دادگا نەشناڵ و نێودەوڵەتییەکاندا.

ئەمرۆ چۆن ئەو ئەزموونانە بپشکنیت، هیچ نموونەیەکی پێچەوانەی ئەو مەرجانە نادۆزیتەوە، مەگەر تەنها لەو تاوانە کۆمەڵکوژییە زەق و

گەورانەدا کە بە بەرچاوی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و ماسمیدیای جیهانەوە Mass Media ڕوویان دابێت، یان ئەو مەرگەساتە ئاشکرایانەی کە پێویستییان بە کەمپین و هەڵمەتی گەورەی نیشتمانی نەبووبێت بۆ ناساندن و دانپێدان، وەک تاوانی جینۆسایدکردنی ئێزدییەکان لە (٢٠١٤ز)دا کە هەموو دەزانین ڕووداوێکی هاوچەرخی تراژیدی ناخهەژێن بوو، دەنگدانەوەیەکی گلۆبالی بەدوای خۆیدا هێنا، دەنا لە دەرەوەی ئەم جۆرە نموونانە، کارلێک لەگەڵ دۆسییەکانی جینۆسایددا و مامەڵەکردنی سیاسی و یاسایی وڵاتانی جیهان لەگەڵیاندا، کارێکی ئاسان نییەو نەبووە، بەڵکو پرۆژەیەکی نیشتمانیی زۆر سەخت و پڕوکێنەر بووە، پلان و کۆششی ناوخۆیی و دەرەکیی بەردەوام و دوورمەودای ویستووە.

نموونەکانی کۆمەڵکوژیی لە جیهاندا:

ڕەنگە لەم بوارەدا زۆر ئەزموون هەبن، کە وەک نموونەگەلێک ببنە شایەتی بۆ ئەم هاوکێشە ئاڵۆزە. لەوانە، جینۆسایدی ئەرمەنەکان لەسەر دەستی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی Ottoman Empire لە (١٩١٥ز)، یان جینۆسایدکردنی جولەکەکان، کە لە فەرهەنگی سیاسیدا بە

هۆلۆکۆست The Holocaust (١٩٣٣-١٩٤٥ز) ناودەبرێت و لەسەردەستی ئەڵمانیای هیتلەرو لە سایەی ئایدیۆلۆژیای نازیزمدا Nazism ڕوویدا، یان جینۆسایدی تۆتسی و هۆتۆ میانڕەوەکان لەسەر دەستی گرووپە توندڕەوە هۆتییەکانی لە بابەت ئینتراهامۆی و ئیبوزامۆگابی The Interahamwe and The Impuzamugambi لە ڕواندا (١٩٩٤ز)، یان جینۆسایدی موسڵمانە بۆسنییەکان لە (١٩٩٢-١٩٩٥ز) لەسەر دەستی سربەکان و بەدیاریکراویش سوپای کۆماریی سربسکا Army of Republika Srpska، یان نموونەی جینۆسایدی کەمبۆدییەکان (١٩٧٥-١٩٧٩ز) لەسەر دەستی کۆمۆنیزمە ماویستە پەرگیرەکان و سەردەمی فەرمانڕەوایی پۆل پۆت (١٩٦٣-١٩٧٩ز) لە کۆمبۆدیا، یان جینۆسایدی دارفوورییەکان لە (٢٠٠٣-٢٠٠٨ز)دا لەسەر دەستی حکومەتی بەشیر و گرووپە میلیشیاییەکانی جەنجەوید، ئەوانەو زۆر نموونەی تریش کە بێگومان هەر هەموویان، بەئاشکرا ئەوە دووپاتدەکەنەوە، کە ناساندنی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی هەوڵ و کارو بەدواداچوونی زۆریان ویستووە، دەزگاو دامەزراوەی جیاجیایان بۆ خراوەتەگەڕ، پێویستییان بە سەوداکردن هەبووە لەگەڵ ململانێ و بۆڕبۆڕینە ناوخۆیی و هەرێمایەتی و جیهانییەکاندا، کۆکردنەوەی دیکۆمێنتەکان و نووسراوە ڕەسمییەکانیان ویستووە، تێپەڕینیان بەناو کۆمەڵێک کۆسپ و ئاستەنگدا خواستووە، کە بەرژەوەندیی جیاجیای وڵاتان، یان هاوپەیمانێتی و جەمسەرگیرییە ناوچەیی و نێودەوڵەتییەکان، لە ڕێی پرۆژەی ناساندنی تاوانەکانی جینۆسایدی ئەو گەلانەدا، دروستیان کردبوو.

بە مانایەکی ڕوونتر، هیچ گەلێکی جینۆسایدکراو بە ئاسانی ناتوانێت ئەو تاوانانەی

کۆمەڵکوژی بە جیهان بناسێنێت ئەگەر خۆی، پێش هەر لایەکی تر، وەک پرۆژەیەکی نیشتمانی و ستراتیژی مامەڵەی لەگەڵدا نەکات، ئەگەر توانای سیاسی، دیبلۆماسی، یاسایی، میدیایی، کولتوری و هونەریی خۆی بۆ چرنەکاتەوە، مەرج و کەرەستەو پێویستییەکانی، ڕەچاو و دابین نەکات.

دیاردە ترسناکەکە:

ئەم پرسانەمان بیرخستەوە، بۆ ئەوەی ئەمڕۆ یەکێک لە ترسناکترین دیاردەکانی ناو واقعی سیاسیی هەرێمی کوردستان و عێراق بووروژێنینەوە، کە دیاردەی کاڵبوونەوەی پلە بە پلەی بایەخدانە بە مێژووی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی، دیاردەی پاشەکشەی یادەوەریی هاوبەشی نەتەوەیی کورد خۆی و هاوسۆزی و هاوخەمیی گەلانی عێراقیشە لە ئاست کۆمەڵکوژییەکاندا، ئەو تاوانانەی کە بێگومان، یادگاری و یادەکانیان، ساڵانە، وەک برینێکی زیندوو و سارێژنەبوو، سەرلەنوێ و بە تاسەوە، چاومان دەخەوە سەر چۆنیەتی مامەڵەی دەوڵەت و کۆمەڵگەی عێراقی لەگەڵ مێژووی سیاسیی ڕژێمە فەرمانڕەواکانی عێراق و ئەندازەی پەرۆشییان لەئاست یادەکاندا، لە ئاست ئەو تاوانانەدا کە لە ڕۆژژمێری سیاسیی وڵاتدا ڕۆژگەلێکی سیمبولین، تەنها مشتێکن لە خەرواری ئەو دەورانە مێژووییە تاریکەی کە توێژەری دیاری عێراق و چالاکوانی بواری دیکۆمێنتکردنی کۆمەڵکوژییەکانی عێراق، **کەنعان مەکیە**، لە کتێبە بەناوبانگەکانی خۆیدا، ناوی دەنێت: کۆماری ترس Republic Of Fear، یان دڵڕەقی و بێدەنگی Cruelty and Silence.

بەتایبەتیتریش مێژووی فەرمانڕەوایی کۆمەڵکوژیی بەعس (١٩٦٨-٢٠٠٣ز) کە هەموو دەزانین و بینیومانە و چەشتومانە، کە نەک هەر مێژووی جینۆسایدکردنی گەلی کورد بووە، بەڵکو دەورانێکی گشتگیربووە لە

ســـــتەمی دادپەروەرانەی بەعس بەرامبەر بە تەواوی عێراقییەکان، هــەر لــە زینــدانیکردن، تیرۆر، ڕەشـــــەکوژی، لەســـــێدارەدان و تێکڕای تاوانەکانی تری ســـــاڵانی جەنگە خوێناوییەکان کە زۆربەی گەلانی عێراقیان کردبووە ئامانج، بگرە هیچ هــاووڵاتییــەکی خــاوەن هەڵوێست و بەرهەڵستکارێکی ئەو دەســـــەڵاتەیان نەدەبوارد، کەچی بەداخەوە، بەوەشـــــەوە، دەبینین لەمڕۆدا ئەو مێژووە هاوبەشـــــە، ئـەو یـادەوەرییە تراژیدییانە کە هاوچەرنووســـــیان کردبووین و لەیەکیان کۆکردبووینەوە، ساڵ بۆ ســـاڵ، فەرامۆشـــدەکرێن، قۆناغ بە قۆناغ لەژێر کاریگەریی ململانێی تــائــیــفــی و مــەزهــەبــی و نــەتــەوەییــەکــانی عێراقی دوای دیکتـاتۆریـدا کـاڵدەبنـەوە، هێواش هێواش، کۆمــەڵگــەو دەوڵــەتیش، لەســـــەرخۆ دەبنەوە میراتگرێکی ناڕاســـــتەوخۆی کابووســـــی ئەو کولتورە ســیاســییە لە جیاکاری و دووبــەرەکــی، کــە بــەعــس و ڕژێمەکانی پێشـــووتر، بە بەرنامە، لــە هرزو ڕەفتــاریی کۆمــەڵگــەی عێراقیـدا چانـدبوویـان و هـەموو مـــــاف و داخـــــوازی و تایبەتمەندێتییەکی ســـــیاســـــی و نەتەوەیی و ئاینی و مەزهەبیان، بە زەبری هێزو داپڵۆســـــین، یان دەزگــای پــڕوپــاگــەنــدەیــی و ســـــاختــەکــاری، یــان یــاســـــاو بــڕیــارەکــانــی دەوڵـــەت و دامەزراوەکانی دەمکوت کردبوو.

مەترسی و دڵەڕاوکێ:

ئەم دیاردەیە، پێی زانرابێت یان نــا، بــە ڕۆژی ڕوون، پێش هــەر پێکهــاتــەیــەکی تر، مــەترســـــی و دڵەڕاوکێ دەخاتە دڵ و دەروونی گـەلێکی جینۆســـــایدکراوی وەک کوردەوە. لــەم پرســـــەکــە هــەر بەتەنها ئەو هەنگاوە نیشـــتمانی و ڕەســـــمی و مــەدەنییــانــە لــە کوردســـــتان و عێراقیشـــــدا خاو نـابنـەوە، کـە دەچنـە چوارچێوەی ئیشـــــکردن لەســـــەر تاوانەکانی جینۆساید، هەر ئەوە نییە، زیان لە یادەوەریی هاوبەشـــــمان بدات و پـالـنــەرەکــانی کــارکــردن بـۆ پرۆژەیەکی چارەنووســـــــــازی

وەها سست و بێبەها بکات، بەڵکو ئامانجی باڵاتریش لە پرۆژەکەدا لەباردەبات، کە بریتییە لە شوێنکەوتنی یاسایی دۆسییە جیاجیاکانی کۆمەڵکوژی لە عێراق و لێپرسینەوە لە تاوانبارانی جەنگ، لەوەش باڵاتر زەمینەسازی و ئارگیۆمێنتی بابەتی و ڕەوا بۆ گەیشتن بە مافی چارەنووس.

کاتێک تۆ لە وڵاتێکدا بژی، تەنانەت یادەوەریی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی تێدا نەبووبێتە یادەوەرییەکی نیشتمانی، کاتێک هاوڵاتییەک لە بەسرە، بابل، واست، بەغدا، دیالە، موسڵ، وەک هاونیشتمانییەک لە هەڵەبجە، دهۆک، سلێمانی، هەولێر، گەرمیان، دوای (٢٠) لە ئازادی، فێر نەبووبێ و ڕانەهاتبێت، کە چەند خولەکێک بۆ ڕەوانی پاکی پێنج هەزار هاوڵاتیی کوردی عێراقی، لە شەقام و شوێن و فەرمانگە دەوڵەتییەکاندا بوەستێت، لەو ساڵیادانەدا هاوبەشیی خەم و ئازاری یادەوەریی پێکهاتەیەکی سەرەکیی خەڵکی وڵاتەکەی خۆی

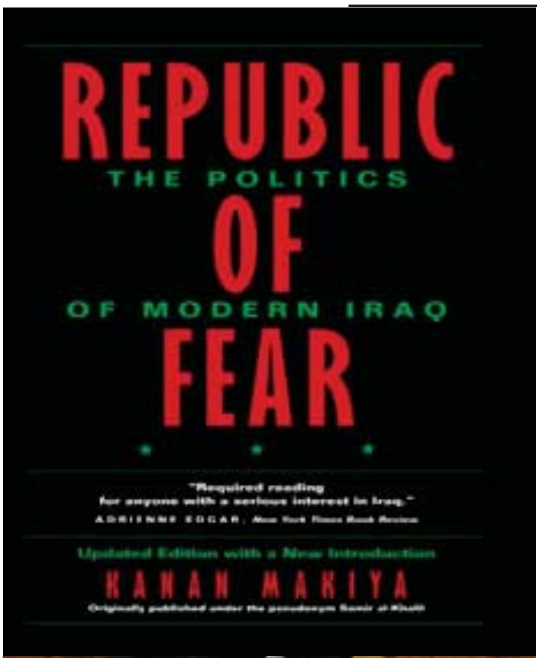

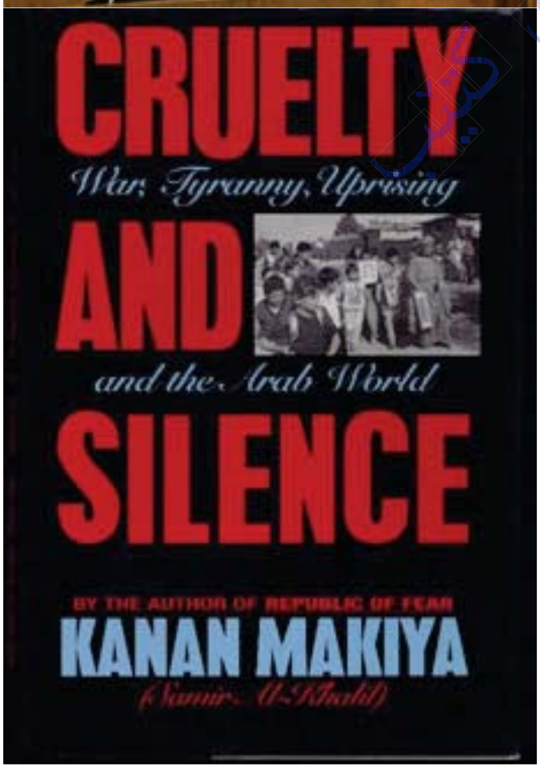

بێت، چۆن ئیتر باوەڕت بەوەش

هەبێت، کە پرۆژە نیشتمانییەکانی ناساندنی تاوانەکانی جینۆسایدیکردنی گەلانی عێراق دەچنە پێشەوە؟ چۆن بێ خەم دەبیت، لەوەی کە ئەگەری دووبارەبوونەوەی ئەو تاوانانە، نەماوەو کۆتایی هاتووە؟.

کاتێک تەواوی کەناڵە ئاسمانییەکانی عێراق کە بە سەدانن، هەزاران ڕادیۆی ناوخۆیی وڵاتەکە، سەدان ڕۆژنامەو گۆڤارو ماڵپەڕی ئەلکترۆنی عێراقی، دەیان دەزگای ڕۆشنبیری و فکری، کەمترین ڕووماڵیان بۆ ئەو بەربەرییەتە هاوچەرخە نەبێت، کە لە تاوانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە و شاڵاوەکانی ئەنفالدا ڕوویانداوە، کاتێک لەوەش خراپتر سەکۆکانی زۆرێک لە بەکارهێنەرانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەم وڵاتەدا پڕکرابێتن لە وێنەو ڤیدیۆی دیکتاتۆری پێشوو و پیاهەڵدان بە دەورانی بەعسدا، چۆن دەتوانیت ئیتر دڵنیابیت، کە تۆ لە وڵاتێکدایت وڵاتی پۆست ستەمکاری؟

کاتێک کە هۆشیاریی میلیی کۆمەڵانی خەڵکی عێراق لە هەر فۆرمێکی هاودەردی و ڕێزگرتن لە یادەوەرییە تراژیدییەکان خاڵی بێت، هاووڵاتیانی وڵات سەردانی مەزارگەو مۆنۆمێنتەکانی کۆمەڵکوژی وڵاتەکە نەکەن، هیچ سیمایەکی ماتەمینی لە یادەکانیشدا نەنوێنن، چۆن و بە چ بەڵگەیەک دەیسەلمێنیت، کە تاوانەکانی جینۆساید تەنانەت لەسەر ئاستی نیشتمانی National levelناسێنراون چ جای نێودەوڵەتی!؟ بەچی دەتوانیت بێگومان بیت، کە بوونەتە بەشێک لە پەرۆشیی گشتی، تا سبەی ڕۆژ لەوەش بێخەم بیت، کە هەوڵ و پرۆژەی ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید لەسەر ئاستی جیهان-یش Global level جێدەگرن و دەرەنجامێکیان دەبێت؟

ئەنجامگیریی:

بە کورتی، ئەم خەممانە، لەمڕۆدا، خەمی ڕەوا و بابەتی و شۆکهێنەرییشن، بەتایبەتی کە لە

دوو دەهەی ڕابردوودا، بۆمان دەرکەوتووە کە:

- دەمامکەکان لە عێراقی دوای دیکتاتۆری، یەک یەک، دەکەون، بە ئەزموون ڕوون بۆتەوە کە ئەم وڵاتە، بە دەوڵەت و کۆمەڵگەشەوە، لەوەدا شکستی هێناوە، کە دەوڵەت و کۆمەڵگەی تێپەڕاندنی تاوانە کۆمەڵکوژییەکان بێت.
- پاکتاوە تائیفییەکانی نێوان شیعەو سوونەکان لە دوای پرۆسەی ئازادی (٢٠٠٣ز) و هەڵمەتەکانی بەعەرەبکردن لە ناوچە کوردستانییەکان بەسن، بۆ ئەوەی لەمڕۆدا لەم قەلەقییە وجودییەدا بژین!.
- ئەمڕۆ ئەگەر تارمایی سڕینەوەی یەکترو دووبارەبوونەوەی هەڵبجەو تاوانەکانی ئەنفالیش لە گۆڕێدا نەبن، ئەوا هیچ مەناعەیەکی فکری و ئەخلاقی و سیاسی و میدیایی لە دامەزراوەکانی دەوڵەتی عێراقی و لە ناو خودی کۆمەڵگەی عێراقیشدا نەچێنراوە ،کە مەترسی و ئەگەری کۆمەڵکوژی نوێ لە عێراقدا دووربخەنەوە.
- ئێمە لە سیستمی بیرکردنەوەو ڕەفتاری عێراقییەکان و گروپە سیاسییە جیاجیاکانیاندا ئەو ئومێدە نابینین، کە لەیەکتر دڵنیابین و پێکەوە بژین، پێکەوەش خاوەنی پرۆژەیەکی نیشتمانی بین بۆ ناساندنی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی لە عێراقدا و قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووانی ئەو تاوانانە.
- پاساوی ئەوەی دەوڵەتی نوێی عێراق میراتگری سیاسی ڕژێمی پشووی وڵات نییە، پاساوێکی یەکجار مەترسیدارە، هەڵهاتنێکی تەواو ئاشکرایە لە بەرپرسیارێتیەکانی کاری دەوڵەتداری لە ئاست قوربانییانی تاوانەکانی کۆمەڵکوژیی ئەم وڵاتەدا.

• توێژەر لە ناوەندی ئەکادیمیی توێژینەوەی نیشتمانی ACNS و مامۆستا لە پەیمانگای KTI.

ڕۆڵی ئێمە لە ناساندنی تاوانی ئەنفال

م.ی. کۆڕەک عەلی ئەحمەد
مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان

ئەنفال پرۆسەیەکی بەرفراوانی سیاسی و سەربازی نەگریس بوو، کە حکومەتی بەعس بەسەر میللەتی کورد هێنای لە سالانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا و بەتایبەتی لە دوای شەڕی هەشت ساڵەی لەگەڵ وڵاتی ئێران بە بیانووی هەبوونی دەسەڵاتی سیاسی بزوتنەوە چەکدارییە کوردییەکان و هاوکاری و دالدەدانیان لەلایەن ئەو خێزانانەی کە لە گوندەکانی سنوورەکەدا دەژیان و بە ژیانی سادەو ساکاری خۆیانەوە خەریکبوون، لە دوای ڕاپێچکردنیان و پۆل پۆل جیاکردنەوەی پیر و لاو و منداڵ لە کۆشی دایکیدا دەستی ڕەشیان داوەتە زیندەبەچاڵکردنیان لە بیابانەکانی خوارووی عێراق دوور لە هەموو بنەمایەکی دینی و کۆمەڵایەتی و کلتووری و نێودەوڵەتی زۆرێک لە کیژۆڵەکانیان بۆ وڵاتانی تر گواستەوە، خەمێکی نەبڕاوە بۆ میللەتی کورد هاتەکایەوە، کە لە دڵ و دەروونی هەر تاکێکی کوردا بۆ ئەبەد نەڕەوێتەوە و نەوە لەدوای نەوە بمێنێتەوە.

دەکرێ ئەوە بۆ هەر تاکێکی ژێر سەقفی ئەم نەتەوە ڕوونبکرێتەوە و بەگرنگ سەیربکرێت، کە بزانن ئەنفال چییەو چۆن کراوە، بەتایبەتی بۆ نەوەی داهاتوو تا بە کەم سەیرنەکرێت و وەک خۆی بمێنێتەوە و بە شێوازێکی تر پێیان نەوترێتەوە و بگۆڕدرێ، تا لە بەهای ئەو تاوانە دڵتەزێنە کەم ببێتەوەو ساردببنەوە لە پێشاندانی زیندە بەچاڵکردنی (١٨٢) هەزار ڕۆحی بێتاوان بە ڕووی جیهاندا، لەکاتێکدا لەناوبردن و سەرکوتکردنەکانی میللەتی ئێمەش هیچی لە لەناوبردنی ئەرمەنەکان و جولەکەکان کەمتر نییە، ئەگەریش زیاتر نەبێت. ئەم ئەرکەش زیاتر دەکەوێتە سەر هەر توێژێک کە لە لای خۆیەوە هەوڵی مانەوەو ناساندنی بدات بە ڕووی جیهانی دەرەوە، هەروەک دەبینین نووسەرانی بوارە جیاجیاکان کەم تا زۆر ئەم هەوڵەیان داوە و خۆیان بە

بەشێک لەم بەرپرسیاریەتیە زانیوە بۆ ناساندن و گەیاندنی هاواری (١٨٢) هەزار گیانی زیندەبەچاڵکراو بە جیهان.

ئەگەر چی نووسەر و خاوەن قەڵەمەکان لە بوارە جیاجیاکاندا دەستەوەستان نەبوون لە مامەڵەکردنیان لە گەڵ ئەم پرسە، بەڵام هەوڵەکان هەر لەو ئاستە نین کە قورسی و گەورەی تاوانەکە بە تەواوی بە جیهان بناسێنن، لەوانە نووسەرانی بواری ئەدیبات لە ڕێگەی هۆنراوە و چیرۆک و ڕۆمانەوە چونەتە نێو باسەکە و هەوڵی زۆریان داوە بۆ نیشاندانی دۆخەکە. بە نموونە شێرکۆ بێکەس جگە لەو شیعرانەی کە وشەی (ئەنفال)ی تیادا بەکارهێناون، هەندێ شیعری هەیە، کە ناوی (ئەنفال) نەهاتووە، بەڵام بۆ ئەنفال نووسراون و وەک وشە و دەستەواژەی پەیوەست بە (ئەنفال) دەبینرێت، لەوانە وشە و دەستەواژەکانی: (عەرعەر، بێوەژنانی گەرمیان، چاڵ، گۆڕی بە کۆمەڵ، ئیڤا و تراکتۆر و شۆفلەکان، گۆڕستانی چراکان و...هتد). تەنانەت لە کۆکردنەوەی سەرجەم بەرهەمەکانیدا شێرکۆ لەبەر (ئەنفال) حسابی بۆ ڕەنگی بەرگی دیوانەکانیشی کردووە، بەرگی شەشەم کە ڕۆمانە شیعری (گۆڕستانی چراکان)ی تێدایە، ڕەنگی بەرگەکەی ڕەشە، وەک ئاماژەیەک بۆ بوونی ئەو ڕۆمانە شیعرەی کە تایبەتە بە (ئەنفال) لەو بەرگەدا. هەروەها دراما یەکێترە لەو هونەرانەی کە جێی بایەخە و دەتوانێ باشتر لە ئەدەب پەیامەکە بگەیەنێت، هەر بۆیە ئەو پەیامەی بە ڕۆمانێک یان چیرۆکێک بەتەواوی ناگاتە جێی خۆی، ئەوا لە ڕێگەی دراما و شانۆوە بە ئاسانی دەگات و کاردانەوەی خۆی دەبێت، وادەکات کە تاڕادەیەکی باش سەرنجی بینەران ڕابکێشێت و بیان بهێنێتە نێو چیرۆک و دراماکەوە، کە خۆی بۆخۆی ئامانجە سەرەکیەکەی فیلمەکە دێتە دی، کە بۆ درککردنی بینەرانە بۆ ئەو ئازارەی کە هەیە. فۆتۆگرافەرییش وەک هونەرێک توانای گەیاندنی

پەیامەکەی خۆی زۆر بەجوانی هەیە و دەکرێ فۆتۆگرافەر لە ڕێگەی هونەرەکەیەوە کە وێنەگرتنە پەیامەکەی بگەیەنێت، باشتر وایە، ئاماژە بەو فۆتۆگرافەرە ئێرانییە بکەم، کە لە دوای کیمیاوی بارانی هەڵەبجە وێنەکانی گرتووە و لەنێویاندا وێنەی عومەری خاوەر کە بووە بە ڕەمزی کیمیاوی بارانەکەی هەڵەبجە، ئەگەر ئەو نەبووایە لەوانەیە هیچ وێنەیەکمان دەست نەکەوتایە، کە بەو شێوە گوزارشت لەو ئازارە بکات، کە کۆرپەیەکی شیرەخۆرە لە باوەشی باوکیدا لەسەر زەوی کەوتوون، کە گوزارشت لە زۆر شت دەکات، لەوانە ستەمێک کە حاشاهەڵنەگر بێت و بیانوبڕ بێت بۆ حکومەتی بەعس چوون منداڵێکی شیرەخۆرە هیچ تاوانێکی نییە، هەروەها سۆزی باوکێک نیشاندەدات، کە سەرەڕای ئازاری ڕۆح کێشان دەستی هەڵنەگرتووە لە سۆزی منداڵەکەی و لە باوەشی دەری نەکردووە، تا دواهەناسەی ئەمانە و زۆر شتی تر.

لەم بارەوە بەختیار عەلی دەڵێ: (میدیا دەتوانێت مردنی پشیلەیەکت زۆر لا گەورەتر و بەنرختر بکات لە مردنی هەزاران مرۆڤ) کەواتە میدیاکاری گەری گەورەی هەیە لە

دونیای ئەمڕۆدا و سۆشیال میدیاش وەک بەشێک لە میدیا لە ناساندنی کەیسی ئەنفال بە دونیای دەرەوە و پێشاندانی ئەو تاوانانە بە دونیای دەرەوە و ڕاکێشانی سەرەنجی دەرەوە بۆ تاوانانە .

لە کۆتایدا دەڵێین میللەتان زۆرن، کە قەتڵوعام کراون، بەڵام هیچان نەیان توانیوە، وەک جوولەکە ئازایانە هەوڵبدەن بە گەیاندنی دەنگیان بە دونیای دەرەوە و بناسرێن و وا لە وڵات و دەسەڵاتە ستمکارەکە بکەن، کە هەموو شت بکات لەپێناو قەرەبووکردنەوەی تاوانەکە، جولەکەکان توانیان وا لە ئەڵمانیا بکەن، کە لەناو پەرلەمانی ئیسرایلدا داوای لێبوردن بکات و تاوانی هۆلۆکۆست بە جینۆساید بناسرێت. ڕەنگە جیاوازی نەتەوەی کورد و جوولەکە لە ڕووبەڕووبوونەوەی ستەمدا لەم پاراگرافە بچووکەی سەرەتای ڕۆمانی (ئانا کارنینا)ی (لیۆ تۆلستۆی)دا دەربکەوێت: "هەموو خێزانە دەوڵەمەندەکان لەیەکدەچن، بەڵام خێزانە هەژارەکان هەریەکەو بەجۆری جیاواز و تایبەت بە خۆیان هەژارن." مەبەستم لەوەیە، کە ڕژێمە ستەمکارەکان هاوشێوەی یەک بیر دەکەنەوە و هەموو دەیانەوێ بۆ گەیشتن بە مەرامەکانیان میللەتانی تر ئازاربدەن و لەسەر دنیا بیانسڕنەوە، بەڵام میللەتە ستەملێکراوەکان وەک خێزانە هەژارەکان هەر یەکەیان بە جۆری جیاواز ڕووبەڕووی ئەو ستەمە دەبنەوە، گەلی جوولەکە بە هونەرمەندان و نووسەرەکانیانەوە دەیان فیلم و سەدان بەرهەم لە شیعر و چیرۆک و ڕۆمانیان نووسی و توانیان بە ئەو ئامانجە بگەن، کە مەبەستیان بوو، هەر بۆیە دەکرێ بڵێین ئێمە تا ئێستا چیمان کردووە و دەبێ چیبکەین، بۆ ئەوەی کە تاوانانی ئەنفال بەڕەسمی وەک جینۆساید بناسرێت.

موقف بعض الدول الأوروبية
تجاه المذبحة الجماعية للكورد في العراق

إعداد: م. سامان شكر سمين
جامعة گرميان / قسم القانون

تعد الإبادة الجماعية للشعب الكوردي في العراق في ثمانينيات القرن الماضي واحدة من أهم الأحداث المأساوية والوحشية في التاريخ الحديث. نتجت هذه الإبادة الجماعية عن سياسات نظام صدام حسين التي استخدم فيها كافة أشكال العنف. وكانت هذه الأحداث نتيجة مباشرة للسياسات القمعية التي اتخذها النظام البعثي في العراق بحق الكورد في تلك الوقت. وكانت تشمل تكتيكات النظام البعثي ضد الشعب الكوردي عمليات إعدام جماعية وتهجير قسري واستخدام الأسلحة الكيميائية، مثل غاز الخردل وغاز الأعصاب، ضد المدنيين. وكان الهدف من هذه الحملة القمعية هو قمع طموحات الشعب الكوردي نحو الحكم الذاتي والاعتراف بثقافتهم الخاصة. تمثل هذه الأحداث حالة صارخة لانتهاكات حقوق الإنسان وجرائم ضد الإنسانية، وقد أدت إلى مقتل الآلاف من المدنيين وتركت آثاراً مدمرة على المجتمع الكوردي.

وعلى الرغم من حجم الفظائع المرتكبة، فإن استجابة المجتمع الدولي، وخاصة أوروبا، كانت بطيئة ومجزأة. وفي مواجهة تلك الفظائع، كان من المتوقع من المجتمع الدولي أن يتخذ موقفا حيال ذلك وأن يدعم الضحايا. ومع ذلك، فإن استجابة الدول الأوروبية لهذه الأزمة كانت مختلطة.

كانت المذبحة الجماعية للكورد بمثابة أزمة كبرى في مجال حقوق الإنسان تطلبت استجابة دولية قوية. ولعبت الدول الأوروبية دورا مهما في هذه الاستجابة، سواء من خلال الجهود الدبلوماسية أو تقديم المساعدات الإنسانية. ومع ذلك، كانت استجابة الدول الأوروبية متباينة، حيث اتخذ بعضها موقفا أقوى من البعض الآخر. وكان أحد الجهود الدبلوماسية الرئيسية للدول الأوروبية هو إدانة الفظائع المرتكبة ضد الشعب الكوردي في العراق. وأصدرت بعض الدول الأوروبية بيانات تدين أعمال العنف وتدعو إلى إنهاء الصراع.

تأثر رد فعل الدول الأوروبية على المذبحة الجماعية للشعب الكردي بعدة عوامل. وكان من أهم هذه العوامل العلاقات الاقتصادية والسياسية، إذ كان للعديد من الدول الأوروبية علاقات اقتصادية وسياسية وثيقة مع العراق

وقتذاك. وهذا ما جعل من الصعب عليهم اتخاذ موقف قوي ضد العراق، لأن ذلك قد يعرض هذه العلاقات للخطر. ومن العوامل الأخرى التي أثرت على موقف الدول الأوروبية هو الخوف من زعزعة استقرار المنطقة، وأعربت العديد من الدول الأوروبية عن قلقها من أن اتخاذ موقف قوي ضد العراق قد يؤدي إلى مزيد من العنف وعدم الاستقرار في المنطقة. وأخيرا، كان تأثير السياسة الداخلية على قرارات السياسة الخارجية أحد العوامل أيضا، في بعض الحالات، كانت الدول الأوروبية مترددة في اتخاذ موقف قوي بشأن المذبحة الجماعية للكورد، بسبب الضغوط من مجموعات المصالح المحلية أو الأحزاب السياسية.

وكان لرد الدول الأوروبية على المذبحة الجماعية للأكراد عدد من الآثار المهمة. وكان من أهم هذه التأثيرات تأثيرها على العلاقات بين الدول الأوروبية والعراق. وأدت إدانة بعض الدول الأوروبية للتصرفات العراقية إلى تدهور العلاقات بين هذه الدول والعراق، من ضمنهم: السويد وفرنسا والمانيا. فقد تفاعلت السويد وفرنسا والمانيا بشكل ملحوظ مع مأساة المذبحة الجماعية للشعب الكوردي في العراق خلال الثمانينيات، وكان لهذا التفاعل تأثير كبير على الأحداث والمسار الذي اتخذتها القضية في الساحة الدولية.

إذ اتخذت السويد موقفا حازما تجاه مأساة المذبحة الجماعية للكورد في العراق، حيث أدانت بشدة الانتهاكات الخطيرة لحقوق الإنسان التي ارتكبت في العراق ضد المدنيين الكورد في العقد الثامن من القرن العشرين. وقامت بالمطالبة بالتحقيق في الجرائم ومحاسبة المسؤولين عنها، وشددت على ضرورة احترام المعايير الدولية لحقوق الإنسان. كما اعترف البرلمان السويدي في ٢٠١٢ بجرائم الابادة الجماعية التي ارتكبيت بحق الكورد في العراق، ويعود السبب في ذلك الى قوة الدور الذي مارستها الجالية الكوردية في السويد ودور القيادات والأحزاب الكوردية في جمع قواهم وتحريضهم على دعم هذا الملف. نظرا لان الجالية الكوردية أصبحت جزء من المجتمع السياسي السويدي وبمقدورهم التأثير على القرار السياسي.

أما بالنسبة لموقف فرنسا، وهي كانت من أوائل الدول في تقديمها للمساعدات الإنسانية والمالية للفارين والناجين من عمليات الابادة الجماعية التي مارستها الحكومة العراقية في حينها. والأهم من ذلك موقف الراحلة السيدة (دانيال ميتيران) والتي يطلق عليها أسم (أم الكورد) من خلال زيارتها التأريخية لمخيمات اللاجئين وجلبها لمئات منهم لفرنسا كي يتم منحهم بعد ذلك حق اللجوء السياسي. حسب أقوال كندال نزان رئيس المعهد الكوردي في باريس، فأن فرنسا جلبت قضية الأنفال للمسرح الدولي. وكانت فرنسا في مقدمة الدول الاوروبية في اتخاذ موقف، بشأن عملية الانفال، وقامت بإدانة الحكومة العراقية وطالبت بوقف قصف الكيمياوي ضد الكورد، ودعت إلى ضرورة إجراء تحقيق دولي شامل حول الجرائم المرتكبة ومحاسبة المسؤولين عنها، وذلك لضمان تحقيق العدالة. لكن لم يؤدي ذلك الى اعتراف فرنسا بشكل رسمي بالابادة الجماعية التي تعرض لها الكورد، ويعود ذلك الى جملة من الاسباب الاقتصادية والسياسية والقانونية، فضلاً عن ضعف دور الجالية واللوبي الكوردي في فرنسا. كما إن عدم اعتراف فرنسا بالإبادة الجماعية انذاك بالرغم من تعاطفها مع القضية الكوردية تعود الى حكم قوة العلاقة بين فرنسا والعراق وقتذاك، وإن اعتراف فرنسا بالإبادة الجماعية ستجعلها أمام مأزق كبير، لأنها شاركت في بيع الأسلحة للحكومة العراقية التي استخدمت لأبادة الكورد.

وأيضاً ألمانيا كانت من بين الدول التي أدانت بشدة الجرائم ضد الكورد في نهاية الثمانينيات من القرن الماضي حول مذبحة حلبجة وعمليات الانفال التي ارتكبيت على يد نظام صدام حسين في العراق. وقد كانت ردود الفعل الألمانية حيال هذه الأحداث متنوعة. بشكل عام، كانت المانيا تنتقد بشدة الانتهاكات الجسيمة لحقوق الإنسان التي ارتكبتها الحكومة العراقية ضد الكورد وغيرهم من السكان في العراق. قادة ألمانيا ومسؤولين حكوميين كانوا يدينون بشدة الهجمات الكيميائية التي استخدمت في حلبجة والتي أسفرت عن مقتل آلاف الأشخاص بما في ذلك الكثير من النساء والأطفال. بالإضافة إلى ذلك، تبنت المانيا موقفاً

صـــارماً في المنتديات الدولية مثل الأمم المتحدة للضـــغط على الحكومة العراقية للالتزام بمعايير حقوق الإنســـان ووقف الانتهـاكـات ضـــد الكورد في العراق.
إجمـالاً، كـان لـدى المـانيـا موقف قوي ومندد تجاه المذبحة الجماعية للكرد في حلبجة والانتهـاكـات الجســـيمـة لحقوق الإنسان في العراق في تلك الفترة.
بشكل عام، يمكن القول إن تفاعل السويد وفرنسا والمانيا مع مأساة المذبحة الجماعية للشعب الكوردي في العراق خلال الثمانينيات كان يعكس التزامهم بقيم حقوق الإنسان والعدالة الدولية، وتأكيدهم على ضرورة محاسبة المسؤولين عن الجرائم وتقديم الدعم للضحايا. وكان لمواقف تلك الدول آثار على العلاقات الاقتصادية والسياسية مع العراق.
في الختام يمكن القول، أن مواقف الدول الاوروبية كانت متباينة، حيث إن موقف كل دولة كانت تعكس حسب مصالحها في هذه المنطقة، وبالمقابل نرى بأن هناك إغفال مواقف بعض الدول الأوروبية، وعدم اتخاذ أي قرار أو موقف تجاه مذبحة حلبجة وحملات الانفال، قد يأتي هذا الاغفال بسبب عدم إيصال ذلك الى هذه البلدان، والسبب وراء ذلك هو عدم نقل وسائل الاعلام حقيقة عملية الابادة التي تعرض لها الشعب الكوردي، واغفال وسائل الاعلام هذه جاءت بالأساس خوفاً من الحكومة العراقية الذي استخدم كل أساليب التهديد لمنع نقل الحقائق الى الرأي العام في العالم. ثم إن وردود الفعل المتباينة من جانب الدول الأوروبية على المذبحة الجماعية للكورد كانت رسالة إلى الشعب الكوردي مفادها أنهم لا يحظون بدعم المجتمع الدولي قي تلك الوقت.

هەولێتمەی کتێب

ما هكذا يُكرم الشهداء

جهاد الدلوى

اغلب دول العالم يبنون النُصب التذكارية خاصة لمن ضحوا بحياتهم فداءً للوطن ودفاعًا عن المقدسات، يطلقون عليهم نصب (جندي المجهول) ومنهم يصنعون النصب والتماثيل تخليدًا ولمن يُقتلون ظلماً .
تاريخنا الكوردي باقاليمه الاربعة الممزقة والمسلوخة عن الوطن الام (كوردستان الكبرى) تعرضوا وما زالوا يتعرضون لهذه المظالم، فعمليات القتل الجماعي (جينوسايد) المسمات بعمليات الانفال الذي تعرض له الكورد في الكوردستان الجنوبية (كوردستان العراق) والذي كُتب عنه عشرات المقالات والابحاث وانتاج عشرات الافلام الوثائقية . علما ان عمليات الانفال كانت بثمانية مراحل بدأت في (١٨) بشباط حتى (٦) ايلول من عام (١٩٨٨) الذي خلف عنه (١٨٢٠٠٠) الف شهيد وتدمير اكثر من (٤) آلاف قرية وسرقة (٢٠) مليون رئس حيوان .

لتخليد هؤلاء الشهداء تبرع الشيخ محمد الشاكلي نيابة عن عائلة الشاكلي بقطعة ارض تقدر بـ(١٥٠٠) متر مربع في ناحية رزگاري (الصمود) ليشد عليها حديقة عامة ونصب تذكاري سميت (الانفال) وهو أول نصب تذكار يقام في كوردستان العراق استذكارًا لشهداء عمليات الانفال الذين قضوا نحبهم في تلك البقعة اللعينة التي تسمى بـ(نگرة السلمان) في ناحية السلمان التابعة لمحافظة المثنى (السماوة) . هذا النصب هو من تصميم النحات الدكتور (بيان ماني) الذي فاز نصبه من بين مجموعة من النماذج التي قدمت للجنة التقييم والاختيار التي اقيمت في السليمانية، شيد على قاعدة (١٥) متر وبارتفاع (١٠) امتار .
افتتح في نيسان (٢٠٠٤) بحضور رئيس وزراء اقليم كوردستان آنذاك السيد (عمر فتاح) بصحبة عدد من الوزراء والمدراء العامون مدراء الدوائر الحكومية والمنظمات المدنية وعدد غفير من المواطنين .
من المفروض هكذا المواقع الرمزية ان يحافظ على جماليتها وقدسية مكانتها في قلوب ذوي وابناء الشهداء والكورد بشكل عام وذلك بادامتها بشكل مستمر وحمايتها من عبث العابثين سواء بقصد او بغير قصد خاصة والمراهقين الشباب الذين يتخذون من هذة الاماكن والحداق والمتنزهات مكانًا للهو والعبث والتخريب، وذلك بتعيين حارس وبستاني وهذه من مسؤولية ادارة گرميان وناحية رزگاري .
فالاهمال وعدم الادامة يعني تحول هذا المكان الى حديقة خربة هرمة يابسة

هەولاتی ڕیبەر

الاشـــجـار ومكان لتواجـد الحيوانات (اجلّكم الله) في نفس الوقت يُعد اهانة وانتقاصًـــا من رمزية ومكانة هذا العمل الفني من جهـة ومن جهـة اخرى فهي اهانة للشهداء ولابناء واحفاد الشهداء .

هذا النصـــب مع قاعدته بحاجة الى الادامة وصـــيانة الانارة كذلك الاهتمام بالاشجار والمساحة الخضراء مع البوابة والســـياج وقطع الاشـــجار التي تقع في الواجهـة الامـامية التي تحجـب رؤيـة الناظرين الى التمثال واعداد تصـــميم جديدة بشـــكل هندسي جميل لاعادة زرع اشجار الظل والزينة .

تحية اجلال واكبار لارواح الشهداء ...

خوێندنەوەیەك بۆ میكانیزمەكانی بەعس بۆ پاكتاوی ڕەگەزی كورد لە كوردستانی باشوور (جینۆساید)

م.ی. عەلی گەرمیانی

بەشی مێژوو/ كۆلێژی زمان و زانستە مرۆڤایەتییەكان زانكۆی گەرمیان

هەواڵنامەی کتێب

هەمیشـــــە دەســـــەڵاتدارانی عێراق هەریەکەیـــان لە ڕوانگەی تـــایبەتی خۆیەوە هەوڵی ئەوەی داوە، کورد لە عێراقدا بەو شـێوەیە لەقاڵب بدات، کە لە بەرژەوەندیی خۆیەتی، هەر لە زەمـانی ئینگلیزەوە تـاوەکوو ئەمڕۆ ئەو تەقەلایە بەردەوامە و دەستی لێ هەڵنەگیراوە، مەبەســـتی بنەڕەتی هەموو ئەوانەش یەک مەبەســـتە، ئەویـش ئەوەیە کـورد لە عـێراقـدا دابـبڕن، بەجۆرێـک هەســـتنەکـات بەشـــێکە لە نەتەوەی کـورد و کوردســـتـانی گەورە. تەنـانەت لە ســـەردەمی ئینگلیزەکـان هەوڵ و تەقـــالا ڕووی لەوەبـــوو، کـــورد نـاچـاربکرێ خۆی بە بەشـــێک لە بەریتانیای گەورە بزانێت، هەوڵەکانی ڕژێمە فاشییە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقیش ئەوەبوو، کە کورد دابـبڕن لە هەســـتی ئینتما بۆ نەتەوەی کورد و ببێـت بە بەشـــێـک لە نەتەوەی عەرەب، دیـــارە ئەم پـــرســـــەش مێژوویەکی دووروودرێژی هەیە و پـــرۆســـــەیەکـی بەردەوامە و لە هەلومەرجە جیـاوازەکـان بە فۆرمی جۆراوجۆر مـــامەڵەی لەگەڵ کراوە. ئەم پرۆســـــەیە ئەوەندە دڕندانە و بەردەوام و دووروودرێژە بە چەندین نووسـین و کتێب و باسـکردن تەواو نابێت، بەڵام ئێمە لێرەدا ئەنامەوێت تیشـکبخەینە سـەر دواڕژێمی ڕەفتار فاشیی عێراق لە سڕینەوە و پاکتاوی ڕەگەزی و جینۆسـایدی گەلی کورد، ئەویش ڕژێمی بەعس بوو، دیـــارە هەلومەرجی دوای شکستی شۆڕشی ئەیلوولیش لە دوای بەهاری ســـاڵی (١٩٧٥ز)وە زەمـینەیەکـی بـاش و گونجاوی بۆ فاشـیسـتەکانی بەعس خۆشـــکـرد، تا ڕەفتاری فاشـــییانەی خۆی بە شـــێوەیەکی دڕنـدانە لە کوردســـتان ئەنجامبدات. بە هێزێکی گەورەی مرۆیی دەیان هەزار پیاوانی ڕژێم و بە پـــارە و پوڵێـکی زۆر نەخشـــە و پلانی تایبەت و ورد و لـــێـــبـــڕاوانە کەوتە هەوڵـدان بـــۆ قەلاچۆکردنی کورد.

جا بۆیە ئەگەر ئێمە باس لە میکانیزمە جۆراوجۆر و ترســـنـاکەکـانی ئەو ڕژێمە دیکتاتۆرە بکەین بۆ پاکتاوی ڕەگەزی خەڵکی کوردسـتان، ئەمیش باس و خواســـی زۆر هەڵدەگرێ و لەوانەیە بە چەنـدین نووســـین و تـوێـژینەوە و کـتـێـب تەواونەبـن، ئەوەنـدە زۆر و جۆراوجۆرن، بەڵام لە هەرە ترسناکترینیان سـێکوچکەی ڕاگواســـتن (تەرحیل) و ئاوارەبوون

(تەهجیر) و پاکتاوکردن (تەسفیر) بوو، کە لە دوایی ئاماژە بە میکانیزمەکانی تریش دەکەین.

أ. ڕاگواستن (تەرحیل): هەزاران موچەخۆری کورد لە مامۆستا و فەرمانبەر و ئەفسەر و پۆلیس، بە تایبەت ئەوانەی کە هەستی کوردایەتییان بەهێزبوو، گواسترانەوە بۆ ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق - ناوچە عەرەب نشینەکانەوە بۆ خرانە ژێر چاودێرییەوە و سڕینەوەی زمان و کەلتووریان.

ب. ئاوارەبوون (تەهجیر): ڕاگواستنی سەدان هەزار گوندنشین لەسەر کار و پیشەی خۆیان لەسەر خاک و وڵاتی خۆیان هەڵکەندران بەرەو خوارووی عێراق و کۆمەڵگا زۆرەملێکان گوازرانەوە.

ت. پاکتاوکردن (تەسفیر): زیادتر لە نیو ملیۆن کوردی فەیلی لەسەر زێدی باوباپیرانیان گواسترانەوە بۆ سەر سنوورەکانی ئێران بە بیانوی (التبعية الايرانية) و ڕەگەزنامەی عێراقییان لێ سەندنەوە و دەستیان گرت بەسەر هەموو ماڵ و موڵکیان.

سەرەڕای ئەمانەش پرۆسەکانی بەعەرەبکردن (تەعریب) کە تا ئێستاش بەردەوامە، دەربەدەرکردن و ڕاگواستنی هاوڵاتیان لە شوێنەکانیان و نیشتەجێکردنی عەرەب لە شوێنەکانیان بەتایبەتی ناوچە سنوورییەکان. کە ئەوەش تێکدانی قووڵایی ستراتیژی جوڵانەوەی شۆڕشگێرانەی خەڵکی کوردستانە، تا بۆشاییەک لە نێوان کورد و عێراق و کوردی ئێران و تورکیا و سوریادا دروست ببێت، کوردی عێراق نەتوانێت بۆ گەشەکردن و بۆ پێشەوەچوونی جوڵانەوەکەیان لەو سەردەمەدا قووڵاییەکی نەتەوەییان هەبێت، واتە عومقی نەتەوەیی، ئەوەندەش لە تواناادا بێت لە پارچەکانی تری کوردستان دابڕێ و هەستی ئینتمای بۆ نەتەوەی کورد لاوازبکات یان نەیهێڵێ، تا حکومەتی مەرکەزی عێراق بە ئارەزووی خۆی و بەو جۆرەی ئەیەوێت لە عێراقدا کورد لە قاڵب بدات. هاوکات ناچارکردنی کورد بۆ گۆڕینی ناسنامەی نەتەوایەتی لەژێر فشاری هەڕەشە و دەربەدەرکردندا، کە زۆریان بۆ خەڵک دەهێنا، خۆیان بە عەرەب

ناونووس بکەن. پێناسەی کوردیان لێوەرگرتنەوە وەک ئێزدییەکان و شەبەک و گەلێک لە خێزانەکانی خانەقین، گەرمیان و کەرکووک. هاوکات لابردنی خوێندنی کوردی لە خوێندنگاکان و هاندانی کەسانی نزیک لە خۆیان تا منداڵەکانیان بخەنە بەر خوێندنی عەرەبی. سەرەڕای ئەمانەش بەعس بە داخستنی دەزگا زانستی و ڕۆشنبیرییەکان و سڕینەوەی کەسایەتی سەربەخۆی هەندێکی تریان وەک زانکۆی سلێمانی و کۆڕی زانیاریی کورد و یەکێتی نووسەرانی کورد لەو سەردەمەدا، کە ڕۆڵی بەرچاویان لە هۆشیاری نەتەوەییدا هەبوو. هاوکات لە ڕووی کۆمەلایەتیشەوە بەعس هاندانی ژن و ژنخوازی لە نێوان کورد و عەرەب و بێگومان ئەنجامەکەی بەعەرەبکردن دەشکایەوە، چونکە عەرەب نەتەوەی سەردەستە و باڵادەست بوون.

یەکێک لە میکانیزمە هەرە ترسناکەکانی بەعس بۆ پاکتاوی ڕەگەزی، وێرانکردنی شار و شارۆچکە و دێهاتەکانی کوردستان بوون، کە سیاسەتی (زەوی سووتاو) لە لایەن فاشیییەکانەوە پیادەدەکرا، کە نزیکەی ٢٥ هەزار گوندیان کاولکرد، باخ و کێڵگە و دارستانەکانیان سووتاند و سەرچاوەکانی ئاویان کوێرکردەوە لەگەڵ زەویدا تەختیان کرد. هاوکات زیادتر لە ٢٠ ملیۆن مینیان لە کوردستان چاند، سەرەڕای ئەمەش کۆکردنەوەی ئەو خەڵکە زۆرە لە کۆمەڵگا زۆرەملێکاندا، کە دەتوانرا بە ئاسانی چاودێری بکرێن ناویان نابوون (شاری هاوچەرخ)، بەڵام لە ڕاستیدا لە سەربازگەکانی هیتلەر دەچوون، کە بۆ جینۆسایدی جوولەکەکان دروستکرابوون.

لە ڕاستیدا مەترسی ئەم کۆمەڵگایانە لە چەند ڕەهەندێکەوە دەتوانین ئاماژەیان پێبدەین، لە لایەنی (سەربازییەوە) هیچ کەسێک دەرفەتی دەرچوون یان ڕاکردنی نەبوو، جگە لەمەش لە ڕووی (کۆمەلایەتییەوە) کوردی گوندنشین هیچ کات ڕانەهاتبوو لە شوێنی لەو جۆرەدا بژی، بۆیە هەر زوو کێشەی کۆمەلایەتی ترسناک لە نێوانیاندا بڵاوبووەوە، لە ڕووی تەندروستیشەوە ئەم کۆمەڵگا زۆرەملێیانە نە ئاوی هەبوو نە

ئاوەڕۆ، بێ نەخۆشخانە و پزیشک و دەرمان و کوتانی منداڵان، بۆیە هەر زوو نەخۆشی ترسناک لە ناویاندا بڵاوبووەوە.

وێڕای هەموو ئەمانەش ماشێنی جەنگی بەعس و میکانیزمەکانی بەبەعسکردن لە خولانەوە و بەردەوامبووندا بوون، بۆیە لە ستراتیژی دوورمەودای ئەو حزبە فاشیەدا وابوو، ئەو کەمینە نەتەوایەتیانەی لە پاڵ عەرەبدا دەژین بیانەوێ و نەیانەوێ لە ڕەگەزدا عەرەبن، یان پێویستە بکرێن بە عەرەب، بۆ ئەم مەبەستەش دەستیان کرد بە وەرگێڕانی هەموو ئەو نووسینانەی کە نووسەرانی شۆڤینی عەرەب و بەعس دەریان دەکرد بە خۆڕایی یان زۆر بە هەرزان بەناو خەڵکیدا بڵاویان دەکردەوە. سەرەڕای ئەمانەش لە بواری پەروەردە و فێرکردندا سەرانسەری بەرنامەکانی خوێندنیان گۆڕی بە ڕاوبۆچوونی فاشیانە و شۆڤێژینیانەی خۆیان پڕیان کردەوە، نووسینەوەی مێژوویەکی نوێیان ڕاگەیاند و ناوی کوردستانیان لە هەموو شوێنێکدا کوێر کردەوە و هەموو سەروەرییەکان بە عەرەب بەخشی.

دیارە ستراتیژی دوورمەودایان بەوشێوەیە بوو کە ئەگەر بەم میکانیزمانەی کە لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد، ئەگەر کورد لەناونەچوو دوا میکانیزم کە ئەنفالی کورد یان قڕکردنی بە کۆمەڵی مرۆڤی کورد (جینۆساید) پیادەبکەن. بۆ ئەم مەبەستەش شاڵاوەکانی ئەنفال و کیمیابارانی کوردستان دەستی پێکرد. فاشیستەکانی بەعس بێ سڵەمینەوە کەوتە هێرش و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی، ئەوە بوو لە ١٩٨٧/٤/١٥ ناوچەی سورداش و قەرەداغی کیمیاباران کرد، دواتر ١٩٨٧/٤/١٦ و ١٩٨٧/٥/٢٧ دۆڵی مەلەکان، شێخ وەسان و بالیسانی کیمیاباران کرد و زیادتر لە ٢٠٠ کەس بوونە قوربانی. لە هاوینی هەمان ساڵدا شاری سەردەشت و چەند ناوچەیەکی سەرپێل زەهاوی لە ڕۆژهەڵات کیمیاباران کرد و بە سەدان کەس بوونە قوربانی. لە ١٩٨٨/٣/١٦ دا بە فڕۆکە شاری هەڵەبجەی کیمیاباران کرد و بە هەزاران کەس بوونە قوربانی، زیاد

لە (١٠،٠٠٠) دە هەزار کەسیش بریندداربوون، لە ١٩٨٨/٣/٢٢یشدا بە کاتیۆشا گوندی سێوسێنانی کیمیاباران کرد کە (٦٨) کەس شەهیدبوون و زیادتر لە (١٠٠) کەسیش بریندداربوون. لە بەرەبەیانی ١٩٨٨/٥/٣ هەردوو گوندی گۆپتەپە و عەسکەری کیمیاباران کرد و زیادتر لە (١٥٤) کەسی شەهیدکرد و بە سەدانی دیکە بریندداربوون.

لە کاتێکدا هەوڵی نێودەوڵەتی هەبوون بۆ کۆتایی هێنان بە شەڕی عێراق و ئێران، فاشیەکانی بەعس لە حکومەتی عێراق ئەوەی بە دەرفەت زانی و لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٨ بەشێکی زۆری هێزەکانی کۆکردەوە بە پشتیوانی (جاش) بڕیاری دا ناوچەکانی کوردستان لە دەستی پێشمەرگە دەربهێنێت. جێگەی ئاماژەپێکردنە لەو کاتەدا زۆربەی گوندەکانی کوردستان لەژێر دەستی پێشمەرگەدا بوون و بە ناوچەی رزگارکراو دەناسران. حکومەتی عێراق ئەم هێرش و شاڵاوە دڕندانەی ناونا ئەنفال، لەم ئۆپەراسیۆنەدا سوپای عێراق باشوری کوردستانی کردە ٨ ناوچە و لە چوارچێوەی هەشت ئۆپەراسیۆندا لە ٢٢/شوباتی/ ١٩٨٨دا لە ناوچەی سورداش دەستی پێکرد و لە ناوچەی بادینان لە ١٩٨٨/٩/٦ کۆتایی بە شاڵاوەکە هێنا، لەم پرۆسەیەدا نزیکەی (٤،٥٠٠) گوندی کوردستان خاپورکران و سووتێنران و بە هەزاران کەس شەهیدکران و (١٨٢،٠٠٠) کەسیش بێسەرو شوێن کراوە، کە ئەوانە بە ئەنفالکراوەکان دەناسرێن.

لە ئۆپەراسیۆنی سێیەمدا کە لە سەرەتای نیسانی ١٩٨٨ لە ناوچەی گەرمیان بەڕێوەچوو، تا ٢٠ی نیسانی ١٩٨٨ بوو، ئەم قۆناغەیان لە سەرجەم قۆناغەکانی تر کارەساتبارتر و بە زیانتر بوو لە ڕووی مادی و مرۆییەوە، چونکە (٧٠ – ٨٠) هەزار مرۆڤی کوردی تێدا بێسەروشوێن کرا و ئەم ناوچانەی گرتەوە (دوزخورماتوو، کفری، کەلار، دەربەندیخان، زنجیرە چیاکانی قەرەداغ، تەکیە، چەمچەماڵ، قەرەهەنجیر، قادرکەرەم، سەنگاو، تیلەکۆ، باوەنوور، ئاخجەلەر). لەم ئۆپەراسیۆنەدا زۆرترین کەس شەهیدبوون و لە ڕۆژی ١٩٨٨/٤/١٤ زۆرترین کەس ئەنفالکران، هەربۆیە لە ئێستادا گەرمیان وەکو سیمبولی ئەنفال دەبینرێت و ڕۆژی

١٩٨٨/٤/١٤یش وەکو ڕۆژی ئەنفال دیاریکراوە. هەتا ئێستا ئێسک و پروسکی چەند هەزار کەسێک دۆزراوەتەوە، بەڵام زۆربەی زۆری ونبووەکان نازانرێت چیان لێکراوە، بەپێی هەندێک بەڵگە، ژمارەیەک کچی گەنج و منداڵی ئەنفال فرۆشراون بە سەرمایەدار و بارەکانی وڵاتانی عەرەب.

شێرکۆی گەورە شاعیری کوردیش دەڵێت:

لە خوار کفری
ژنێک هەیە لە چاوانیا لە بینینا
سێ ڕەهەندی تیانەماوە
نە ڕۆژهەڵات نە خۆرئاوا
نە لای باکور
لەو ساکەوە چاوەڕوانە
هەموو ڕۆژێ دێتە دەرێ و
لەبەر دەرگا دائەنیشێ و
چاو ئەبڕێتە
ئاسۆی دووری
تەنها ڕەهەند دەشتی باشور

ئەمە و پێشتریش کۆکوژی بارزانییەکان ڕوویدابوو، دوای شکستی شۆڕشی ئەیلوول ساڵی ١٩٧٥ بەشی زۆری بارزانییەکان لەگەڵ مستەفا بارزانیدا ناچنە ئێران، ئەمەش دوو هۆکاری هەیە:

یەکەم: بەشێکیان ناکۆک دەبن لەگەڵ مستەفا بارزانی وەکو شێخ عوسمانی کوڕی شێخ ئەحمەد و شێخ خورشیدی خوشکەزای شێخ ئەحمەد (کوڕی مەریەم) کە بە ڕێبەری خورشیدییەکان و جێنشینی

شــــێخ ئەحمەد دەناســـــرا، هەروەها عوبەیدوڵڵای کوڕە گەورەی بارزانی و لوقمــان و ســــــابیری کوڕی کە بیروبۆچوونی جیــایــان هەبوو لە بــاوکــیــان، دیــارە هەنــدێــک لە بارزانییەکانیش ئیتر دەیانخواست بە ئارامی بژین. بۆ ئەمە لە باشـــــوور دەمێننەوە، حکومەتی عێراقیش ڕێگەیان پێنادات، کە بچنەوە زێدی خۆیان، ١٥٨٩ خێزان لە قوشـــــتەپە، ٥٦٧ خێزان لە هەرێر، ٥٤٦ خێزان لە دیــانــا و ١٤٠ خێزان لە قۆرەتوو جــێــگــیــردەکــات. بەپــێــی وتەی عەبدولمســـــەور بارزانی تەنیا (٥٢) خێزانی بارزانی لەگەڵ مەلا مستەفادا چوونەتە ئێران. حکومەتی ڕەفتــار فــاشـــــیــی عــێراق لە ١٩٨٠/٩/٢٦ عــوبەیــدوڵــڵای کــوڕی بــارزانــی دەســـتگیردەکات و دوای هەفتەیەک لوقمانی برای دەســـــتگیردەکرێت و بێسەرو شوێن دەکرێن. دوای ئەوەی ئێران بە هاوکاریی پارتی دیموکرات لە تەمموزی ســـــاڵی ١٩٨٢ حاجی ئۆمەران دەگرێــت، حکومەتی عێراق لە تـــۆڵەی ئەوەدا لە ٧/٣١ و ١٩٨٣/٨/١دا ئابڵۆقەی نشـــــینگەکانی بــارزانییەکــان دەدات و دەیــانبــات شـــوێن بزریان دەکات. ئەم ڕووداوە دواتر بە ئەنفــالی بــارزانییەکــان ناسێنرا و بەپێی بەڵگە (٨٠٠٠) کەس بوون، کە بێســەرو شــوێن کراون و لە ناویاندا شـــێخ عوســـمان، شـــێخ خورشــــید و ســــابیری کوڕی مەلا مستەفای تێدا بووە.

سەرەڕای هەموو ئەم مەرگەسات و قڕکردنــانەی کە بەســــەر کورددا هێنرابوو، بەعســــییەکان هەمووجار دەیانوت (الكردي الجيد هو الكردي الميــت) زۆرجــار بە مردووییش ڕێزیــان لە کورد نەدەگرت، ئەگەر سەیرێکی ئەو گۆڕستانانەت بکردایە، کە ئیعدامکراو و خنکێندراوەکــانی کوردیان تیا ناشـــتبوو، بەتایبەتی قەسابخانەی موسڵ، خنکێندراوەکانی کورد بەزۆری ئەندام و پێشمەرگەی یەکێتیی نیشـــتمــانی بوون. بەعس بــێــحــورمەتــیــیەکــی زۆری بەو گۆڕستانانە کردبوو، چەند لاشەیەکی لە یەک گۆڕدا شـــــاردبۆوە، کێڵی قەبرەکان هەمووی شـــکاو و کەل و کــۆم، هەرچەنــد کەســــــوکــاری قوربانییەکان لەسەر هەندێکیان ناوی کــوڕەکــانــیــان نــووســـــیــبــوو، گۆڕســــتانەکان پەرژین نەکرابوون، ســــەگ و ئــاژەڵ و وڵاخ ئەچوونە ناوی، ئەمە و ســەرەڕای هەموو ئەو

بێحورمەتیانەی کە لە نوگرەسەلمان بەرانبەر ژن و منداڵ و بەساڵاچوو و سەقیلی کورد دەکران، کە جێگەی شەرمەزاری مرۆڤایەتی و مافی مرۆڤ بوون. زۆرجاریش لەسێدارەدراوان و خنکێندراوانی کورد شوێن بزردەکران و گۆڕەکانیان کەس نەیدەزانی لە کوێن و کەسوکار و خانەوادە و بنەماڵەکانیان بە حەسرەتی دوامەنزڵگای ڕۆڵەکانیان سەریان دەنایەوە و بەدوایدا دەگەڕان.

بۆ نوسینی ئەم بابەت سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١- دیار غەریب، خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ مێژووی کوردستان، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، پایزی (٢٠١٦).
٢- سەلاح ڕەشید، دیداری تەمەن لە لاوێتیەوە بۆ کۆشکی کۆماری، مام جەلال، گفتوگۆیەکی فراوانی هەمەلایەن.
٣- نەوشیروان مستەفا ئەمین، خولانەوە لەناو بازنەدا، دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق (١٩٨٤-١٩٨٨)، چاپ و بڵاوکردنەوەی مەڵبەندی ئاوەدانی کوردستان، چاپی دووەم، (١٩٩٩).

چەند ساتێك لە حزوری هۆلۆكۆستدا ؟

تێڕامانێك لە جینۆسایدی كورد ؟

مەلا تەحسین گەرمیانی/ ئەڵمانیا

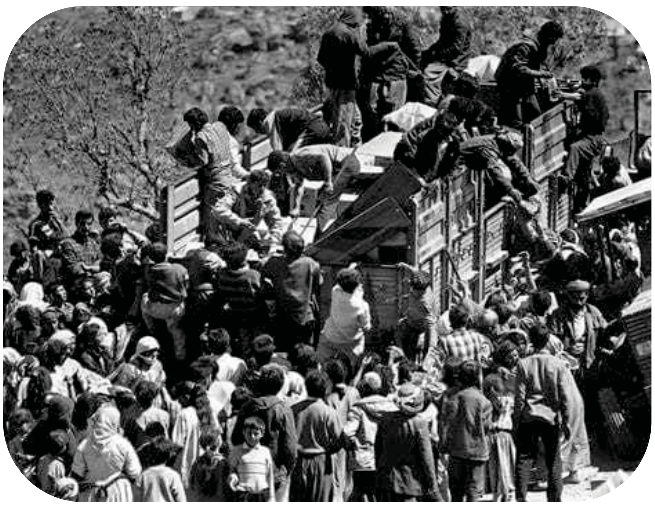

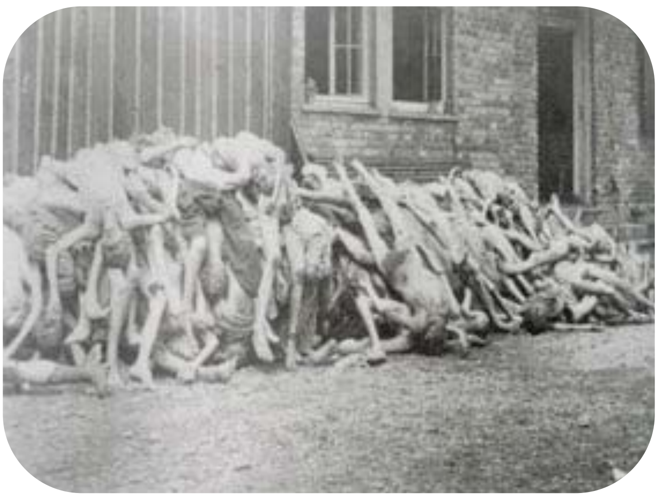

ئەوەی دەمەوێ لێرەدا بیکەمە جێی قسە و شرۆڤەکاری بۆ ئەم باسە، قسە لە سەرکردنە لە سەر دوو رووداوی تاوانی گەورەی نێو رووداوەکانی جیهانی سەدەی بیستەمە، دوو ستەم و جینۆسایدی دوو گەل و نەتەوەی جیاوازە، کە ئەوانیش هۆلۆکۆستی جولەکەیە بە دەستی سەردەمی دەسەڵاتی نازییەکانی ئەڵمانیا و ئەوەی تریش کوردی باشووری کوردستانە لە ساڵی ١٩٨٨ بە دەستی دەسەڵاتی رەشی حزبی بەعسی لەناوچووە؟ ئەم دوو تاوان و کۆمەڵکوژییە کە مەبەست لێی جینۆسایدکردنی دوو گەل بووە بە مانای سڕینەوە لەسەر زەوی. جوولەکەنشینی وڵاتی ئەڵمانیا بەتایبەتی کە دەکەونە چوارچێوەی بڕیاری لەناوبردنیان بەدەستی نازییەکانی ئەو کاتی ئەڵمانیا هێندە بێ بەزەییانەو دڵڕەقانە دەگیرێن و کۆدەکرێنەوە و لە نێوبراون، مرۆڤ نازانێ چۆن بتوانێ گوزارشتی لێبکات، ئەو چەند قۆناغەی کە پرۆسەکەی پێ ئەنجامدراوە، هێندە کارەساتاوییە، مرۆڤ سەری دەسوڕمێ، گرتن کۆکردنەوە و کۆمەڵکوژ بە شێوەی سوتاندیان لە کورەی زۆر پلە گەرمدا ئەم پرۆسەیە لە دوو جێگای سەرەکی پۆڵۆنیا و ئەڵمانیا ئەنجامدراون؟ شاری داخاوی ئەڵمانیا ئەم شارە دەکەوێتە نزیک شاری مونشین، کە لەم شارە لە شوێنێکی بەرفراوان لە گۆڕەپان و هۆڵی گەورە پێکهاتووە، پێش چوونە ژوورەوە، گەرچی گەورە و بەرفراونی بۆ دابینکراوە پارکینگی ئۆتۆمبێل بە بڕە پارەیەکە، کە دەچیتە ژوورەوە، پارکێکی خۆش و چەندین کۆشکی کتێب و بڵاوکراوە و ریکلام و شوێن دەبینی، جگە لە جادە و شۆستە و شوێنی پشوودان و دانیشتن، رۆژانە ئەم جێگایە بە رۆژی شەممەیشەوە بە رووی گەشتیاردا کراوەیە و جمەی دێت لە خەڵک لە هەموو دونیاوە بۆی دێن، خەڵک بە پرۆشەوەیە زوو بگاتە ژوورەوە، تا بە چاوی خۆی رووداوی جینۆسایدکراوی جوولەکە ببینن و وێنەی رووداوەکانی ئەم

پرۆسـه بێ رەحمـانە و پڕ لە شـەرمەزاریەی نازییەکانی ئەڵمانیا بگرن و ببینن بە چاوی خۆیان چ کۆمەڵکوژییەک لێرە روویداوە و چۆن مرۆڤی بێتاوان ژیانییان لێ سـەندراوەتەوە بەبێ یاسـاو بەبێ دادگـاو بەبێ لێپرسـینەوە و زۆر دڕندانە کۆمەڵکوژکراون؟ ئەم شوێنە دەکرێ بڵێی هەم وەک مینیۆمێنتە، هەم دەکرێ بڵێی شـوێنی بەڵگەداری لەنـاوبردنی بەکۆمەڵی دەیـان و سـەدان هەزار مرۆڤی جووەکـانی دانیشـتووی ئەڵمانیا بووە، لە هۆڵی یەکەمەوە دەچیتە ژوور یەک سـەر بچورکێک بە لەشـدا دادێت، بەتایبەت بۆ کەسـانێک کە خودی خۆی و گەلەکەی ئەنفال و جینۆساید کرابێت، یـان بۆ منێـک و کەسـانی تری بەرکەوتەی نێو رووداوی سـەختی ئەنفال بووبێتین و بە ئاسـتەمێکی قورس رزگاری بووبێتین؟ هۆڵەکان درێژو پـان بەرین، هەر هۆڵێـک بەتەواوی دیوارەکانیدا هەر یەک و دەیان وێنە و نووسـین و چیرۆکی ئەو سـات و سـەردەمەت بۆ دەگێـڕێتەوە، هەمـووی زۆریـان بەرواریان لە سـەرە، وێنەکان تەواو کارەسـاتاوین، هەر تەماشـای نێـوچـاوانـی هەر یەک لە وێـنەی قوربـانییەکـان دەکەیـت، دەیـان چیرۆکی تێـدا دەخوێنیتەوە، وێنەی تێدایە، ئەوەی لێ دەخوێنیتەوە، هـا چەند چرکە سـاتێکی تر ژیانم بە شـێوەیەکی دڕندانە لێدەسـێنرێتەوە، سـەدان وێنەی مـاڵئـاوایی مەرگی سـەخت لە چاویاندا بەدیدەکرێ، نووسـینەکان دەیان و سـەدان بەڵگە لە نـێو ئەم هـۆڵانە دانـراون، هەر یەکەیان ئـاماژەن بۆ کەرەسـتەی لەنێوبردنی بەکۆمەڵ؟ ئەی دواتر چیم بینی، هـێنـدە لە هـۆڵەکـان تەواو بووم، سـەدان وێنەم گرت، هاتمە نێو گۆرەپانەکە وامدەزانی لە نێو قەلای نوگرەسەلمانم، ئەوەی من بینم، ئێ هەمان دەموچاو و رووەتی کەسـوکار و خەڵکی گوندەکەم و گوندەکانی گەرمیان و کوردسـتان نەبوو، ئەوە چاوی چاوەڕوانی کوڕو کچە جوان و نەشـمیلەکانی ئێمەیش نەبوو، لە نوگرە سەلمان چاوەڕوانی

قریشکەی دەستڕێژی گولەو مەرگ بوون؟ ئەرێ من تەنها منداڵانی جوو دەبینم، یان هاواری دادیە دایە و باوکەباوکەی منداڵانی بە ڕێژنەی گولەی چەکی بەعسییەکان دەبینم، یان من لە نێو ئەڵمانیاو شاری داخاوی داخکراوم؟ ئەم هەست و ئیحساسەم گێڕامەوە بۆ نێو دونیا خوێناوییە بێ کەسییەکەی سەختی ڕۆژانی ئەنفال و قۆناخە سەختەکانی بارانی مەرگی بەکۆمەڵی کوردو جینۆسایدکردنمان؟ هەر لە نێو گورەپانەکە هەنگاوت هەڵدەگرت، بگەی بە کورەی ئاگرین و بەشی سوتاندنی مرۆڤ ئەمبەر و ئەوبەری ڕێگاکە بنەمای چەندین هۆڵی تر دانرابوو بکرێنە هۆڵ و خەڵکی بەکۆمەڵی بۆ بهێنن، دیارە فریای ئەوە نەکەوتوون، تەواوی بکەن؟ کورەی ئاگر (محرقة) ئێستایش لای من بۆنی کروزی لێدێت، شوێنێک تەنها درندەکان دەتوانن شتی وابکەن، شوێنێک دەیان و سەدان هەزار جەستەی مرۆڤی لێکراوەتە خۆڵەمێش، ئەم شوێنە لە چەند بەشێک پێکهاتووە و هەندێ وێنەی دیکۆمێنتاریشی لەخۆگرتووە، بەشە ترسناکەی ئەمە چییە؟ کە بەشی حەمامەکەیەتی لە دوو سێ دانە حەمام پێکهاتووە، بۆری بۆ راکێشراوە، وادەزانی ئەمانە بۆری ئاون، بەڵام لە راستیدا بۆری غازن بۆ پرۆسەی خنگاندن بەکاریان هێناوە، هەر یەکێک خراوەتە ئەم حمامانەوە، پێیان وتوون خۆتان بشۆن، دەرگایش کەپس و بێ کون و کەلەبەر دروستکراوە، ئەو کەسانەی بۆرێکەی بەرداوەتەوە، یەکسەر بە غازەکە خنکاوە، دواتر بە عارەبانە کە هەر چەند مەترێک بە شانێوە خراوتە نێو کورەی ئاگرەکەوە و سوتێنراوە و کراوە بە خۆڵەمێش، ئەمە چەند دانەیەک لە کورەکانە، بۆ ئەوەی پرۆسەکە خێراتر بکەن، لە دەرەوەی ئەم هۆڵە چەند دانەیەکی تریان دروستکراوە؟ لێرە وێنەیەکم بینی هاوشێوەی ئەنفال، ئەویش وێنەی کەڵەکەبووی جلی قوربانییەکانە، لێرە من ئەو هەموو جلوبەرگەی کەسوکارمان لە

هەواڵنامەی کتێب

قەڵای قۆرەتوو بینی، کە هەموویان ڕاپێچی مەرگ کران؟ مەرگی ئەمانە و مەرگی گەلێکی بێکەسی وەک کورد کە بێتاوان جینۆسایدکران، هێندە کارەساتاوییە، هەندێجار مرۆڤ سەری دەسڕومێ نازانێ چی بکات و چ بڵێ؟ بۆ منێک خەمەکە، هەر خەمی کوشتن و لەنێوبردن نییە، خەمی گەورە خەمی بێکەسی کوردە، خەمی بێخەمی دەسەڵاتی کوردە، کە چەند بێ باک و بێ ئابڕوون بەرانبەر بە مرۆڤگەلێکی کۆمەڵکوژ کراو و کەسوکاریان و بە سوتماکی خاک و نیشتمان کاولکاری و ماڵوێرانی؟ لێرە کەتمە نێو بەراوردکارییەوە کەوتمە نێو قسەکردن لەگەڵ خودی خۆم، ئەم جێگایە گەلێکی لێ جینۆسایدکراوە، ئەی خۆ ئێمەیش جینۆسایدکراوین، ئەو شوێنەمان بۆ نییە، تا ئێمەیش بە جیهانی دەرەوە بڵێین بەم جۆرە وەک هۆڵۆکۆست کۆمەڵکوژکراوین؟ باشە دەبێ هۆکار چی بێ و کێ بێ، هۆڵۆکۆست دەوڵەتی جووەکانی لێ وەبەرهات و خوێنی قوربانییەکانیان

وڵاتێکی سەربەخۆی وەک ئیسرائیلی لێ وەبەرهات و جووەکانی دونیا بوونە خاوەن یاسای پاراستن و ڕێزلێگیراو و حساب بۆکردوو و جووەکان لەسەر ئاستی دونیا زمانیان پێدانراو هۆڵۆکۆست بە جینۆساید ناسرا؟ بە ئێستایشەوە قەرەبووی خۆیان لە ئەڵمانیا وەردەگرن و تاکی جوو خاوەی پێگەو ڕێگەی خۆیەتی لە ئەڵمانیا، هیچ یاساو دەستورێک ڕێگەپێدروا نییە بە زەرەیەک دژی بەرژەوەندییەکانی ئیسرائیل و جووەکان بێت، مافپارێزبەندی خۆیان هەیە؟ جووەکان نەیانهێشت یەک دڵۆپی خوێنی جوویەک بە فیڕۆ بچێت؟ هەموویان بە زیادەوە وەرگرتەوە و ئێستایش و داهاتوویان لەسەر هۆڵۆکۆست بەندە؟ ئێستایش ئەوەی لە ئەڵمانیا دژی خاوەنی ڕەگەزنامەی ئەڵمانییە لە دژی ئیسرائیل و جووەکان بێت، ئەگەری هەیە جنسییەکەی لێوەربگرنەوە؟ ئا ئەمەیە هۆڵۆکۆست کە لە ڕابردوو دەکرانە خۆڵەمێش، بزانە ئەقڵی جوو

چ دروستکرد، چۆن بوونە خاوەن ماف چوون تۆڵەی خۆیان لە بکەران وەرگرتەوە، بزانە چۆن بوونە خاوەن هێزو ئابووریی وڵات و چەکی ئەتۆم و دیسپۆرایەکی (جالیە) بەهێز لە سەر ئاستی دونیان؟

ئەی کورد چ بۆ ئەنفال کردووە؟

قەبارەی هەشت قۆناغی پرۆسەی ئەنفالی کورد لە باشووری کوردستان دەیان هێندەی هۆلۆکۆست سەختر و ماڵوێرانترە، پرۆسەی شومی ئەنفال پرۆسەیەک بوو تا ئێستایشی لەگەڵ بێت، بەردەوامی خۆی لە جینۆسایدی فیزیکی و روحی و سەرجەم کایەکانی نێو ژیانی کۆمەڵگەی کوردی و کەسوکاری قوربانیان بەتایبەتی هەیە؟ زامی قەدماغە گرتووی قووڵی جەستەی ئەم گەلە هێشتا نەک هەر سارێژ نەبووە، بەڵکو لە دوای راپەڕینی ١٩٩١ وە برینەکەی سەخترو کاریگەرتر بووە؟ پرسیارەکە لێرەیە بۆچی کورد و دەسەڵات و سیاسییەکانی باشوور لە ئاست ئەم پرۆسە و تاوانە گەورەیە، کە تیایدا دەیان هەزار کەس بوونە قوربانی و بەو شێوە دڕندانەیە کۆمەڵکوژکران و ئا بەو شێوە بێباکییە رۆژیان دا بە دەستی رۆژەوە تا ئەنفال و جینۆسایدی کورد لە بازنەیەکی بۆشدا بخولێتەوە و نەگاتە ئاستی چواریەکی قەزیەی هۆلۆکۆستی جوولەکە؟ بۆ نەتوانرا سوود لە شوێنپێی جوولەکە هەڵبگرین بە کنە و پشکنیین و بەو هەموو بەڵگە زیندووانەی بەردەستمان و بۆ دونیای بسەلمێنین کە هۆلۆکۆستی کوردانیش هەیە؟ بە جیهان بڵێین وەک جوولەکە کوردکوشتن چیتر جێی قبوڵ نییە؟ بە دونیا بڵێین چیتر خوێنی کورد لە بازاڕەکانی سیاسەتدا بێ نرخ نییە؟ بۆچی دەستبردن بۆ یەک تاکی جوولەکە دونیا دێتە سەر خەت، چونکە خاوەنی رووداوی هۆلۆکۆستە، ئەی بۆ سەدان کورد بکوژرێ نابێتە هۆکاری دروستبوونی رای گشتی و کەسیش رانەچەڵەکێ و لە هەمانکاتدا خاوەنی

ئەنفال و هەمان پرۆسەی جینۆسایدکردنە؟ ئەوە کام ئەقڵ و ژیری بوو، هۆلۆکۆستی گەیاندە لوتکەی بەرگری بۆ تەواوی هەر یەهودیەک و تەواوی وڵاتی ئیسرائیل و گەیشتن بە ئاستێکی پارێزبەندی و ماف و پاراستنی کەرامەتیان ؟ ئەوەی ئەوە کام ئەقڵ بوو، کەرامەتی تاکی کورد و کۆمەڵگەی کوردی و خاک و نیشتمانی کوردیان هێنایە ژێر سفر؟ لە دوای راپەرینی ١٩٩١ وە دەسەڵاتی کوردی و بە ناو سیاسی و حزبەکان بێ جیاوازی لە ئاست ئەنفال و کیمیابارانی هەڵەبجە و شوێنەکانی تر بە تۆزقاڵێک ئاکاریان نەبووە؟ هێندە بێ باکانە و نەزانانە هێندە بێ ئابڕوویانە تەماشای ئەنفال و قەبارەی قوربانییەکان کردووە، بۆیە دوای ٣٢ ساڵ لە هەموو دونیادا شتێک نییە، هاوشێوەی هۆلۆکۆست هیچ نەبێ خوێنی هەڕاجکراوی کورد رابگرێ؟ لە کاتێکدا داهاتی زۆر لە بەردەست بوو، کەرەستەو دیکۆمێنتی زۆر هەبوو، پەیوەندی لە ئاستی وڵاتان هەبوو، حکومەت و پەرلەمانت هەبوو، شایەتحاڵ لە بەردەست بوون؟ رژێمی بەعس رووخا و ئەمریکا و دونیا هاتە سەرخەت وتیان چیتان دەوێ لە جیاتی داواکاری پارەی زۆر و پلەوپایە و کورسی رزیوو، دەبووا تەنها یەک شتتان داوابکردایە، ئەویش ناساندنی ئەنفال وەک جینۆسایدی جووەکان و هۆلۆکۆست، دەبوا تەنها داواکاریتان حەرامکردنی رشتنی خوێنی کورد بووایە بە دەستی داگیرکەران؟ دەبووا چۆن هۆلۆکۆست ئیسرائیلی دروستکرد، داواکاریتان ئەوە بووایە دەبێ ئەنفال وەک جینۆسایدی گەلی کورد لە ئاستی دونیا بناسرایە و دەوڵەتی کوردیتان لەسەر دروستبکردایە و ساڵانەیش حکومەتی عێراق پابەندی قەرەبووی ماددی و مەعنەوی کوردی بکردایە، تا هەقی دوادڵۆپی قوربانییەکان دارمان و وێراکراوی گوندکانمان وەردەگرتەوە و لە دەستووریش دەنووسرا، کوشتنی

تاکی کورد هێڵی سووره‌؟ ئا به‌مه بونیادی کۆمه‌ڵگه‌ و حورمه‌تی تاک و ڕێز بۆ قوربانیان و که‌سوکاریان ده‌گه‌ڕایه‌وه‌؟ به‌ڵام داخ هه‌زار جار داخ، ئه‌وه‌ی له‌ یه‌که‌م هه‌نگاوی دوای ڕاپه‌ڕین ئیشی سیاسییه‌کان و حزبه‌کان دواتریش ده‌سه‌ڵات که‌ کردیان، شکاندنی شکۆی تاکی کورد بوو له‌ جیاتی پرۆسه‌ی په‌روه‌ده‌ و زانست و پێشکه‌وتن له‌ جیاتی پرۆسه‌ی ئاوه‌دانکردنه‌وه‌ی گونده‌کان و گرنگی پێدانیان له‌ ڕووی کشتوکاڵ و ئاژه‌ڵدارییه‌وه‌ له‌ ڕووی ئاوه‌دانییه‌وه‌. هاتن ته‌واوی کۆمه‌ڵگه‌ی کوردیان بچووککرده‌وه‌ بۆ کۆمه‌ڵگه‌یه‌کی به‌حزبیکراو، دواتر بۆ شه‌ڕێکی خوێناوی یه‌کتر و به‌ حزبیکردنی ئه‌نفال و حسابکردنی له‌ سه‌ر نفوسی حزبی و زۆر شتی ئا ئیتر لێره‌وه‌ پرۆسه‌ی شکاندنی تاکی کورد ده‌ستی پێکرد، ئا ئیتر دونیابینیی نه‌ته‌وه‌ و خاک و نیشتمان و ئه‌نفال و شه‌هید و ماڵوێرانییه‌کان له‌ چاوێکی بچووکی نه‌زانانه‌ و نائه‌قڵانیانه‌ی نێو باره‌گانه‌وه‌ هه‌ڵده‌سوڕان؟ بۆیه‌ له‌م دیده‌ تاریکییه‌وه‌ چۆن ئه‌نفال و جینۆسایدی گه‌لێک ده‌گاته‌ ئاسته‌ هه‌ق پێدراوه‌که‌ی؟ ئێمه‌ خۆمان ده‌ستمان خسته‌ بیناقاقای یه‌کتر بۆ خنکاندنی ئه‌وی تر، ئیتر چۆن ده‌کرێ ئه‌نفال بگه‌یه‌نرێته‌ لانی که‌م نیوه‌ی هۆلۆکۆست؟ پرۆسه‌ی تێکشکانی تاکی کورد و کۆمه‌ڵگه‌ی کوردی هه‌ر بۆ خۆی درێژه‌پێده‌ری پرۆسه‌ی ئه‌نفاله‌؟ هۆلۆکۆستی جووله‌که‌ پرۆسه‌ی له‌نێوبردنی جووله‌که‌ بوو؟ ئه‌وه‌ ئه‌وان بوو پرسیاره‌که‌ یان هه‌ڵگێڕایه‌وه‌ و بۆ بونیادنانی تاک و کۆمه‌ڵگه‌ی یه‌هودی ئه‌وه‌ ئه‌وان بوون به‌ دونیات وت، ئیتر کوشتنی یه‌ک جووله‌که‌ هێڵی سووره‌؟ چۆن پێتده‌کرێ به‌ دوژمن نه‌یار و دۆستت بڵێی، کوردکوشتن هێڵی سووره‌ به‌ ئێستایشه‌وه‌ ،کورد پێشی سوپای دوژمن ده‌که‌وێ، تا ئه‌وی کوردی پارچه‌کی تر له‌ نێو به‌رێ ؟ بۆیه‌ به‌م ئه‌خلاق و ئه‌قڵێته‌وه‌ کورد زۆر هه‌ل و ده‌رفه‌تی زێڕینی له‌ده‌ستداوه‌ له‌ ئێستایشدا هیچ

ئامادەکیەک نییە، ئەخلاقیەن بیر لە ئەنفال و جینۆسایدی گەلەکەمان بکەینەوە و پێداچوونەوەیەک بە ئاکار و ئەقڵیەتدا بکەینەوە؟

بە خۆڵەمێشکردنی جەستەی مرۆڤ بەرهەمەکەی دەوڵەتێکی گەورە و کاریگەری وەک ئیسرائیلی بەرهەمهێنا، لەسەر دەستی نازیزم جووەکان بە کۆمەڵ دەگیران و بە گاز دەخنکێنران و بە کورەی ئاگر دەسوتێنران و جەستەیان دەکرایە خۆڵەمێش، ئەمە تەنها تاوانێکی سەرپێی نەبوو، بەڵکو بە شێوەیەکی بەرنامەسازی بۆدارِێژراو ئەم پرۆسەی جینۆسایدی جووەکان ئەنجامدرا؟ سەدان هەزار جوولەکە لەنێو بران، لە بەرانبەر ئەم تاوانە گەورەیە لە سەرئاستی دونیا جوولەکە دەستەوەستان نەبوون و بەڵکو توانیان سەد هێندەی گەورەیی تاوانە کە بیروڕاو ئامانجی خۆیان یەکخست لەپێناو مانەوە و بەرگریکردن لەو ستەمەی کە دەرهەقیان کراوە، بەڵێ گەر هەوینی خۆ رێکخستنەوە و یەکگرتن و دیاریکردنی ئامانج و ستراتیژی نەبووایە، بێگومان وەک ئێستای کورد دەبوون، کە بێ نرخترین خوێن خوێنی کوردە؟ بەڵام بەرهەمی هۆلۆکۆست و بە خۆڵەمێشکردنی جەستەی جوولەکە ئایندەیەکیان لێ بەرهەمهێنا، کە شکۆیان بۆ مرۆڤی جوو گەڕاندەوە و هێڵێکی سووریان بۆ جیهان دیاریکرد، کە ئەویش کوشتنی جوولەکە یان خستە نێو چوارچێوەی هێڵە سوورەوە، ئەگەر چ لە سەردەمی نازیزمدا نرخی خوێنی جوویەک بە قەد جوولەکە یەک نەبوو؟ وەک چۆن لە ئەنفال و لە ئێستایشدا لەسەر ئاستی ناوخۆ و دونیادا خوێنی کورد نرخی یەکسانە بە نرخی خوێنی چۆلەکەیەک؟ ئەوان هێزیان دایە بەرخۆ و دەستیان خستە نێو دەستی یەکتر؟ ئێمەیش هێزمان لە یەکتر سەندەوە و دەستمان خستە نێو بکەرانی پرۆسەی ئەنفال؟ جوولەکە نەیانهێشت یەک تاوانباری هۆلۆکۆست رزگاری ببێ و هەموویان بە سزای خۆیان گەیاند ؟

ئێمەیش نەک هەر بکەرانی ئەنفال بە سزای خۆیان نەگەیشتن، بەڵکو بە ئێستایشەوە بەشێک لە بکەرانی تاوانی ئەنفالمان پەنادا و کراون بە خاوەن پلەوپایە و مووچەخۆر و حیمایەیشیان بۆ دانرا؟ هۆلۆکۆست دەوڵەت و مرۆڤ و کەرامەتی گێڕایەوە بۆ تاک و کۆمەڵگەی جوولەکە ؟ ئەنفال و جینۆسایدی کوردیش نە دەوڵەتی دروستکرد، نە هەقی خاوەن ماف و قوربانی گێڕایەوە، نە توانیمان تاکی کورد بکەینە خاوەن کەرامەتی خۆی، لە سەرووی هەموو ئەمانەوە ئەم دەسەڵاتە خێڵگەرایەی باشوور کەرامەتی بۆ تاکی کورد و کۆمەڵگەی کوردی نەهێشتۆتەوە، لە پای ئەو هەموو قوربانییە لە پای ئەو هەموو کاولکارییە هێشتا تاکی کورد کۆمەڵگەی کوردی لە بەردەم تێکشکاندایە؟ ئەم تێکشکاندنە گورزێکە لە سەردەمی ئەنفالیشدا گورزی وا بەر تاک و گەلی کورد نەکەوتووە؟ لە کاتێکدا دەبوو لە شێوەی هۆلۆکۆست ئەنفال بکەینە دەستپێکی ژیانەوەی روحی مرۆڤ وون و خۆنەویستن و رەفتاری لێبووردەیی و بەخۆداچوونەوە لەپێناو بونیادنانی دەوڵەتێکی کوردی و دیموکراسی نموونەی ئیسرائیل کە بە دونیا بڵێین ئێرە کوردستانە، بەزاندنی ئەم خاکە هێڵی سوورە و چیتر خوێنی کورد یەکسان نییە بە خوێنی چۆلەکەیەک؟ بەڵام ئەگەر بە وردی بەراوردی بەرهەمی هۆلۆکۆست و ئەنفالی کورد بکەین، ئەوکات کام دەوڵەتی داگیرکەر سڵ لە کوشتنی کورد دەکات ؟ کام خاک و نیشتمان هێندەی کوردستان دوژمن تەراتێنی تێدا دەکات و بە ئارەزووی خۆیان ژەهری خۆیانی تێدا دەڕێژن؟ بۆچی ئەنفال و جینۆسایدی کورد نەیتوانی پەلاماری سەر کوردان بە ئێستایشەوە رابگرێ؟ بە دیوێکی تردا بۆچی کورد خاوەنی هیچ هێڵێکی سوور نییە تا پەلاماری نەدرێ؟

بە دیوێکی تردا بۆچی جوولەکە لە دوای دووەم شەڕی جیهانی بە چەند ساڵێکی کەم لە دوای

جینۆسایدکردنیان توانیان ببنە خاوەنی دەوڵەتی سەربەخۆیی خۆیان و نەیانهێشت خوێنی قوربانییەکانیان بەفیڕۆبچێت، ئەی کورد بۆچی دوای زیاتر لە ٣٣ ساڵ حکومڕانی خۆی نەیتوانی یەک هەنگاو بەرەو پێشکەوتن و دەوڵەتبوون بچێتە پێشەوە، نەک هەر نەچووینە پێشەوە، بەڵکو دەیان پلە لە سەر ئاستی هۆشیاری و نەتەوەیی و نیشتیمانیش پاشەکشەمان کردوە؟ لە کاتێکدا بە رووخاندنی رژێمی بەعس گەورەترین هەل و دەرفەتمان بۆ رەخسا؟ بۆچی خوێنی قوربانییەکانی ئەنفال و هەڵەبجە لە ئاستی ناوخۆدا نەبوونە هۆی لەخۆ بووردەیی و گیانی تەبایی و روحی بونیاتی نیشتمانێکی ئازاد و بەکەرامەت بۆ تاکەکانی و لەم دیدگایەوە سەروەرییەکانمان و قوربانییەکانمان بکردایەتە سەر مەشقی تێگەیشتن لە دەستپاکی ئیداری و پێشکەوتن و ئاوەدانی گوندە وێرانکراوەکانمان و ئابووریەکی گەشەکردووی پشتبەستوو بە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و سروشت و کوردستانێکی سەوز و ژینگەیەکی پاک و مرۆڤدۆست و دوور لە توندوتیژی و یەکترکوشتن و خیانەت و تا بە ژنکوشتن رواڕووتکردن دەگات؟ بۆچی لانی کەم خوێنی قوربانییەکانی کورد بەگشتی ئەنفال و هەڵەبجە نەبوونە هەوێنی سەرەری یاساو دروستبوونی دەستورێکی نیشتمانی، کە خەڵک بئارامی بە کەرامەتەوە لە سایەدا بژێت؟ بۆچی خوێنی قوربانییەکانمان لانی کەم نەبووین بە دەوڵەت، هیچ نەبا دەرگای ئەرزو ئاسمان والا نەکرایە بۆ دوژمن و داگیرکەران، نەبووین بە دەوڵەت بە ئێستایشەوە ئەنفالی زمان و کلتور و کەڵچەری کورد بەردەوامە؟ نەبووین بە دەوڵەت بەعەرەبکردن و سەرو مێزەری پیاون و ژنانمان لە بەردەم سڕینەوەدایە و بە ناوی تاجی زێڕینەوە مۆدی ئیخوانی دەخرێتە سەر کچان و ژنانمان؟ ناوە جوانەکانی کوردەواری حەرام و

ناشرین دەکرێن و ناوی عەرەبی بۆ منداڵەکانی کورد پیرۆزدەکرێن؟ کێ دەڵێ من کوردپەروەرم و گریانی نەیەت بۆ ئێستای حاڵی کورد؟ خۆ جوولەکە و ئیسرائیل دەبینن هەمووی بەرهەمی قوربانییەکانی هۆلۆکۆستە.

بەهاکانی یادکردنەوە لە تاوانی ئەنفالدا

مەلاڕەحیمی مەلاڕەشید وەک نموونە

سمکۆ سابیر

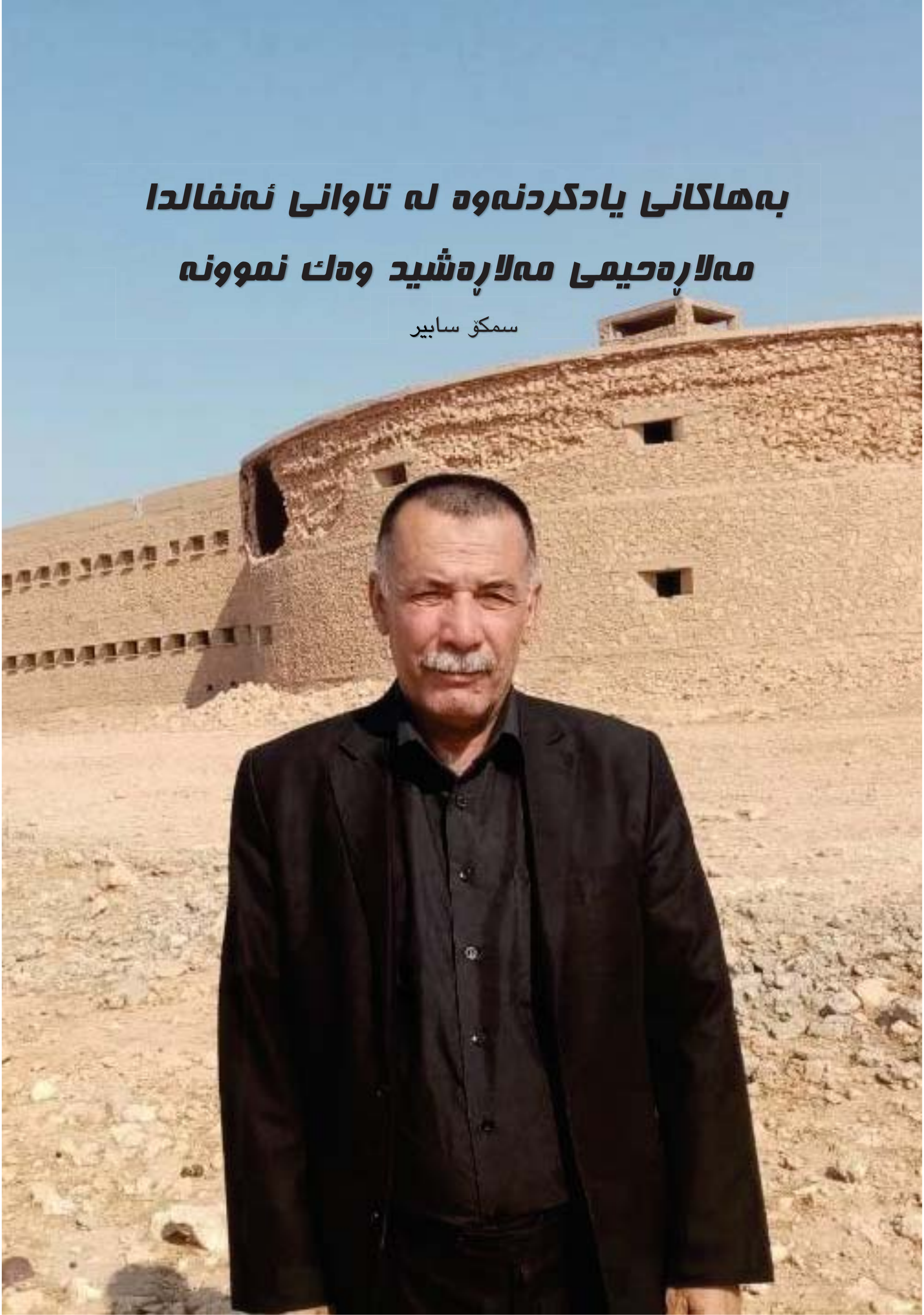

دوای تاوانی ئەنفال، مرۆڤگەلێک زۆر بە بایەخ و مۆراڵیانە هەوڵیانداوە وەک خۆی لە ئەنفال و ڕەهەندەکانی تێبگەن و ئەنفال وەک خەم، ئەنفال وەک مێژوو و بەرەنگاری و خۆراگری، ئەنفال وەک ژیانەوە لە خود و ناخی خۆیاندا بەرجەستەی بکەن و یادی بکەنەوە. خۆشبەختانە کەسانێک هەن، ئەگەرچی ژمارەشیان کەمبێت، زۆر بەقووڵی لە ئەنفال تێدەگەن، بێ ئەوەی شتێک لە بارەی میدیا و شەپۆلی بێشوماری جیهانگیریی میدیا تێبگەن و کاریان پەوەبێت، کە ئێستا لە جیهان ئامرازەکانی میدیا بە کوێ گەیشتوون و ئەم گەشەکردنە ناسروشتییە لە کوێدایە و ئاستی پێشکەوتنەکانی تاچەند مایەی سەرنج و تێڕوانینی مرۆڤە و چ هەژموونێکی دروستکردووە و لەئایندەدا دروستی دەکات؟

لایەنی ڕۆحی و ئەو تێگەیشتنە زۆر گرنگە لە مرۆڤ لە ڕێگەیەوە هەوڵدەدات لە ئاماژەکانی پشت ئەنفال تێبگات و کەشفیان بکات.لە ڕێگەی ئەنفالەوە خۆی و گەلەکەی دەناسێت و ئەو کەمتەرخەمیانەش ئاشکرادەکات و لەوێوە تێدەگات، کە ئێمەی کورد چۆن لە ئەنفال تێگەیشتووین ولە بنەڕەتدا دەبێت چۆن لە ئەنفال تێبگەین؟

ساڵانێکە لە نزیکەوە هەندێ لەو مرۆڤانە دەناسم، کە دەروێشانە ماتەمینییەک بۆ ئەنفال دەکەن و وەک عاشورا لە یادەکە دەڕوانن و شینی خۆیانی بۆ دەکەن و بەقووڵی دەگرین و بە قووڵی یادی کەسوکار و ئازیزە ئەنفالکراوەکانیان دەکەنەوە و دەگەڕێنەوە نێو لاپەڕە سادەکانی یادەوەری و ئەو چرکە ساتانەی کە هێشتا لەشکری عۆجە دەستی ڕەشی پێنەگەیاندبوون و لە ئاواییەکی پڕ لە ژیان و یادەوەری هەڵێنەکەندبوون. هێشتا دەنگی ئەو سروشتە جوانترین و خۆشترین سەمفۆنیای دەژەند و ژیانی ئەم ناوچانە هەموو شتێکی بەسادەیی و بەئاسایی بەڕێدەچوو...

یەکێک لەو کارەکتەرە گرنگ و سیمبۆڵیانە، مەلاڕەحیمی مەلاڕەشیدی سەرقەڵا بوو، کە هەتا مرد، بە جوانی ژیا و بۆ دوای خۆیشی کۆمەڵێک لە وانەی گرنگی بۆ بەجێهێشتووین. مەلاڕەحیم پێشمەرگەیەکی دێرین و دانەبراوی ئەم میللەتە بوو، مامۆستای شۆڕش

هەزارنامەی کتێب

و پـارتـیـزانـێـکـی ســـەردەمـی ســــەختییەکانی ئەنفال بوو، هەتا راپەڕینی بەهـاری ١٩٩١ بەرامبەر رژێمی بەعس وەســـتـا و وەکو هەنـدێک لە هـاوڕێکانی نەهـاتنەوە ژێر دەســـەڵاتی رژێمی بەعس. ئەم پیاوە ســـالانێکە چەنـدین نەریتی ئیسـانـدۆسـتی داهێناوە لە یادەکانی ئەنفال و هەمیشـــە پێوەی پابەندە و دەیەوێ قووڵ لە ئەنفال بڕوانێت و نەهێڵێت، ئەم تـاوانە گەورەیە بەبێ وانە و هەستکردن بە بەرپرسیاریێتی ئەخلاقی و ئینســـانی و ویژدانی تێبپەڕێـت،چونکە هەســـتـدەکـات، کەســـوکـارەکە ئەنفالکراوەکەی ئاگایان لێیەتی و چاویان لەســـەر مەلایە، کە چۆن ئەو رۆژە لە ١٤/٤ی هەموو ساڵێک یادیان دەکاتەوە و لە دڵەوە بۆیـان دەگری و لە نـاخەوە سـوێی دووری ئەوان دەیسـوتێنێت. وەک خۆی وتەنی: شێوە و ڕوخسار و دەنگ و ڕەنگی ئەوان بۆ هەمیشە لە ڕۆحیدایە و هەســـتیان پێدەکات. خۆشـــبەختانە من زیاتر لە بیســـت ساڵە ئەم پیاوە دەیناسم و هەمیشە خاوەن کەسـێتییەکی جوان و سـادە و ســـاکار و لە هەمووشـــی گرنگتر هەتـا لە ژیـانـدابوو، شـــانـازی بە جوتیـــارییەکەی خۆیەوە دەکرد لە زەوییەک بەناوی (خەرمان سوتیاو) لە ناحیەی ســـەرقەڵا، هەمیشـــە لە خەمی وڵاتێکی ئاوەدان و پڕ بەرهەم و پڕ بەپیت و یەکســـان بوو، کە دەیـبـیـنـی، مەتـرێـک شـــەقـام درووســـتکراوە، بـاڵای دەکرد و دەیوت: شـــوکر نیشـــتمـانەکەم ئاوەداندەبێتەوە و ئاسـەواری ئەنفال دەســـڕێتەوە. بەڵام بەداخەوە ئەم پیـاوە خەفەت داخی کرد و جەرگی پارەپارە کرد و بەداخێکی گەورە و سەختەوە سەری نایەوە.

یـادکردنەوەی ئەنفال لە دیدی ئەم پـارتـیـزانەدا، وەک عـیـبـادەت و جێبەجێکردنی ئەو فەرزانەی لە ڕووی ئیمانداریەوە لە سەر مرۆڤ پێویســـتن و دەبێ جێبەجێیان بکات، ئەویش هەوڵیدەدا لە ســـاڵیادەکانی ئەنـفـال، ئەم یـادکـردنەوە وەک عیبـادەت ســـەیربکـات و بەتەنیـا جێبەجێیبکـات، بەتەنیـا هەموو بەیانیانێک دوای مەلا بانگدان بەتەنیا لە کەلارەوە بەرەو گۆڕســـتـانـی ئەنـفـالـکـراوان لە دێـبـنە بەپـێ دەڕۆیشت، کە نزیکەی ١٥ کیلۆمەتر دەبوو، دوای گەیشـــتنی بە دێبنە، فاتیحـایەکی بۆ ڕۆحی ئەنفالکراوان

دەخوێنند و بە چوار دەوری گۆڕستانەکە وەک تەوافکردنێک ئینجا بەرەو ماڵ دەگەڕایەوە و ئەو ڕۆژەش بەڕۆژوو دەبوو، بەڵام پارشێوی نەدەکرد،هاوکات ئەو ڕۆژەش نوێژی نەدەکرد و دەیوت: ئەوانەی ئەنفالکران، ئەو ڕۆژە هیچیان نەخوارد و کەسیشیان نوێژیان نەدەکرد، بۆیە منیش وەک ئەوان دەبم. لە دیدارێکی چەند هەفتەیی من لەگەڵ خوالێخۆشبوو مەلا ڕەحیمی مەلا ڕەشید،کە دواجار کتێبێکی لێبەرهەما هات و بەچاپ گەیشت، لە پرسیارێکدا دەپرسم هۆکاری چییە کە تۆ بەم شێوەیە یادی ئەنفال دەکەیتەوە، لە کاتێکدا لەوانەیە هیچ کەسێک ئەم فۆرمەی ئێوەی لە یادکردنەوەی ئەنفالدا پەیڕەو نەکردبێت. بێگومان ئەویش چەند پاساوێکی خۆی هەبوو، من لێرەدا هەندێ لەو نەریتانە دابنێم : خۆی دەفەرمووێت:

من ئەمەوێت گشت ساڵێ بە جیاوازی یادی ئەنفال بکەمەوە و ئەم فەرزانە جێبەجێدەکەم لە ڕۆژی ١٤/٤دا :

- هەڵکردنی ئاڵای ڕەش لەسەر ماڵەکەمان
- پۆشینی جلوبەرگی ڕەش سەراپا (پانتۆڵ و چاکەت)
- قەدەغەبوونی لەبەر کردنی جلوبەرگی کوردەواری
- نە خواردنی هیچ خواردن و خواردنەوەیەک تاوەکو خۆرئاوا (چونکە ئەنفالکراوان هیچیان نەخوارد)
- نەکردنی نوێژ ئەگەرچی ئیمانداریکی پابەندم (چونکە ئەنفالکراوان نەیانتوانی ئەو ڕۆژە نوێژبکەن)

- نەشۆردنی دەم و چاو و دەست و لاشە (چونکە ئەوان پێیان نەکرا)
- نەتاشینی ریش (چونکە ئەوان ئەو رۆژە نەیانکرد)
- پۆشینی هەمان ئەو جلوبەرگە کە چەند ساڵانێکە هەر هەمان جلوبەرگە.
- کەوتنەرێ لەکەلارەوە تاوەکو مەزاری شەهیدان لەبەرانبەر (سمود) ناحیەی رزگاری ئێستا بە پێ.
- تەواوکردنی سەرجەم گۆرەکان لەگەڵ سڵاوکردن لێیان.
- بەر لە سورانەوەکە کرنووشبردن لە بەرانبەر گۆرەکان بەشێوەی نوێژ
- بەشدارینەکردنی هەر رێورەسمێک کە دەکرێ (خۆم دەزانم بۆچی)
- جگە لە رۆژی ٤/١٤ لە رۆژەکانی تردا ئەم بەرنامانە بەردەوامن :
- نەخواردنی خەیار و ترۆزی (بەهۆی چاوپێکەوتنی خوشکە نەبات)
- نەخواردنی تەماتە (بەهۆی چاوپێکەوتنەکەی کەسێک لە گوندی حەسیرە لە گەرمیان)
- هەوڵدان بۆ نەخواردنی نان (بەهۆی گێرانەوەکەی کاکە برایم لەگوندی وەلی هەیەر)
- نەپۆشینی جلوبەرگی شاڵ، چونکە رەمزو هێمای موستەشارەکانە.
- دانانی خاک و خۆڵی ناو دوا گۆرِی بەکۆمەڵی نێوان سەماوە و نوگرە سەلمان بەشێوەیەکی هەمیشەیی لە ژورەکەمدا..

لە پرسیارێکی تریش دەپرسم ئەنفال چی لێسەندیتەوە؟ ئەویش راشکاوانە دەڵێت:

- دەتوانم بڵێم"دوا ئەنفال یەکێکە لە چەندین جار ئەنفالکردنی نەتەوەکەم

- ئەنفال هەست و کەرامەتی نەتەوەکەمی برد.
- ئەنفال سوکایەتی بە خاک وخەڵک و سروشت و سەرجەم گیانلەبەرانی وڵاتەکەم کرد.
- ئەنفال نەعرەتەی بیابانشینەکانی تازەکردەوە کە کوشتن و داگیرکاری خاک و ناموس حەڵاڵی ئەوانە.
- ئەنفال ناسنامەی نەتەوەی ئەنفالکاری تازەکردەوە بۆ وەچەی ئەمڕۆکە، کە ئەوان هەمان نەتەوەن، کە پێشتر هەرچییان کردووە بۆیان چووەتە سەر و زۆریش بەڕەوایان زانیوە.
- ئەنفال برینێکی کردە ڕۆحی گشت شەهیدە زیندووەکانی نەتەوەکەم، کە هەتا هەتایە سارێژنابێت.
- ئەنفال بابەتی زیاتری تێدایە، کە ناتوانم بیدرکێنم (خۆزگە ڕۆژێک بەر لە مردنم بیدرکێنم)
- ئەنفال جگە لە شەهیدکردنیان تەنانەت نەزانین و نەناسینی گۆڕ و تەرمەکانی پێمان ڕەوانەبینی و لێیبێبەشبووین هەر بەو ئاواتە سەردەنێینەوە .

سەربارى جێبەجێکردنی ئەم نەریتانە، مەلارەحیم دوای ئەوەی لەدوای ساڵی ٢٠٢٠ دەڕوات بۆ نوگرەسەلمان، چەند مشتێک لەو لمەی بیانان دەهێنێتەوە و لە ماڵەکەی خۆی دەیپارێزێت و وەسیەت دەکات، کە خۆڵەکە بپرژێننە سەر گۆڕەکەی و هەروەها لە کاتی شوشتن و ناشتنی تەرمەکەی، تاقانەکان و کەسوکاری ئەنفال ئەم ئەرکە ببینن. بۆ زانیاریتان لە دوای مردنی هاوسەرەکەی شوێنێکی بۆ خۆی دەستنیشانکردبوو لە تەنیشت گۆڕی هاوسەرەکەی و هەر لەوێش بە خاک سپێردرا.

مەلارەحیمی مەلارەشید هەمیشە حەزی دەکرد، بڵێت: من کەسێم حەزدەکەم، ببم بە نەزر بۆ ئەنفال. زۆر هەوڵەمدا کرد، بۆ ئەوەی لەوە تێبگەم، کە کۆچی دوایی ئەو پارتیزانەی دوای ئەنفال، ئەم مامۆستا خۆبەخشەی شۆڕش تا چەند لە یادەوەریی ئەو کۆمەڵگەیەی کە مەلارەحیمی سەرقەڵا قوربانی بۆداوە، لەدوای مەرگی،لە یاد و زهنیەتیدا زیندووە؟ یان فەرامۆشکراوە؟.. چونکە مرۆڤە سیمبۆڵییەکان هەمیشە شایانی یاد و یادەوەریی ئێمەن و

هەواڵنامەی کتێب

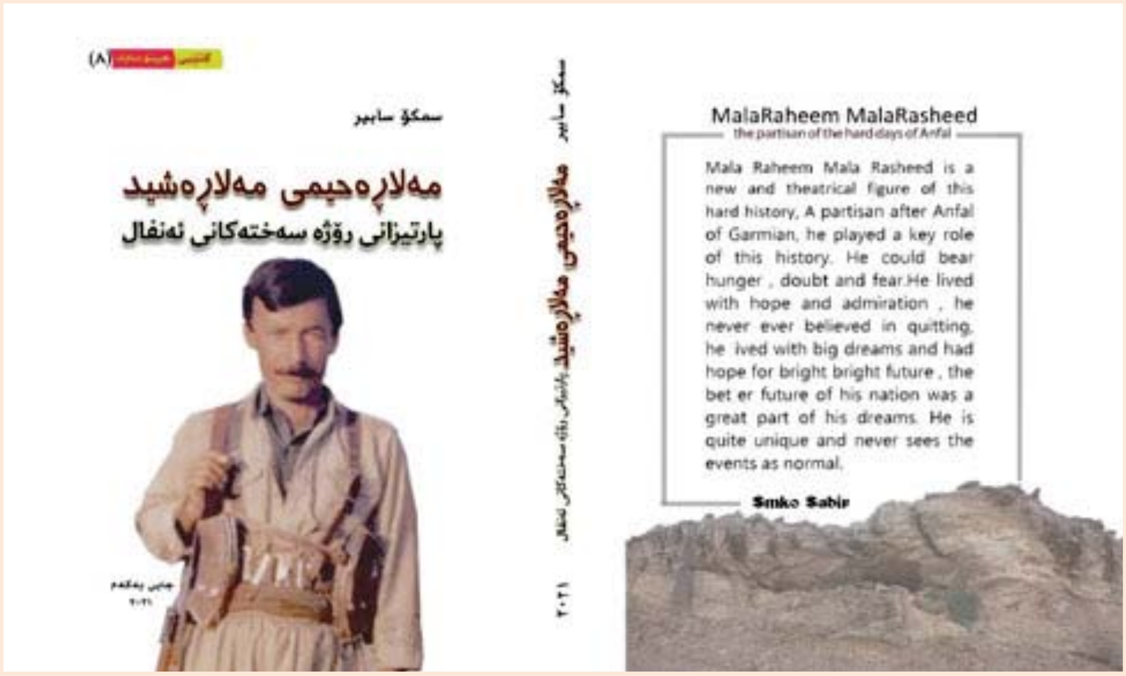

دەبێت هەمیشە یادیان بکرێتەوە و نەریتەکانیان لە خۆمان بەرجەستەبکەین. ئای لەو عەشقەی مەلارەحیم بۆ ئەم خاک و ئاو و گەلەکەی لە خۆیدا بەرجەستەی کردبوو، وەلێ بێباکی ئەم کۆمەڵگە و سیستمە سیاسیەکەی هەمیشە بۆ مرۆڤە مەزنەکان ئاوا بووە و پێشدەچێت، هەر ئاوا برواتە سەر و بەردەوام بێت..! مەلارەحیمی مەلارەشیدی سەرقەڵا، ئەو مرۆڤەی هەموو شتێکی؛ بیرکردنەوە،رەفتار، ئایینناسی،کوردایەتی،مێژوو،ئەنفالناسی جیاوازبوو. ئەو دەیان ساڵە بە عەشقەوە کوردبوو، بۆیە هەر بەعەشقەوە خەباتی کرد و خۆی وتەنی؛ هەمیشە خەونی ئەوەبووە، لەپێناو ئەم خاکە سوتماکەدا شەهید ببێت و مەدالیایەکی تر ببەخشێتە گەردنی خانەوادە و گەلەکەی. بەڵام خۆشبەختانە ژیا بۆ ئەوەی دوای ئەنفالیش،سەرباری هەڵگرتنی خەمێکی قورس،بەڵام ئەو کۆڵی نەدا و بوو بە شایەتحاڵی گێڕانەوە و راستکردنەوەی مێژوو. بەداخەوە هەرچەندە لە هزر و مێشکیدا زۆر خەون هەبوون، بەڵام بۆ ئەو بەدینەهات. زۆر شت هەیە لەسەر گەورەیی ئەم پیاوە مەزنە باسبکرێت، بەڵآم من هەوڵمداوە لە کتێبێکدا چەند خاڵێک لەگەورەیی بخەمە ڕوو. ڕۆحت

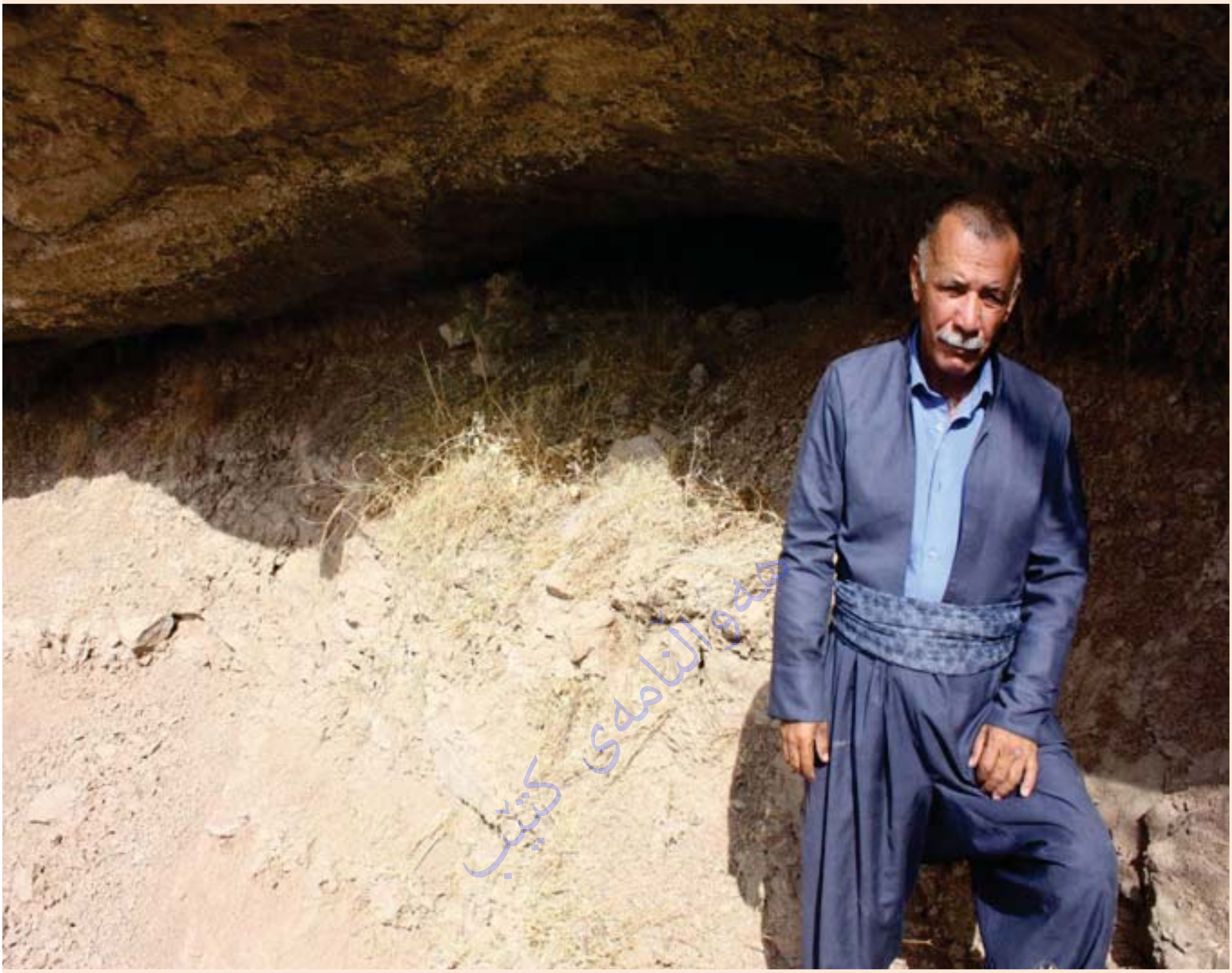

هەوالنامەی کتێب

شـــاد پیاوە جوان و بێگەردەکەی نیشـــتمان. ئای کە بیرت دەکەم هاوڕێ.. بەڵام ئەوەی دڵخۆشـم لە دوای تۆ،کەســـوکـار و برا و منالەکانت، لە زۆر شـــتدا لە تۆ دەچن. چونکە تۆ مامۆستای ئەوان بوویت و دەرسی جوانی و پاکی و ڕەوشتت فێرکردوون..

- بەداخەوە ئەم مـرۆڤە جـوانە لە ڕۆژی ٢٥ی مانگی ئەیلولی ٢٠٢٢ بەنەخۆشی کۆچی دواییکرد.

گفتوگۆیەك لەگەڵ دەبازبوویەكی دۆزەخی (نوگرەسەلمان)

ئامینە قولیجانی: لە نوگرە سەلمان، دۆزەخمان بە چاوی خۆمان دی

كچێكم ناوی كوردستانە، هەرچی كاتێك لە نوگرەسەلمان ناویان دەخوێندەوە، لێیان دەدا و دەیانگوت باوكی پێشمەرگەیە بۆیە ناوی ناوە كوردستان.

چاوپێكەوتن/ دلێر كەریم

لە سی و شەشەمینساڵیادی تاوانی ئەنفالدا، لە ماڵەکەی خۆی لە ناحیەی رزگاری چاومان کەوت بە دەربازبوویەکی زیندانی (نوگرەسەلمان) لە تاوانی ئەنفال، بەناوی (ئامینە عەلی رۆستەم) خێزانی مام قادر محەمەد غالیب، دانیشتووی گوندی قولیجانی ئەمین قارەمان.

پ/ سڵاو میم ئامین، زەحمەت نەبێت ناوی سیانیت؟ و لە کام گوندەوە ئەنفالکران؟

میم ئامین/ ناوم (ئامین عەلی رۆستەم)ە، من شووم کردبووە گوندی (قولیجان)، مەبەستم قولیجانی (ئەمین قارەمانە)، چونکە قولیجانێکی تر هەیە بەناوی قولیجان (سەرحەد).

پ/ رۆژانی سەرەتا لە گوند بوون، چۆن زانیتان ئەنفال دەکرێن؟

میم ئامین/ سەرەتای ئەنفال ئێمە لە جەوەڵ (شاخ) بووین، هاتن وتیان بەیانی زوو دەرچن، ئەمرۆ کۆپتەر دێت و ئەم ناوە دەبێژێت (تۆپباران) دەکات. هاتین هەر لە ئێوارەوە تا بەیانی رۆژ بووەوە (تا سەعات هەشت)، ئێمە لە مەکینە (تراکتۆر)دا بووین. هاتینە (سەیبەیخان)، بارانێکی توند دەستی پێکردبوو، ئاو وەک دەم کونە دەهاتە خوارەوە. لە (سەیبەیخان) بووین وتیان ڕاکەن، کۆپتەر هات. چووینە مزگەوتەکەوە. شەو بوو ئێمە هاتین، مەکینە لە جەوەڵەوە بێت و باران لەسەر بوارێت گەری چۆن بێت؟ کوپتەر هات و چوو.

پ/ لەو کاتەدا دەتانزانی بگیرێن، ئەنفالدەکرێن؟ یان ئەنفال چییە؟

میم ئامین/ نا، سەرەتابوو، بەس پێمانیان دەگوت بچن خۆتان بدەن بە دەستەوە. پێش ئەوەی بگیرێن، خۆتان بدەن بەدەستەوە، هیچتان لێ نایەت. برۆنە کەلارەوە. هاتین هەرکەس مەکینەی بوو بە هی خۆی و ئەوەی نەیبوو، هی ئەم و ئەو بوو، لەگەڵ خەڵکی تردا هات. ماڵێک لە رەواتەوە مەکینەیان هەبوو، زاوای ماڵ حاجی کەریم بوون، کەنیش ئەو بووک حاجی کەریم سەی جەژنی بوو. ئەم مەکینە بەبێ سایەق دەست بە دەست گەیشتە قەواڵی، دواتر گەیشتە گوندی قولیجان و سەلام ئامۆزای مێردەکەم بووە سایەقی، ئێمە پێکەوە هاتین. لە ڕێگە ئەوەی چەکی بوو، فرێی دەدا، بە هەردوو دیوی ڕێگەکەدا چەک فرێدرا بوو.

گەنج گشتی، هەندێک دەیشاردەوە و زۆرێکیش نەیدەزانی چی لێبکات و فڕێی دەدا. دەیانوت: کورە بۆ چیمانە؟ بۆ بە چەکەوە بڕۆین بۆ لای بەعس؟ هاتین بۆ نزیک گوندی (پیازەجار)، وتیان سیان چوارێکتان بڕۆنە بان جادەکە، بڕۆنە کەلارەوە و کێتان لە شارە شەو بێن، با دەرتان بکات. (نەزیر خێزانی مام حەمید باوەکر) و مام عەزیز لای ئێمە (شوبرام) و حوسێن ساڵەح، وتیان بڕۆنە کەلارەوە، نەزە وتی وەڵا منیش دێم یاسین، برام بزانێت لێرەم دەرم دەکات. نەزە (هێشتا منداڵەکەی تری نەبوو، دوو کچەکەی پێبوو) وای وت جەماعەت بەگیان دانا. عەسرێک درەنگ چووینە (ملەسوورە). لەوێ ڕێ نەبوو، دنیای خوا لەوێ بوو، مەخلووق وەک پلیسرک چۆن دەچێتە کەلۆزەوە، وەهابوو. شوێن نەمابوو. ئەوجا قوولە بوو، دانەیەک دارەکەی شکابوو، من خۆم و خێزانم، سەلام ئەحمەد غالیب تازە (یەک دوو مانگ بوو ژنی خواستبوو)، ماڵ باوکی بوو، خوشکی بوو. یاسین برای بوو، خێزانی هەموویان بوون. لەو قوولەدا بووین. بچووک بوو، تیای دانیشتین، تا ڕۆژ بووەوە، باران لەسەر ئەواری. لەوێ وتیان هەرکەس ئازایە شوێن خۆی بکاتەوە. ئێمە بۆ خۆمان گرتوومانە (ناحەقیشیان نەبوو). من بووم پێوە، هاتم سەیرم کرد، کۆز ساوەیەک ماوە، پڕی زیفرە. (نەجمەدین) کوڕیان کە کچ مام حەمید مارەبڕی بوو، لەوەج ئاسکەدا درابوو پێی. (ئاسکە کچ مام عەزیز غالیب درابووە مام شکور هاپۆ ئەمین، ئەوانیش مریەم کچ مام حەمید هاپۆ ئەمینیان مارە بڕیبوو بۆ نەجمەدین)، وتی تاتی بێ، ئەو کەنە ئەرمێنم، خۆڵ وشکت بۆ دەردەکەم، بیکە بن کۆزەکە بۆ خۆت و منداڵەکانت. ئەوەندەمان زانی لە ملەکەی ملەسوورەوە لاندکرۆزەرێکی سپی هات، وتیان ئەرێوەڵلا جاش هات، ئێستا ئەمانبەن بۆ لای خۆیان. کاتێکمان زانی (فەتاح بەگ) بوو. هەشت نەفەری لەگەڵدابوو، ئەو خێڵانەی چەکی پێ بوو، فڕەی ئەدای ناو چەمەکەوە. دایە بان پۆز مەکینەکەدا وتی: بڕۆن چەکەکانم بۆ بهێننەوە. یەکێ وتی مامۆستا یەکێ وتی مامە یەکێ خاڵۆ گشتیان پرسییان چیمان لێدەکەن؟ وتی چیتان لێدەکەین؟ دەتانبەینە

کەلار، خێمەتان بۆ هەڵدەدەین، تا مەجموعەیەکتان بۆ دەکەینەوە. یاڵلا سەرکەون، گشتمانیان بارکرد، لە ملەکە چووینە سەرەوە نەرۆشت، ئاگامان لێ بوو، خابری کرد بۆ جێشەکە، گشتی دابەزاند. زیل هەمووی سەری نا بەسەر یەکەوە و جێب قەیادەیان لەگەڵ بوو، چواردەوریان گرتین. لەوێ خێزان خێزان لە قایمەیەک ناوی دەنووسی و حسابی دەکرد، ئینجا وتی ئێستا سەرکەون، دەتانبەین شوێنتان ئەدەینێ و نایەڵین بفەوتێن. بەخوا ئەمە قسەی ئەو پیاوە بوو، وا ئەو هەمووەی برد و لەناویدا. ئیتر لامان نەدا، تا گەشتینە قۆرەتوو. خۆرئاوایە گەشتینە ئەوێ، زەلام گشتی لەگەڵ ماڵ خۆیدایە. من منالّم گشتی وردە، ئاواز کچم هەشت نۆ ساڵان بوو، گشتیان ورد بوون (٦ کچ و ١ کوڕ). بینایەکی سێقات هەبوو، ئێمە چووینە قات دوو. وتیان تەنکەرێک هەیە لە خوارەوە ئاوی هاوردوە، کێ ئاوی پێویستە بۆ مندالّ برۆن ئاو بێرن. منیش لە ملەسوورەوە مەتارەیەکی پڕ ئاوم هەڵگرت بۆ منالّەکان. هەڵمگرت و چووم سەیرم کرد، زۆر قەرەباڵخە، رووم نەهات برۆمە پێشەوە، رێگە نەبوو، وادی مام فارس(یادی بەخێر) وتی بۆ وەستاوی؟ وتم ئەی چیبکەم قەرەباڵخە. وتی: ئەی کوا زەلامت کوا؟ پیاوت کوا؟ وتم: خۆم و منالّەکانم و مێردەکەم نەهاتووە (لە قولیجان دەرچووین، ئەومان لەگەڵ نەهات، منی داوە دەست ماڵ مامە و ئامۆزاکانی و خۆی رانەکەی دەرکرد)، وادی منی خستە سرەکەی خۆی و وتی مەتارەکەت پڕبکە و برۆ سەرەوە، ئیتر نەهاتمە خوارەوە، دوای خۆی سرەی بۆ خۆی گرتەوە. وتیان دوو مەکینە بە سوغرە بۆ خواردن هێنان گیراون، لە کەلارەوە خواردن بۆ ئەم خەڵکە دەهێنن. نان و نیسکەوا دێنن، ئێمە نەچووینە دەوریا، منالّمان تا بەیانی بە برسێتی مانەوە، تا خۆر کەوت و وتیان یاڵلا بێنە خوارەوە، هاتینە خوارەوە تەختاییەک بوو، خەڵک هەمووی رژابووە ئەوناوە، کۆپتەر وێنەی دەگرت. منالّ زیرەی دەهات، ژن هەبوو منالّی دەبوو، خەڵک لە خێزان گووم بووایە، هاواری دەکرد، دەنگی گریان و هاوار دنیای نابووە یەک. تا دەور نزیک سەعات یەک، وتیان سەرکەون. سەرکەوتین (عوسمان

هاپۆ نەجم) مان لەگەڵ بوو، هاتین گەیمانە لای خانەقین ئەو شارەزابوو، وتی ئەمە پردەکەی خانەقینە بۆ قوومەکەمان دەبەن؟ (شـــکور هاپۆ ئەمین) لە منالەکانی براوبووبوو، خەریکبوو شـــێت ئەبوو، کردیە هەرایەک نەبێتەوە. کەنشـکێک وەبان قاپی زیلەکەوە بوو، فەردەیەک ئاردی وەبان پشـــتیدا پلدا. ئەوەندە پەلەی بوو. کۆپتەرەکان وەرەقەیەکیان کردە خوارەوە و زیلەکان گەڕانەوە بۆ قۆرەتوو. شـــکور توڕەبوو لێیان وتبووی، کوا منالەکانم؟ ئەوەندەیان لێدابوو، سەر و بەچکیان شـــکێنرابوو، ئەویش و هیدایەت ئەمین ژاڵەش، وەلا سەریان ئاوسابوو، ئەو شەوەش لە قۆرەتوو بەو شێوەماینەوە.

پ/ نەتان پرســـی ئەمە چییە بۆچی براین و گەڕێنراینەوە؟

میم ئامین/ نەخێر، بەس ئەکاتەی لە ڕێگەوە ڕۆشتین، وا لە ملەسوورەوە هاتین، مەکینەکان لە ژێر ســـێپەی بیانەکەدا بوون، هەموویان لووتیان کردبووە ژێر زیادەی بیناکەوە، عەســـکەرەکان هەرچیت وەلاوە بووایە، نەیاندەهێلا لەگەڵ خۆتدا بیوەیتە بان. خۆ من پڕ ناو مەکینەکە ئەشـــیام هێنابوو بۆ منالەکان. وتی نابێت هیچ بووەن، تەنانەت جانتایەک زنجیریشم دابوو بە دەستمەوە بوو، وتم بەس ئەمە دەبەم نەیانهێلا. وتی یالا ڕوح. بەیانی وتی دووبارە زیلیان هێنا و بارمانیان کرد. ناســـکە و شـــەوکەت هەموومان پێکەوە بووین. ناسکە هەناسەبڕکێی بوو، دووگیان بوو، هەناســـەی دەرنەدەچوو، وتی دەرگای زیلەکە بکەنەوە، ئەوان چادرەکەیان دادەخست. ئەمجارەیان لای جەلەولاوە بردمانیان بۆ سلێمان بەگ. ماوەیەک لە قۆرەتوو دوورکەوتینەوە، قافڵەکە وەستا. دوو زیل سەموونیان هاورد بۆمان، هەر زیلێک باوەشـــێک ســـەموونیان هەڵدەداوە ناویەوە. دوو شەو و دوو ڕۆژە منال هیچی نەخواردووە و برســـییەتی. لەو شـــوێنەدا خەڵک بەتایبەت زەلامەکان دەیانتوانی رابکەن، هەســـتمان کرد بۆ ئەوەیە خەڵک رابکەن، بە ئاشکرا نەیاندەوێرا بڵێن راکەن. چونکە بەدرێژایی قافلەکە خەڵک دەهات و دەچوو قاریان نەدەهات. مەتارەکەم بەتاڵ بوو، منالیش وتی تینوومە، کەریم مەجید کەرەم (یادی بەخێر) وتی ئامین مەتارەکە بەتالە بمدەری،

ئەڕۆم لەو هەوراوە پڕی دەکەم، باران ئەوەندە باریبوو، دەشتودەر ئاو بوو. ئاوم داوە منداڵەکان و قافڵە کەوتەڕێ و بۆ ئێوارە گەیشتینە تۆپزاوا. هەورێکی نزم و چڕە، تاریکە، دابەزیمان منداڵم وردن، عوسمان هاپۆ نەجم لە داگرتنی منداڵەکانم یارمەتیمی دا. زەلامەکان گوندی بنەکەم دی بە خێرایی حساب دەکران، عەسکەرەکە دەیووت (یاڵڵا بالسرعە). بە چاوی خۆم کاکەم عەبدلکەریمم دی چاکی کەواکەی کردبووە دارا، سەلام ئەحمەد غالیب هاجەی جیاوەکرد وەک ناو حەوشەکە وتی هاجە حەمە بکە منداڵ خۆت و کراسێک لە دایکت بسێنە و کراسەکەی بەرتیش بگۆڕە، تا ئەوەی پێ وت، عەسکەرەکان تێر جنێویان بە هاجەر دا. هەرچەند دەیوت (کەلب ئبنل کەلب)، هەر ئەوەبوو ئیتر زەلاممان نەدی.

لە حەوشەکە ماینەوە، هەور بروسکە دەدات، ناڵەی دێت، قیژە و هاوارێکە لە قۆرەتوو خراپتر. عوسمان وتی: وەڵای ئیتر کەس منداڵ خۆی نابینێتەوە و ئەمە ئاخیرمانە و تەواو. ئیتر نازانین زەلامیان بۆ کوێ برد، چونکە لە یەک براین. دوای پیاوەکان بە سەعاتە هاواریان کرد، وتیان بۆ قاعەکان، بارانەکە زۆرە ئێستا ئاو هەڵدەستێت. فەردەیەک هەشتا کیلۆی کەلوپەلی تازەم هاوردووە، بە هەرچی حاڵێک بوو دەرم کرد، هاوەدەستمەوە، سێوە کۆرپەیە، چیمەن و کوردە یەکی چمکێک کراسەکەیان گرتووم، هەر لێت بڕ بوون، ئیتر نایدۆزیتەوە. خاوەن مەکینەکە ناسکەی ناو بوو، لە تەمەندا گەورە بوو، مەوالیدەکەی منال بوو. وتم خاڵۆژن سەوڵە یان تۆ یان میم ناسکە، با بڕۆین شوێنێک بدۆزینەوە و یەکێکتان لای خێزانەکە بن، تا ئێمە دێینەوە. من و ناسکە رۆشتین بزان قاعە کوێ چۆڵە؟ کاتێک چووین فەرید خێزان عەدنان خۆی و ژنەکەی کەریم هان لەوێ و نەهەی هاپر نەجمە. ها بوومە قوربانت، ها لە کوێوە هاتوویتە؟ وتم کورە منداڵەکانم جێهێلاوە بۆ شوێن دەگەڕێم، تا هاتینەوە سەیردەکەم، ئەوان چوونە و منداڵەکانمیان جێهێلاوە، وتویانە درەنگە و چاوەڕێی ئەوان ناکەین. منداڵەکانم برد و ئەو شەوە لەگەڵ هاوڕێکانمدا مامەوە. بەیانی هاتم، هەر بە ڕزدا وتم قابیل نەیاندۆزمەوە، سەیرم کرد

جێش شـــەعبییـەک بـەتـەمـەن جنێودەدات وەک گەڵای دار، بە پیاو و سـیاسـییەکان، کورد بمردایە وای لێ نەهاتایە، کورە حەیا نەماوە، وتم خێرە مامە؟ وتی ژنێک تەنگاو بووە و شـوێنی دەسـت نەکەوتووە و بە بـەرچـاومـەوە میزی کردووە، وتم مامەگیان تۆ ئاگات لە خەڵک نییە، دوو شـــەو و دوو رۆژە ئێمـە لـە ئێنزاردراین و مەجالی هیچ شوێنێکمان نییە. وتی بۆ کوێ دەچیت؟ وتم بۆ شـوێن ئەو منداڵانەم وا بڕبوونە لێم. هـان لای دادایـان، وتی نـابێت، وتم بمکوژی بمبڕی دەڕۆم و شیر منداڵ کۆرپەم لای دادایانە. فەریدم لەگەڵ بوو، وتم بـەس خۆت دەهێڵم بڕۆی و هـاوڕێکـەت نـا. وتم بـەخوا دێت، ڕۆیم ئەو دوای منالم هاورد و کاتێک سـەیرم کرد لە قاعەیەک گەورەدا دانیشتوون، لای دەرگاکە بووە بەش من، ئـەو شــەوە لـەوێ مـاینـەوە. ئیسـپـەنجێک لە ژێرمـان بوو، کە هـەڵمداوە و سـەیری ژێریم کرد، ئـەلبومـە، رەسـمـە، مێخـەکبـەنـە، جلوبەرگە، لە حەیبەتا خستمەوە ژێر دۆشـەکـەکـە، بـەیـانی خۆرکـەوت هەندێک خەیار و سەموون و هێلکەی کولاوی خسـتـەناو خـەڵکـەکـە و نەیهێشـت خەڵک بیخوات، دەرمانی کردە دەشـتەوە. پاشـان پیرەژنی جیاکردەوە لە گەنجەکان. یەک یەک بۆ لایەک، سەوڵە جیاوەکرا و ناسکە لـەگـەڵ ئێمـەدا مـاوە. ئێمـەی کردە ژوورەوە و پیرەژنەکانی لە دەرەوە جیاوەکرد، گەنجـەکان لـە ژوورەوە بووین، سـەیارەی هێنا لەم سـەوزە موقەپەتەکان (داخراوەکان) وتی یالا سـەرکەون، یەکەم کەس من بووم پێوە، چونکە نزیک دەرگاکە بووین. من، هاجە، شـوکە، کەنیشـکەی ئامە، رەشـەخورشـە، لەگەڵ جەهاندا، ئەمەنە پێکەوەبووین، ئێمە بارکراین و سـوتفە دایک جەهان لێمان بڕبوو، خۆی دەکوژێ و قژ دەڕنێ، وای تاتە دایکم، وتم دەسـەڵات نییـە، کـە چـوویـنـە ژوورەوە و قـاپـی سەیارەکەی داپێوە، سێوەی کچم بە باوەشمەوەبوو، لە هۆش خۆی چوو، کە لە قاعەکەوە بۆ ناو سـەیارەکە هـاتین، ئـاواز کچم وتی دایە فەردە کەلوپەلەکە بخە بانسـەرم، گەشـتینە نزیک سـەیارەکە بە عەسـاکەی دەسـتی بە بانسـەرییەوە خستیە ناو زێرابەکەوە، گەڕاوە بۆی، وتی نەیەی بـەخوا دەتکوژم. وتی هیچ مـەهێنن. چیم کرد، ئیرادەی خوا دەسـتم برد

مەتارەکە و کترییەک هاتنە دەستمەوە، لەگەڵ قاپێک لایلۆن. جەهان دەگیرێت و هاواردەکات، کچم لەهۆش خۆی چووە، یەکێک لە عەسکەرەکان هاتە تەنیشتمانەوە بە چپەوە وتی زابووتەکە عارەبە ناوێرم بە ئاشکرا بڵێم، ئێژێت وسکوت ئەویێ یان نەوت بکەمە ملیا و ئاگری بدەم؟ بەو جۆرە جەهانمان وسکوت کرد، هەروەها وتی پا دەخەمە بەر دەرگاکە، ئەو منالە بێنە نزیکەوە با هەناسەیەکی بۆ بێت، بەڵکو هۆشی بێتەوە. ئیتر باش بوو، کەوتینەڕێ، نازانین بۆ کوێ. وە عەرزا ئەڕۆین یان ئاسمان.

پ/ سەیارەکە چەند نەفەری تێدابوو؟

میم ئامین/ دوو بووک مام ئەحمەد غالیب، شوکە دوو منالی لەگەڵ بوو، هاجەر و من خۆم و حەوت منالم، چواردە نەفەر بووین، جێی یەک کەسیتر نەدەبووەوە. سایەقەکە و سەکنەکە بوون و لای ئێمە عەسکەرمان لەگەڵ نەبوو. هیچمان لێوە دیار نەبوو، دەزانین سەیارە ڕێ دەکات و نازانین بۆ کوێ؟ دوا نیوەڕۆ دابەزیمان وتیان ئەمە دبسە، قاعەی جەمەلۆن بوو. کچەکەم دیسان لە هۆش خۆی چووبوو، خەرامان ژن دارا ئەوەتا هاوسێمانە، وتی دایکت بمرێ، ئەو منالە گیان ئەدات ئاویش نییە دەمی تەڕبکات. عەسکەرەکە وەستابوو وتی بێ بێ؟ ترسام، وتی تەعال تەعال مەترس مەترس، مەریز مەریز بێتێرە دەشتۆ، با هەوا بدات لەو منالە، بەڵکو بێتەوە هۆش خۆی. ساتریان کردبوو بە فەردەی پڕ خۆڵ، وتم ئاواز کچم یەک دوو فەردە هەڵڕشێنە بۆ ژێر و بانمان، دانەیەکی هەڵڕشت حەوت فەردە لە بنیا بوو، بە حەوت قورئان، ئەو هەشت مانگەی سجن بووین، ئەوە ژێر و بانی ئێمە بوو. نزیکەی مانگ و نیوێک لە دبس ماینەوە، کە شوێنەکەمان پاک بوو، خوارنمان لەوێ باش بوو، هەفتانەش سابونیان بۆمان دەهاورد و بە حسابی نەفەر تەوزیعیان دەکرد. ڕۆژی دووجار حسابمانیان دەکرد، نەک زیاد و کەم بکەین.

پ/ چەند کەس بوون لە دبس؟

میم ئامین/ نازانم، بەڵام زۆر بووین. گوندەکانی قەواڵی، عەزیز قادر، توکن، کانی ماران، درۆزنە، کانی عوبێدی تێدابوو، کورە زۆربووین. منال نەخۆش دەکەوتن، ناچار ئیدارەمان کرد. قاعەی چوار لە

بەرزی بوو، ئێمە لە خوارەکەی بووین. کاتێک بران، هیچیان نەبردبوو، ئالتوون، کەلپەل، قۆندەرە، بێشک، ئەوەندەی ئەم ژوورە کۆکرابووەوە لەلایەن عەسکەرەکانەوە، کە دەیانفرۆشت. بەخوا باوڵی بووک کەلپەلی هەڵگرتبوو بە بەری نەکردبوو، دایکتان بمری. من یەک دەست کەلپەلم پێبوو، وتیان بۆ نارۆی بکڕیت؟ وتم لەکوێ؟ وتیان لە قاعە چوار، عەسکەرەکان دەیفرۆشن. چووم لە ژنێکی خەڵک قەلاقۆ چالی کراس و کەوایەکم کڕی.

ڕۆژێک چووم بۆ لای خزمانی توکن خێڵ حاجی ستار و حاجی سەمین. وتیان لە کوێن وتم لەو خوارەین. نزیکەی مانگ و نیوێک لەوێ ماینەوە، عەسکەرێکی تێدابوو زلەیەک بوو درێژ، ئەیوت: ئەتانوەین بۆ شوێنێک بۆ لای پیاوەکانتان، بۆ لای براکانتان. ئێوارە ئەیوت بەیانی سەعات ٥ حازربن، سەعات چوار خۆمان حازردەکرد، ئەیوت سەیارە نەهاتووە، چوار ڕۆژ لەو جەماعەتەی سەرەوەی کێشە دەکرد، حساویانی دەکرد، دەیانی کردە منشەئەکەوە (سەوزێکی درێژبوون) و پردەبوو، ئەوەی دەمایەوە دەیکردەوە ناو خەڵکەکەوە. وتی ئێوەش دەبەین، ئەو چوار ڕۆژە پامان بە زەوی نەدەکەوت و خۆشیمان دەکرد، وامانزانی بەرمان دەدەن. ئەوانەی چوون دەنگیان نەما، کەس نەیزانی چییان لێ کرا، خەجێ نەجمەدین و عەینەی حاجی عەولکەیم لامان بوون و بران. هەر ئەو ڕۆیشتنە بوو، نەمان. هەر ژنەکان بووین، چونکە لە تۆپزاواوە پیاوەکانمان لێ بڕ کران. زۆری پێنەچوو وتیان خۆتان حازرکەن، سەعات ٥ بارمانیان کرد و لە منشەئەدا بوویان تا ٨ ئێوارە، سوتفە دیسانەوە جەهەمان لێ بڕ بوو، تاتە دایکم دابڕا ئێوەشم لێ دابڕێن چیبکەم؟ دوو کورسی بەتاڵ هەبوو، وتم کاکە با ئەو دوو کەسە کەنیشککێک و منالێکە خۆشک پیاوەکەمە گوناحن ،با بێنە لامان، وتی دادە گیان لە حساب زیادە و نابێت، وتم ئەی ئەو دوو کورسییە؟ وتی ئەوە بۆ مقاوەمەی ڕێگایە، دوورە، گەرمە، هەیە تەحەموول ناکات و لە هۆشی خۆی دەچێت، ئەیهێنینە ئەوێ. دوای ماوەیەک هێنایان بۆ نوگرە سەلمان بۆ لامان.

سـەعات ٨ی شـەو دنیا تاریک و نوتکـە، گـەشـتین، کردمـانیـانـە قاعەیەکەوە، یەکێ داوای ئاو ئەکات، یـەکێ ئێژێ ئـاو، یـەکێ ئێژێ دایـە لەبرسا مردم، یەکێ ئێژێ مێزم دێ، زیرەی منـاڵ دەچووە پـای فـەلـەک. هەستمان کرد ورەوریک دێت. دوای زانیمان بەتەمەنەکانیان بردووەتە سـەرەوە و ئێمەیان لە شـوێنەکەی ئەوان داناوە. دەنگێ وتی ئەوە کێیە؟ گوێم لێبوو سەوڵە بانگدەکات: ئەرێ جەماعەت لە کوێوە هاتوون؟ وتمان لە دبسـەوە، ئەی کێتان لەگەڵە؟ خەڵکی قولیجانتان لـەگـەڵـە؟ کێیـە؟ وتیان وەڵا ئەوە جەماعەتێکە خەڵک قولیجانە، کێتان لـەگـەڵە قولیجانی بێت؟ ناوتان چییە؟ وتم ئامین. وتی ئامین ژن قادر؟ وتم بەڵێ، وتی ئەی بوومە قوربانت جەهە؟ (نەموێرا بڵێم جەهە جێماوە) وتم ئەوە جەهەیە، سـوێندم بەسـەر هاجە و شـوکە خوارد. جا هاجە و شـوکە و حەمە بە تەنیشـتمەوە بوون، هەتا بەیانی. بـەیـانی ئـەوانمـان نـەدی، تومـەز ئـەوانیـان بـارکردووە و براون. ئێمەیان برد کرمانیانە شـوێنەکەوە لۆفەیەکە، ها لە وێنەکەش دیارە، دووقاتە، زۆر گەورەیە، دەرگاکانی

بـەرانبـەر بوون. خوڵێکی تێـدابوو دەتگوت خنەیە، سپی ڕیدەکات، ئێمە پـاک و ئـەوەمـان دێ، سـلمـان دەکردەوە، کەسیتر لە قاتی خوارەوە نەبوو، جگە لە ئێمە. لە دیوارەکان نووسرابوو فلان کەس عیدام کراوە، وتمان ئێمەش وا لێدەکەن. نە ڕێ هـەیـە بجولێیتـەوە، نـە ڕێ هـەیـە دەرچیت، نە بۆری ئـاو هـەیـە، هیچ نییە. ڕۆژ دواتر تانکەرێک ئاو هات، کابرایـەک بوو نـاوی سـالـەح بوو خـەڵـک چـەمچـەمـاڵ بوو، ئـەیوت شـەری مـەلائۆمـەر بوو، من لـە کۆپتەرەکەدا بووم، هەروەها کاتێک عـەزیز غـالیب بریندارببوو، کە دوو مـەکینـەکـەی قولیجان سـەرحـەد سـووتـاوە، من تێیـدابووم. جـا هەرواش بوو. ئەو دەهات سەمووني بەسـەرمانـدا تـەوزیع دەکرد. مام مـەهدی و غـەنی، غـەنی خـەڵـک ناو داوێ بوو سـەری دەبەسـتەوە و دشداشەیەکی لەبەردابوو. غەنی وتی ١٤ سـەرخێزانم گیراوە بەری دوو ژنم. مەهدییەکی بچکۆلەی تێدابوو، شـەش زمـانی دەزانی، ئـەوان واسـتەیان هەبوو، وەک نوێنەری خەڵکەکەیان لێهاتبوو. مام مەهدی وەک بـاوک و بـرابـوو بـۆمـان.

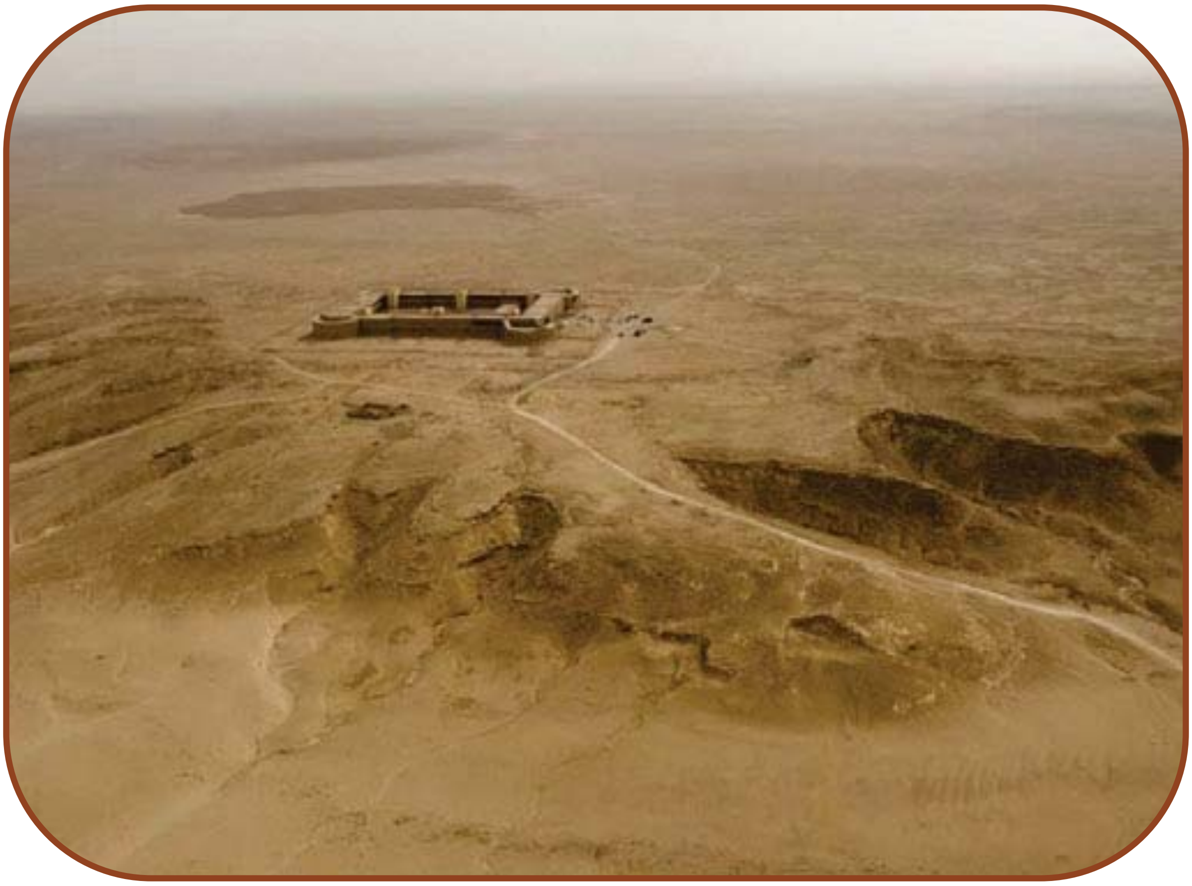

هەرچیمان بوویســـتایە هانامان بۆ دەبرد. ئـەیوت گـیـان مـام مـەهـدی، وســـكوت بن بـە دزی ئـەوانـەوە ســـەموونێک زیـادەی پێمـان ئـەدا. ئـەوەكـان تر وەهـا نـەبوون. نزیكـەی مـانگێک هـەر لـەو شـــوێنـە بووین، ژوور نـەبوو، چـەمـاوەی دەرەجـەكـە بوو. نزیكـەی ٥ مانگ لـەوێ ماینەوە. ژیانمان زۆر زۆر ســـەخت و دژوار بوو. ئـەوەی پیرەژن و ئـەختیـارێكی لەگەڵدا بووایە باشـــتر بوو. پشـــتی بەهێزتر بوو، تەنانەت كە عافەكەی دا، وتی ئەوەی لە گەنجەكان كەســی هەیە با برۆن. ئێمە لەگەڵ خەڵكی عـەزیز قـادردا بووین، كـە كورێكیان تۆپ پێیـدا تــەقیبووەوە، دەیــانوت ئەمانە خێزانی پێشـــمەرگەن. زۆر عەزێتمانیان دەدا. قەدری ناوێكمان لـەگـەڵ بوو زمـانی عـارەبی دەزانی، ئیخبـاری كرابوو، وەختێكمـان زانی بـانگیـانیـان كرد. ســـوێند بـەخوا هەردوو دەستیان لەسەر سەریانەوە بـەســـتە مـەحـاجـەرەكـەوە. ئـەو و نەخشـــەی حەمدە خەڵک بنەكەیە و كەنیشكێک تەپە سپی و ئەویترم بیر نییـە، چونكـە ٤ نـەفـەر بوون. وە رەفتـەكـەی خۆی بـەســـترانـە محاجەرەكەوە. مناڵەكانیشـــیان لە

خوارەوە لای قاچیانەوە دەگریان. دواتر وتیان جاسووستان تێدایە و ئیخباری کراون. جەژن قوربان هات، یەکی پیاڵەیەک چایان پێماندا. بە کیبل بەربوونە گیانمان و کردمانیانە ناو حەوشەکەوە. تا ئێوارە بە بەری ئەو خۆرەوە خەریکبوو گیانمان دەرچێت. وەخبوو بسوتێین. ئەوەش بە دەستمانەوە بوو، لێمانیان سەند و دایانە ئەختیارەکان بە زۆر. وتیان خەمتان نەبێت، بەشە خۆراکەکەتان ناخۆین، تا دەتانکەنە ژوورەوە، ئیتر خۆر ئاوا کرمادیانە ژوورەوە، دوای ئەو هەموو ئازارە دەروونییەمان. جارێکیان وتیان عافوات دراوە و کردمانیانە ناو حەوشەکەوە وتیان هەڵپەرکێ بکەن، خۆشی بکەن. ئاسکەی کەریم هەیبەت کە هارووبیان کردبوو لای ماڵی کاکەم بوون لە ئاوایی. دەستی کردە خۆشی دەربرین، ئەختیارەکان وەک مام رەشە خورشە، فارس قادر، فایەق قادر مەمەخان، حاجی مەجید، دەستیان کردە گریان بەسەرمدا، وتیان رۆڵە ئەمە چۆن گەیەنێراینە ئێرە؟ خۆزگە بمردینایە و ئەم شوێنەمان بەچاو نەبینایە. نەمانزانی تۆش های لێرە؟ وتم ئەرێ وەڵا.

وتیان ئەی مناڵەکان باشن؟ وتم لەخوا بەزیاد بێت. ماوەیەک بەیەکەوە بووین و ئیتر کردمادیانە ژوورەکانەوە. ژنێک هەیە لە بنەکە، کەنشک عەلی فەرەجە، خەڵک تاوسانەیە و شوی کردووەتە بنەکە، کوڕێکی بەباوەشییەوە بوو نەخۆش بوو. ئەمەندە کیبلی داوە سەریدان کورەکە سەری شکا و کۆچی دواییکرد. کەنیشکێک حاجی برایم خۆیشک فەتحیە، فەتحی خەڵک عەزیز قادرە. سێ کچی عازەب بوون، بەسێ و مەدیح و سەمیعیش عازەب بوو، فەتحی شووی کردبوو، هەموویان بەیەکەوە بوون. غەرازەکانی هاوردە ماڵەوە و چوو ئەو غەرازەکانی لە دەرەوە بهێنێت. سوێند بەخوا نازانم زابووتەکە بوو یان عەسکەرییەکە، گەرەکی بوو رایکێشێت بۆ دەشت، لە حەیبەتا دەستی گیرکرد لە لێوار قاپییەکە و خۆی کوتاوە عەرزا و خۆی لەدەستی دەرکرد، تاریک بوو. موقەدەمەکە دەیانگوت شەوان عارەق دەخواتەوە و ئاگای لە خۆی نامێنێت. بە قسەش بیستمان کە زابووتەکە پێی ناخۆش بووە، کە وای کردووە و تووڕەیی بۆ هێلاتانە

قاپی شکاندووە و وای کردووە. ئیتر لەوەوە نەمان دەوێرا شەوان دەرچین، گەر ئیشیشمان هەبووایە لە ترسا دەرنەدەچووین. زۆری پێنەچوو وتیان عافوات دراوە بکرێنە ناو پیرەکاندا. پیرەکان کەمێکیان مابوونەوە. ئەوەی بووکی لای ئێمە بوو، بردییە لای خۆی. ئەوەی دادا و بابای بوو تێکەڵ کریان، ئەوە بوو سەوڵە مناڵەکانی رۆشتنە لای خۆی، من نەبێت کەسم لەگەڵ نەبوو. پێشتر جیابووین لەیەک، نزیکەی ٢٠ مەترێک نێوانمان هەبوو، نێوانیان ساحەیەک بوو، محەمەد ئەحمەد غالیب مناڵ بوو، شەو درەنگێک وتیان حەرەسەکان خەوتوونە، رۆشت بۆلای دایکی، وتبووی برێک شتم کڕیووە و بێ بیوە بۆ خۆتان. پێیان زانی، چونکە بەرمیلیان نابووە نێوان هەردوو قاعەکە، بەرمیلەکان رمابوون. سوێند بە ئەو خوا ئێستاش هاوە بەرچاومەوە، دایانە بەر کێبڵ، زیرەی دەهات لە هۆڵەکەی بەردەم عەسکەرەکاندا، شەرتبێ گیانی شین و مۆرەوە بوو. وەک وتم کە پیر و گەنجەکان تێکەڵ کراینەوە، من تەنیا خۆم بووم، لەوێ بەهۆی سەختی ژیان و قورسی وەرگرتنی ئاو و خۆراکەوە، کچەکەم عەمری خوای کرد، (لەوێ منداڵم بوو، کۆچی دواییکرد)، هەروەها یەکێک لە کچەکانی ترم کوردەی ناو بوو، ئێستا ماڵیان لە کەلارە، هەرچی کاتێک بۆ سەمون وەرگرتن یان جەرد و بانککردن ناویان دەخوێندەوە و دەیوت کوردە، یەک کێبڵیان دەداوە سەریا، دەیانوت باوکت بەناوی کوردستانەوە ناوی ناویت کوردە؟ بەردەوام بەو شێوەیە لەبەر ناوەکەی ئەشکەنجە دەدرا. حەرەسەکان ئەیان وت وێن رەئیس عایلە؟ وتم هەر خۆم و ئەم مناڵانەم. لە پێش مردنی کچەکەم هەڵبجەییەکانیان هێنا، ئەوان ژن و پیاو بەیەکەوە بوون، وەزعیان باشتر بوو، زمانیان دەزانی، خۆزگە تا حاجی فایەق خان کە مابوو لە ژیان وتەت لێ وەرگرتایە. پیرە پیاوەکان لای خۆمان ئەوەندە خۆراکیان نەخواردبوو، گۆشتیان نووسابوو بە ئێسقانەوە، دەچوون بۆ ئاو دەستیان نەدەکەوت، (شەمخی) رەشێکی ناشیرین بوو بەزەیی بە کەسدا نەدەهاتەوە. توند و زەبری حەرەسەکان لەکاتی هاتنی هەڵبجەییەکان، وەک سەرەتای

هاتنی ئێمە نەبوو، بەخوا چووم بۆ ئاو ئەوەندە بە کێبڵ دایە تەنگاما، ئێستاش گورچیلەم ژان دەکات و ئازاری هەیە. فرە دووعام کرد وتم خوایە تۆڵەی منی لێ بکەیتەوە. هەشبوو لەو حاڵەشدا بازرگانی دەکرد و شتی دەکڕی و بە گران بە خەڵکی دەفرۆشییەوە، هەبوون دەچوون بەردەستی عەسکەرییەکانیان دەکرد و گزگیان بۆیان دەدا و قاپیان بۆیان دەشۆرد و ئەوانیش خواردن و سەوزەیان پێدەدان، جارێک یەکێک لەو ژنانە خەیاری هێنابوو، نەجاتی کوڕم وتی دایە دایە وای چەندێک بۆنەکەی خۆشە، وتم خوشکم یان شتمەهێنە، یان بە دزییەوە بیخۆن با مناڵەکانمان ئاخ هەڵنەکێشن. بەخوا بەپارش و هەزار ڕەجاکردن یەک قووتی ئاوتەماتە یان تۆزێک برنجی پێدەفرۆشتین.

پ/ کەسی ناسیار بوو لەوێ لە برسان، یان لە تینووێتیدا مردبێتن؟

میم ئامین/ بەڵێ زۆر هەبوو، حوسێن ئەحمەد ئەورەحمان، برای شەهاب و فەریق لەوێ عەمر خوای کرد، عەلی قادر بنەکە عەمر خوای کرد، میمکە ئایشە باوەژن ئەمین، یەک قافڵە مابوو، منیش کەنیشکەکەم مردبوو، نزیک کۆتایی بەردانمان بوو ڕۆژێک حەجاج هات، وتی دەڕۆم مارەی ژن دەبڕم، دوعای خێرم بۆ بکەن. هاتمەوە بەرتان ئەدەم. دوای هەفتەیەک هاتەوە بە جلوبەرگ و ئەنگوستیلەکەیەوە دیاربوو، مارەی ژنی بڕیبوو. زابووتەکە هات و وتی کوا ڕەیس عایلە؟ وتم خۆمم، وتی بڵێ وەڵڵا؟ وتم وەڵڵا، بیزانیایە یەکێک کەسێکی بەتەمەنی لەگەڵدایە، دەیخستە دواترەوە، وتی بەیانی حازربن دەڕۆنەوە، عافوات دراوە بۆ هەموو کورد جگە لە مام جەلال. ئەوەشی مردووە، وەفات نامەی بۆ دەکەین، لەوەدا درۆی کرد. کاتێ خۆمان ئامادەکرد بۆ جێهێشتنی نوگرەسەلمان، ئاواز کچم ٧ بەردی هەڵگرت وتی حەوت بەرد لە شوێنت نوگرە سەلمان، ئەوە ئێمەین بە زیندوێتی لێت ڕزگاربووین؟

ئێوارە هاوردمانیانە حەوشە تا بەیانی، بەیانی زوو بارمادیان کرد بۆ سەماوە، بینایەک سێقات بوو، شوێنەکە پیس بوو، ٥ شەو لەوێ بووین، فەحس دەکراین، خواردن سێوەختە، دەیانگوت خۆتان بشۆن،

دیار بوو بۆئەوەی تەندروستیمان باشبێتەوە و ڕەنگی مرۆڤمان بۆ بگەڕێتەوە، کە لەو دووەمانگەی دبس و پێنج مانگەی نوگرە سەلمان، ڕەنگی مرۆڤمان لە ڕوو نەمابوو. خواردنەکەی باشبوو، بۆئەوەی مقاوەمەی ڕێگا بکەین، چونکە قەوەی گەیشتنە ماڵمان نەمابوو، تەواومان کردبوو. لە نوگرە سەلمان نەفەری یەک سەموون بوو تا ڕۆژی دواتر، بەیانی بۆ بەیانی تەنکەرێک ئاو دەهات لە پەنجەرەکەوە سەر سۆندەکەی دەکردە ئەو دیوودا، هەزارکەس دەرماوە بانیدا، ئەوەی توانای هەبوو، ئازابوو بەری دەکەوت، ئەوەشی ئازا نەبووایە، بەری نەدەکەوت و مناڵی تا بەیانی دەیوت: ئاو، ئاو. فەرید کوڕەکەی لە باوەشیدا بوو، هەتا گیانی دەرچوو، هەر دەیگوت ئاو، ئاو، ئاو. دایە خەیار، دایە نان.

وەک وتم لە سەماوە ئینجا ئەوان خەمی ئێمەیان دەخوارد، دەیگوت خزمەتتان دەکەین، ئەوەی نەخۆش بێت چارەسەری دەکەین، تا باش دەبێت، دواتر دەینێرینەوە. تەنانەت لەو جەماعەتەی ئێمە، چوار کەسیان لێمان گلدایەوە، خەڵکی ناوچەی جاف بوون، وتی با باشترین، دوای ئەیاننێرینەوە. دوای ٥ شەوەکە هاوردمانیانە سلێمانی، نازانم چی شوێنێک بوو، وتیان هەڵەبجەییەکان بەجیا و کەلار و کفری بەجیا. هەڵەبجەیەکانیان خستە پێش ئێمەوە، منیش لە لێدانەکەوە کلیەم ئازاری هەیە و پلدەخۆم لە حەیبەتا. بینایەک لە ژوورمانەوە بوو، دوو سێ منداڵ سەیرمانیان دەکرد، تەلەبە بوون، تەواری بە کێبڵ کردمانیانە خوارەوە. زەلامێک هات و سەیارەی کەیەیەک لەم بچووکانەی پێبوو، جەمەدانی بەستبوو، وتم خوا بمکاتە قوربانی ئەو سەروجەمەدانییەت. وا کورد خۆمانە. وتی دادە خەڵک کوێن؟ وتم کەلار، وتی سەرکەون. وتم توبیتو خودا بۆ کوێمان دەبەن؟ وتی دادە بە ئەو خوا بڕوا بکەیت، یان نا بۆ کەلارتان دەبەینەوە، من ناوم حەمە پێنجوێنییە و بە سوغرە گیراوین، هەتا ئەتانبەینە کەلار. هێشتاش بڕوامان نەدەکرد، بە گومان بووین. تا گەیاندمانیە سمود، لە منازەمە زەردەکە هەڵمانی ڕشاند، هێشتا ئێمە نەچووبووینە ژوورەوە، خەڵکێک زۆر کۆبووبوونەوە، وتیان ئەرەوەڵا سجن هاتۆ، گشتی بۆ هاڵوهەواڵ

خێزان و کەسوکاری خۆی هاتبوون. ژنێک تەمەنی هەبوو، هاتبوو بێتە ژوورەوە، پاڵیان نا، تورەبوو وتی ئەرێ بۆ پاڵم ئەنێن؟ تخوا سەگیش بە ژن ئەوەڕێت؟ منیش لە حەیبەت کورچیلەمدا پلەدخۆم، حاڵم نییە، تەوارییەکان بەربوونە گیان دوو کوڕی ئەو ژنە هاواریان دەچووە ئاسمان، دای لە ژنەکە، ژنەکە نەگیرا، وتیان بەراز بۆ ئەدەین لەو دوو گەنجەی کوڕت هاواریان لێ هەڵدەستێت، تۆ دەنگ ناکەیت؟ وتی وەڵا مادام ئەدەی لێم و ئەوەوە زەمیرتە، بمیشکوژیت، نابێت بگیرم. وتیان ئێمە سەگین بە تۆ دەوەڕین؟ وتی خۆ من بە تۆم نەوتوە. من سجنم هەیە و هاتووم، بزانم سجنەکانم هاتوونەتەوە، هەواڵیان بزانم. وتم بەو خوا تا ئێستاش نەمردین، وابزانم لێرە ئەمجارە ئەمانکوژن. ماینەوە، وتیان تا کەسێک نەیەت و نەبێتە کەفیلتان بەرتان نادەین. توومەز رەحمەتی برام و مامەی مێردەکەم ئەوەندە هاتوونە و کەس نەبووە، ئیتر وازیان داوە. ماینەوە تا کاتێکم زانی عەزیز مامەی مێردەکەم (عەزیز غالیب) پەیدابوو، وتی ئەمانە دەناسی وتی بەڵێ. وتی سوێند بخۆ، وتی وەڵڵا برازامن. وتی دەبێتە کەفیلیان؟ وتی بەڵێ. وتی پەنجەت بێنە، پەنجەی سەند و گەڕانمانییەوە بۆ ماڵ. ئیتر من لە ماڵ یەکسەر لە هۆش خۆم چووم. کاکەم هاتبوو، ماچی کردبووم و بردمی بۆ نەخۆشخانە. دواتر ماڵ براکانم هاتبوون، منداڵەکانیان بردوبوو بۆ لای خۆیان، من لە نەخۆشخانەبووم، ئاگام لە خۆم نەبوو. ڕێژاو ژن وەلی غولاّم و بە سێی خوشکی منیان لەگەڵ کاکەم بردبوو بۆ نەخۆشخانە. مام عەزیز غالیب ئەذفالی زۆرە. کچێکی بووک خورشید عەباسە لەخان ئەنفالە. ئەوە هەر لەگەڵ خێزان مام خورشیددا ئەنفال بوون، بە کچ و کوڕییەوە. ئەوەی لەگەڵ خاندا ڕۆی، لە ملەسوورە، هێشتا نەگەشتبووینە ملەسوورە، ماڵ مەجید ساڵەح، ماڵ ئەحمەد حوسێن بەشیر، ئەوان گەڕانەوە وتیان وەڵڵا ئێمە نایەین و بە مەکینە دەگەڕێینەوە بۆ سەرەوە، ئیتر نازانم چییان لێ هات. لە ملە سوورە ها کاتێ سەرەتا وتم حساومانیان دەکرد، جەماعەت ماڵ هاپۆ ساڵەح، (بلور) عەلە خەجە و کەنشکان هاپۆ ساڵەحمان دی، بلوور

دەستێک جلی بووکێنی بوو، شایی بوو نازانم چیبوو، لەبەری بوو. کەنیشکێک هاپۆ سالّەح هەبوو درابووە برای ژنەکەی حەمەی رەشید، وتی بلەی براژنم جلێ تر لەبەر بکە، خوا دەزانێت چیمان لێدەکەن. خێڵ ماڵ مەجید کەرەم و مامەی مێردەکەم (ئەحمەد غالیب) لەگەڵمان بوون و ئیتر ئەوانیتر لەیەکتری دابڕاین و نەیانیانمان دییەوە.

پ/ لە نوگرەسەلمان، سەگە رەشت دی ؟

میم ئامین/ نا، ئێمە نەمان دەتوانی، بەلاّم منداڵ وەک نەجات کوڕم، دەچوون بۆ سەر زبڵکوانەکە، پۆستاڵ عەسکەری کۆنە و دڕاو هەبوو دەیانهێنا، ئاگرت پێی دەکردەوە، گەر شتێکت هەبێت، بیکوڵێنیت، هەر ئەوە بوو. بەس وەک ئێمە گەنج نەیان دەهێشت. ئەو جەماعەتەی چووینە ناو پیرەکانەوە، حاجی سەمین خەڵک توکن ئامۆزایەل باوکم، ژنێک مردبوو، خەڵی چوارشاخ بوو، سەیرەکەم نایەتییە بان ئەم عارەبانە سێ تایە تەختەکانەوە، وتی مردووە و کفنیش نییە، پشووینەکەی خۆمانمان پێوەی بەستووە. وتی کورە ئامین رۆڵە بێ لەگەڵمان پاڵی بنێ، تا دەرگاکە لەگەڵیدا پاڵم ناو گەڕامەوە، لەوەلا نەتدەتوانی بڕۆیت. لەگەڵ پیرەکان هەر جیابووین، تا هەفتەیەک دە رۆژ پێش ئازادکردنمان تێکڵ کراینەوە. ئەوەندە مابوونەوە، یەک قافڵەیەک و ئێمە. ئەوەی هاتبوونە نوگرەسەلمان بۆ مردن ڕەوانە نەکران، لە تکریت و دبس و تۆپزاواوە بۆ مردن دەبران، لای ئێمە مەگر برسێتی و نەخۆشی، گەنجەکان لە تۆپزاوا و قاعەی چواری دبس بۆ مردن بران. گەنجەکان لە تۆپزاواوە راستەوخۆ بۆ مردن بران، خێزانەکانیش لە دبسەوە و لە قاعەی ژمارە چوارەوە. لە دبس خزمەکان زۆری پێکەوە بووین، لە دبس رەسمییەی خێزان ئەحمەد نەجمەدین و پرشنگ براژنم بەیەکەوە بوون. لە بان ئاوەکە بوون، تەنانەت من کوردەی کچم منداڵ بوو دەرزییان بۆ بریوە، بردم رەسمییە لێیدا. بەس رەسمییەوان بران بۆ تکریت، نەک بۆ نوگرە سەلمان. من لە عەسکەرەکە کە ناوی نوری بوو رووخسەتم خوارد، بڕۆم سەر بدەم لە براژنم، وتی بەس خۆت بڕۆ و زوو بێرەوە. سەیرم کرد کوڕەکەی

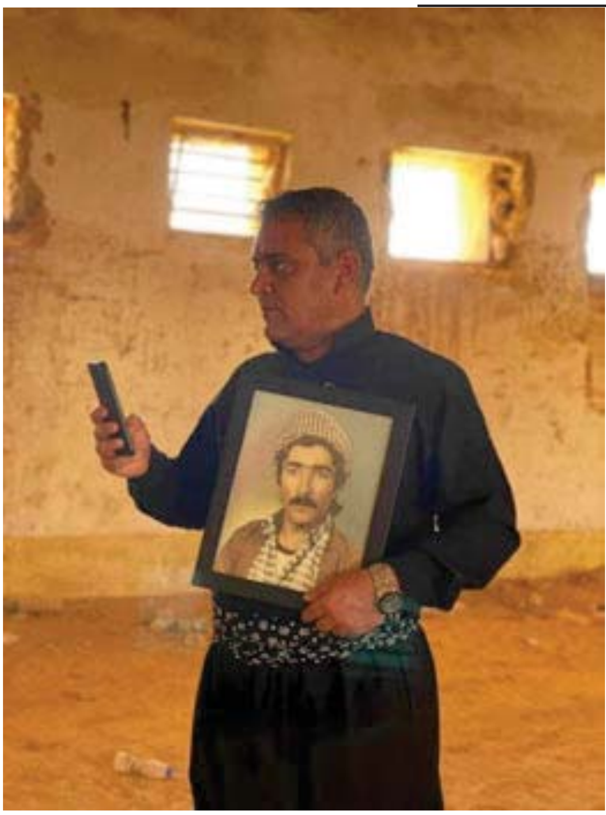

بەباوەش براکەیەوە بوو خۆی چووبوو پەڕۆکەی بشوات.

پەراوێزەکان:

١. خەڵکی شار بوو، مەوالیدی نەگیرابوو، خۆی و کوڕەکەی بوونە هاوڕێی ئێمە.

٢. خەڵکی گوندی باوەکر، کە خۆی و خێزانی و دوو کوڕ و چوار کچی ئەنفالکراون و تەنیا کچێکی تاقانەی رزگاری بووە.

٣. سێوە و کوردە و چیمەن ناوی کچەکانی میمکە ئامینن.

٤. هاجەر و شوکری بووک و (جەهان کچ) ئامۆزای مێردەکەین.

٥. خەڵکی گوندی کەریم باسام بوون.

٦. دایکی لە تۆپزاواوە لەگەڵ بە تەمەنەکان رەوانەی نوگرەسەلمان کرابوو.

٧. شەڕی جاش و شیوعێکان لە گوندی مەلا ئۆمەر لە رێکەوتی ١٩٨١/٣/٩ بە خوێنی پاکی (٢٣) پێشمەرگە و فەرماندە تۆمارکرا.

کەوانامەی کتێب

عومەری مەلا

هەورێک تاریکیی لەهەناویا پەنگی خواردبێتەوە؛
بارانێکی نامۆ دەبێتە میراتگری
مرۆڤ لە خەونیشدا هەراسان بکرێ
تەنیا راچڵەکین دەبێتە پەناگەی
پێش لەدایک بوونم
هەموو شەوێ
لەخەونمدا
گابەردێکم دەبینی
شیوەنی بۆ پەپولەیەک دەکرد
پێش هەناسەدانم
کۆترێکم هەڵفڕاند
تا مژدەی خۆشیی ڕاگەیەنێت
لەو دەمەدا
پەنجەرەیەکم کردەوە

تا هەوای نەسیم بلاوێنێ

لەو ساتەدا

لەژێر دار هەنارێکدا

کۆرپەیەک باڵی بۆ ئەستێرە ڕاوەشاند

لەو ڕۆژەدا

لەبەهاری تەڕو پڕدا

لەناو ئاهەنگی شادیدا

خەم سەرچۆپی لێ سەندن و

هەموو ڕۆچوون

لەو ساڵەدا

گوڵەگەنم ویستی خۆی پڕکات لە شیری ژیان

کەچی دارسێوێک

بێ ویژدانیی خۆی نواند و

خۆی دا بەسەر هەموویاندا و

بۆ هەمیشە سەری بەرزیانی دانەواند.

ساڵ بووەتە مۆرانەو

خەریکە قەدی تەمەنم دەپوکێنێتەوە

مردنێک بە بەرچاومەوە سەرەتاتکێیەتی،

نە خۆشی دەوێم و نە بزریش دەبێ.

تووڕەییەکانم بوون بەخەزانی شادییەکانم،

نە شایەک داڵدەم دەداو

نە دییەیەک بە سۆزەوە لێم دەڕوانێ.

کلیلێک لەسەر سینگمەو

دەیەوێ قوفڵی دڵم بکاتەوە،

چەن سەیرە ! لە کوێستان بارانی بێ ئۆقرەیی دەبارێ و

هەواڵنامەی کتێب

لەگەرمیان تەمی هیوا دەملاوێنێ.
وڕێنەیەک گینگڵم دەدا
خەریکە جێ بە واقیع لەق دەکا
نە داشێک ماوە بۆ خواردن و
نە نۆڕسکانێک گلێرمان دەکاتەوە
ئەم زەوییە بارگاوییە بە کێشە
لەسەرەوە بۆ خۆی کێشمان دەکاو
لەسەریشی تەرمی یەکترمان پێ دەکێشێ.
کە مردن بوو بە پێناسەم
تا ئێستاش شوێن پێیەکانم
لەقەراغ کانییەکە چاوەڕوانمن.
ئەو بەردانەی پێم لێیان دەخلیسا؛
چاوەڕوانی گەڕانەوە و داوای لێبووردنن
ئەو دۆڵەکەیەی کە لە کانییەکەم هەڵدەژەنی ،
جەستەی لەبەر خۆری بێدادیدا هەڵپرووزاوە
قاقا و پێکەنینەکانم لەنێوان زیخەکاندا
سەریان نایەوە
لەحەژمەت گێڕانەوەی خەمەکانم بۆ کانی، چۆڕەی ئاوی لێبڕا و
تا ئێستا تونێتی ئەوکی شەقار شەقارکردووە.
ئەو دەمەی خۆمم لە کانییەکەدا بینیەوە ، قژێکی ئالۆزکاو و
لێوێکی بەبار و
دەستێکی لەرزۆک و
چاوێکی پڕ حەسرەتم پێسپارد.
ئەو جێگایەی فرمێسکم بەسەریدا رژا،
درەخت گەلێکی تۆقیویان لێڕواوە

سێبەرێکی خەمبار بووە بە نەزرگای هیواکانم.

رۆژێک فرمێسکێکم کەوتە ئاوەکەوە،

تەرمەکەی کەوتە سەرپشتی سەرکەمێکوتەیەک و بردی تا تەسلیمی گۆمی مەنفای بکا.

ئەوکاتەی خۆڵیان بەسەرداکردم،

تەنیا شتێک کەوتە یادم؛

دەنگی خۆش و پڕ سۆز و نازی دایکم بوو.

هەواڵنامەی کتێب

عومەر تینو

ئـــــــەنفـــــــال

ئێمەی میللەتی بەشمەینەت
لەوەتەی هەین لەناودەبرێین
بە ئەنفال و کیمیاباران
یاخود لە سێدارە دەدرێین

لەبەرچاوی هەموو دنیا
بە زیندووی لە چاڵ نراین
تەنها تاوانمان ئەوە بوو
بە نەتەوەی کورد ناو دەبراین

ئەو ئازارەی ئێمەی چەشتمان
هیچ میللەتێ بەرگەی ناگرێ
ئاخر مەگەر قەت ڕوویداوە
نەتەوەیەک لەناو ببرێ...؟

ئێستاش گۆڕی ئەنفالەکان
شوێن بزرن لەم وڵاتە
هەزاران دایک و باوک
پڕ لە حەسرەت و ئاواتە

دایک لە کۆرپە دابڕا
ژن لە مێرد و خوشک لەبرا
هەموو کوردێ بێ جیاوازی
ڕەوانەی گۆڕستان دەکرا

دنیا کەڕ و کاس و لاڵ بوو
وەختێ کورد بۆ عەرعەر برا
تەنها بە سورەتی (الانفال)
کوردان خوێنیان حەلاڵ کرا

حیکایەتی ئەنفالی کورد
تا هەتایە نابڕێتەوە
برینێکی زۆر بەسوێیە
هەموو ساڵێ دەکولێتەوە

ئاریان یوسف

"من نازانم کام موترووبەتان بۆ بگێڕمەوە؟"

پێڵاوێکی بچکۆلەی پیری بنپێ بەرز-
جووڵەی یاخیم نەزۆک،
شەپۆلی هەناسەم سوونەت،
نیشتیمانی برینداری برسی خستووەتە ناو کەمپ،
دەستە گەورەکەی خستووەتە بینەقاقای ژینەوە،
مشتێ خۆڵی ڕەشی فریودەری بێ هیوایی-
کردووەتە نێو ناوچاوانی وشەکانی هەرێمی لەرزوتاوە،
پێنووسە سەرمەستەکان بە دەوری مێژوو و
مانژوویاندا سەما دەکەن،
شاباڵە بەرزە فڕەکانی ئازادییان بە یاسا-
قرتاندووە و هەر دەیشیقرتێنن!
هەموو سووجدەکانی هیوا-
ڕوویان لەسێبەرەکەیانە،

ئەم بارانیی نزایە قەت خۆش ناکات و
هەرگیز ناهێڵن وشک بێتەوە،
دی ئەمیش ژان بە نەوەکانی ژیانی نەوەکام دەکەن و
وا "کارتا"ش لەم هاوکێشەدا شڵەژان پەی پێبردووە!
چیتر نامەوێ وشەکان لەناوەوەمدا بسووتێن،
چون پولێک لەگومڕایی هاتوون و دەیانەوێت-
باخەڵم پڕ و دڵم خاڵیکەوەنە،
ئاخر هەژاریان کردوە بە باوکمان،
نەبوویش بە دایکی هەمیشەییمان،
کە هونەر دەمرێ لەبرسان،
ئەدەب قژی کورت، زانست چاوی کوێر،
کتێب شەقباران، ئازادی سوور دەکرێ و
"بۆری میزێک بەداهاتترە لەبۆریەک نەوت"،
گەر بەدەنگ نەیەم، پێنووسەم تفم تێدەگرێت،
خۆ ئەزانم ئەم تەقینەوە "سپارتاکۆس"ەم بەخۆڵم دەکات،
وەڵێ ئەمەوێت ئەم ئۆقیانووسە پڕ لەجەهلە بتفێنمەوە،
ڕیشکی بتەپیرۆزکراوەکان کە میخیان-
کوتاوە بە زەوی ئەم جەنگڵستانەدا،
بە پێنووس تیژەکەم "هۆرمهۆب" ئاسا ورد و خاشیانکەم،
ئاخر ناتوانم وشەکانم هەڵواسمە گۆڕستانی ناخمدا،
وەکو ئاوێک بڕۆم تا ڕێم هەیە،
کەچی ورد و خاش دەکرێم و
نازانن کەوتنە خوارەوەی زەردم - سەوز دەبێ!
چونکە تاوانەکانم بەڕەنگی سپی نووسراوە-
بە ڕوخساری جیهانی ڕەشەوە،

هەواڵنامەی کیتێ

هەر کاتێ چوار پەلی دڵم بۆ هەر پەلێکم-

دەچێ ئەم پەلم ئەو پەلم لێدەکاتەوە!

داهاتوویش دیپۆرتم دەکاتەوە،

هیچ کات خۆیم بۆ نادات بەدەستەوە،

ڕابردوو گاز لە ئێستام دەگرێ و

مێژوو درۆزلەکانیم پێ دەفرۆشێتەوە،

هیواکان دیقیان کردووە و چاوەڕوانم هەڵپرووزاوە!

وەکو منداڵێک چیرۆکەکانم لەبەر ئاوێنەی-

جیهاندا باسدەکەم و هیچ کەس نامناسێتەوە،

کە گەروم وشک دەبێ نیوەشێک قومێک ئاوم دەداتێ،

خەریکی چنینەوەی خۆمم و

لکانەوەی خۆمم بەخودی خۆمانەوە!

دەبێ چیتر فامی جەستە و هزرم لەم هەموو-

تەعریب و تەفریس و تەتریک کردنە گسک بدەم!

چون مەرگ بەمنی چوار لەتدا دوگیان بووە-

هەر دوگیانیش دەبێ،

ئەی خودا تاکەی ئیر لەمناڵ ناچێتەوە؟

من نازانم کام موترووبەتان بۆ بگێڕمەوە؟

موترووبەی مەرگی سەردەشت یا ئەنفال-

هەڵەبجە، دەرسیم و کۆبانێ یان مەعرەش!

قارنێ، قەڵاتان یان ئێزیدیەکانتان بۆ بگێڕمەوە!؟

٢٠٢٣/١٢/٦

هایكوكانی هەڵەبجە و ئەنفال

سەردار نۆڕێ

هایكوكانی هەڵەبجە

-١-

(شازدە)

بەردەوامیی ئازاری شارێک،

دەستەوەستانی ئەدەب-

تەڕیی برینی هەڵەبجە!

-٢-

(ئازار)

گشت سێوی شیعری كلاسیک،

لە بەهاردا و بە گەرمیی هەناسەی مەرگ-

لەبار چوون!

-٣-

(هەزارو نۆسەدو هەشتاوهەشت)

بۆنێكی خۆش،

ناسنامەیەک وێنەی سێوێكی پێوەیە-

لەیادنەكردنی غەدر!

هەواڵنامەی كتێب

-٤-

به مەرگ تەڕ دەکرێت،

لە نیوەڕۆی تینوێتییدا-

لێوی هەڵەبجە!

-٥-

هەموو بۆ ماچی؛

لەب دەخەینە سەر-

جەمینی شاری شەهید!

لەب: لێو.

جەمین: توێڵ، هەنیە، ناوچەوان.

یەکەمین بڕگەی هەرسێ ڕستەی هایکوی ژمارە (٥) دەبێتە (هە-ڵەب-جە).

هایکوەکانی ئەنفال

-١-

(يَسْئَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ...)*

بێژە: "بنە"ی کوردی بێ گیانن

لە ژێر ڕەحمی لمی بیابانن.

---

*الأَنفَال(1)

-٢-

بەلەم و پیرەژنی کورد،

پڕ لە ڕازی دەریا و ڕازی ئەنفالە-

چارۆکەیان!

-٣-

ماسییەک-

لەژێر لمی بیابانی باشوور،

کەوای پوولەکەی ژنەئەنفال!

-٤-

بووکەخان هەر چاوەڕێیە،

ئەڵقەیەک لە پەنجەی-

ئێسکە پەیکەرێکی ئەنفال!

-٥-

(وتەی ئێسکوپروسکی کوردی)

سوورەتی ئەنفالی پێدەرخکردین

لە ژێر لمی سەماوەین و

نەهاتە دەنگ سەماوات!

هەواڵنامەی کتێب

ئەگەر نیگارکێش دەبووم

حسیب محمدعلی صالح ١-٤-٢٠٢٤

وێنەی ئاوارەبوونی لادێکەمان
کە لە شەووەزەنگی تاریکیدا کۆڕەمان کرد بکێشم
کاش دەمتوا وێنەی جێهێشتن و باعەباعی ئەو کاریلە تازە لە دایکبووە
لە نێو تاریکایی شەودا بەجێمانهێشت بکێشم
کاش دەکرا و دەمتوانی وێنەی دەنگە وردیلانە و کزەکەی
کە هێشتا لە گوێیەکانمدا دەزرنگێتەوە بکێشم
خۆزگە دەمتوانی وێنە و شێوازی شڵەژانی
ئەو خەڵکەی لە ملە سورە کۆبوونەوە بکێشم
کاش دەمتوانی وێنە و تابلۆی نەمبارانی ڕۆژانی بەجێهێشتنی لادێکەم
کە بە هۆی پێ خاوسیم دەترسام بە نێو شوێنی پریشکە بارانی سەرخاکەکەدا بڕۆم بکێشم
کاش دەمتوانی وێنەی دیمەنی ئەو پاســـانەی بە نێو بیابانەکانی ناوەڕاســـت و خوارووی
عێراقدا
بەرەو نوگرە سەلمان و زیندە بە چاڵکردن ڕاپێچی دەکردین بکێشم
خۆزگە تابلۆکێش بوومایە وێنەی ئەو منداڵەی کە هەم ڕەنگ زەرد و ڕەش داگەڕاو هەم
لاواز و بێ گۆشت و خوێن
لە ئامێزی دایکیدا بێ دەرمان و چارەسەر لە پێش چاوانم گیانی دەسپارد بکێشم
خۆزگە نیگار کێش دەبووم
وێنەی کۆبوونەوەی خەڵکە هەژارە لادێیانەی

که چۆن گورگ له ڕانەمەڕێکدا لەم سوچ بۆ ئەو سوچ زیندان ڕاپێچ دەکرا بکێشم
خۆزگه دەمتوانی وێنەو تابلۆی قیژەو هاواری ئەو مندالانه و
شـــێواز و تینوێتی و برســـێتییان کاتێک جیادەکرێنەوە و له زیندانێکی تریان دەئاخنین بکێشم
کاش دەمتوانی وێنەو تابلۆی ئازارەکانی ئەو کاتەی پیرە پیاوێکی ڕیش ســـپی که له نێو چڵکاو و پاشەڕۆدا
له پێش چاوی ژن و مندالّ و پیر دا لەسەر پشت ڕاخرا بوو بکێشم
خۆزگه دەمتوانی وێنەی ئەو جەلادەی به کێبلّەکەی دەستی
سەرو ڕیشه سپی و ڕوخساره پڕ ترسەکەی نوقمی چڵکاوەکه دەکرد بکێشم
کاش دەمتوانی وێنەو شێوازی ئەو لاوەی سەربەرەو خوار لەگەرمای تاقەت پڕوکێنی هاویندا
به یەکێک له ستونەکانی ناوەندی زیندانەکەدا هەلّواسرابوو بکێشم
کاش دەمتوانی وێنەی ترس و بیمی کەلەپچەکردن و ڕیزکردنی ئەو دایک و خوشـــکانه ی نوگرەسەلمان
بکێشم
خۆزگه دەمتوانی وێنەی ئەوکاتەی خۆم بکێشم کاتێک حجاج به کێبلێکی ڕەش دەیدا له سەر پشتم
وێنەی تابلۆی ئەو شـــێره ژنەی که به فیداکردنی خۆی بۆ پارێگاری له من چاونەترســـانه خۆی خسته پێش
ئەو کێبلانه که قەرار بوو بدا لەمن بکێشم
کاش دەمتوانی هەرچی ئەو کارەساتەی من بینیومه بکێشم
وێنەی مالّی پورم
که زینده بەچالّ و جینۆساید کران بکێشم
خۆزگه دەمکرد به فیلم و هەموو جیهانم پێ ئاشنا دەکرد......

هەولێرنامەی کتێب

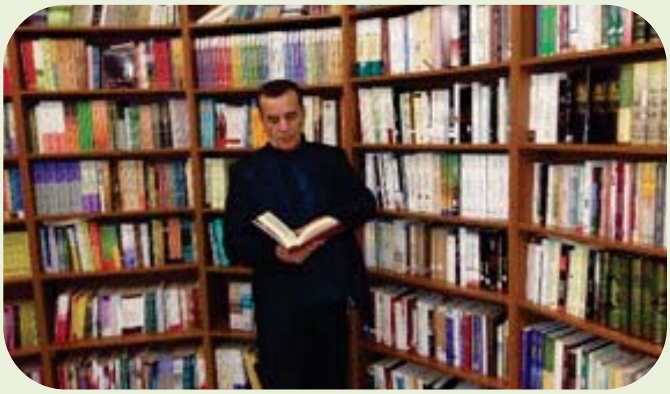

پانۆرامای ڕاگوێزان و سوتماکی خاک

فاتیح سەلام

من لە کازیوە و شنەبای ژهرا
خۆری دەم بەیان لێم چوو بە (کەلا) و ..
(مەفرەزە) ئاسا دێکەی جێهێشتم
من لە کۆڵانی شکۆفە و گوڵا
پاییز لە ڕەنگی سەوما چرۆی کرد
دروێنەی (ئەنفال) هات دای بە سەرما
تاڵاوی کۆستی سەختی پێچیشتم

*   *   *

بۆن وێرانی دێ
خاک درژ و مۆنە
ئاسمان لە ڕەنگی سروشت بێزارە
مۆتەکەی تۆقین سوار سنگم بووە
ئەم خەڵکە وەکو نامۆ دەبینم
ئاسۆی کۆچێکی ئەبەدی نوتەک

له نێوچه‌وانی هه‌ر یه‌كێك دیاره ...!
هه‌ست ده‌كه‌ك زه‌وی تاوی سه‌ندووه
زنا و ته‌كیه و .. كانی و مزگه‌وتیش
وه‌ك به‌رده نوێژ و قورئان و منالّ
سه‌رابی هه‌یه و .. ده‌ڕۆم نایگه‌مێ
ده‌ست بۆچی ده‌به‌م بریسكه ده‌دات
ئاگری ده‌رژێ به‌م وولاته‌دا
كه نه‌رژابێت ، به هیچ گه‌لێكا
له هیچ سه‌رده‌مێ

❊ ❊ ❊

ئه‌ژنۆم شل بووه
هه‌نگاوه‌كانم .. تا دێت قورس ده‌بن
ده‌مه‌وێت بڕۆم به دومدا نایه
برواى پته‌وه‌ى تاشه به‌رد ئاسام
له كۆڕی شه‌ڕ و گیانبازی و چه‌كا
هاتۆته هه‌ژه و له هه‌ره‌سدایه
هه‌ستی بایه قوش
شابالّی نه‌فره‌ت
به كش و ماتی ده‌كشێ بێ چرپه
ئه‌م ده‌شت و ده‌ره هه‌ره بزێو بوو
ئێستاش سه‌رانسه‌ر مه‌لوول و كپه ..!!

❊ ❊ ❊

دێیه‌ك بنار به‌جێ دێڵێ
دوو دێ .. سێ دێ .. چوار هه‌زار دێ
ڕه‌وه دێیه

توخوا دایە
ئەم خەڵکە سەر لێشێواوە
بۆ کوێ دەبرێن ..؟
حەشری کوردە
قیژەو .. هەراو .. بانگ هەڵدانە
کورد لە (ستان) دابڕانە
گەرمە شینێکی سامناکە
خواحافیزی بەری ڕەنج و .. رانەمەرو ..
خاک و خۆڵی ئازیزانە
ئەسپی مەرگ تەپ و تۆزییەتی
وا خەریکە سمکۆڵانە
چاو تەنها فرمێسک دەناسێ و ..
بانگ و سەلای ژن و پیاوە
دەست بەردانە .. قوڕپیێوانە
ئەم ئەوی گرتوتە باوەش
یەکێک کۆرپەی لێ وون بووە
یەکێک یاری
یەکێک پیرەژنەکەی دایکی و ..
مناڵ تەتکە و ماقڵە و یاری
یەکێ و .. یەکێ و .. سەدان یەکان
ئای !! لە تاریکی ئەم ڕۆژە
سەمفۆنیای سۆزی گریانە
خۆڕنینە .. لە خۆدانە
پەلکی بڕاو .. قژی لە مەچەک ئالۆزکاو
هۆن هۆن .. زوخاوی سەرجەستەی

دوا کوێرە دێی بەش مەینەت و ..
ماڵ بە ماڵی گەرمیانە

❊ ❊ ❊

کچە شیرینەکەم وەرە
ئەگەر چی گەردنی بەرزت
لە ژێر حەربەو دەم خەنجەرە
وەرن کەس وکاری ئێستای
لە هەموو کات خۆشەویستر
وەرن لە جەژنی نەمانا
گەردنی یەکتر ئازادکەین
خوا عەلیمە ..
نایەنەوە .. نامبیننەوە .. ناتبینمەوە جارێکی تر
کوا ؟ لە کوێ یە ؟ .. بۆ دیار نین
لالە و خوشک و خێزانەکەم
ماڵئاوا .. گەردنتان ئازاد
ئێوەش ئەی چۆلەکەکان و ..
گیاندارە جێماوەکانی نیشتمانە خەزانەکەم

❊ ❊ ❊

ئا .. ئێستا .. ئەو ساتانەیە
دۆڵ بە دۆڵ و لادێ بە لادێ ی گەرمیان
ئۆردووی گوللەی داگیرکەر و ..
(فەوجی کاکاتی قارەمان)
پەتی مەرگیان بۆ ڕستووە ..
کورد کافرێکی مولحیدی ، غەزای بەدرە و ..
سەردەمی ئەبوو سوفیانە

(سوری ئەنفال) لە ژێر پۆستاڵ و
بۆگەنی ناو گەوڕا ..
دوای هەزار و چوار سەد ساڵی
لەم هەوارە عابیدە و تەسبیح بەدەستە
زمانی فەتوای بەربووە
خوا دەبینێ و خۆی شاهیدە و مێژووش دەڵێ
(ملە سوورە) قەت ئەوەندە خەڵکی تێنەترنجاوە و
هێندەش میوانی شپەرزە ، لە دیوەخانیا نەبووە ..!!!

* * *

ئا جەرگەکەم
ئێستامان ئەو ساتانایە
ژنی ڕووسوور و دیلی کورد
لە پێش چاوی داوێن پیس و نا مەحرەما
ژان دەیگرێ و .. مەلۆتکەکەی فڕێ دەدات
لە خۆگوشینی دوو ژانا
هاواریەتی و .. شەرمی دەتکێ و دەناڵێنێ ..
بوخچەی کراوەو دەرپێی ژن
لە ناو (ئیڤا) و (تراکتۆر) جێ دەمێنێ ...!

* * *

لە کوێن ئێستا.. ؟
دوا تەمەنی مەرگ و ژینتان
لە چنگی کاک نامەردایە
کەسێک خۆی بخنکێنێ
کەس بە فریایەوە نایە
لە کوێن ئێوە .. ؟

لە ژێر لم دان ..؟

یان گۆڕغەریبی عەرعەر و بیابانی وولاتانن

یان وەک دەڵێن

لە خەوێکی قوڵا نوستوون

چاوەڕوانی گەڕانەوەی ناو باوانن

(ئەیوب) یکم گێژی کردووم سەبرێکی تاڵ

ژن چاوەڕوانی مێرد دەکا و ..

مێردیش کوڕ و ژن و مناڵ

لە دوای هەشت ساڵ

لە دوای هەوری ڕەشی کێوماڵ

ئەوەی لە ڕەبییەی دووژما

لە تالان و ئەنفالچێتی و ڕەش و ڕووتی کوردگرتنا

ئەوەی ئێسک و بەردی کرۆشت

بۆ گیرفان و ئافەرینێ ئێوەی فرۆشت

ئەوەی بوو بە بەردەبازی

تابووری شوومی چاوچنۆک

بە گریانی خنجیلانەو .. پرسەی گەورەی ئەم نەتەوە

هەستی سڕبووی ڕاینەچڵەکان

نەهاتە چۆک

ئێستا ئەو شۆڕسوارانە

تێکۆشەر و قارەمانن

کاربەدست و موعەززەزی .. حیزبەکانی کوردستانن !!

*   *   *

لەو دەمەدا ..

لە دۆزەخی داخراو و بۆ کرووزی ئەو خەمەدا

کە سەنگەریش وکو دایکم
بۆ ئازیزی فرمێسکی ڕشت
کە پێشمەرگە لە بارانی ژەهر ترساو
دووکەڵ تفەنگەکانی کوشت
هەر ئەوان بوون
کە (نازمی مامە ڕەشە) و ..
نۆزدە هەڵۆی باڵ خوێناوی
شریخاندیان بە بنارا
کە مانگ لە دڵی (ماجید) و هاوڕێکانیا خەرمانەی دا
لە بناری (گل) ی تووڕەو ..
داستانەکەی (تازە شار) !
بڕیاریان داو لە یادمانە :
_ ئێمە لە یەک تفەنگەوە
لە یەک هیوا و یەک ڕەنگەوە
لە پەراوێزی مێژووا
سەرەتایەکی خوێناوی بۆ یەکێتی بڕواکان و ..
ڕەونەکردن تا شەهیدبوون
لە پەنای دێی دا دەنووسین
ئێوە بڕۆن
تا دوا فیشەک و هەناسە
لەسەر دوا بستەزەمینی کێوی وورە ڕادەوستین
کە دوا مەخزەن ..
دواین گوللەی گەرووی داخ بووی چەکەکانتان
بێدەنگی خۆیان ڕاگەیان
بەڵنی خۆتان بردەوە

لە بێ چەتری ڕێژنەی ژەهرا

بۆ هەتایی .. لە ژوور سەری فەرهەنگی بەرگریمانا

(٢٤) ئەستێرەی زیوین

لە شەپۆلی ڕاگوێزان و (نەفخی صور) !

بەرۆکی ڕەش هەڵگەڕاوی

ئەم دەڤەرەیان داگیرسان ..

* * *

دڵی بابەی

ئەگەر جارێ ..

کزەبای ڕێکەوت هەڵیکرد

(مەفرەزەی ئیختیفا)

ڕێیان کەوتە کەلاوە زێدی وێران

کون بە کون لە بن دیوارا

شەویان شەق کرد ..

بۆ ئازووقەی ئەشکەوت ژیان

پێیان بڵێ :

خانە خوێکەتان پێی ووتین

ئەمانەتی ئێوەو وپیرۆزی ئەم خاک و خۆڵە

مناڵ و پیری بە جێماو

لە برسێتی و خێری بۆ خوا بپارێزن

ئەگینا نمەک حەرامن و ..

دواین پێشمەرگەتان زۆڵە ....!!

* * * * * * * * * * * * * * * *

لە ژمارە (١٦) ی ساڵی ١٩٩٨ گۆڤاری (ئێستا) دا بڵاوکراوەتەوە

ئەنفال

له چواردەی چوار له هەشتاو هەشت
له شار له گوند له هەموو پێدەشت
لەچاو لەدڵ له لاشەی کوردان
له ئاسمان مەرگ لەخاک گۆڕستان
ژن و پیاو و منداڵ ڕۆڵەی گەلی کورد
بەعسی دڕندە هەمووی لەناوبرد
شارمان ژێروبان لادێمان وێران
شێوا جوگرافیا دزرا نیشتیمان
به خوێنی شەهید نەخشا مێژوومان
چوار پارچە کرا خاکی کوردستان
هەڵەبجە و ئەنفال جینۆسایدە
هەرگیز نامرێ ئەم گەله مەردە
ئەم گەلە ڕۆڵەی قازی نەبەردە
دوژمن بەزێنە بکوژی جەردە
زۆرمان ستەم دی لەم خاک و ئاوە
ئێمەی ڕۆڵەی کورد کۆڵمان نەداوە
کردمان بە بەهەشت خاکی پیرۆزمان
جێگای شانازی بۆ گەل و هۆزمان

هۆنراوە : هیوا ئەنوەر ژیری

حیکایەتی لـــم...

ئەکرەم هەواس

دەنکە لمێک حیکایەتی هاڵاوەکانی سەرابی
بۆ مردن دەگێڕایەوە.
باسی شوومی ئەنفالی بۆ زەمەن دەکرد،
وتی ئەنفال دەگەڕێتەوە بۆ هەزارەی پێش زایین، کاتێک مەملەکەتی بیابان، ئەمیتای
کچی پاشای مادەکان دەگوێزێتەوە بۆ بیابانی وشک و گەرم
دوای ئازارێکی زۆری دەروونیی،
کە لە باوەشی شاخ دابڕا بوو،
بوو بەژێر بیابانی داخەوە
ئێستاش ڕۆحی ئەمیتا
هاوەڵی ئەنفالەکانی هەشتاو هەشتە.

دەنکە لمەکە دەیگوت:
ئەو هەموو غەدرە من لێی بێبەریم
تاوانی من نەبوو ئەو هەموو گوڵە

هەواڵنامەی کتێب

بەر گژەبای نەفرەت کەوتن

سووچی منیش نەبوو،

لوتکەی شاخەکان بوون بەژێر لمی بیابانەوە!

ئەو دەڵێ: منیش قوربانیی بووم قوربانیی..

ئاخر حەجاج پێی نا بە دڵی منیشدا و

پەراسووەکانی شکاندم!

ئێمە کراین بە کەرەستەی تاسان و خنکان

دەنکە لمەکە دەیگوت:

من پیرە پیاوم بینی، تینوو بوو بۆ قومێ ئاو

زاری بە خۆڵ تەڕ دەکرد و

لە باوەشی بێکەسیی خۆیدا

فرمێسکەکانی دەژمارد و

گەرووی وشکی منی دەخووسان!

کەچی لە فرمێسکی چاوی پیرەپیاوەکان بیابان پەڵەی دا

دەنکە لمەکە دەیگوت:

گەنجم بینی هەناسەکانی مەرگی پێوانە دەکرد

لەوپەڕی نائومیدیی بوونیا

بەدیار کۆستێ کزۆڵەوە دانیشتبوو

لەو بێئاوییەدا، هەتاو بە دیار سەریەوە ئاوی لێ دەچنی

بیرەوەرییە تۆز لێنیشتووەکانی

بۆ چاڵەکانی مەرگ دەختستە ڕستەوە

پرچی کیژۆڵەکان وەک کۆلارە،

گیر بووبوون لە تەلەدڕکینەکانی مەرگ و

گژەبا دەیشەکاندنەوە

شنەی ئەوینێک لەوناوە نەبووە میوان،

هەمووی بەر شاڵاوی گڕە کەوت و هەڵپرووزان

مناڵێکی ساوا وەک بووکەڵە

یاری بە قامچییەکەی دەستی عەسکەرێکی زیندانەکانی دۆزەخ دەکرد

شریقەی لمۆزی گوێی ئاسمانی کەڕ دەکرد

کورپەلەیەک یەکەم ژەکی لم بوو،

بە بیابان قومات کرابوو

چاوی کردەوە لە چوار لاوە

دەورە درابوو بە سەگی بیابان

مەمکەمژەی لوولەی تفەنگ بوو

دواتر لەناو شەلاڵی تۆزدا خەڵتانی خوێنکرا

بێویژدانی وەک کۆلارە

بەسەر عەرعەرا دەفڕی!

دڵدارەکان لە فرمێسکی چاویان، قوڕێکیان گرتبووەوە، ئاشقەکان خۆیان تێ نابوو

چونکە هیچ هیوایەک نەمابوو بۆ سەوزبوون

جەلادەکان هیچ ڕەنگێکیان نەدەناسی

تەنها و تەنها لمیان ڕەنگڕێژ دەکرد

هەموو گیانێک کەوتە ژێر یاسا بێ بەزەییەکانی بیابان و داخی کردن

لم دەمێک بوو تینوو بوو

بیری گەڕانەوەی بۆ کەناراوەکانی دەریا دەکرد، تا قومێک ئاوبخواتەوە، ئەویش وەکوو

ئەنفالەکان لە تینووبدا خنکان

بەعسیەکان کەڵبەیان تیژ و هەناویان ڕەش

چنگیان سووربوو بە خۆێنی پەپوولە
هەموو خەندەکانیان ئاوەژووکرد بە فرمێسک و پێکەنینیان خستە زیندانی گریان و
فرێنیشیان کوشت!

گەردەلوولێک بوون لە خوێن
هەڵیان کردە سەر نەوای قەتار و ئەلاوەیسی
بەهاریان خستە زیلێکی خۆڵەمێشی و
دایانە دەستی قرچەی تاوسان و
ڕەش هەڵگەڕا بە مەرگ
هەموو جوانییەکانیان سەربڕی
دەستی گوندیان شکان
چاوی کانییان دەرهێنا
پرچی چەمیان بڕی
گۆرانیان کردە ژێر خۆڵەوە
موزیکیان خستە ژێر پۆستاڵ و
هۆرە سەوزەکانیان خنکان و
ئاوازیان دایە دەستی ڕەشەبا!
ئاخر چ وێژدانێک ئەوە دەخوێنێتەوە
پەپوولە بکرێتە کونجی جاڵجاڵۆکە؟
ئەو هەموو گوڵاڵەسوورەیان لە بیابان نێژا و ئیسک و پرووسکی لێ سەوز بوو!
ئاخر چ پەیامێکی ئاسمانی ئەوە تەفسیر دەکا، کە باوک بە بەرچاوییەوە، کوڕەکەی لە
ژێر لمدا، سەگەڕەشەکان دەری بێنن و گۆشتی تەرمەکەی بخوا!
ئاااااە چ ئافاتێک بوو ئەم تەونی سەرابە
دەستوخەتی ئەم فرمێسکە ئاڵۆسکاوەم بۆ لێک جوێ نابێتەوە
کوشتنی ئەو هەموو جامانە و کۆڵوانەیەم بۆ ناخوێنرێتەوە

تەپووتۆزی ئەم مێژووەم بیرناچێتەوە

نازانم ئەو مەرگە چۆن ڕەشنووس کرا؟

نازانم چیرۆکی ئەم دۆزەخە چۆن بگێڕمەوە!

ئەو شوومی عەرعەرە چۆن پێناسەکەم!؟

تۆ پێم بڵێ.!

ئێوە پێم بڵێن..!

مەرگ چۆن فریا کەوت ئەو هەمووە قڕکا ؟

چاڵ چۆن فریا کەوت ئەو هەموو فرمێسکە قووتدات؟!

ئەی ئەو هەموو ڤیژەیە بۆ نەخوێنرایەوە؟

گەرمیان ئێستاش تۆز لە برینی دەچۆڕێ!

دیاریی دەستیان دڕکەزێ بوو، لە گەردنی نیشتیمان ئاڵان

ناونیشانیان کوشتن و خوێن بوو

لە کوێ ئاشنای گوڵ بۆن بوون

هەموویان بە جارێ بەلم تاسان

ڕێگاکان چاو لە ڕێی گەڕانەوە پیربوون

گوڵەکان لەو دەشتی قاقرە هەڵپڕووزان

کاتژمێرەکان لەسەر میلی مەرگ وەستان

خەرمانەی مانگیان کردبووە زیندان و تریفەشیان دزیبوو

خۆر هێندەی تر چاوی زیت دەکردەوە

هەر چی ڕنووەبەفری شاخ بوو،

لەو عەدەمە..

لەو مەملەکەتی لمە توانەوە

ئاخر چ هیوایەک لەوێ چرۆ دەکا،

هەولێرنامەی کتێب

که بۆ پێشوازی میوانەکان

لەسەر دیواری زیندانەکەیان

بە خەتێک لە ڕەگی زەقووم نوسرابوو:

(اهلا بکم للجحیم).!

Genocide

it is a journal dedicated to the crime of genocide
Published by the Genocide Center of Garmian University

Number One

14/4/2024

هەواڵنامەی کتێب